

**SİİRT
ÜNİVERSİTESİ**
Bilimin Işığında

Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

FSBAD

Journal of Fikriyat Social Sciences Studies

e-ISSN: 2791-7533 Yıl / Year: 2024

Cilt/ Volume: 4 Sayı / Issue: 1

Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Journal of Fikriyat Social Sciences Studies

e-ISSN: 2791-7533

Yıl/Year: 2024

Cilt/Volume: 4 Sayı/Issue: 1

Kapsam/Scope: Türk Dili ve Edebiyatı, Karşılaştırımlı Edebiyat, Tarih, Coğrafya, Eğitim Bilimleri ve Öğretmen Yetiştirme Programları, Felsefe, Sosyoloji, Psikoloji, Sanat Tarihi başta olmak üzere sosyal bilimleri konu alan çalışmalar derginin kapsamındadır.

Studies on social sciences, especially Turkish Language and Literature, Comparative Literature, History, Geography, Educational Sciences and Teacher Training Programs, Philosophy, Sociology, Psychology, Art History, are within the scope of the journal.

Periyot/Period: Yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanır.

The journal publishes two issues in a year (June and December)

Yayın Dili / Publication Language: Türkçe ve İngilizce/ Turkish and English

Dergimizin Yer Aldığı Veritabanları/Databases

Modern Language Association (MLA), Index Copernicus, SIS Index, Citefactor, Researchbib,
Asos Index

Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

Journal of Fikriyat Social Sciences Studies Uses a double-sided blind referee system in which at least two referees serve.

Bu dergideki makaleler iThenticate programıyla taranmıştır. The articles in the journal were processed iThenticate through program

Yayıncı/ Publisher

Siirt Üniversitesi

Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye/ Siirt University

İmtiyaz Sahibi

Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Adına/ On Behalf of Siirt University Faculty of Arts and Sciences

Prof. Dr. Saba SAMATYA ÖLMEZ

Editörler/Editors

Doç. Dr. Ulaş BİNGÖL

Dr. Öğr. Üyesi Yunus ÖZDURĞUN

İletişim Bilgileri / Contact Details

e-mail: fikriyatd@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fikriyat>

Tel/Phone: (0484) 212 11 11

Adres/Address

Siirt Üniversitesi Kezer Yerleşkesi Fen Edebiyat Fakültesi/Siirt

Yayın Tarihi / Publication Date

30.06.2024

Dergide Yayımlanan Makalelerin Tüm sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergi Yayın Kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Yayın kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez

All responsibility of the articles published in the journal belongs to the authors. Editorial board of the journal is free to publish the articles. Editorial board does not accept any legal liability for articles.

Yayın Kurulu/Editorial Board

- Prof. Dr. İhsan Süreyya SIRMA (Emekli Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye)
Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCİ (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)
Prof. Dr. Maria DİBATİSSA (Princeton Üniversitesi, Princeton, USA)
Prof. Dr. Kemal SILAY (Indiana Üniversitesi, Bloomington, USA)
Prof. Dr. İbrahim KAVAZ (Fırat Üniversitesi, Elazığ, Türkiye)
Prof. Dr. Hasan Basri MEMDUHOĞLU (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)
Prof. Dr. Murat AĞARI (Karabük Üniversitesi, Karabük, Türkiye)
Prof. Dr. Cahit EPÇAÇAN (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet KANKAL (Ankara Yıldırım Bayezit Üniversitesi, Ankara, Türkiye)
Prof. Dr. Abdülmecit CANATAK (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye)
Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ (Kırşehir Üniversitesi, Kırşehir, Türkiye)
Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye)
Prof. Dr. Cholpon CHOTAEVA (American University of Central Asia, Bişkek, Kırgızistan)
Prof. Dr. Abdülhalik BAKIR (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik, Türkiye)
Prof. Dr. Aydın ÇELİK (Fırat Üniversitesi, Elazığ, Türkiye)
Prof. Dr. Erdal AÇIKSES (Munzur Üniversitesi, Tunceli, Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa ALİCAN (Muş Alparslan Üniversitesi, Muş, Türkiye)
Prof. Dr. Pınar ÜLGEN (Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Tokat, Türkiye)
Doç. Dr. Murat SERDAR (Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Tokat, Türkiye)
Doç. Dr. Rıskul JOLDOSHEV (Kırgızistan İlimler Akademisi, Bişkek, Kırgızistan)
Doç. Dr. Şerif DEMİR (Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu, Türkiye)
Doç. Dr. Murat ZENGİN (İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye)
Dr. Jonas ELBOUSTY (Yale Üniversitesi, Connecticut, USA)
Dr. Öğr. Üyesi Mehdi REZAI (Allameh Tabataba'i University, Tahran, İran)

Danışma Kurulu/ Advisory Board

- Prof. Dr. Kemal TİMUR (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Figen KANBİR (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)
Doç. Dr. Seyfettin KAYA (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)
Doç. Dr. Resul BABAOĞLU (İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir, Türkiye)
Doç. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU (Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Abdulhakim TUĞLUK (İğdır Üniversitesi, İğdır, Türkiye)

Alan Editörleri

Türk Dili ve Edebiyatı

Prof. Dr. Hüseyin YAŞAR (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Felsefe

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih GÜLOĞLU (Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis, Türkiye)

Sosyoloji

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TAN (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Psikoloji

Dr. Zakir ELÇİÇEK (Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, Türkiye)

Eğitim Bilimleri ve Öğretmen Yetiştirme Programları

Doç. Dr. Veysel OKÇU (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Coğrafya

Doç. Dr. Adnan ALKAN (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Tarih

Prof. Dr. Gülnisa AYNAKUL (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Yabancı Dil Editörleri

Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt DEMİR (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Öğr. Gör. Halil ÖZDEMİR (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye) Yabancı Dil Editörleri

Mizanpaj

Arş. Gör. Yavuz USTA (Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye)

Bu Sayının Hakemleri/ Reviews of This Issue

Prof. Dr. İbrahim TOSUN, Munzur Üniversitesi

Prof. Dr. Suvat PARİN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Prof. Dr. Orhan BATMAN, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Süleyman ERATALAY, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Erkan AFŞAR, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih ADIGÜZEL, Bitlis Eren Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet TAN, Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. Muhammed Felat AKTAN, Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Talip ÇUKURLU, Siirt Üniversitesi

Doç. Dr. Sercan Hamza BAĞLAMA, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdulsemet AYDENİZ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Beyda SADIKOĞLU, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferdi SELİM, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mahsum TAŞ, Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ULUTAŞ, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem KÜÇÜK, Kocaeli Üniversitesi
Dr. Bahar ERİŞ KARAOĞLAN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Ethem DEMİR, Siirt Üniversitesi
Dr. Bilen YILMAZ, Bir kuruma bağlı değildir

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri/ Research Articles

Adilcevaz Ağzında Geçen Deyimler ve Kalıp Sözler
Idioms and Mould Words in Adilcevaz Dialect.....1-11
Veysi SEVİNÇLİ

Otizm Spekterum Bozukluğu Olan Çocuklarda Spor Okullarının Fiziksel Aktivite Düzeyine, Uyku ve Yaşam Kalitesine Etkisi
Contribution of Sports Schools to Physical Activity Level, Sleep and Quality of Life in Children With Autism Spectrum Disorder.....12-26

Murat BALCI
Nur Melike ŞİMŞEK
Özge IŞIK

Dünya Dışı Seyahatler Çağı: Uzay Turizminin İlk Yolcuları
The Age of Extraterrestrial Travel: The First Travelers of Space Tourism.....27-46
İrfan TAPAN

Dalaman Havzasında Nüfusun Mekânsal Dağılımı
Spatial Distribution of Population in Dalaman Basin.....47-65
Meryem KONCAK DOĞRUR
Özlem SERTKAYA DOĞAN

Post-Truth Çağında Hakikatin ve Mantıksal Düşünmenin İmkânı Problemi Üzerine Bir Deneme
An Essay on the Problem of the Possibility of Truth and Logical Thinking in the Post-Truth Age.....66-77
Veli CAN

Şeyh Müşerref'in Şeyh Muhammed Kâzım'a Yazdığı Arapça Mektup ve Şiirler
The Arabic Letter and Poems of Shaykh Musharraf to Shaykh Muhammad Kâzım.....78-96
Mehmet Nafih BAYDARMAN

Türkiye Modernleşmesinde 'Köy Enstitüleri'nin Yeri
The Place of 'Village Institutes' in The Modernization of Turkey.....97-109
Aydın YAZĞAN

Kitap Kritiği / Book Review

Milliyetçilik ve Ulusalçılık (Yurtseverlik) Arasında Kalmış Bir Aşk Olarak Vatan
Homeland as a Love Caught Between Nationalism and Nationalism (Patriotism).....110-116
Aydın AKTAY

Kitap İncelemesi: Kitabu'l Hâlid, Emîn Er-Reyhânî
Book Review: The Book of Khalid by Ameen Rihani.....117-123
Mehmet BÖLÜKBAŞI

Çeviri / Translate

Moğol Çin'inde Kıpçak Güç Ağları
Kipchak Networks of Power in Mongol China124-138
Kutluay ERK

Adilcevaz Ağzında Geçen Deyimler ve Kalıp Sözcükler

Idioms and Mould Words in Adilcevaz Dialect

Doç. Dr. Veysi SEVİNÇLİ

Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Iğdır, Türkiye

ORCID: 0000-0002-2069-7138 | Email: vsevincli@hotmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Sevinçli, V. (2024). Adilcevaz ağzında geçen deyimler ve kalıp sözler. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-11.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 24.06.2024 **Kabul Tarihi / Accepted:** 30.06.2024

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June 2024

Cilt/ Volume: 4 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 1-11

İntihal / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two reviewers and confirmed to be plagiarism-free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi / Siirt University Faculty of Arts and Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Veysi SEVİNÇLİ). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Deyimler, yapısında sesler, bu seslerin oluşturduğu kelimelerden meydana gelen kelime gruplarıdır. Her türlü ifadenin süsü sayılan bu gruplar, Türk dilinin de en önemli kelime grupları arasında yer alır. Yazılı ve sözlü ifadelerde gerçek anlamının yanında genellikle mecazî anlamda kullanılan ve en az iki kelime ve zaman zaman da cümlelerden oluşan söz gruplarından biridir. Dilde deyim kullanımı duygu düşünce ve arzular doğrudan doğruya anlatılamadıkları zamanda başvurulan yol ve yöntemdir. Şair ve yazarlar roman, hikâye ve özellikle şiirlerde bu söz gruplarına müracaat ederler. Şiirlerdeki anlatımlar çoğunlukla mecazîdir. Burada en önemli amaç, şair ve yazarın niyetini, söylemek istediklerini topluma vermek istediği mesajı okuyucunun yorumuna bırakmak, biraz da daha sonra doğacak sakıncalı durumlardan kendini garanti altına almaktır. Kalıp sözler de deyimler gibi toplumların kültürünü yansıtmının yanında onun inançlarına, gelenek ve göreneklerine, aynı zamanda insanî ilişkilerine ışık tutar. Bu çalışmada Adilcevaz ağzında geçen deyim ve kalıp sözler ele alınmıştır. Deyim ve kalıp sözlerin önce orijinal kullanımı verilip ardından örnekleriyle birlikte açıklamaları yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Adilcevaz, Ağız, Kültür, Deyim, Kalıp söz.

Abstract

Idioms are word groups consisting of sounds and words formed by these sounds. These groups, which are considered the ornament of all kinds of expressions, are among the most important word groups of the Turkish language. In addition to its literal meaning in written and oral expressions, it is one of the groups of words that are generally used in figurative meaning and consist of at least two words and occasionally sentences. The use of idioms in language is a way and method used when feelings, thoughts and desires cannot be expressed directly. Poets and writers resort to these groups of words in novels, stories and especially poems. The expressions in poems are mostly metaphorical. The most important purpose here is to leave the poet's and writer's intention, the message they want to give to the society to the reader's interpretation, and to guarantee themselves from inconvenient situations that may arise later. In addition to reflecting the culture of societies like idioms, phrases also shed light on their beliefs, traditions and customs, as well as human relations. In this study, idioms and phrases in Adilcevaz dialect are discussed. First, the original use of idioms and phrases is given and then explanations are made with examples.

Keywords: Adilcevaz Dialect, Dialect, Culture, Idioms, Mould Words.

Giriş¹

Dillerin en büyük yapıtaşları sesler olup, onların kendi kuralları ölçüsünde meydana getirdiği dil birlikleri ise kelimelerdir. Dildeki kelime zenginliği, o dili konuşan kişilerin düşünce sisteminde, konuya ve olaylara bakış açısında son derece etkilidir. Bu zenginlik, milletlerin etkili olduğu geniş coğrafi bölgelerdeki diğer toplumlarla kültür alışverişi neticesinde oluştuğu gibi, toplumlarla aralarındaki ticarî ve siyasî ilişkilerin gelişmesi ile de oluşabilmektedir. Bu zenginliğe komşuluk ilişkilerinin getirdiği diğer değerleri de ilave etmek gerekir. Bütün bu öğeler dillerin zenginleşmesinde önemli yer tutar. Unutulmamalı ki dilini geliştirmek, zenginleştirmek ve bir medeniyet dili hâline dönüştürmek isteyen milletlerin bu tür değerlere önem vermeleri gerekir. Ayrıca -pek tasvip edilmeyen bir yol ve yöntem de olsa- toplumlar dilde karşılığı olmayan yabancı kelimelere sırt çeviremez. Bu yöntem, doğru olmamakla birlikte mecburi olarak başvuru bir durumdur. Hatta ki o kelimelerin yerine bir karşılık buluncaya kadar. Tıpkı “Compüter” yerine “bilgisayar”, “printer” yerine “yazıcı”, “fax” yerine “belge geçeri” de olduğu gibi bunları kullanma zorunluluğu vardır. Dilinde yabancı kökenli kelime bulunmayan topluluklar, sadece dışa kapalı olan, hiç kimseyi etkilemeyen ve de hiç kimseden etkilenmeyen kabile topluluklarıdır ki onların da medenîleşmek, medenî toplum olmak diye bir dertleri yoktur.

Deyimler için pek çok tanım yapılmakla birlikte, Türkçe sözlükte “genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği” Türkçe Sözlük, (2005, s. 517) İsmail Parlatır ise deyimini “en az iki söz varlığından oluşan ve gerçek anlamları dışında mecazî anlam ile pekiştirilmiş bulunan kalıplaşmış söz öbeği ya da deyiş” (Sevinçli, 2020, s. 128) şeklinde ifade etmiştir. Kelimelerin gerçek anlamlarında kullanılmaları, okuyucu ve dinleyici kitle üzerinde çoğu zaman gereken etkiyi bırakmaz. Kelimelerdeki mecazî anlamda söylenişler ve dolaylı anlatımlar, toplulukları hem daha dikkatli olmaya hem de düşünmeye sevk ettiği için kitleler üzerinde daha fazla etki bırakır. Hatta öyle ki deyimler kurulurken dilin genel kuralları dahi aranmaz. Kurallı bir cümlede sonda bulunması gereken yüklem, “öp babanın elini, ayıkla pirincin taşını” deyimlerinde olduğu gibi başa da gelebilir. Bu durumda cümleleri kurallı bir hâle dönüştürme gibi bir yanlışlığa düşülmemelidir. Çünkü böyle bir durumda ortada “deyim” diye bir şey kalmaz, geriye normal, basit bir cümle kalır.

Dil, canlı varlık olduğu için kelimelerin zamanla gelişime, değişime uğrayacağı, hatta zamanla anlam ve işlevlerini kaybettiklerinde yok olup gidecekleri muhakkaktır. (Ergin, 2009, s. 3) Dillerin tarihleri böyle yok olup giden, unutulan kelimelerle doludur. Bu nedenle deyimler de zamanla ilk çıktıkları gibi kalmaz, gelişim ve değişime uğrarlar. Eski dönemlerde “elden düşmek” deyiminin zamanla “elden ayaktan düşmek” şekline dönüştüğüne tanık olmaktadır (Akkuş, 2020, s. 69-70). Bu tür değişiklikler dilin doğal yapısı içinde vardır ve öyle de düşünmek gerekir. Çünkü dil canlı bir varlıktır ve hiçbir canlı da ilk günkü gibi kalmaz; sürekli değişime, gelişime uğrar.

Deyimlerin kullanım alanlarının başında şiirler gelir ki burada anlatımlar çoğu zaman mecazîdir. Şair, asıl anlatmak istediği duygu ve düşüncelerini, vermek istediği mesajlarını direkt olarak söylemeden ustalıklarla kelimelerin arkasına gizleyebilir. Bu da gerektiğinde hem sözün sahibini korumuş, hem de okuyucuyu daha fazla düşünmeye sevk etmiş olur. Böyle ifadeler düz yazılarda da rastlamak imkân dâhilindedir. Bunlar, kimi zaman anlatımı zor olan durumları, konuları ve yazarın açıkça söylemek istemediği duygu ve düşünceleri ifade etmeye yardımcı eder. Bu söyleyiş şekli Türkçenin bütün dönemlerinde etkili biçimde başvuru bir yol olmuştur. Hâlen de devam etmektedir.

Deyimler ve kalıp sözlerin en az iki kelimedenden oluşan, az sözle çok şey ifade eden dil birlikleri olduğunu ifade etmiştik. Bunlar, dilde özel bir yere sahip, uzun yıllar sonunda elde edilen dil birikimleriyle toplumların kalıplaştırdığı söz ya da söz gruplarıdır. Ayrıca iki kelimedenden meydana gelmenin yanında, bazen cümlelerden de oluşmaktadır. Deyimleri oluşturan kelimeler, gerçek anlamlarıyla birlikte çoğu zaman mecazî anlamlara da bürünerek toplumun kültür ve değer yargıları hakkında önemli fikirler verir. Bunlar, milletlerin gelenek, görenek ve hayat felsefesini yansıtmakta da

¹ Adilcevaz Ağzındaki Deyimler ve Kalıp Sözler hazırlanırken tarafımdan yazılan/düzenlenen “Adilcevaz Söz Varlığı ve Dil İncelemesi” kitabı ile “Atasözleri ve Deyimler Üzerine İncelemeler (s.127-154).” makalesi göz önünde bulundurularak yeni bir anlam ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca bu kaynakların dışında da tarafımdan tespit edilenler değerlendirmeye alınmıştır.

önemli rol üstlenirler. Türkçenin söz varlığı içerisinde önemli bir yere sahip oldukları için, canlılıklarını büyük oranda ilk günkü gibi sürdürmektedirler. Zaten canlılığını sürdüremeyenler de zamanla unutulmuşlardır. Yapıları gereği genelde Türkçe kelimelerden oluştukları hâlde, nadir de olsa yabancı kökenli kelimelerle (haşır neşir) oluşanlarına da rastlanır. Bugün için deyim olarak adlandırdığımız bu söz gruplarına, Türk dilinin tarihî dönemlerinde sav, mesel, darbimesel gibi değişik adlar da verilmiştir.

Kalıp sözler/kalıplaşmış sözler, dili zenginleştirmenin yanında sözlü ve yazılı ifadelerde kişilere az sözle çok şey ifade etme açısından büyük bir kolaylık sağlar. Çünkü madde başı olan kelimeler, her zaman duygu, düşünce ve meramın ifadesinde yeterli olmayabilir. Bu nedenle deyimlere ve kalıp sözlere ihtiyaç vardır. Dilde bunların zenginliği, kişilere her türlü kolaylığı sağlar. Bunlar, günlük hayatımızda bazen bilerek bazen de farkında olmadan sıkça kullandığımız sözlerden ibarettirler. Genelde en çok kullandığımız kelimelerden oluşan bu söz gruplarının kalıplaşması için uzun bir sürece ihtiyaç vardır. Yazılı ve sözlü iletişimde ihtiyaç duyduğumuz bu sözleri, insan ilişkilerinin her aşamasında görmek mümkün ve kaçınılmazdır. Deyimler ve kalıp sözlerden başka, iyi dilek sözleri olan alkışlar, kargışlar, tekerlemeler hatta küfürler bile kalıplaşmış dil birlikleridir. (Karahana, 2020, s. 31)

Kalıplaşmış sözlerin bir kısmı tekrar gruplarından (ikilemelerden) oluştuğu için bunların yerleri genelde değişmez. Büyük oranda yapıları donmuş bir durumda olmakla birlikte (ayan–beyan, eski-püskü) (Özkan-Sevinçli, 2021, s. 46) zamanla bazılarının yeri ekleme (elim-ayağım; elimiz ayağımız) ve yer

Bu çalışmada Adilcevaz ağzında yer alan deyim ve kalıp sözler ele alınmıştır. Bunların orijinal kullanımını madde başı olarak koyu harflerle verilmiştir. Ardından deyim ve kalıp sözlerin parantez içinde günümüz Türkiye Türkçesine birebir aktarımı yapılmıştır. Bunlar düzenlenirken, başta TDK yayınlarında Derleme Sözlüğü, Tarama Sözlüğü ve Türkçe sözlükte yararlanılarak yapılmıştır. Birebir aktarım yapılırken bu sözlüklerde bulunmayanlar olduğu gibi verilmiştir. Örnek olarak “*paşkı atma*” deyimindeki *paşkı* kelimesine söz konusu sözlüklerin hiçbirinde rastlanmadığı için bu kelime aynı şekilde kullanılmıştır. Ayrıca paşkı atmak, dangal kafa, etteriye tükeni vb. gibi. Deyim ya da kalıp sözlerin *birleşik fiilden* mi *isimden* mi oluştuğu “*bf.* ve *i.*” kısaltmasıyla belirtilmiştir. Deyim ve kalıp sözlerin anlamlandırılması ve örneklerin açıklanması tarafımızca yapılmış, ardından günümüz Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiştir. Hem deyimlerde hem kalıp sözlerde örnekler verilirken “*ilk kelimenin*” ilk harfinden sonra nokta konmuştur. Ör. “ağız bağız dolma” deyimini cümlede kullanılırken “Arabamız a. bağız doludur” vb.

Deyimler ve Kalıp Sözler

acı gıcı vermek: *bf.* (Acı gıcı vermek) Gösteriş yaparak başkalarını kıskandırmak. “Geynim arvadi durmadan bize a. gıcı verir / Kayın biraderimin hanımı sürekli bizi kıskandırmaya çalışıyor.”

ağız bağız dolma: *bf.* (Ağız be ağız dolmak) Tıka basa dolmak. “Arabamız a. bağız doludur / Araba tıka basa doludur.”

ağzının pervazı olmamak: *bf.* (Ağzının pervazı olmamak) Ağzından çıkanı kulağı duymamak. “Adamın a. pervazı yoğ ne dediğini bülmir / Ne dediğini bilmeyen bir adam.”

ağzı yayvan: *i.* (Ağzı gevşek) Ağzında bir şey durmayan, sır saklamayan. “Sırrını a. yayvan kimseye söyleme / Sır saklamayan kişiye sır söylenmez.”

bala atma: *bf.* (Yavru atmak) Yavru düşürmek (hayvan). “Bizim inek bu sene b. atdı / Bu yıl bizim inek yavrusunu düşürdü.”

bara gelmek: *bf.* (Meyveye gelmek) İlk ürünü vermek. “geçen sene tihdigimiz erik ağacı bu sene b. geldi / Geçen yıl diktiğimiz erik ağacı ilk meyvesini verdi.”

baş a düşmek: *bf.* (Bara düşmek) Yeni anlamak, uyanmak. “önce annamamışdım sonadan b. düşdüm / Önce fark etmemiştim sonradan anladım.”

başayağ/başayağ etmek: *bf.* (Baş ayak etmek) Cevizler döküldükten sonra dallarda kalan cevizleri “tolaka” denilen ağaçla dalda hiçbir şey kalmamacasına yere indirmek. “Bu sene cevüzlerin hiç birini b. edemedik bütün cevüzler dalda ğaldi / Bu yıl cevizlerin hiçbirinin cevizlerini tamamen dökemedik, bütün cevizler dalda/dalında kaldı.”

başayağ yapmak: *bf.* (Baş ayak yapmak) *bk.* başayağ etmek.

baş goşmağ: *bf.* (Baş koşmak) Dinlemek (isteksiz olarak) (Doğan, 2020, s. 331) “Sen ona b. goşma / Sen onu dinleme.”

bay olmağ: *bf.* (Zengin olmak) Zenginleşmek, iflah olmak, güçlenmek. “Adam bu yediği darbelerden sona artıh bi daha b. olmaz/olamaz / Adam bu yediği darbelerden sonra artık bir daha eski durumuna gelmez, iflah olmaz/olamaz”

bey vermek *bf.* (Kaparo vermek) Kaparo vermek. “Evün tapusini, arabanın ğeydini almadan öncesatıcının caymaması için b. Vermek, işi bir nevi garantiye almak lazım / Evin tapusunu, arabanın kaydını almadan önce de satıcının caymaması için bey (kaparo) vermek işi bir nevi garantiye almak lâzım.”

biheşem olmağ: *bf.* (Hesapsız, sayısız olmak) Çok, çok fazla, sayılmayacak derecede olmak. “Senin payına b. pay düşdi man hiç bi şe ğalmadı / Senin payın oldukça, haddinden fazla pay düştü bana/bize ise yeterince bir şey kalmadı.”

cırmır olmağ: *bf.* (Yüzsüz olmak) İşini yaptırmak için her türlü yüzsüzlüğü göstermek. “Ğapımızdan bi türlü ğetmir. c. olmuş isdediklerimi vermesez hiç bi yere adımımı atmanan diyir / Adam, cırmır olmuş kapımızdan ğitmiyor. İstediklerimin tamamını vermezseniz hiçbir yere adımımı atmam diye tutturmuş.”

cırt birt gelmek: *bf.* (Zırt pırt gelmek) Olur olmaz zamanda gelmek. “Adam hiç zaman tanimir olur olmaz zamanda eve c. birt geli, devamlı bizi rahatsız edi / Adamda sanki hiç zaman kavramı yok olur olmaz zamanda gelip sürekli bizi rahatsız ediyor.”

cırt birt ğitmek: *bf.* (Zırt pırt ğitmek) Sık sık gelmek, uğramak. “Evde hiç oturmir devamlı c. birt evden ğaçıp ğidir / Evde hiç oturmuyor devalı olarak evden kaçıp kaçıp bir yerlere ğidiyor.”

cipsu olmağ: *bf.* (İpıslak olmak) Baştan ayağa ıslanmak. “Evün musluğı patdadi эле meni başdan ayağa c. etti / Evin musluğı patladığı için beni tamamen, baştan ayağa su içinde bıraktı.”

çapuk çalmağ: *bf.* (Alkış çalmak) Alkışlamak. “Gelin gelende herkeş çapuk çalidi / Gelin gelirken herkes alkışlıyordu.”

çirtüğü çıkmag: *bf.* (ezilerek) (Posası çıkmak) 1. İşe yaramaz hâle gelmek. “Bu eriklerin torbada ç. çıhip hiç bi şeye artıh yaramaz / Torbanın dibinde kalan erikler ezildiğinden dolayı artık bir şeye yaramaz.” 2. (argo) Aşırı derecede yorulmak. “Sabahdan aşama ğede hiç durmadan çalışmışam эле ki ç.m çıhdi / sabahtan akşama kadar hiç durmadan çalıştığım için neredeyse canım çıkacak hâle ğeldim.”

çiyinde mezara ğetmek: *bf.* (Sırtında mezara ğitmek) Öldükten sonra mezara taşınmak (Ercilasun, 2020, s. 374).”Meni ç. mezara ğötüresen / Omuzlarında beni mezara ğötüresin.”

dada durmağ: *bf.* (Ayakta durmak) İlk defa ayakta durmaya çalışmak (çocuklar). “Bizim uşah bi yaşını bitirip iki yaşına ğirdiği hâlde hele d. durmasını bilmiyor / Bizim çocuk bir yaşını bitirip iki yaşına ğirdiği hâlde daha ayaklarının üzerinde dik duramıyor.”

danğal ğafa: i. (Dangal kafa) Kafasız, bilgisiz. “Akıllı ol d. gafali birisine laf annatamazsın / Akılsız birisine laf anlatmak zordur.”

dunt oturmağ: *bf.* (Tunt oturmak) Ayakları üzerine oturmak, çömelmek. “d. oturmağ adami çoğ yorir, yerde ya da sandalyede oturmağ lazım / Ayakların üzerinde oturmak insanı rahatsız ediyor, yoruyor; Yerde ya da sandalyede oturmak gerekir.”

ecép olmağ: *bf.* (Acayip olmak) Kötü şekilde görünmek. “adam çoğ e. görünir / Adam çok kötü görünüyor.”

eksik etek: *i.* (Eksik etek) Kız, kadın. “her zaman e. etekleri görümamız lazım / Kadınlarımızı ve kızlarımızı daima korumamız gerekir.”

eli yüngül: *i.* (Eli hafif) 1. Her işi kısa sürede bitiren kişi. “Menim gızımın eli çoğ yüngüldür. Eline bi iş aldı mi ële bësh değgede bitiri / Benim kızımın eli her işe çok yatkındır. Eline aldığı her işi çok kısa zamanda bitirir.”

eli yüngül olmağ: *bf.* (Eli hafif olmak) Elle vuruş darbesi zayıf güçsüz olmak. “Oğlum birez çelimsizdir, onun için e. çoğ yüngüldür insana tokğat atsa dahi adami hęc incitmir / Oğlum zayıf, biraz da sıska olduğı için tokat atması bile insanı fazla rahatsız etmez.”

etteriye tükeni: *i.* (Etteriye dükkânı) İğne, iplik vs. -neredeys- her türlü ev ihtiyaçlarının satıldığı yer, dükkan. “Abè Dayının tükeninde ne arasan bulunur, sanki e. tükeni / Abi Dayının dükkânı atteriye dükkânına benziyor. Ne ararsan bulabilirsin.”

fit / fint vèrmek: *bf.* (Fit vermek) Kötülük için tahrik etmek. “Bazı adamlar halka f. vèrmaği meslek hâline getirmiş uyanık olmağ lazım / Toplumda halkı tahrik eden kişiler var. Onlara karşı uyanık olmak lazım.”

ğanbağır olmağ: *bf.* (Kan bağır olmak) Zor duruma, içinden çıkılmaz duruma düşmek. “Bu gönşilerin üzünnen ğ. olmişam. Bize hęc rehetdik vèrmiler, satarımız ğalmayıp / Kötü komşularımız yüzünden oldukça rahatsız olmuş, zor duruma düşmüşüz, dayanacak gücümüz kalmadı.”

ğanbağır etmek: *bf.* (Kan bağır etmek) Zor duruma, içinden çıkılmaz duruma düşürmek. “Bu herif meni ële ğanbağır ëdip, hęc hâlım ğalmayıp / Hiç iyi durumda değılim, bu adam beni haddinden fazla rahatsız ediyor.”

gazinç ètmek: *bf.* (Kazanç etmek) Başkasından dert yanmak (Ensari, 2021, s. 89). “Hağ sürekli hâlinnan g. ëdir / Halk bulunduğu durumdan sürekli şikâyette bulunuyor.”

gemi aziya almağ: *bf.* (Gemi aziya almak) Doğru yanlış değerlendirmesi yapmadan bildiğini okumak. Nasihattan anlamamak. “Bezi adamlar gemi aziya alıplar / Bazı insanlar nasihatlardan anlamayıp bildiğini okumaya devam ediyorlar.”

göyni bulanmağ: *bf.* (Gönlü bulanmak) Midesi bulanmak. “Ĝadınnar hamile olanda g. leri bulanır / Kadınlar hamile kalırken ilk belirtilerden biri midelerinin bulanmasıdır.”

göyni ğitmemek: *bf.* (Gönlü ğitmemek) İğrenmek, midesi kaldırmamak. “Bizim her şeye g.müz ğetmez / Bizim gönlümüz her şeyi kaldırmaz.”

ğulağından tutmağ: (Kulağından tutmak) Yakalamak (Gülsevin, 2002, s. 205) ğ. tutduğı gibi götürdi / Kulağından tuttuğı gibi götürdü.”

ğulağ vèrmek: *bf.* (Kulak vermek) Dinlemek. “sen man ğ. ver / sen beni dinle”

hayına bakmağ: *bf.* (Gayretine bakmak) *bk.* Hayına düşmek.

hayına düşmek: *bf.* (Gayrete düşmek) 1. Çare aramak. “Bu uşağın başdan hësdeliginin h. düşün, yoğsa daha sora kötü olur çare bulamazsız Bu çocuğun hastalığına iş işten geçmeden çare arayın. Gecikirsenez durumu çok daha kötü olur.” 2. Çözmek için çare aramak. “Bu işin h. başdan düşmek

lazım, soradan h. düşmenin faydası yok / İş Kötülemeden çare bulmak gerekir. İş işten geçtikten sonradan duyulan pişmanlık fayda vermez.”

hecilli olmak: *bf.* (Hacilli olmak) Suçluymuş gibi tedirgin olmak. “Suçlü ortaya çıkmayınca men de h. Oldum / Asıl suçlu ortaya çıkmayınca ben de tedirgin oldum.”

hır çıkarmak: *bf.* (Hır çıkarmak) Kargaşa çıkarmak. “Her maçta niye h. çıkar bi türlü anlam veremirem / Niçin her maçta sürekli kargaşa çıkıyor bir türlü anlam veremiyorum.”

hış olmak: *bf.* (Hurdahaş olmak) Kırılıp dökülmek. “Trafik gâzasında her iki ayağı da h. olup / Trafik kazasında iki ayağı da kırılmış.”

hor kullanmak: *bf.* (Hor kullanmak) Kötü kullanmak. “Bazı insannar arabaları çoğ h. gullanir / Bazı insanlar arabaları çok kötü kullanıyorlar.”

hurdahaş olmak: *bf.* (Hurdahaş olmak) Kırılıp dökülmek. “Yorgunnuhdan her terefim sanki h. olup / Yorgunluktan her tarafım sanki kırılıp dökülüyor.”

huyuna düşmek: *bf.* (Huyuna düşmek) Deliye dönmek, deli divane olmak. “Şahat olduğum bu olaylar gârşısında h. ma düşirem / Bu gördüğüm olaylar karşısında deliye dönüyorum, deli divane oluyorum.”

ismih tikan: *i.* (Sessiz diken) Çok sinsi, içten pazarlıklı olan kimse. “Siz oni tanımazsınız, taniyamazsınız, oni ancak men tanırım. O ne i. kandır o / Siz onu tanımazsınız/taniyamazsınız onun nasıl bir sinsi, içten pazarlıklı biri olduğunu ancak ben bilirim.”

ilana ağı veren: *i.* (Yılana zehir veren) İnsanları tahrik eden, kıskırtan.”o ne i. ağı veren bi kişidir annamadım / O nasıl yılana ağı veren, kıskırtan bir kişiliktir bir türlü anlamıyorum.”

jaj olmak: *bf.* (Jaj olmak) Kırık dökük bir vaziyet almak. Bögün эле yorulmuşam sanki her terfim j. Olup / Bugün o kadar yorulmuşum ki sanki her tarafım kırılıp dökülmüş (jaj olmuş).”

kanbağır etmek: *bf.* (Kan bağır etmek) Bıktırmak, usandırmak. “Bu hayırsız evlatlar meni k. edip / Hayırsız evlatlardan dolayı bıktım, usandım.”

kaş etmek/çekmek: *bf.* (Kaç etmek/çekmek) Sürüklemek. “felşli adam bi ayağını yerden devamlı k. çekidi / Felçli bir kişi bir ayağını yerden devamlı olarak sürüklüyordu.”

kırına düşmek: *bf.* (Kırına düşmek) Her durum ve ortamda birini hedef alma, kafayı takmak. “Mehellenin bütün uşahlari benim oğlumun k. düşüpler, oğlum gôrhusunna hiç dışarı çıhamir / Mahallenin bütün çocukları oğlumu hedef almışlar, oğlum da korkusundan bir türlü dışarı çıkmıyor.”

kırını satmak: *bf.* Biri ile sürekli uğraşmak, birine musallat olmak. “Bu herif de эле k. man satıp / Bu adam/adamlar da beni hedef almış, sürekli benimle uğraşıyorlar.”

kırp etmek: *bf.* (Kırp etmek) Tarlada biçim sonrasında kalan başakları toplayıp saplarından ayırmak. “Bu sene tarlada çuvallar dolusu başağ k. étim / Bu yıl tarlada çuvallar dolusu başakları saplarından ayırdım.”

kıs pıs etmek: *bf.* (Fiskos etmek) Alçak sesle konuşmak. “Gönşilar эле bi köşede k. pıs ediler yohsa bi şe var bize söylemirlir? / Komşularımız bir köşede sessizce aralarında bir şeyler konuşuyorlar. Yoksa bizimle ilgili, bize söylemedikleri bir durum mu var?”

kıs pıs oturma: *bf.* (Kıs pıs oturma) Sessiz sedasız bir köşede durmak. “Gızım evüñ bi köşesinde k. pıs oturup hiç sesi çıhmir / Kızım bilmediğim bir sebepten dolayı, evin bir köşesinde oturmuş hiç ses etmeyerek öylece oturuyor.”

ğızıl ğurt: i. (Kızıl kurt) Ölümcül bir hastalık. “Kimsenin ğ. ğurta yaħalanmasını istemem / Kimsenin ölümcül bir hastalığa yakalanmasını arzu etmem, istemem.”

ķor papuķ: i. (Kör pamuk) Beceriksiz kişi. “O gördüğün çocuĝ k. papuķun biridir elinden hęc bi şe gelmez: O gördüğün çocuk beceriksizin biridir ve elinden de hiçbir şey gelmez.”

ķuc etmek: bf. (Kuç etmek) Kucaklamak. “soķaħda sevimli bir uşağı ķ. etmek istedim ama ceseret edemedim / Sokakta sevimli bir çocuğu kucaklamak istedim ama cesaret edemedim.”

ķulaķ ķırpıtmaħ: bf. (Kulak dikmek) Kulak kabartmak (Gülsevin. 2017, s. 185). “Bu adamlar hęc çahdırmadam k. ķ. ıp bizi dinniyirle / Adamlar bize hiç belli etmeden kulaklarını kabartmış bizleri dinliyorlar.”

mehile almaħ / almamaħ: bf. (Meyle almamak) Önemsemek / önemsememek. “Bazı insanlar bizi hęc m. almillar. Bizim dediklerimizin hęc birini yerine getirmediler / Bazı insanlar bize değer vermiyor ve isteklerimizin hiçbirini yapmıyorlar.”

mehil etmek / etmemek: bf. (Meyletmek) Önemsemek / önemsememek. “Senin hęc bi şene m. etmenem. Hepsini senin olsun / Dediklerinin hiçbirine ihtiyacım yok, hepsini senin olsun.”

mındar olmaħ: bf. (Murdar olmak) Kesilmeden ölmek (hayvan), kirlenmek. “ķor pıçaħ goyuni kesmedi heyman m. oldi / Kör bıçakla koyun kesilmeyince hayvan murdar oldu.”

nubar etmek: bf. (Turfanda etmek) Yeni mahsül ürünü ilk defa yemek. “Bu sene erikleri, ğeysileri daha n. etmemişem / Bu yıl daha erikleri, kaysıları tatmamışım.

naħır ğavan: i. (Sığır sürüsü kovan) Sonbahar. “Cevüzler n. da tøkülmeye başlar / Cevizler Sonbaharda døkülmeye başlar.

nutķu tutulmaħ: bf. (Nutku tutulmak) Korkudan, öfkeden veya şaşkınlıktan konuşamaz olmak. “Yangında bi anda n. tutuldi, ğonuşamadım / yangında bir anda dilim tutuldu, konuşamadım.”

ögüre gelmek: bf. (Hayvana gelmek) Çiftleşme istemek (İnek). “İnek bu sene daha yeni ö. geldi / Bu yıl ineğın çiftleşme arzusu daha yeni başladı.”

paşkıl atmaħ: bf. (Paşkıl atmak) Kabuğu sertleşmemiş yumurta yumurtlamak (kümes hayvanları). “Bu sene nolup bülmirem bizim bütün tavuħlar sürekli p. atılar. Hęc doğrı düzgün yımırdamırlar / Sebebini tam olarak bilmiyorum ama tavuklarımız bu yıl yumurtlamadıklarının yanında kabukları tam olarak sertleşmemiş yumurta yumurtluyorlar.”

pêķol dönmeķ: bf. (Pekol dönmeķ) Can havliyle duramayıp darbe sonucu yere kapanıp kendi etrafında dönmeķ. “Babam man êle bi toķĝat atdı yerde p. döndüm, aħlım başıma bi türlü gelmedi / Babam bana öyle bir tokat attı ki aklımlı başımda gitti ve yere kapanarak etrafımda dönmeye başladım.”

perem perem olmaħ: bf. (Pare pare olmak) Dağılmak. “Müdür gelince ğavĝa eden öğrenciler p. perem oldi / Müdür gelince kavĝa eden öğrenciler tamamen dağıldı.”

pıħ etmek: bf. (Pık etmek) Kesmek (çocuk dilinde). “Babam ğardaşıme senin goyununi p. edecem diye ğorħutdi / Babam kardeşime senin koyununu keseceğim diye korkuttu.”

rüt olmaķ: bf. (Çıplak olmak) Varını yoğunu, her şeyini kaybetmek. “Bu sene işler hęc eyi ğetmedi / Elde ne var ne yoħ yedik biridik, geriye bi şe ĝalmedi êle r. olduĝ / Bu sene işler hiç iyi ğitmedi. Elde ne var ne yoksa yedik bitirdik. Geriye hiçbir şey kalmadı. Öyle her şeyi kaybettik.”

puda virmek: bf. (Putu vermek) Hayvanları kışı geçirmek ve bakımını yapmak üzere başkasına vermek. “Bu sene heyvannara hęc baħamadım, êle hepbisini p. verdim / Bu yıl hayvanların bakımını yapamadım ve kışı geçirmek, bakımları yapılmak üzere başkalarına verdim.”

sesi uni çılmamağ: *bf.* (Sesi soluğu çıkmamak) Sessizliğe bürünmek. “Menim oğluma nolup bülmirem, bu günnerde s. uni hêç çılmır / Oğluma bugünlerde ne olmuş bilmiyorum ama bir türlü sesi soluğu çıkmıyor.”

sıdkı sıyrılmağ: *bf.* (Sıdkı sıyrılmak) Birine karşı olan güveni kaybetmek. “San ğarşı s. m sıyrılıp senin hêç bi şeyine güvenmirem / Sana karşı olan bütün güvenimi kaybettim artık sözlerinin hiçbirine itibar etmem, güvenmem.”

şom ağızlı: *i.* (Şom ağızlı) Sürekli kötü şeylerden söz eden ve sözlerinin uğursuzluk getireceğinden korkulan (kimse). “Bu ğadın ne ğede ş. ağızlıdır / Bu kadının ağızı ne kadar şom ağızlıdır.”

şöhrü geçmek: *bf.* (Şöhrü geçmek) Nazı geçmek. “Yeni gelen ğonşıya hêç ş. geçmiyi / Yeni gelen komşumuza hiç nazım geçmez.”

tabtağ etmek: *bf.* (Taptak etmek) Bir yere sıkça gitmek, gidip gelmek. “Mehlemize yeni gelen ğonşı da bizim evi t. êdip bizden hêç çılmır / Mahallemize yeni gelen komşu, evimizi gidip gelerek sanki yol geçen hanına çevirmiş.”

tapğır tapğır gelmek: *bf.* (Bölük bölük, manga manga gelmek) Grup grup gelmek. “Bu sene göçmen ğuşlar süte yaylasına t. tapğır geliler / Bu yıl göçmen kuşlar Sütey Yaylasına guruplar hâlinde geliyorlar, gelmeye başladılar.”

tırana êtmek: *bf.* (Terane etmek) Alay etmek, dalga geçmek. “Adamlar bizi t. êdirler / Adamlar bizi alaya alıyorlar, bizimle dalga geçiyorlar.”

tırçık olmağ: *bf.* (Tırçık olmak) Ezilmek, aslından, orijinalinden eser kalmamak. “Sebetin altındaki bütün erikler t. gibi oluplar, hêç bi şeye yaramır / Sepetin altında kalan eriklerden, kayıslardan ezilerek eser kalmamış.”

tifağı dağılmağ: *bf.* (Tufağı dağılmak) Ev, iş, aile vb. değerleri tamamen kaybetmek. “Bu seneki terpemnen sora hêç bi şemiz ğalmadı, bütün t. ımız. dağıldı / Bu seneki depremden sonra elde avuçta bir şey kalmadı varımız yoğumuz bitti, yok oldu.”

tik ğafa: *i.* (Dik kafa) Başına buyruk, burnunun doğrultusunda hareket eden. “Bizim orada yaşıyan Çerkezler çoğ t. ğafalı olirlar. Kimseye minnet êtmirler / Bizim bölgede yaşıyan Çerkez kökenli vatandaşlarımız biraz dik kafalı, başına buyrukturlar.”

tin tin çalımağ: *bf.* (Tin tin çalışmak) Çok yavaş hareket eden, sessiz sedasız oturan. “Bu ğız êle t. t. çalışır, hêç bi işi de zamanında bitiremir. Bizim de işimiz hep geri ğalır / Bu kız çocuğu çok yavaş çalıştığı için hiçbir iş zamanında bitmiyor ve bizim de işimiz hep geri kalıyor.”

toy begi: *i.* (Toy beyi) Düğün başkanı (Erten, 2011, s. 171). Bir düğünün düzenleme işinden sorumlu, düğüne önderlik yapan ve zaman zamanda düğün masraflarını üstlenen kişi. “Menim oğlumun t. begi Şevket Beydir. Bizim hêç bi şeyimizi eksik birağmadı. Her işimiz zamanında yêtişdi / Oğlumun düğün başkanı Şevket Bey, bizim bütün eksikliklerimizi giderdi ve bir eksikliğimiz kalmadı.”

tulaz olmağ: *bf.* (Derbeder olmak) Elindeki her şeyi kaybetmek, elinde bir şeyi kalmamak. “Bu sene êle tulaz olmuşam. elde ayağda hêç bi şemiz ğalmayıp / Bu yıl varımı yoğumu kaybettim. Elde avuçta hiçbir şeyim kalmadı.”

ur ufağ olmağ: *bf.* (Un ufak olmak) Çok küçük parçalara ayrılmak. “Ĝonşumuzun oğli cevüzden düşüp, bütün gemikleri u. ufağ olup / Komşumuzun oğlu cevüzden düştüğünden ötürü bütün kemikleri kırılmış.”

üzi ğara: *i.* (Yüzü kara) Utanılacak bir durumu olan (kimse). “onun ü. ğaradır bizim üzümüze bağamaz / Onun bizim yüzümüze bakacak yüzü yoktur.”

yazığı gelmek: *bf.* (Yazığı gelmek) Acımak. (Buran, 1997, s. 208) “İnsanların bize hiç y. gelmiyi / İnsanların bize hiç acıması yok.”

yetik olmağ: *bf.* (Yetik olmak) Anlamak, bilmek, aslını öğrenmiş olmak. “Bu işe hiç bi zaman y. olamadı / Bu işi hiçbir zaman anlayamadık.”

yıkanmamış gâşılığ: *i.* (Yıkanmamış kaşık) Olur almaz işlere karışan, olmadık işlere burnunu sokan kişiler için söylenen söz. “Sen de y. gâşılığ kimi hiç bi şeden çılmisan / Sen de yıkanmamış kaşık gibi hiçbir şeyden geri durmuyor her şeye burnunu sokuyorsun.”

yon görmek: *bf.* (Uygun görmek) Uygun görmek. “Sen bize buni y. görmisen mi? / Sen bize bu işi uygun görmüyor musun?”

yuğuluğa vurmağ: *bf.* (Uykuya vurmak) Uyuma taklidi yapmak. “Bizim oğlan da işe gétmemek için éle kendini y. vurup / Oğlumuz işe gitmede istekli olmadığı için kendini uykuluğa vurmuş, uyuma numarası yapıyor.”

zargonu geniş: *i.* (Zargonu geniş) Her türlü pisliği kabul eden (kimse). “Senin z. geniştir, sen gâbul édersin / Senin bunları kabul edecek yapın var.”

zèt yağı: *i.* (Zeytin yağı) Zeytin yağı. “Bizim eve z. yağınnan başğa bi yağ girmez / Biz Zeytin yağından başka bir yağ kullanmayız, bizim eve zeytin yağından başka yağ girmez.”

zıran zıran gezmek: *bf.* (Zıran zıran gezmek) Boş boş gezmek. “Geynimin oğlının hiç işi yoğdur éle sağda solda z. zıran gezi / Kayın biraderimin oğlunun herhangi bir işi yoktur, bir işe malik değildir. Bu sebeple boş boş geziyor.”

zırnığ gôhlatmamağ: *bf.* (Zırnık koklatmamak) En ufak bir şey vermekten çekinmek. “Bunnan sora size z. bile gôhlatmam / Bundan sonra hiçbir şey vermeyem.”

zırt atmağ: *bf.* (Zırt atmak) Yalan konuşmak, palavra atmak. “Adamın elinde hiç bi şesi yoğ, sağda solda her şeyim var diyir, hağa z. atir / Adamın elinde avucunda hiçbir şeyi olmadığı hâlde, sağda solda zenginim diye halka hava atıyor.”

zilve zilve olmağ: *bf.* (Zilve zilve olmak) Yırtılmak, delik deşik olmak. “Tamirhanada çalışırken üzerime asit töküldü bütün elbiselerim z. zilve oldi / Tamirhanede çalışırken üzerime asit dökülmesinden dolayı bütün elbiselerim delik deşik oldu.”

Sonuç

Bu makalede Adicevaz ağzında geçen yaklaşık 99 (doksan dokuz) “deyim ve kalıp söz”e yer verilmiştir. Bunların öncelikle çeşitli kaynaklara başvurularak Türkiye Türkçesindeki sözlüklere göre anlamlandırılmaları sağlanmıştır. Daha sonra Adicevaz Ağzına göre cümleler oluşturularak, her biri cümle içerisinde ayrı ayrı kullanılmıştır. Bu kullanımlarda transkripsiyon harfleri göz önünde bulundurulmuştur. Daha sonra bu cümleler, günümüz Türkçesindeki şekillerine aktarılmıştır. Şüphesiz ki Adilcevaz Ağzında kullanılan deyimler ve kalıp sözler bunlardan ibaret değildir. Daha sonra yapılacak derleme ve araştırmalardan tespit edilenler de bunlara ilave edilerek yayımlanacaktır. Bu deyim ve kalıp sözlerde kullanılan kelimeler, büyük oranda Türkçe olmasına rağmen, zaman zaman dilimizde kabul görmüş yabancı kökenli kelimeler de kullanılmıştır. Ayrıca bu kelime gruplarında az da olsa argo kelimeler de yer almaktadır.

Kaynakça

Akkuş, M. (2020). *Atasözleri ve deyimler üzerine incelemeler*. Akçağ Yayınları.

Buran, A. (1997). *Keban, Baskil ve ağın yöresi ağızları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Develioğlu, F. (1970). *Osmanlıca Türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni tarama sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan T. (2020). *Urmiye ağızı ses ve şekil bilgisi (güney azerbaycan)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ensari, B. (2021). *Ahlat dil ve kültür*. Has Baskı Sanatları.
- Ercilasun, A. B. (2020). *Kars ili ağızları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2011). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Basım/ Yayım/ Tanıtım.
- Ertekinöğlü, S. (2017). *Ahlat ağızı söz varlığı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eten, M. (1994). *Diyarbakır ağızı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gönen, M. E. (2003). *Van Gölü kuzey havzası ağızları*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Diyarbakır Üniversitesi.
- Gülsevin, G. (2017). *XVII. yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi ağızları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2002). *Uşak ili ağızları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (2020). *Atasözleri ve deyimler üzerine incelemeler*. Akçağ yayınları.
- Özkan, M. ve Sevinçli, V. (2015). *Türkiye Türkçesi söz dizimi*. Akademik Kitaplar.
- Parlatır, İ. (2009). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. Yargı Yayınevi.
- Sevinçli, V. (2020). *Atasözleri ve deyimler üzerine incelemeler*. Akçağ yayınları.
- Tietze, A. (2009). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügatı, Cilt: I (A-E)*. Simurg Yayınları.
- Tietze, A. (2009). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügatı*. Simurg Yayınları.
- Türk dil Kurumu, (1996), *İmlâ kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu, (1963-1980). *Derleme sözlüğü (I-XI)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu, (1988). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu; Tarama Sözlüğü, Cilt I-VII, Ankara (1963-1977).

Kısaltmalar

bf.	Birleşik fiil
i	İsim
Bkz.	Bakınız
vb	Ve benzeri
Ör.	Örnek

Kullanılan Transkripsiyon Harfleri

ğ	Kalın <i>k</i> sesi
è	Kapalı <i>e</i> ünlüsü
ḥ	Hırıltılı <i>h</i> sesi

**Otizm Spekterum Bozukluğu Olan Çocuklarda Spor Okullarının Fiziksel Aktivite Düzeyine,
Uyku ve Yaşam Kalitesine Etkisi**

*Contribution of Sports Schools to Physical Activity Level, Sleep and Quality of Life in Children
With Autism Spectrum Disorder*

Dr. Öğr. Üyesi Murat BALCI İstanbul Aydın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İstanbul, Türkiye ORCID: 0000-0003-3898-8651 Email: muratbalci@aydin.edu.tr	Nur Melike ŞİMŞEK İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisans Öğrencisi, İstanbul, Türkiye ORCID: 0009-0007-6590-3349 Email:nmelikesimsek@stu.aydin.edu.tr	Özge IŞIK İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisans Öğrencisi, İstanbul, Türkiye ORCID: 0009-0002-3498-4223 Email: ozgeisik2@stu.aydin.edu.tr
--	--	--

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Balcı, M., Şimşek, N.M. ve Işık, Ö. (2024). Otizm spekterum bozukluğu olan çocuklarda spor okullarının fiziksel aktivite düzeyine, uyku ve yaşam kalitesine etkisi. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 12-26.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 09.03.2024 **Kabul Tarihi / Accepted:** 25.03.2024

Yayın Tarihi / Published: 30.12.2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June 2024

Cilt/ Volume: 4 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 12-26

İntihal / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two reviewers and confirmed to be plagiarism-free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi / Siirt University Faculty of Arts and Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Murat BALCI, Nur Melike ŞİMŞEK ve Özge IŞIK). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Bu çalışmanın amacı; otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda spor okullarının fiziksel aktivite düzeyine, uyku ve yaşam kalitesine dönük olumlu ya da olumsuz etkilerini belirlemektir. Araştırmada “Spor Dersi Alan Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) Olan Çocukların Ebeveynlerinin Yaşam Kalitesi Düzeyi” ölçeği kullanılmıştır. Spor okullarının normal gelişim gösteren ve göstermeyen çocukların fiziksel aktivite düzeyine, uyku ve yaşam kalitesine ilişkin etkilerini inceleyebilmek için sadece spor okullarına devam eden çocukların gelişiminin değil aynı zamanda da spor okullarına devam edemeyen çocuklarında gelişimlerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu sorunsaldan hareketle İstanbul ili Küçükçekmece’de ilçesinde MEB bağlı 4 özel eğitim merkezinde araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında otizm spektrum bozukluğu tanısı almış ve spor eğitimi alan 40 çocuğun ebeveynleri ile otizm spektrum bozukluğu tanısı almamış ve spor eğitimi almayan 40 çocuğun ebeveynleri olmak üzere toplamda 80 ebeveyn (69 anne ve 11 baba) katılmıştır. Araştırma sonucunda ölçekten elde edilen puanın dağılımının normal olup olmadığını belirlemek için verilerin çarpıklığı (skewness) değeri göz önünde bulundurulmuştur. Gerçekleştirilen analizler sonucunda araştırmanın verilerinin normal bir dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Yapılan araştırmada spor okullarının otizm spektrum bozukluğu tanısı almış olan çocukların fiziksel aktivite düzeyine, uyku ve yaşam kalitesine olumlu etkisi olduğuna aynı zamanda da ebeveyn yaşam kalitesini de olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Otizm Spektrum Bozukluğu, Fiziksel Aktivite, Uyku Kalitesi, Yaşam Kalitesi, Ebeveyn Yaşam Kalitesi

Abstract

The purpose of this study; To determine the positive or negative effects of sports schools on physical activity level, sleep and quality of life in children with autism spectrum disorder. The "Quality of Life Level of Parents of Children with Autism Spectrum Disorder (ASD) Taking Sports Lessons" scale was used in the research. In order to examine the effects of sports schools on the physical activity level, sleep and quality of life of normally developing and non-developing children, it is necessary to examine not only the development of children who attend sports schools, but also the development of children who cannot attend sports schools. Based on this problem, research was carried out in 4 special education centers affiliated with the Ministry of Education in Küçükçekmece, Istanbul. A total of 80 parents (69 mothers and 11 fathers) participated in the research, including the parents of 40 children diagnosed with autism spectrum disorder and receiving sports training and the parents of 40 children who were not diagnosed with autism spectrum disorder and did not receive sports training. As a result of the research, the skewness value of the data was taken into account to determine whether the distribution of the score obtained from the scale was normal. As a result of the analyses, it was determined that the data of the study showed a normal distribution. The study concluded that sports schools have a positive impact on the physical activity level, sleep and quality of life of children diagnosed with autism spectrum disorder, and also have a positive impact on the quality of life of their parents.

Keywords: Autism Spectrum Disorder, Physical Activity, Sleep Quality, Quality of Life, Parental Quality of Life

Giriş

Otizm spektrum bozukluğu (OSB), sınırlı ilgi ve yineleyici davranışlar, karşılıklı sosyal iletişim ve etkileşimdeki yetersizliklerle tanımlanan genel olarak üç yaşından önce ortaya çıkan ve yaşam boyu süren nörogelişimsel bir bozukluktur (Sağdıç & Sunagül, 2020). Sosyal iletişimdeki zorluklar, karşılıklı sosyal iletişim zorluklarını, sözel olmayan sosyal davranışları ve sosyal ilişkilerin kurulmasını içermektedir. Sınırlı ve yineleyici davranışlar da stereotipik davranış veya konuşmayı, rutinlere aşırı bağlılığı ve takıntılı ilgileri içermektedir. Otizm bir hastalık değil, ortak çekirdek bozukluğunun oluşturduğu spektrum bozukluğudur. Otizmi 3 ana başlıkta incelenebilir. Klasik otizm, Asperger sendromu ve yaygın gelişimsel bozukluk olarak da adlandırılan atipik otizm (Atbaşoğlu, 2020).

Klasik otizm tanısı almış olan bireylerde konuşma geriliği ve dil bozukluğu ile birlikte sıklıkla zihinsel engel durumu söz konusudur. Asperger sendromu bulunan bireylerde ise sosyal zorluk ve alışılmamışın dışında hareketler mevcuttur. Ancak zihinsel gerilik görülmemektedir. Son olarak yaygın gelişimsel bozukluk bir diğer adıyla atipik otizm literatürde çocukluk otizmi olarak adlandırılmaktadır. Atipik otizm, bireyde otizme ilişkin tüm belirtilerin görülmeyeceği, otizmin teşhisinde kullanılan bazı tanı kriterlerinin bireyde eksik olduğu, bireylerin dış dünyadan gelen çeşitli uyaranları normal gelişim gösteren bireylere göre düzenlemede daha çok zorlandıkları, bireyin otizme ilişkin bazı davranış örüntülerini sergilediğinde kullanılan bir tanıdır. Kısacası Atipik otizm, otizme ilişkin tüm kriterlere uymayan ancak bazı kriterleri gösteren bireylere konulan tanıdır (Özdöner ve Er, 2023).

Otizm spektrum bozukluğu doğuştan gelen ve farklı seviyeleri bulunan nörolojik bir bozukluktur. Kız çocuklarına göre erkek çocuklarında görülme olasılığı 5 kat daha fazladır. Dış görünüm açısından akranlarından farklı gözükmeler bile motor ve bilişsel gelişimi açısından yaşlılarından geri kalabilmektedirler. Bu nörolojik bozukluğu fark edebilmek için çocuklarda görülen bulgular; göz teması kuramama, seslenildiğinde tepki vermeme, iletişim bozukluğu, tekrarlayan ve süregelen davranışlar ve tek başlarına kalmayı kalabalık ortamlara tercih etmeleridir (Başar, 2019).

Otizmliler iletişim konusunda ve kendini ifade etmekte güçlük çektikleri için fiziksel aktivite ve egzersizin yarar sağladığı gözlemlenmiştir. Aldıkları özel eğitim dersleri dışında toplu ve yalnız olarak etkileşim kurdukları için, spor faaliyetleri otizmliler için oldukça etkilidir. Bunun yanı sıra spor okulları sadece fiziksel aktiviteye değil yaşam kalitesine ve uyku kalitesine de oldukça fayda sağlamaktadır (Koçyiğit, 2022). Çünkü yaptıkları düzenli egzersizler çocukların motor becerilerini ve bilişsel gelişim süreçlerini oldukça etkilemektedir. Bu sayede yaşam kaliteleri artarken uyku bozukluğu sorunlarını düzene sokmaktadır. Spor etkinlikleri, otizmliler için olumsuz özelliklerin üstesinden gelecek dinamikleri içerisinde barındıran ve bu yönüyle bir rehabilitasyon aracı olarak düşünülebilecek etkili bir mekanizmadır. Sosyal entegrasyon olanakları ve aktif bir yaşam biçimi içinde olma, yalnızlık kaygısının azaltılmasında da katkıda bulunabilir.

Uyku bozukluğu, sağlıklı bireylere nazaran otizmlilerde daha fazla gözlemlenmiştir (Susuz & Doğan, 2020). Sağlıklı bireylerde uyurgezerlik, epilepsi gibi sorunlar uyku problemleri yaratırken, otizmlilerde bölünmeyen derin uykuların görülmesi mümkün değildir (Gündüz Çitir, 2019). Uyku kalitesinin düşüklüğü sağlıklı bireyleri gün içinde olumsuz etkilerken, OSB olan bireylerde de yaşam kalitelerini çok fazla etkilemektedir. Uyku problemi görülen otizmliler için gün içinde enerjilerini verimli şekilde atamadıkları için huysuzlukları daha fazla olur (Sönmezer & Balcioğlu, 2023).

Otizmlilerde görülen en büyük problem iletişim bozukluğudur (Çandır, 2015). Yabancı insanların bulunduğu ortamda huzursuz hissetme, diğer insanlarla konuşmama, orada yokmuş gibi davranmaları oldukça sık görülen bir durumdur. Spor faaliyetleri iletişim bozukluklarının düzeltilmesinde de yardımcı olur. Grup çalışmaları liderlik eğitimi gibi eğitimler verildiği için çocuk kendi başına hayatını idam ettirebilmeyi öğrenir (Kurtuluş, 2020).

Liderlik eğitimi otizmliler için uygulanan bir egzersiz eğitimidir. Otizmliler için hayatının her alanında olumlu gelişmeler ve beceriler kazandırabilmelidir. Liderlik eğitimi veren kişinin disiplinli ve tutarlı olması çok önemlidir. Otizm korkulması gereken bir durum değil, fark edilmesi gereken bir durumdur. Gerekli ilgi ve eğitim sayesinde bu tür bireyler hayatlarına daha kolay ve bağımlı olmadan geçirebilmeleri mümkündür (Er, 2018).

Otizm spektrum bozukluğu (OSB); sözel ve sayısal olmayan iletişimde yetersizlik, sosyal fonksiyonlarda eksiklikler, basmakalıp ve sınırlı yaşama alanı ve davranışlar ile karakterize edilen nörogelişimsel bir bozukluktur (ER, 2018). Hayatın ilk yıllarında kendini gösteren OSB; birkaç farklı sendromu içinde barındırmaktadır (Dover & LeCouteur, 2007). DSM IV kriterlerine göre otizm spektrum bozuklukları içerisinde otizmlilik çocukluk bozukluğu, Asperger bozukluğu ve yaygın gelişimsel bozukluk bulunmaktadır. Son yıllarda hem bilimsel anlamda hem de toplumsal olarak otizm spektrum bozukluğu üzerine ilgi artmış ve bu konuda farkındalık çalışmaları hız kazanmıştır (Bolton MacDonald, Pickles & Rios, 1994). Otizm spektrum tanısı konulmuş çocuklar normal gelişim gösteren çocuklardan daha farklı davranabilir ve normal gelişim gösteren çocukların öğrendiği gibi öğrenemeyebilirler. Bu duruma karşıt olarak otizmle ilgili eğitsel önlemler alındığı takdirde birçok otizmlilik çocuk bu sorunlardan büyük ölçüde kurtulabilmekte, üstelik öğrenmeyle birlikte yaşının gereksinimlerini karşılayabilmekte ve bununla beraber akranlarıyla kaynaşabilmektedir. Bu durum aynı zamanda da yaşam kalitesini yükselmektedir. Otizm spektrum bozukluğunun sebebi ve bu durumun kesin olarak önleyici tedbirleri henüz tam olarak netleşmemiştir. Otizm ve otizmin neden olduğu sorunların giderilmesi ve azaltılması amacı ile fiziksel aktivite ve sportif faaliyetlere ağırlık verilerek iyileştirici etkisi daha somut bir şekilde görülebilir (Karaküçük, 2012). Yerli ve yabancı literatür incelendiğinde, ayrı ayrı hareket eğitimi ve eğitsel oyun ile ilgili birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir (ER, 2018).

Literatür incelendiğinde hareket eğitimi ve eğitsel oyun ile ilgili çalışmalara rastlanmasına karşın spor okullarının otizmlilik çocuklar üstündeki olumlu ya da olumsuz etkisini belirlemeye dönük çalışmalara rastlanmamıştır. Bu sebeple otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda spor okullarının fiziksel aktivite düzeyine, uyku ve yaşam kalitesine katkısı isimli bu araştırmanın alana önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı spor okullarına giden otizm spektrum bozukluğu olan çocukların fiziksel aktivite düzeylerine, yaşam ve uyku kalitelerine spor okullarının etkisi incelenmektedir.

Araştırmanın Problemi

Spor okullarının otizm spektrum bozukluğunda fiziksel aktive düzeyine, yaşam ve uyku kalitesine etkisi var mıdır?

Hipotezler

Spor okullarının otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar da fiziksel aktivite düzeyinde olumlu etkisi vardır.

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda spor okullarının uyku ve yaşam kalitesine etkisi vardır.

Kuramsal Çerçeve

Nörogelişimsel bir bozukluk olan otizm spektrum bozukluğunun, çocukların hayatında yarattığı eksiklerin giderilmesinde ve tamamlanmasında (uyku kalitesi, fiziksel aktivite ve yaşam kalitesi) spor okullarının pek çok faydası olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Otizm spektrum bozukluğu süreklilik gösteren, sosyal iletişim ve etkileşimde bozulmalar ortaya çıkaran, kısıtlayıcı ve tekrarlayan davranışlar ile karakterize olmuş karmaşık bir durumdur (Topçu, 2017). Otizm spektrum bozukluğu olan bireylere verilecek spor eğitiminin etkileri incelendiğinde otistik bireylerin gün içerisindeki hareket aktifliği artacağından buna bağlı olarak da yaşam ve uyku kalitesine olumlu yönden etkisi bulunacaktır. Bu sebeple otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin fiziksel hareketler yapacağı ortamların oluşturması motor becerilerini olumlu yönde geliştireceği gibi fiziksel aktivite düzeylerini de artıracaktır (Termeli, 2019).

Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklarda (2-6 Yaş) Spor Okullarının Fiziksel Aktiviteye Etkisi

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) beynin gelişim yapısını etkileyen gelişimsel bozukluk olarak ele alınır. Aynı zamanda iletişim becerilerinde eksiklik, tekrar eden sınırlayıcı-gerileyici davranış bozuklukları gözlenir. Büyük oranda OSB tanılı olan çocuklarda dil gecikmesi, sosyal becerilerinde eksiklik ve insanlar yerine oyuncaklar ya da başka nesnelere iç içe olmak daha ilgi çekicidir. Dış görünüş açısından bir farklılık olmasa da, motor becerileri akranlarına göre daha geridedir ve bunları

geliştirmek normal çocuklardan daha zordur. Otizmin tanıları arasında göz kontağı kuramamak, takıntılı davranışlar, kişilerin ilgisine kayıtsız kalmak, ismine seslendiğinde bakmamak, sanki orada değilmiş gibi davranmak vb. birçok tanı yer alır (Nursoy, 2019).

Egzersiz temelli uygulamaların, OSB tanılı çocuklarda daha fazla yararlı olan uygulamalar NAC raporunda belirlenmiştir. Yapılan araştırmaya göre (NPDC on ASD 2014) egzersiz yapmak otizm tanısı bulunan çocuklarda, öfke davranışlarının, yinelenen-tekrarlı hareketlerinin azalmasında, iletişim becerilerinin ve sosyal gelişimine faydalı olduğu gözlenmiştir. Akranlarına göre motor becerilerini aktif olarak kullanamayan çocukların, düzenli olarak profesyonel eğitimcilerle spor yaptıklarında, belli bir süreden sonra hayatlarının daha kolay olduğu gözlenmiştir. Yapılan son araştırmalarda otizm tanısı olan bireylerin eğitim-öğretim süreçlerinde kullanılan etkili bir yöntem olarak belirlendiği vurgulanmaktadır. Aynı zamanda egzersiz temelli uygulama ve etkinliklere katılımın otizmliler için sosyal becerilerini ve iletişim becerileri üzerinde de oldukça olumlu etkilerinin bulunduğu ifade edilebilir (Yarımkaya, İlhan & Karasu, 2017).

Otizmlilerde görülen yeme bozukluklarının, öfke sorunlarının vb. birçok ele alınabilecek problemin spor ile pozitif yönde olacak şekilde bir enerjiye yönlendirilmesi amaçlanmaktadır. Spor yapan otizm tanılı çocukların erken çocukluk döneminde kazanması gereken birçok davranışı kazanmasında yardımcı olduğu gözlenmiştir. Bu eğitimler otizmliler için ayrıcalıklı olarak hazırlanmıştır. Eğitim programları fiziksel olarak gelişme sağlamanın yanı sıra otistik bireylerin bazı sağlık sorunlarını, vücut kitle indekslerinin azalmasına da yardımcı olduğu görülmektedir (World Health Organization, 2002).

Aileler ile görüşmeler yapıldığında otizm spektrum bozukluğu tanısı konmuş çocukların spor okuluna başlamadan önce top tutamadıkları, takla atamadıkları, bisiklet süremedikleri ve bunun gibi akranlarının yapabildiği birçok beceriye yerine getiremedikleri ifade edilmiştir. Ancak spor okuluna başladıktan 4 ay sonrasında, otizm spektrum bozukluğu tanılı çocukların yukarıda ifade edilen pek çok beceriyi yerine getirebildikleri bununla birlikte etrafa zarar verme, çevredeki insanlara zarar verme ve tekrarlayan hareketlerinde azalma gözlemlenmediği belirtilmiştir (Beyazoğlu, 2014).

Spor faaliyetler, otizm tanısı olan çocuklarda olumlu bir etki bıraktığı kanıtlanmıştır. Çünkü iletişim kurmakta zorlanan bu çocuklar, spor sayesinde yeni insanlarla, yeni mekânlarla tanışmakta ve iletişim becerilerini arttırmaktadır. Göz teması kurmakta zorlanan bu bireyler spor sayesinde bu yetilerini geliştirmekte, oyun oynama istekleri artmakta ve toplum içerisinde sergiledikleri davranışların olumlu yönde geliştiği gözlemlenmiştir (Karakoç, 2010).

Spor okullarının sağlamış olduğu fiziksel aktivite düzeylerindeki birçok beceri, otizmliler için boş zamanlarını daha verimli olarak geçirmesi ve oyalanmasını sağlayarak gelişimsel alanda ilerlemesine, özgürce hareket edebilmesine yardımcı olur. Bu da otizmliler için yaşamındaki kaliteyi ve fiziksel aktivite düzeyini artırır (Karaküçük, 2012).

Son yıllarda OSB tanılı çocukların spor okuluna gittikten sonra (fiziksel aktivite, egzersiz gibi) daha fazla hayata dâhil oldukları gözlemlenmiştir. Spor okullarının eğitim hayatlarına katkıda bulunduğu ve var olan hiperaktiflik durumunu azalttığı çünkü OSB bireylerin spor okullarında gerekli eforu sarf ettikleri ve yeterli sayıda komutları yerine getirmeyi başardıkları ve bunun sonucunda yaşam kalitelerinin arttığı gözlemlenmiştir. Örneğin “Engelli çocuğu olan ailelerin beden eğitimi ve spor etkinlikleri hakkındaki görüşleri (Çalışkan ve ark., 2008) isimli yapılan araştırmada otizmliler için katıldıkları fiziksel aktivitelere, özgüvenlerin geliştiği, başarılı olabileceğine dair olan inançlarının yükseldiği ve bu inanca ebeveyninde ortaklık ettiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda ailelerin spor okulların giden otistik çocuklarına daha fazla inandıkları görülmüştür (İlhan, 2009).

Yapılan araştırmalar otizmliler için çocukların motor becerilerinin normale yakın olduğunu belirlemiştir. Ancak spor sadece motor beceri gelişimi demek değildir spor ve spor etkinlikleri ile otistik bireyler akranlarıyla sosyal açıdan iletişim kurmakta böylece otistik bireylerde sıklıkla görülen iletişimsel yetersizlikler tamamen ortadan kalmazsa da önemli derecede azalabilmektedir. Günümüzde otizmin asıl sebebi belli olmadığı için bilimsel açıdan hangi eğitimin doğru olduğu kesin olarak bilinmemekte ve bu eğitimlerin etkileri ve yararları her çocukta farklılık göstermektedir. Bu yüzden özel eğitimle birlikte spor okullarına devam edilmesi motor beceri gelişimi, iletişim becerisinin gelişimi gibi pek çok alanda otistik bireye katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Elaltunkara, 2017).

Ailelerle yapılan görüşmelerde otistik bireylerin spor okuluna başlamalarını takiben bilişsel, motor ve sosyal becerilerinde artış gözlemlendiği, bununla birlikte tuvalet eğitimlerinde önemli katkılar sağladıkları ve yardımcı olduğu belirtilmiştir. Otistik bireylerde tespit edilen bu gelişmenin sebebi otistik bireylerin spor etkinlikleri ile birlikte aynı anda birden fazla komut alma ve bunları hayata geçirebilme becerisini kazanmalarından kaynaklanmaktadır (Hıdıroğlu, Peker, Karavuş, Tepet, Akçabey, Kaya, Öztürkçü, Lüleci & Save, 2022).

Egzersiz ile diğer amaçlanan şeylerden birisi çocukların saldırgan olmasını önlemektir. Otizmde bireylerin hayatının rutine dönüşmemesi önemlidir. Çünkü otistik bireyleri alışkanlıklarından vazgeçirmek yani sürekli tekrarladığı şeyler dışına çıkarmak, sosyalleştirmek, sürekli görüştüğü insanlar dışında başka insanlarla iletişime geçmesi sağlamak iyileşme sürecine çok fazla katkıda bulunur. Spor okullarında otistik bireyin başka öğretmenleri ve arkadaşları olacağı için, otistik birey hem akran ilişkisini iyileştirebilir, hem oyun oynama yetisini kazanabilir hem de öğretmeniyle geçirdiği vakit sayesinde komut almayı öğrenebildiği gibi aynı zamanda da insan ilişkilerini iyileştirebilir (Elaltunkara, 2017).

Otizimli bireyler dış görünüş açısından veya motor becerileri açısından normal bireylerden çok farklı gözükmeseler bile, ince motor gelişimleri açısından zayıftır. Örneğin kalem tutmada, ip atlamada, top tutmada yetersiz olabilirler. Ancak spor okulları onların öğrenme şekline uygun bir program hazırlayıp, belirli eğitimler sonucu bireylerin denge tahtasındayken top yakalayabilmesini sağlayabilir. Örneğin otizmli bireyler tek ayaküstünde duramamakta olup bunu geliştirmekte zorlanmaktadır ancak spor okuluna gittikten sonra seksek gibi oyunları oynayabilmekte ve tek ayaküstünde durmayı başarabilmektedirler. Spor okulları otistik bireylerin birçok yapamadığı fiziksel aktiviteyi yapabilmeyi öğrenmelerine yardımcı olmaktadır.

Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklarda (2-6 Yaş) Spor Okullarının Yaşam Kalitesi

Yaşam kalitesi, bireyin iyi olma durumunu yaşamasını, sosyal açıdan ait olabilmesini, potansiyelini en üst düzeyde kullanabilmeyi sahip olma gibi konuları barındıran çok boyutlu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Blacher & Kraemer, 2005). Yaşama kalitesinin kişinin kendini mental olarak iyi hissetmesiyle ilgili somut bir anlamı vardır. İnsan kendisini mutlu hissetmesi, geleneksel ve sosyal manada, bireyin çevresinde yaşam şekilleri çerçevesinde oluşur. İnsan yaşamının kalitesini seçtiği yollar doğrultusunda etkileyebilmektedir. Özetle hayatın oldukça anlamlı hale gelmesi insanın isteklerini gerçekleştirilmesi, istediği şeyi yapması ve istediği tutumları sergilemesinden geçmektedir (Wong & Cheung, 2010). Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar hayatlarına istekleri doğrultusunda devam etmesi onların bu standartlarda olabilmesi ancak verilecek eğitimlerle gerçekleşecektir. Bu yüzden otizm spektrum bozukluğu olan çocukların yaşam kalitesini arttırmak için öncelikle ailenin de bu yöndeki tutumunu etkileyerek çocuğun bilişsel ve motor gelişimi açısından gelişim alanlarını desteklemesi için bilinçlendirilmeli ve yönlendirilmelidir.

Yaşam kalitesi, genel anlamda kişinin fiziksel ve ruhsal olarak kendini iyi hissetmesi, sosyo psikolojik olarak yeterli bulmasıdır. Kişinin mental sağlığından, psikolojik durumundan, inançlarından, hayattaki sosyal ilişkilerinden ve o insanın yaşadığı kültürel ve değer sistemleri doğrultusunda; ilke edindiği amaçları, beklentileri, standartları ve ilgileri ile bağlantılı bir şekilde yaşamdaki pozisyonunu ortaya koymasındadır (Balkanlı, 2008). Otizmli çocuklara gereken eğitimler sağlanmadığı takdirde yaşam kalitelerinde azalma gözlenir. Çünkü otizm bireyin hayatında ömür boyu sürmektedir. Ömür boyu sürecek olan bu rahatsızlığı ancak eğitimle en aza indirgeyebiliriz. Bunun için de eğitim oldukça önemlidir (Özbek, 2017).

Otizm spektrum bozukluğu bulunan bireylerde gelişimsel seyri, otizm tanısı konulmayan çocuklara kıyasla; sosyal, iletişimsel, duygusal ve fiziksel olarak daha yetersiz olduğu görülmektedir. Literatürde OSB'li bireyler ve OSB'li bireylerin ebeveynlerinin de katılmış bulunduğu birtakım araştırmalar mevcuttur. Otistik bireylerin yaşam kalitesini belirlemeye dönük yapılan bir çalışmada otizm tanısı alan bireyler incelenmiştir. Bu araştırma kapsamında araştırmanın sağlıklı sonuçlara ulaşabilmesi için otistik bireylerin yanı sıra sağlıklı olan bireylerde bu araştırmaya dâhil olmuş ve aynı zamanda kronik hasta çocuklarda bu araştırmaya dâhil edilmiştir. Sonuç olarak bu araştırmada en düşük puanı otizmli çocuklar almıştır. Yaşam kalitesi en az olan otizmli çocuklardır diyebiliriz. Bunu aşabilmek adına da spor okullarındaki eğitime önem vermek gerekmektedir (Kuhlthau & arkadaşları, 2010; Aktaran Özgür, Aksu & Eser 2017). Literatürde bulunan birtakım araştırmalarda da yaşam kalitesi genelde otizmli bireylerde düşük çıkmaktadır. Eğitim eksiliği otizmli bireylerde tespit edilen önemli bir

dezavantajdır. Bu durum otistik bireylerin yaşam kalitesini etkilemede ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Fakat otizm tanısı konulmasıyla otizm spektrum bozukluğunun etkilerinin bir miktar azaltılabildiği ifade edilmektedir. Bireye otizm tanısı konulursa bu tanı konulan bireye uygulanacak belirli eğitimler ve bu eğitimleri içinde uygulanabilir etkinliklerde mevcuttur. Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda fiziksel aktivitelerini olduğunca artırmak gerekir çünkü bu fiziksel etkinlikler otistik bireyin motor gelişimine katkı sağlayacak ve motor becerilerini de çeşitlendirecektir. Spor eğitimleri oldukça düzenli devam eden eğitimler olduğundan otizm spektrum bozukluğu olan birey otizmin olumsuz etkilerinden uzak kalabilme fırsatı bulacaktır. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde spor okullarının otizm spektrum bozukluğunun olumsuz yönleri azaltmada, otizm bozukluğu olan çocuğun yaşam kalitesini artırmada önemli katkılar sağlayabileceği söylenebilir.

Hareket etmek ve fiziksel yollarla enerji üretebilmek, beden ve ruh sağlığını eğitmek olarak adlandırabileceğimiz spor eğitimleri günlük yaşama yön verir ve aktif olarak yaşayabilmek adına yol gösterir (Tüfekçioğlu, 2003). Spor okullar otizm spektrum bozukluğu olan bireylere birçok yönden iyi geleceği düşünülmektedir iş. Bu sebeple spor okulları otistik bireylerin dikkatini toplayabilmesini, akranlarıyla uyum içerisinde olabilmelerini ve onlarla birliği içinde hareket etmesine yardımcı olacağı ifade edilmektedir (Kula, 2018).

Otizmin ilk belirtileri erken yaşlarda gözlemlenebilir. Bu belirtiler içinde dikkat dağınıklığı, sosyalleşememe, tekrar eden durumlar vb. birçok belirtir vardır. Bu belirtiler gözlemlendiği takdir de bireye otizm tanısı konulabilir. Otizm spektrum bozukluğu kişinin yaşamı boyunca devam eden aynı zamanda da bireyin ailesini de ömür boyu etkileyen bir süreçtir. Otizmlilerde ruhsal olmasa da sosyal olarak gelişmede birtakım eksikler vardır. En yaygın olan belirtilerden biride “sarılmama” davranışdır. Otizm spektrum bozukluğunda bu durumların aşılabilmesi için ve otistik bireylerin sosyal yaşama kazandırılması için destek verilmesi gerekmektedir. Bu desteği ailesi ve yakın çevresi önemli ölçüde karşılamalıdır. Çünkü beraber sürdükleri yaşam, yaşam kalitesinde de ortaklık demektir. Yaşam kalitesini artırmak isteyen aile OSB olan çocuğa destek vermelidir. Bunun yanında otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar öğrenme konusunda da birtakım zorluklar yaşayabilmektedir. Bunu yaşayan çocuk çevresine, oyunlarına ve eğitimine odaklanmakta güçlük çeker (Kudaiberanova, 2019). Odaklanma sorunu otistik bireylerin algılarını etkileyen önemli bir durum olarak ortaya çıkar. Otistik bireylerin yaşadığı bu durumları dikkate alarak otistik bireylerin gelişimleri ve yaşam kalitelerini artırmaya dönük her türlü eğitsel olanak kullanılmalıdır.

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuğun yaşam kalitesine katkı sağlamak için aynı zamanda ailenin de yaşam kalitesini arttırabilmek adına gerekli eğitimlerin düzenli şekilde ihmal edilmeden ve yaşam boyu devam ettirilmesi gerekmektedir. OSB olan çocuklara sosyal ve fiziksel aktivite verilmesi yaşam kalitesini arttırabilmektedir. Bunun üzerine birçok araştırma ve ebeveynlerle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Altıntaş (2010) ait olan ve otizm tanısı konulmuş 56, gelişimsel bozukluğu olmayan 40 çocuğun annesinin katıldığı ve “yaşam kalitesi ölçeğinin” uygulandığı bir araştırmada spor okullarına devam eden OSB’li çocukların ailelerinin puanları ciddiye alınacak kadar yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde karşılaşılan ortak sonuçlardan en net olanı otizmlilerde çocuklara gereken eğitimlerin özenle sağlanmasıdır. Otizmlilerde çocukların yaşadıkları bunca olumsuz durum onların yaşam kalitesini düşürmektedir. Bundan dolayı otizmlilerde çocukların yaşam ile uyum oluşturmalarını kolaylaştırmak ve yaşam kalitelerini olabildiğince üst düzeye çıkarabilmek için spor okullarının önemi büyüktür. Fiziksel aktivitelerin ve spor çalışmalarının yapılması çocuklara olumlu etki edecektir. Ebeveynlerin yaşam kalitesini artırmak ve spor okullarının önemi üzerinden güdülemek önemlidir. Ebeveynin yaşam doyumunu da artırmak gerekir. Çünkü yaşam doyumları arttığında çocuklarına daha faydalı olacakları düşünülmektedir (Milgram & Atzil, 1988).

Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklara sahip aileler çocuklarıyla daha sık vakit geçirdiğinden sosyal yaşamda bir miktar pasif kalmaktadır (Çam ve Özkan, 2009) Literatürde otizmlilerde çocukların ebeveynleriyle ilgili birçok araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalara göre eğitim seviyesini yüksek, bilinçli aileler otizmlilerde çocuklarının eğitimine önem verdiği için yaşam kaliteleri de buna kıyasla artmaktadır (Çam ve Özkan, 2009). Geliri yüksek aileler çocuklarına sağlayacağı imkânların artmasından kaynaklı olarak yaşam kaliteleri daha iyi olduğu gözlenmiştir (Meral ve Çaykayter, 2014).

Otizm spektrum bozukluğunun olumsuz etkilerini azaltmak ve ebeveynlerinde spor faaliyetlerine karşı gösterdiği tutumu artırmak OSB olan çocukların gelişimlerini desteklemek için

önemlidir. Spor okulları otizmlı çocukların hayatlarında önemli derecede olumlu etkisi olduğundan ailelerde bu okullara gönderme konusunda daha ılımlı yaklaşmaktadır (İnce, 2017). Aileler uzun süre fiziksel aktivite yapmıyor veya spor faaliyetlerine önem vermiyorsa, OSB olan çocuğun da spor okuluna gitmemesi bu yönde destek alması bir sorun olarak görülmediği tespit edilmiştir. Bu durumda ailelerinde fiziksel aktivitelere önem vermesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Otizm spektrum bozukluğunda alınan eğitimler çocuğun yaşamının her anına yayılmalıdır. Bundan dolayı da aile için eğitimlerin devam etmesi ortak yaşam kalitesinin artarak sürdürülebilmesi adına oldukça önemlidir. Ailelerin spor aktivitelere karşı bakış açıları değişkenlik gösterdiğinden ailelere spor yapmanın öneminden bahsedilmeli ve teşvik edilmesi önerilmektedir. Düzenli şekilde fiziksel aktivitelere ve spor aktivitelere devam etmek OSB olan çocuklarda birtakım olumsuz durumları aşabilmesine yardımcı olacaktır. OSB olan çocukların spor etkinlerinin aksatılmaması önerilmektedir. Akran öğrenmesinin devam etmesi için ebeveynlerin eğitimleri sosyal ortamlarda da desteklemesi aynı zamanda spor faaliyetlerini ebeveynlerinde katılım sağlaması önem arz etmektedir.

Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklarda (2-6 Yaş) Spor Okullarının Uyku Kalitesi

Uyku insani bir ihtiyaçtır ve bir dinlenme durumudur. Uyku esnasında insan zihinsel ve beden olarak ihtiyacı olan dinlenmeyi gerçekleştirir. Bir nevi şarj olma durumu denebilir. Gelişimleri devam eden çocuklarda uyku çok önemli bir ihtiyaçtır, beyin gelişimi için ve davranış düzenlemesini öğrenme gibi birçok durumda yarar sağlar. Rahatsızlığı olmayan çocuklarda uyku sorunları beyinsel veya daha farklı bir sağlık sorunu olmadığı sürece ortaya çıkmamaktadır. Buna karşın otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda sıklıkla uyku sorunları yaşanmaktadır. OSB olmayan çocuklara kıyasla OSB olan çocukların gelişimsel anlamda uyku sorunlarıyla karşılaşması uyku kalitelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Literatüre bakıldığında uyku sorunlarının çokça yaşandığıyla karşılaşmıştır (Richdale & Schreck, 2009). Uyku problemlerinin yaşla bir ilgisi olup olmadığı kesinleşmemiştir.

Bölünmeyen, derin uykular otizm bozukluğu olan çocuklarda rastlanmaz. Otizmlı çocuklar sıklıkla uykularında sorunlar yaşarlar. OSB sorunuyla karşılaşmayan bireyler dahi uykusuz kaldığı takdirde gün içindeki aktiflik kalitesi düşmektedir. Buna kıyasla OSB olan çocukların sık sık yaşadığı uyku problemleri onların gün içindeki algısını, iletişimi ve sosyal açıdan katılımını da olmak üzere birçok açıdan olumsuz etkilemektedir. Uykusuzluk her insanı olumsuz etkilediği gibi otizmlı çocukları da olumsuz etkilemektedir. Otizmlı çocukların kesintili uykuları gün içerisindeki kalitelerini de düşürmektedir. Uyku kalitesini yükseltmek için fiziksel aktiviteye önem verilmelidir (Taşyürek, 2018).

Negatif ruh halinde olan bir çocuk bu duyguyu etrafına da yansıtmaktadır. Uykusuzluk negatif ruh halinin en önemli etkenlerindedir. Aileler de negatiflikten etkilenmektedir. Kısaca uykusuzluk çocuklarla beraber etrafındakileri de etkilemektedir (Türkoğlu, 2020). Otizm rahatsızlığı eğer ilerlemiş olursa buna bağlantılı olarak uyku sorunu yaşamakta artabilir (Pek, Anand & Kai, 2012). Çocukları uykularını yeterince alamadığı için olumsuz davranışlarda bulunabilirler (Schreck, Williams & Smith, 2004). Çocukların sağlıklı bir uyku uyuyabilmesi için gerekli eğitimlerin sağlanması gerekmektedir. Bu eğitimlerle uyku sorunları da en aza indirilebilmektedir.

Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların gelişimsel açıdan değerlendirilmesi önemlidir. OSB'li çocukların uyku kalitesini artırmak da gelişimsel olarak desteklenmesini sağlamaktadır. Günümüz literatüründe uykuya ilgili araştırmalar sıklaşmıştır.

Uyku sorunlarını en aza indirmek için efor sarf edilecek etkinliklere yönlendirmek etkili olmaktadır. Otizm spektrum bozukluğunda spor aktiviteleri de sağlık açısından etkili olacağından uyku kalitesini arttırmakta etkili olacaktır. OSB olan çocuklar gün içinde efor sarf ederse bu durum daha kesintisiz uyku için yardımcı olacaktır. Bundan dolayı spor okulları uyku kalitesini artırmak için oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra psikiyatr yardımı alan çocuklar bazı ilaçları kullanmakta ve bu ilaçlarda uykuya yardımcı olmaktadır ancak olumsuz yan etkileri de söz konusudur. Bu nedenle spor okullarının da OSB olan çocuklar için sağlıklı ve etkili tedavi yolu olduğu söylenebilmektedir (Önen & Karabudak, 2021).

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli baz alınarak bağımlı ve bağımsız değişkenler ve bunlar arasındaki ilişkilerin düzeyi, varlığı ve derecesi belirlenmiştir

(Sökmen, 2020). Bu doğrultuda araştırmada “Spor dersi alan otizm spektrum bozukluğu olan çocukların ebeveynlerinin yaşam kalitesi düzey” ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçek Kaya, Gültekin, Şahin ve Kırandı (2020) tarafından Eapen’in (2014) çalışmasından “Spor Derslerini Hayatın İçine Katan Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Ailelerinin Yaşam Kalitesi Düzeyi” ölçeğinden Türkçe’ye uyarlanmıştır. Araştırma İstanbul ili Küçükçekmece ilçesinde MEB bağlı 4 özel eğitim merkezinde yer alan spor okullarında gerçekleştirilmiştir. Bu okula giden çocukların hayatlarındaki kaliteyi belirlemek için ilişkisel tarama modeli kullanılarak ailelerinin kalite düzeyi incelenmiştir. Araştırma kapsamında “Spor dersi alan otizm spektrum bozukluğu olan çocukların ebeveynlerinin yaşam kalitesi düzey” ölçeği ile spor okullarına giden OSB tanısı almış çocuklarının ailelerinin yanı sıra spor okullarına gitmeyen OSB tanısı almış çocukların ailelerinde yaşam kalite düzeyi incelenmiştir.

Çalışma Grubu

İstanbul ili Küçükçekmece ilçesinde MEB bağlı 4 özel eğitim merkezinde spor okullarına devam eden 40 otizm tanısı konulmuş çoğun ebeveynleri ile 40 otistik tanısı konmamış çoğun ebeveynleri olmak üzere toplamda 80 ebeveyn çalışma grubunu oluşturmuştur. Örneklem grubu oluşturulurken basit seçkisiz örneklem yöntemi kullanılmıştır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada “Spor dersi alan otizm spektrum bozukluğu olan çocukların ebeveynlerinin yaşam kalitesi düzey” ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçek Kaya, Gültekin, Şahin ve Kırandı (2020) tarafından Eapen’in (2014) çalışmasından “Spor Derslerini Hayatın İçine Katan Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Ailelerinin Yaşam Kalitesi Düzeyi” ölçeğinden Türkçe’ye uyarlanmıştır. Kullanılan ölçek A ve B olarak adlandırılan 2 bölümden ve toplam 48 sorudan oluşmaktadır. Ölçeğin A bölümü olarak adlandırılan kısmı ebeveynlerin kendi yaşam kalitelerini nasıl algıladıklarına yönelik beşli likert tipinde 20 sorudan oluşuyorken ölçeğin B olarak adlandırılan kısmı otistik çocukların yaşadıkları sorunlara ilişkin ebeveyn görüşlerini belirleyen beşli likert tipinde 28 sorudan oluşmaktadır.

Ölçek Güvenilirliği

Bu araştırma bir yaşam kalitesi ölçeğidir. Araştırmayı yapanlar sırasıyla: (Kaya, Gültekin ve arkadaşları, 2020). Ölçek 2020 yılında gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan anketin ikinci bölümünde Eapen (2014) ve arkadaşları tarafından yapılan bir çalışma Türkçeye uyarlanmıştır.

SPAOSBÇYK Ölçeğinin Verilerin İstatistiksel Analizi

Verilerin analizinde SPSS 21.0 paket programı kullanılmıştır. Ebeveyn ve çocukların demografik bilgileri frekans, yüzde tablosuyla gösterilmiştir. Ölçek puanlarının normallik sınavında çarpıklık (skewness) katsayısı kullanılmıştır. Çarpıklık katsayısı olarak da adlandırılan Skewness, bir olasılık dağılımının asimetrisini gösteren istatistiksel bir ölçüdür. Pozitif çarpıklık katsayısı dağılımın sağa doğru uzanan bir kuyruğa sahip olduğunu, negatif çarpıklık katsayısı ise dağılımın sola doğru uzanan bir kuyruğa sahip olduğunu gösterir. Sıfıra yakın ± 1 sınırları içinde kalması çarpıklık katsayısının kuyruklarının dengeli olduğu simetrik bir dağılıma işaret eder. Başka bir ifade ile ± 1 sonucuna ulaşılması normal dağılımdan önemli bir sapmanın gerçekleşmediği şeklinde yorumlanabilir (Büyüköztürk, 2011).

Tablo 1. Ebeveynlerin Demografik Özellikleri

		<i>f</i>	%
Cinsiyet	Kadın	69	86,25
	Erkek	11	13,75
Eğitim Düzeyi	İlkokul	19	23,7

Ortaokul	9	11,3
Lise	28	35
Üniversite	24	30
Toplam	80	100

Tablo 1’de de görüldüğü gibi araştırmaya katılan ebeveynlerin %86,25’in (69 kişinin) kadın olduğu %13,75’in (11 kişinin) erkek olduğu görülmektedir. Yine Tablo1’e göre araştırmaya katılan ebeveynlerin %35’nin (28 kişinin) lise mezunu, %30’nun (24 kişinin) üniversite, %23,7’nin (19 kişinin) ilkököl ve %11,3’nün (9 kişinin) ortaokul mezunu oldukları belirlenmiştir.

Bulgular

Tablo 2. Çocukların Demografik Özellikleri

		<i>f</i>	%
Cinsiyet	Kız	10	12,5
	Erkek	70	87,5
	Toplam	80	100

Tablo 2’de de görüldüğü gibi araştırmaya katılan çocukların 70’i (%87,5) erkek, 10’u (%12,5) kızdır. Bu sonuç otizmin erkek çocuklardaki yaygınlığının kızlara oranla dört kat daha fazla olduğunu doğrular niteliktedir.

Gerçekleştirilen araştırma sonuçları değerlendirildiğinde ebeveyn yaşam kalitesi puanlarının ebeveyn medeni durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Buna karşın ebeveyn yaşam kalitesi puanlarının ebeveyn öğrenim düzeyine ve ebeveynin aylık gelirine göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir (Kaya, Gültekin ve arkadaşları, 2020).

Tablo 3. Otizm ve Spor Bilgileri

		<i>f</i>	%
Ebeveyn Spor	Yapıyor	18	22,5
	Yapmıyor	62	77,5
Otizimli çocuğun eğitimi durumu	Alıyor	40	50
	Almıyor	40	50
Otizimli çocuğun eğitimi durumu	Haftada 2-3 gün	26	32,5
	Haftada 4-5 gün	14	17,5
Spor eğitimi alma süresi	Spor eğitimi almıyor	40	50
	1 yıldan az süre	20	25

1-3 yıl	9	11,2
3 yıldan fazla	11	13,8

Tablo 3'te de görüldüğü gibi ebeveynlerin sadece %22,5'i (18 kişi) düzenli olarak spor yapıyorken %77,5'nin (62 kişi) düzenli olarak spor yapmadığı tespit edilmiştir. Yine Tablo 1'e göre çocukların %50'si (40 kişi) spor eğitimi almamakta %50'i (40 kişi) ise spor eğitimi almamaktadır. Otizmlili çocuğun spor eğitimi alma durumunu incelediğimizde %32,5'i (26 kişi) haftada 2-3 gün spor eğitimi almakta, %17,5'i (14 kişi) haftada 4-5 gün spor eğitimi almaktadır. Spor eğitimi alma süresini incelediğimizde çocukların %50'nin (40 kişi) hiç spor eğitimi almadığı, çocukların %25'nin (20 kişi) 1 yıldan az süredir spor eğitimi aldığı, %11,2'nin (9 kişi) 1-3 yıl arasında spor eğitimi aldığı ve, %13,8'nin (11 kişi) 3 yıldan fazla süredir spor eğitimi aldığı belirlenmiştir. Çocuklarının otizme özgü yaşadıkları zorlukları yüksek düzeyde sorun olarak algılayan ebeveynlerin yaşam kalitesi düşük düzeyde; çocuklarının otizme özgü yaşadıkları zorlukları düşük düzeyde sorun olarak algılayan ebeveynlerin yaşam kalitesi yüksek düzeyde olduğu yapılan çalışmalar sonucunda belirlenmiştir (Kaya, Şahin, Gültekin & Kırandı, 2020).

Tartışma ve Sonuç

Araştırma sonucuna bakıldığında ailelerin çoğu otizmi bir sorun olarak görmemektedir. Aynı zamanda aileler bilinçli bir tutum izlediği takdirde otizmin sorunları da en aza indirildiği sonucuna varılmıştır. Çeşitli eğitimler ile otizme yönelik olumlu bir bakış açısı geliştirmenin bilinçli ebeveyn olma konusundaki önemi büyüktür. Bu bakımdan eğitim seviyesi yüksek aileler çocuklarına daha kaliteli bir hayat sunma konusunda daha başarılı oldukları görülmektedir (Kaya, Şahin, Gültekin & Kırandı, 2020). Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde otizm tanısı almış çocuğa sahip ailelerin psikolojik yönlerden pek çok sorunla karşılaştıkları ve bu durumun doğal olarak ailelerin yaşam kalitesini etkilediği hatta düşürdüğü tespit edilmiştir (Çam ve Özkan, 2009). Yine literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde otistik bireye bakan kişinin cinsiyetinin bakım hizmetinin kalitesini ve içeriğini olumlu ya da olumsuz yönde etkilemediği görülmüştür (Akdem & Akel, 2014). Ailenin otizmi bir problem olarak kabul edip etmeme durumu otizmlili bireylerin eğitiminin yararlı bir şekilde sağlanmasını oldukça etkilediği gözlemlenmiştir. Aile otizmi bir sorun olarak kabul etmediği durumda otizm tanısı almış çocuğu okula gönderse bile otizm tanısı almış çocuğun alacağı bu eğitim çocukların gelişiminde yüksek yüzdede bir ilerlemeye yol açmayacağı gözlenmiştir. Ancak aile çocuğunun otistik olma durumu kabullenip verilen eğitimleri hem kendi hem de otistik tanısı almış çocuğun hayatına katıp, yaşam standartlarını bu duruma göre tasarlasa ve verilen eğitimi sadece okul ile sınırlı tutmayıp evde de okulda verilen eğitimleri destekleyecek eğitimlere devam ederse otizmlili bireylerin gelişimlerinin daha hızlı olduğu gözlemlenmiştir (Kaya, Şahin, Gültekin & Kırandı, 2020). Meral ve Çaykayter (2014) yaptığı çalışmaya göre yaşam kalitesinin düzeyinin yaş değişkeni ile ilgili olmadığı ve otistik çocuğa bakan anne ve babaların yaş düzeyleri ile yaşam kalitesi arasında bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir. Alan yazını incelendiğinde otistik çocuğa bakma yükümlü olan anne ve babaların yaşam kalitesini otistik çocuğun sahip olduğu rahatsızlıklar, kronik hastalıklar, fiziksel yetersizliklerin anne ve babanın sahip olduğu hastalık ve yetersizlikten daha çok etkilediği ve yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilediği görülmüştür (Vergili, Oktaş & Koçulu, 2015). Aile gelir düzeyi değişkenine göre; gelir düzeyi yüksek ailelerin yaşam kalitelerinin de yüksek olduğu, bunun yanında OSB zorluklarını sorun olarak görme düzeylerinin gelir düzeyi düşük ebeveynlere göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. OSB'de gelir düzeyi düşük ailelerde Spor eğitiminin ailenin gelir düzeyini etkilediği için uzun süre OSB'li çocuklara yapılan düzenli spor eğitimi OSB'li aileleri maddi olarak zorlamaktadır (Kaya, Şahin, Gültekin & Kırandı, 2020). Anne ve babaların düzenli spor yapmanın yaşam kalitesi üzerinde ki olumlu ya da olumsuz etkisi incelendiğinde, düzenli spor yapmayı günlük alışkanlık haline getiren anne ve babaların yaşam kalitesinin sporu günlük bir alışkanlığa dönüştürmeyen anne ve babalara göre çok daha yüksek olduğunu belirlemiştir (Meral ve Çaykayter, 2014). Otistik çocukların spor eğitimi alıp almadıkları değişkeni incelendiğinde otistik çocuğa sahip anne ve babaların yaşam kalitesinin yanı sıra otistik çocuğun otizmden kaynaklanan durumları ve zorlukları anne ve babanın yaşam kalitesini üzerinde anlamlı ya da anlamsız bir fark ortaya koymadığı belirlenmiştir (Temel, Yıldız, Turan & Karaoğlu, 2017). Inceoğlu'nun (2017) yaptığı çalışmada ise anne ve babaların otistik çocuklarını sporla ilgili branşlara yönlendirme konusunda daha istekli ve gayretli oldukları görülmüştür. Otistik bireylerin spor eğitimi, spor eğitimi alma sıklığı ve spor eğitimi alma süresi incelendiğinde bu değişkenlerin anne ve

babaların yaşam kalitesi üzerinde belirgin bir değişiklik göstermediği aynı zamanda da bu anne ve babaların otistik çocukların otizmden kaynaklanan zorlukları bir sorun olarak algılamadıkları belirlenmiştir (Güleç-Aslan, Cihan & Altın, 2014). Buna karşın otistik çocuğu bulunan anne ve babaların otizmden kaynaklanan durumları bir zorluk ve problem olarak algıladıklarında buna bağlı olarak bu durumdan etkileme düzeylerinin arttığı, bunun sonucunda da anne ve babanın psikolojik açıdan etkilendiği gibi aynı zamanda da sosyal yönden de etkilendiği bu durumda anne ve babaların yaşam kalitesinde önemli bir düşüşe neden olduğu belirlenmiştir (Balkanlı, 2008).

Otizm spektrum bozukluğu (OSB) olan çocukların anne ve babaları OSB'den kaynaklı sıklıkla yaşam kalitelerini önemli ölçüde etkileyebilecek zorluklarla karşı karşıya kalabilirler. Bu zorluklar arasında tedavi maliyetleri nedeniyle artan finansal zorluklar, bakım talepleri yoğunlaştıkça sınırlı sosyal fırsatlar, çocuklarının benzersiz ihtiyaçlarını karşılamanın getirdiği artan duygusal stres ve çocuklarının refahına öncelik verdikleri için kariyer ve kişisel hedeflerinde olası aksaklıklar yer alabilir. Sonuç olarak, OSB'li bir çocuğa ebeveynlik yapmanın günlük gerçekleri, ebeveynlerin zihinsel ve duygusal refahı üzerinde derin baskılar yaratabilir ve bu durum anne ve babaların yaşam kalitesi üzerindeki çok yönlü etkiler olarak ortaya çıkar ve anne babanın yaşam kalitesini olumsuz yönde etkiler. Eğitime sadece rehabilitasyon merkeziyle devam eden otistik çocuklara karşın, özel eğitim dersleri, spor okulları, konuşma eğitimleri alan otizimli çocukların daha hızlı bir gelişme kaydettiği belirlenmiştir. Bu eğitimlerin, spor okulları eğitimleri ve diğer eğitimler, hepsi birbirlerini tamamlayan halkalar şeklinde iç içedir ve sadece özel eğitime devam etmek, otistik çocuğa sadece bazı temel yaşamsal becerileri kazandırmada etkili olabilir ve otistik çocuğu belli bir yere kadar ilerletebilir. Ancak otistik çocuğun aldığı özel eğitim, spor okulları eğitimleri ile sarmal bir yapıda birbirine uygun ve otistik çocuğun gelişimine uygun şekilde koordine edilirse, otistik çocuğun temel yaşamsal becerileri yanı sıra sosyal ilişkilerini geliştirme, toplumsal yaşama uyum sağlama ve sosyal hayata daha kolay adapte olma gibi pek çok beceri kazandırılabilir.

Öneriler

Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların eğitimleri sadece okul olarak adlandırılan özel eğitim merkezleri ile sınırlı değildir. Otistik çocukların eğitimleri özel eğitim merkezlerinin yanı sıra yoğun bir şekilde otistik çocuğun yaşam alanı olan evde de devam etmektedir. Bu sebeple evdeki eğitimler sırasında otistik çocuğuna yoğun bir şekilde destek veren anne ve babanın yaşam kalitesinin yüksek olması önem arz etmektedir. Anne ve babaların evdeki yaşam kalitesini olumlu yönde etkilediği ve bu etkinin bir domino taşı gibi anne ve babaların yaşamlarının tümüne dağılmasını sağladığı için otistik çocuğa sahip anne ve babalara sporu yaşamlarının bir parçası haline getirmeleri ve düzenli spor yapmaları önerilmektedir. Günlük rutin haline getirilen ve düzenli olarak gerçekleştirilen spor etkinliklerinin aynı zamanda da otistik çocuğa sahip olmadan kaynaklanan sorunları bir zorluk olarak algılama düzeylerini de olumlu yönde etkileyeceği varsayılmaktadır. Spor yapmak ve sporu bir günlük rutine dönüştürmek otizm spektrum bozukluğu olan çocukların fiziksel, ruhsal ve sosyal gelişimine katkı sağlayacağı gibi aynı zamanda da otistik çocuğa bakmakla yükümlü olan anne ve babalara da önemli faydalar sağlayacaktır. Otistik çocukların spor faaliyetlerini sadece okul ile sınırlı tutmayı okul dışında da sürdürülebilmesi için onlara rol model olacak olan anne ve babalarında günlük rutinler halinde spor yapmaları önemlidir. Otistik çocuğa sahip olmak ve bu otistik çocukların eğitimlerini desteklemek (dil konuşma eğitimleri, oyun grupları vb. gibi) ailelere maddi açıdan pek çok ek maliyet getirmektedir. Spor okulları da bu önemli maliyetlerden biri oluşturmaktadır. Ancak buna karşın spor okullarının otistik çocukların yaşamları üzerindeki olumlu etkileri ve otistik çocuklara bakmakla yükümlü olan anne ve babaların yaşam kalitesi üzerindeki yadsınamayacak etkileri düşünüldüğünde, otistik çocuklarını spor okullarına göndermek isteyen anne ve babalar maddi yönden desteklenmesi otistik çocukların toplumsal yaşama kazandırılmasında önemli bir adım olacaktır. Bununla birlikte otizm ve otistik bireyler konusundaki toplumsal bilinç düzeyinde yükseltilmesi gerekmektedir. Bu sebeple otizm konusunda toplumun olumsuz tutumlarını değiştirmeye dönük kamu spotları, eğitici yayınlar gibi uygulamalarının yanı sıra örgün ve yaygın eğitime devam eden tüm kademelerdeki öğrencilere otizm farkındalık eğitimleri verilmelidir. Bu eğitim sadece tek yönlü olmamalı, bununla birlikte otizmden kaynaklı zorluklar yaşayan anne ve babalarda otizmin zorlukları ile nasıl baş edebileceklerine ilişkin stratejiler ve yöntemler konusunda da eğitimler verilmelidir.

Bu araştırma otizm spektrum bozukluğu olan çocukların toplumsal yaşama uyumlarını kolaylaştırıcı unsurlardan biri olan ve aynı zamanda da otistik çocuklara bakmakla yükümlü ebeveynlerin

yaşam kalitelerini yükselten spor etkinliklerinin devlet tarafından teşvik edilmesini, bu teşviklerin yaşama geçirilmesine dönük politikaların ve stratejilerin geliştirilmesini önermektedir.

Kaynakça

- Akdem, F. & Akel, B. S. (2014). "Otizmlili Bireylerin Bakım Verenlerinin Yaşam Kalitesi ve Zaman Yönetimini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi", *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 2(3), 121-129.
- Aksoy, Y. (2020). "Rekreasyonel Faaliyet Olarak Fiziksel Aktivitelerin Otizmlili Çocuklarda Sosyal İletişime Yönelik Etkileri", *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-9.
- Altıntaş, M. (2014). Çocuklar İçin Zihin Kuramı Test Bataryasının 4-5 Yaş Türk Çocuklarına Uyarlanması, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Atbaşoğlu, E. C. (2020). "Otizm Spektrum Bozukluğunun Yetişkinlikteki Teşhisi", *Noro-Psikyatrisi Arşivi*, 57(1), 1-2.
- Balkanlı, N. (2008). Otistik Çocuğu Olan ve Olmayan Annelerde Yaşam Kalitesi Yaşam Doyumu ve Umutsuzluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Başar, E. (2019). "11-14 Yaş Arası Okul Çağındaki Çocuklarda Obezite Sıklığı", *Sağlık Akademisi*, 4(1), 53-66.
- Beyazoğlu, G. (2014). Oyun ve Su Terapilerinin Otizm Tanısı Almış Bir Çocukta Gözlenen Davranış Bozukluklarının Azaltılması Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Büyüköztürk, Ş. (2018). Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum. Ankara: Pegem Akademi.
- Çalışkan, E., Şirinkan, A., Erciş, S., Saraçoğlu, N., & Akoğuz, N. (2008). Engelli çocuğu olan ailelerin beden eğitimi ve spor etkinlikleri hakkındaki görüşleri, *10. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi Poster Bildiri Uzun Özetleri Kitabı*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Çam, O. & Özkan, Ö. (2009). "Otistik Çocuk Sahibi Ailelerin Yaşam Kalitelerinin İncelenmesi", *Öz-Veri Dergisi*, 6(2), 1425-1438
- Çandır, G. (2015). 4-24 Yaş Arası Otizm Spektrum Bozukluğu ve Down Sendromu Tanısı Alan Çocukların Annelerinde Depresyon, Anksiyete, Stres ve Baş Etme Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Elaltunkara, C. (2017). 16 Haftalık Spor Eğitiminin Otizmlili Çocuklarda Temel Motor Becerileri Üzerine Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.
- Er, Ö. (2018). Otizmlili Çocuklarda Hareket Eğitimi ve Eğitsel Oyun ile Yaşam Kalitesi İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Çorum.
- Güleç-Aslan, Y., Cihan, H. & Altın, D. (2014). "Otizm Spektrum Bozukluğu Tanılı Çocuk Sahibi Annelerin Deneyimleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(50), 96-111.
- Gültekin, O. & Başyığıt, F. E. (2018). "Türkiye de 2013-2017 Yılları Arasında Otizm ve Fiziksel Aktive Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 116-129.
- Gündüz Çitir, B. (2019). Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Kardeşlerinde Uyku Bozukluğu Bağlanma Stili ve Ebeveyn Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişki. Tıp Fakültesi Uzmanlık Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Tıp Fakültesi, Aydın.
- Hidroğlu, S., Peker, Ş., Karavuş, M., Tepe, P., Akçabey, S., Kaya, A. Ö., Öztürkçü, H., Lüleci, E. N. & Save, D. (2022). "Otizmde Spor Etkinliklerinin Davranış ve Sosyalleşme Üzerindeki Olası Etkilerini Değerlendiren Niteliksel Bir Çalışma", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tıp Dergisi*, 9(3), 277-284.
- İnce, G. (2017). "Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Spor İle İlgili Görüşleri", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 18(01), 109-124.

- Karakoç, Ö. (2010). İştme Engelli Milli Sporcular ile Spor Yapmayan İştme Engellilerin Benlik Saygısı Düzeylerinin Araştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Elâzığ.
- Kaya, L., Gültekin, G. I., Şahin, M. & Kırandı, Ö. (2020). “Spor Dersi Alan Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Ebeveynlerinin Yaşam Kalitesi Düzey”, *Spor Eğitim Dergisi*, 4(2), 190-202.
- Koçyiğit, G. (2022). Otizm Spektrum Bozukluğu Bulunan Çocukların Uyku Bozukluğu ile Ebeveyn Yaşam Kaliteleri Arasındaki İlişki. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, KTO Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Konya.
- Kudaibergenova, A. (2019). Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Ailelerinin Karşılaştıkları Sorunlar: Edirne Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Edirne.
- Kula, E. (2018). Dikkat Becerisi Geliştirmeye Dayalı Programın Dikkat Eksikliği Olan İlkokul Öğrencileri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Kurtuluş, Y. (2020). Öğretmen Adaylarının Özel Eğitim ve Kaynaştırmaya Yönelik Bilgi ve Görüşleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Leyla, K., Gültekin, G.I., Şahin, M., & Kırandı, Ö. (2020). “Spor Dersi Alan Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Ebeveynlerinin Yaşam Kalitesi Düzeyi”, *Spor Eğitim Dergisi*, 4(2), 190-202.
- Meral, B, Cavkaytar, A (2014). “Otizimli Çocuk Ailelerinin Aile Yaşam Kalitesi Algıları”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23 (3), 1363–1380.
- Milgram, N. A., & Atzil, M. (1988). “Parenting Stress In Raising Autistic Children”, *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 18(3), 415-424.
- Neece, C. L., Kraemer, B. R., & Blacher, J. (2009). Transition Satisfaction and Family Well Being Among Parents Of Young Adults With Severe Intellectual Disability. *Intellectual And Developmental Disabilities*, 47(1), 31-43.
- Nursoy, G. (2019). Otizimli Bireylerin Annelerinin Adil Dünya İnancı ve Algıladıkları Aile Yüku Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Önen, D., & Karabudak, E. (2021). “Obezite Kontrolüne Alternatif Yaklaşım: Yoga”, *Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Dergisi*, 4(2), 256-262.
- Özbek, F. (2017). Okul Öncesi Dönem Otizm Spektrum Bozukluğunda Yaşam Kalitesini Belirleyici Olarak Hastalık Şiddeti, Komorbid Ruhsal Sorunlar ve Annenin Ruhsal Sorunlarının Rolü. Tıpta Uzmanlık Tezi, İstanbul.
- Özdöner, B. K., & Er, R. K. (2023). “Okul Öncesi Dönemde Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Olan Çocuklara Yönelik Yapılan Çalışmaların İncelenmesi”, *Eğitim Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 4(1), 79-90.
- Özgür, B. G., Aksu, H., & Eser, E. (2017). “Otizmde Yaşam Kalitesi Anketi Anne-Baba Sürümünün Türkçe Geçerliliği ve Güvenilirliği”, *Anatolian J Psychiatry*, 18, 344-352.
- Pek, J. W., Anand, A., & Kai, T. (2012). Tudor Domain Proteins in Development. *Development*, 139(13), 2255-2266.
- Richdale, A. L., & Schreck, K. A. (2009). Sleep Problems in Autism Spectrum Disorders: Prevalence, Nature, & Possible Biopsychosocial Aetiologies. *Sleep Medicine Reviews*, 13(6), 403-411.
- Rogers, S., McIntosh, R. L., Cheung, N., Lim, L., Wang, J. J., Mitchell, P., ... & Wong, T. Y. (2010). International Eye Disease Consortium: The prevalence Of Retinal Vein Occlusion: Pooled Data From Population Studies From The United States, Europe, Asia, And Australia. *Ophthalmology*, 117(2), 313-319.
- Sağdıç, Z. A., & Sunagül, S. B. (2020). “Otizm Spektrum Bozukluğu ve Yapay Zeka Uygulamaları”, *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 92-111.

- Schreck, K. A., Williams, K., & Smith, A. F. (2004). "A Comparison Of Eating Behaviors Between Children With And Without Autism", *Journal Of Autism And Developmental Disorders*, 34, 433-438.
- Sökmen, A. (2020). "Etik Liderliğin İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Algılanan Örgütsel Destegin Aracı Rolü: Kamu Sektöründe Bir Araştırma", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 3467-3481.
- Sönmezer, Z., & Balcıoğlu, B. A. (2023). "Dijital Medya ve Ekranı Emanet Edilen Çocuklar", *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, 9(33), 54-70.
- Susuz, Ç., & Doğan, B. G. (2020). "Halk Sağlığı Bakışıyla Otizm Spektrum Bozukluğu/Autism Spectrum Disorder With Public Health Perspective", *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 5(2), 297-310.
- Taşyürek, E. (2017). Otizm Spektrum Bozukluğu Tanısı Konulan Çocuklarda Uyku ve Beslenme Sorunları. Tıpta Uzmanlık Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Temel, G., Yıldız, T., Turan, M.B. & Karaoğlu, B. (2017). "Sporun Otistik Çocuklarda Saldırganlık ve Sosyal Uyum Düzeyleri Üzerine Etkisinin İncelenmesi", *İÜ Spor Bilimleri Dergisi*, 7(3), 1303-1414.
- Termeli, S. (2019). Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocukların Sosyal Becerilerinin Fiziksel Aktiviteye Katılım ve Farklı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gedik Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tüfekçioğlu, U. (2003). İşitme, Konuşma ve Görme Sorunları Olan Çocukların Eğitimi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Türkoğlu, S., Uçar, H. N., Çetin, F. H., Güler, H. A., & Tezcan, M. E. (2020). The Relationship Between Chronotype, Sleep and Autism Symptom Severity in Children With ASD in COVID-19 Home Confinement Period. *Chronobiology International*, 37(8), 1207-1213.
- Uzun Dönmez, M. (2019). Otizmli Çocukların Yaşam Kalitesinde Hippoterapinin Etkisinin İncelenmesi: Terapötik Rekreasyon Uygulaması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Çorum.
- Vergili, Ö., Oktaş, B., & Koçulu, E. (2015). Engelli Çocuğun Bağımsızlık Düzeyinin Kendisine Bakım Verenler Üzerindeki Sağlıkla İlgili Yaşam Kalitesi Açısından Etkisinin İncelenmesi. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*. 1(1), 1-7.
- World Health Organization, (2002). Reducing Risks, Promoting Healty Life, <https://www.who.int/publications/i/item/9241562072>
- Yarımkaya, E, İlhan, E. L. & Karasu, N. (2017). "Akran Aracılı Uyarlanmış Fiziksel Aktivitelere Katılan Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Bir Bireyin İletişim Becerilerindeki Değişimlerin İncelenmesi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 18(02), 225-252.
- Yurteri, N. & Akdemir, M. (2019). "Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuklarda Müzik Terapinin Otizm Belirtileri Ve Yaşam Kalitesine Etkisi", *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 20(4), 436-441.

Dünya Dışı Seyahatler Çağı: Uzay Turizminin İlk Yolcuları
The Age of Extraterrestrial Travel: The First Travelers of Space Tourism

İrfan TAPAN

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, İstanbul,
Türkiye

ORCID: 0000-0003-2925-9772 | e-mail: nafrinapat.1989@gmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Tapan, İ. (2024). Dünya dışı seyahatler çağı: uzay turizminin ilk yolcuları. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 27-46.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 03.03.2024 **Kabul Tarihi / Accepted:** 24.04.2024

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June 2024

Cilt/ Volume: 4 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 27-46

İntihal / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two reviewers and confirmed to be plagiarism-free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi / Siirt University Faculty of Arts and Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (İrfan TAPAN). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Özellikle 1950'li yıllardan sonra insanlar çeşitli sebeplerden ötürü turizm hareketlerine yönelmişlerdir. Başlangıçta kitle turizmi olarak isimlendirilen bu seyahatler zaman içinde değişim yaşayarak özel ilgi turizm türleri olan alternatif türlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu süreç içerisinde turistlerde değişen istek ve beklentiler farklı alternatif türlerin de ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Diğer turizm türlerinden farklı olarak daha masraflı olan bu türler, eğitim ve ekonomik açıdan farklı turist profillerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Trend turizm türlerinden biri olacağı düşünülen bu yeni alternatif turizm türlerinden bir tanesi de uzay turizmidir. Günümüzün revaçta olan bu alternatif turizm türüne katılan turistlerin, genellikle konu ile alakalı olarak iyi bir eğitim alması gerekmektedir. Uzay turizmi günümüzde var olan turizm türlerine alternatif olabilecek kapasiteye sahip, gelecekte turizm sektörüne ekonomik anlamda önemli katkılar verebilecek potansiyeli bulunan ve yeni bir alternatif turizm türüdür. Özellikle sahip olduğu ekonomik getirisi nedeniyle gelecek yıllarda gelişmiş ülkeler ve uzay turizmine yönelik çalışmalar yapan şirketler için önemli bir sektör olacağı düşünülmektedir. Uzay turizminin başlangıç dönemine yönelik gerçekleştirilen bu çalışmada uzayda kolonileşme hareketlerinin başlangıcı, ilk uzay turistleri, uzay yarışındaki teknolojik şirketler ve aralarındaki rekabet, yörünge üstü ilk geziler ve uzay turizminin ekonomik getirisi üzerinde durulacaktır. Araştırma kapsamında uzay turizmine yönelik hazırlanan akademik çalışmalar ve uzay turizmi alanında projeler yürüten şirketlerle alakalı haberler için literatür taraması yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda uzay turizminin gelecekte ulaşabileceği seviye hakkında tahminler yürütülmüştür. Hazırlanan bu çalışmada geleceğin trend turizm türlerinden biri olacağı düşünülen bu alternatif turizm çeşidinin güncel durumu, önümüzdeki yıllarda planlanan gelişimi ile sorunlarına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Alternatif Turizm, Trend Turizm, Uzay Turizmi, Uzayın İlk Turistleri.

Abstract

Especially after the 1950s, people turned to tourism activities for various reasons. These travels, which were initially called mass tourism, have changed over time and led to the emergence of alternative types of special interest tourism. During this process, changing demands and expectations of tourists have paved the way for the emergence of different alternative types. These types of tourism, which are more costly than other types of tourism, have paved the way for the formation of different tourist profiles in terms of education and economy. One of these new alternative tourism types, which is thought to be one of the trend tourism types, is space tourism. Tourists participating in this popular alternative tourism type generally need to receive good training on the subject. Space tourism is a new type of alternative tourism that has the capacity to be an alternative to existing tourism types today and has the potential to make significant economic contributions to the tourism sector in the future. It is thought that it will be an important sector for developed countries and companies working on space tourism in the coming years, especially due to its economic return. In this study carried out on the beginning period of space tourism, the beginning of colonization movements in space, the first space tourists, technological companies in the space race and the competition between them, the first above-orbit trips and the economic return of space tourism will be focused on. Within the scope of the research, a literature study was conducted for academic studies on space tourism and news about companies carrying out projects in the field of space tourism. As a result of the study, predictions were made about the level that space tourism could reach in the future. In this study, the current situation, planned development and problems of this alternative tourism type, which is thought to be one of the trend tourism types of the future, will be discussed.

Keywords: Tourism, Alternative Tourism, Trend Tourism, Space Tourism, First Tourists in Space.

Giriş

Hızla gelişen sanayi hareketleri ve teknolojik gelişmelerle birlikte turizm sektörü de büyümeye başlamıştır. Ancak 20. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen ve milyonlarca insanın ölümü ile sonuçlanan birinci ve ikinci dünya savaşları nedeniyle turizm sektörü sekteye uğramıştır. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte 1950'li yıllardan itibaren turizm bir seyahat turu olmaktan çıkıp önemli bir ekonomik güç olan sektör haline almaya başlamış ve tüm dünyada "bacasız sanayi" olarak nitelendirilmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren kitle turizmi olarak adlandırılan bu turizm hareketi tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır. Bu turizm hareketinde deniz-kum-güneş üçgeni etkili olmuş ve bu doğrultuda çeşitli kıyılar ve plajlar tercih edilen alanlar olmuştur. Ancak bu turizm hareketi doğal çevre ve kültürel miras kalıntıları üzerinde bir takım olumsuz olayların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin bir alana çok fazla turistlerin gelişi ile birlikte bu bölge ciddi deformasyon hareketleri oluşmuştur. Bu kapsamda "kitle turizmi hareketlerine ilk maruz kalan destinasyonlardan biri olan İspanya ilk ve olumsuz anlamda en fazla etkilenen ülkelerden biri olmuştur" (Duran ve Özkul, 2018, s. 142).

Kitle turizminin çevre üzerinde yarattığı alt ve üst yapı sorunları, doğanın ekolojik dengesinin bozulması, relik ve endemik türlerin tükenme tehlikesine girmesi, yörenin sosyo-kültürel yapısında bozulmalar, bireyler arasındaki ekonomik dengenin bozulması gibi pek çok sorun bulunmaktadır. Turizme kaynak olan maddi ve manevi unsurların yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması turizmde sürdürülebilirlik kavramının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Sürdürülebilirlik kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte turizm sektöründe kitle turizmine alternatif olarak yeni turizm türleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Sürdürülebilirlik kavramı ile birlikte dünya turizm pazarlarında son yıllarda bu klasik turizm anlayışının dışında insanların tatillerini doğa ile iç-içe geçirme isteklerinin hızla artmış ve ülkelerin doğal bitki örtüsü, yaban hayatı varlığı, akarsu, gölleri ve jeolojik yapısından kaynaklanan görsel zenginlikler gibi olanakların da turizm kapsamında devreye sokulmasını sağlamıştır (Akova, 2000, s. 71).

Alternatif turizm gelişimi planlı, geleceğe dönük ve kontrollü gelişim felsefesi ile de aynı zamanda bu anlamda kitle turizmine bir tepki niteliği taşımış; pek çok araştırmacı turizm gelişimlerinde temel alınan eski yöntemler yerine, sürdürülebilirliği merkeze alan alternatif turizm gelişimini önermiştir (Albayrak, 2013, Duran ve Özkul, 2018, s. 143). Alternatif turizm, her yönüyle kitle turizmiyle zıt özelliklere sahip olan sürdürülebilir bir turizm modelidir. Yerel bölgelerin özelliklerini koruyan ve kontrol dışı eylemlerin ortaya çıkmasını engelleyen turizm türleridir. Alternatif turizm türleri özellikle 1980'li yıllarda İspanya, Meksika, Mısır, Fransa gibi ülkelerde yıkıcı ve yok edici özelliklerinin ortaya çıktığı kitlesel turizme tepki olarak ortaya çıkmış ve korumacı bir yaklaşım sergilemektedirler. Bahsi geçen bu ülkelerde özellikle tarihi öneme sahip olan kültürel miras kalıntıları çok fazla insanın uğrak mekânları haline geldiği için binlerce yıllık olan tarihi eserler yıpranmıştır. Kitle turizmine alternatif olarak ortaya çıkan bu turizm türleri arasında; kültürel turizm, kongre turizmi, sağlık turizmi, kırsal turizm, spor turizmi, inanç turizmi ve gastronomi turizmi sayılabilir. Alternatif turizm türlerinden biri olan ve günümüzde oldukça ilgi ve merak uyandıran trend turizm türlerinden birisi de uzay turizmidir.

Uzak turizmi fenomeni, akademik alanyazına göreceli olarak yeni sayılabilecek bir zamanda girmiştir ve önceleri bir fantezi olarak görülmesine rağmen artık bir gerçeklik haline almıştır (Kiper & Batman, 2023a, s. 43). Geçmişten günümüze değin uzayda olma, trilyonlarca yıldız ve galaksiye ulaşma arzusu insanları büyüleyen bir tutku haline gelmiştir (Crouch, 2001, s. 213). İnsanlar doğayı keşfederken uzay da bu keşfin bir parçası olmuştur. Fakat sahip olunan araç ve gereçlerin yetersizliği uzayı ulaşılmaz kılmayı beraberinde getirmiştir (Goehlich vd., 2013, s. 144-145). Uzaya ulaşabilmek, farklı gezegenlerde hayat kurmak, gezegenler arasında seyahat edebilmek, Ay'a gitmek geçmişten günümüze kadar insanların hayalini kurduğu bir olgudur. Bu olgu doğrultusunda şekillenen turizm türü uzay turizmidir. Uzay turizmi, uzay turisti olarak adlandırılan turistik tüketicilerin temel uzay gözlemlerinden uzay eğitimlerine, sıfır yer çekimi ortamından uzay uçuşlarına kadar geniş bir faaliyet alanı sunmaktadır (Civelek ve Türkay, 2019, s. 960). Uzay turizmi, bireylerin uzaya gitme deneyimini gerçekleştirebilmeleri adına gerekli teknik donanım ve yatırımlar gerektiren karmaşık bir kombinasyonu oluşturmaktadır (Apel, 1997, s. 280). Uzay turizmi, uzay turistlerine uzay yolculuğu ile ilgili doğrudan ve dolaylı olarak hizmet sunan, uzay sporları ve yeni havacılık endüstrisinin oluşmasında devletlere temel altyapı bakımı sağlayan, uzayın ticarileşmesine olanak tanıyan (Beery, 2012, s. 25; Hobe, 2010, s. 1593; Loizou, 2006, s. 289), turizmin gelişmesinin bir sonraki büyük adımı kabul edilen (Cohen, 2017a, s. 22) büyük bir sürecin parçasıdır. Bunun yanı sıra uzay turizmi, temel amacı eğlence veya

eğlence amaçlı uzay teknolojisini geliştirmek olan dünya tabanlı simülasyonları, turları ve deneyimleri de kapsamaktadır (Johnson ve Martin, 2016, s. 135; Spencer, 2004, s. 62). Uzay turizmi küresel uzay sektörünün özelleştirilmiş bir parçasıdır (Johnson ve Martin, 2016, s. 135). Uzay yolculuğuyla beraber insanın uzaydaki genişlemesini güneş sistemiyle kısıtlayabilecek ve insanlığın gelecekte diğer yıldızlara ya da galaksilere giden uzun mesafelerle başa çıkma gücü sorgulayabilecektir (Yurgiden, 2023, s. 4). Şu anda, Dünya'nın çevresiyle sınırlı olan insan uzay turizmi, gelecekte Ay'a ve diğer gezegenlere, özellikle Mars'a yayılabileceği düşünülmektedir (Cohen, 2017b, s. 22). Şu anda iki tür uzay turizmi çalışması yürütülmektedir: yörünge altı ve orbital. Üçüncüsü ise, Ay'ın yüzeyine gerçekleştirilecek olan Ay turizmidir. Bu son uzay turizm türü muhtemelen önümüzdeki on yıl içinde uzay turizmindeki yerini alacaktır. Günümüze kadar uzay turizmi ile ilgili birçok girişim başarısız olsa da Virgin Galactic, Blue Origin ve SpaceX şirketleri uzay turizm çalışmalarını başarılı bir şekilde başlatmıştır (Byers & Boley, 2023, s. 11).

Son 75 yılda teknolojiye yaşanan büyük değişim ve ilerlemeler insanların da farklı şeyleri hayal etmesini ve bu hayalleri gerçekleştirmek için çeşitli çalışmalar yapmaya yöneltmiştir. Bu hayaller içerisinde geçmişte ulaşılamaz olarak düşünülen gelişmelerin gerçeğe dönüşmesi ve hatta üzerine ayak basılır duruma gelmesi teknoloji de sınırları zorlamıştır. Ulaşılamaz olarak görülen bu hayaller arasında uzay çıkma, Aya ayak basma, farklı gezegenleri gezmek, kolonileşmeye başlamak ve uzayda otel ve restoranlar kurmak gibi sıra dışı olgular bulunmaktadır. Geçmişten günümüze uzay hep insanlar için bir merak duygusu oluşturmuş ve alan ile ilgili çeşitli gözlem ve çalışmalar yürütmüşlerdir. 1950'li yıllardan itibaren ise uzayda yaşama olasılığının nasıl gerçekleştirilebileceği üzerinde fikirler üretilmeye başlanmıştır. SSCB ve ABD arasında başlayan uzay yarışı sonucunda insanoğlu ilk kez yörünge üstü geziler yapmaya ve nihayetinde Aya ayak basmaya başlamışlardır. Bu durum pek çok insanın hayalinin gerçeğe dönüşmesi için bir fırsat oluşturmuş ve uzay yolculuğu alanında teknolojik çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu çalışmalar neticesinde uzay araçları inşa edilmiş ve ilk uzay gezilerine başlanmıştır. Bu yeni popüler turizm türünün maliyetinin oldukça yüksek olması nedeniyle uzay yolculukları sınırlı bir şekilde devam etmektedir. Uluslararası alanda uzay ile ilgili çalışmalar yürüten özel şirketler arasında artan bir rekabet oluşmuş ve özel şirketler bu yeni turizm türünün sahip olduğu ekonomik pastadan pay alabilmek için birbirleriyle kıyasıya bir yarış içerisinde girmişlerdir.

Milenyumla birlikte teknolojiye yaşanan hızlı ilerlemeler, insanların eğitim ve ekonomik düzeylerinde yaşanan ilerlemeler yeni bir alternatif turizm türü olan uzay turizminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Uzay turizmine katılan turistler genellikle yüksek bir eğitim ve ekonomik düzey sahibi olan kişilerdir. Hazırlanan bu çalışmada alanyazında yeni bir tür olan uzay turizmi kavramı üzerinde durulmuştur. Uzay çalışmaları alanında yıllar içerisinde yaşanan teknolojik değişimler ele alınıp, çeşitli araştırmacıları uzay turizmini tasnif biçimleri irdelenmiştir. Bununla birlikte uzay turisti, uzay otelleri, çılgın sayılabilecek uzay projeleri, uzayda kolonileşme hareketleri, uzay turizminin ekonomik maliyeti ve uzay turizminin risk ve sorunları da incelemeye tabi tutulmuştur. Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinin sebebi günümüzün popüler turizm türlerinden birisi olan uzay turizminin ülkemizdeki akademik çalışmalarda henüz yeteri kadar irdelenmemiş olmasıdır. Geleceğin fenomen turizm türü olacağı düşünülen bu alternatif turizm türüne akademik anlamda katkı sunulması amacıyla ilk uzay turistleri ve uzay turizmi kapsamında çalışma gerçekleştiren şirketler hakkında bilgi verilmiştir. Ekonomik anlamda önemli bir gelir kaynağı yaratacağı düşünülen bu atmosfer dışı seyahat türünün önemli sorunları da bulunmaktadır. Hazırlanan çalışmanın sonucunda uzay turizmi ile ilgili tespit edilen bu sorunlara da değinilmiştir.

1. Çalışmada Amaç, Yöntem, Metodoloji, Materyal ve Örneklem

Dünyada en hızlı gelişim gösteren sektörlerin başında yer alan turizm sektörü zaman içinde çeşitli değişim hareketleri yaşamıştır. Bu değişim hareketleri ile birlikte çeşitliliği de zaman içinde artmıştır. Özellikle 1980'li yıllardan sonra turistlerin talepleri de deniz, kum, güneş üçlemesinden alternatif doğa ve beşerî türlere doğru kaymaya başlamıştır. Turizm sektöründe ortaya çıkan bu çeşitlilik ile birlikte turizmin mevsimlere olan bağımlılığı da ortadan kalkmış ve insanlar yılın her günü için farklı turizm hareketine katılabilme imkânı elde etmiştir. Hazırlanan bu çalışmada son yıllarda ortaya çıkan ve turizmde trend türlerden biri olarak kabul edilen uzay turizmi araştırılmıştır. Araştırma kapsamında bu revaçta olan türün, genel özellikleri, güçlü yönleri ve zayıflıkları tespit edilerek çalışmaya eklenmiştir. Bu çalışma ile birlikte uzay turizminin yakın gelecekte ulaşabileceği seviye hakkında tahminler yürütülebilecektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır.

- A- İnsanlar uzayı nasıl tasvir etmekte ve uzay hakkındaki düşünceleri nelerdir?
- B- İnsanlar uzay turizmi kapsamında hangi çalışmaları gerçekleştirmiştir?
- C- İnsanların uzay turizmine ilgisi ne durumdadır?
- D- İlk uzay turistleri kimlerdir?
- E- Uzay turizmine hangi ülke ve şirketler katılım göstermektedir?
- F- Uzayda kolonileşme çalışmaları ne seviyededir?
- G- Uzay otelleri projeleri hangi aşamdadır?
- H- Uzay çalışmaları ile ilgili çığırın sayılabilecek projeler nelerdir?
- İ- Uzay turizminin geleceği hakkındaki öngörüler nelerdir?
- J- Uzay turizminin ekonomik etkisi nedir?
- K- Uzay turizminin sorunları nelerdir?
- L- Uzay turistlerini bekleyen tehlike ve riskler nelerdir?

Araştırmanın örneklemini, 2001 yılında Dennis Tito'nun gerçekleştirdiği ilk turistik gezi amaçlı uzay seyahati ve sonrasında gerçekleştirilen diğer ilk uzay turizmi seyahatlerine katılan kişilerdir. Araştırmanın temel sorunu uzay turizmi çerçevesinde şekillendiği için bu amaç doğrultusunda örneklem seçilmiştir. Bu kapsamda ilk uzay turizminin başlangıç yılı olan 2001 yılından günümüze kadar geçen sürede turistik gezi amaçlı gerçekleştirilen yörünge altı ve yörünge üstü geziler incelenerek çalışmaya eklenmiştir. Bu doğrultuda yazılmış bilimsel çalışmalardan makale, kitap ve tez çalışmaları ile internet haberleri titiz bir şekilde incelenmiştir. Her çalışma ve haber dikkatlice incelenerek çıkarımlar elde edilmiştir. Araştırmaya konu olan ilk gezilerdeki her bir örneklem, araştırmanın temel konusu doğrultusundaki her bir gezi kendi içerisinde anlamlı bir bütün oluşturacak biçimde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalarda uzay turizmine ilişkin göndermeleri içeren çalışmalar ve görsel metinler, uzayda konaklama esnasında gerçekleştirilecek aktiviteler ve uzay otellerine ilişkin görsel metinler ile uzay araçlarına ilişkin görsel metinler dikkate alınarak çalışmanın görsel zenginliğinin geliştirilerek okuyucunun gözlem gücünün artırılması ve uzay alanının okuyucunun zihinde canlandırılması fikri ön plana çıkarılmıştır.

Hazırlanan çalışmanın metodolojisini doküman analizi gibi nitel veri toplama yönteminin kullanıldığı yöntemdir. Bu metodoloji yönteminde nitel veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi kapsamında araştırmaya dâhil olan turistik amaçlı ilk uzay gezileri hakkında bilgiler toplanıp sistematik bir biçimde derlenerek çalışmaya eklenmiştir. Bu metodoloji kapsamında doğal ortamdaki verilere müdahale etmeden ve sorgulamadan değerlendirilmiştir. Baştan belirlenmiş veya kurgulanmış bir araştırma süreci yoktur. Araştırma süreci boyunca ortaya çıkan yeni bilgi, olay ve duruma göre araştırma deseni yeniden gözden geçirilmiştir. Araştırmanın örneklemini rastlantısal olmayıp, konu hakkında yazılmış bilimsel çalışmaları hazırlayan kişilerin konu hakkındaki görüşleri dikkate alınmıştır. Ayrıntılı, derin araştırma ve sorgulamanın ardından konu ile ilgili bilimsel çalışma hazırlanmış olan kişilerin görüşlerini yansıtan veriler kullanılmıştır. Araştırma esnasında devam eden olaylar ve gelişmeler ile bu süreçteki diğer dinamikler dikkate alınmıştır. Araştırma boyunca daha önce gerçekleştirilmiş olan ilk uzay turizmi gezileri özel ve tek kabul edilmiş olup, her turistik uzay gezisi için ayrıntılı veriler toplanmıştır. Uzay turizmi ile ilgili önemli kalıp ve kavramlar ile temaları ortaya koyabilmek için her verinin derin bir ayrıntısına girilmiş ve bu süreçte herhangi bir kural koyulmadan analitik bir perspektifle araştırma yapılmıştır. Bununla birlikte araştırmacının kendi görüş ve perspektifi çalışmaya yansıtılmaya çalışılmıştır.

Araştırmada tarihsel analiz yaklaşımı yöntemi kullanılmıştır. Bu nitel araştırma yönteminde konunun geçmişten günümüze geldiği süreç ve yaşanan olaylar tarihsel bir süzgeçten geçirilerek hazırlanan bu konunun geleceği hakkında çeşitli tahminler yürütülmüştür. Bu yöntemde geçmiş de araştırıldığı için temel veri kaynakları ikincil veriler oluşturmaktadır. Bu veriler arşiv, kütüphaneler ve bilimsel yazılar, materyal olarak kabul edilmiştir. Düşünülen fikrin formüle edilebilmesi için önce literatür çalışmaları okunmuş daha sonra ise konu ve konu başlığı seçilmiştir. Daha sonra araştırma soruları geliştirilerek veri kaynakları oluşturulmuştur. Çalışmanın orijinalitesinin sağlanması için nesnel bir yaklaşım benimsenmiş olup, öznel ifadelerden kaçınılmaya özen gösterilmiştir. Bu amaçla önyargılardan bağımsız bir biçimde arşiv taraması yapılarak her çalışma bilimsel bir metin kabul edilmiştir.

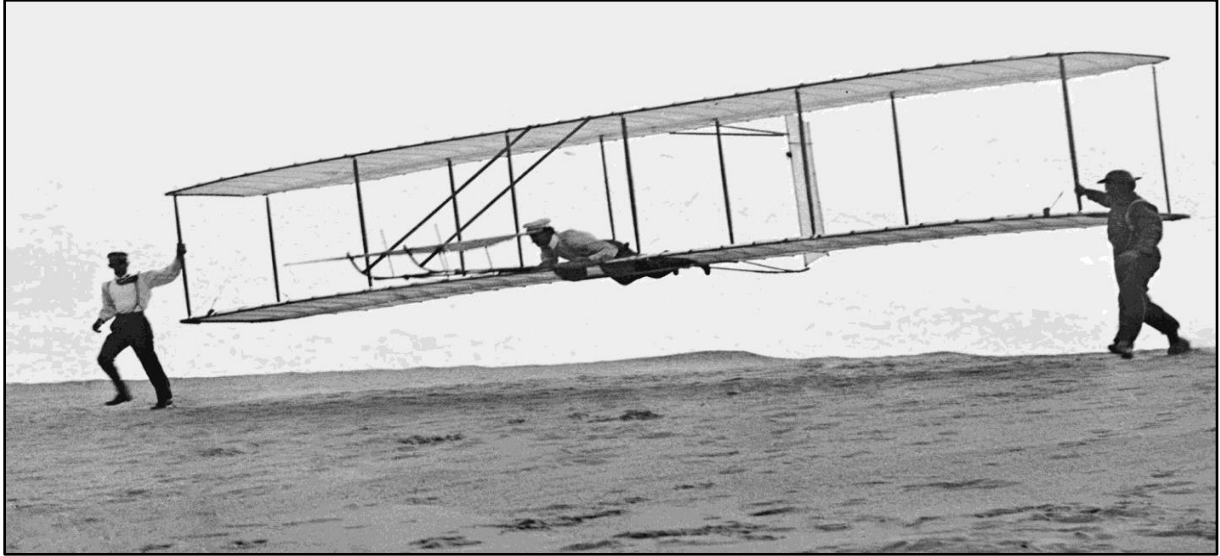
2. Bulgular

2019 yılında Çin’de başlayan ve daha sonra tüm dünyaya yayılarak pandemi ilan edilen COVID-19 salgını, turizmde daha güçlü ve dijital dönüşümü benimsemenin zorunlu olduğunu göstermiştir. COVID-19 salgını turizm sektörünün ekonomik ve istihdam boyutu üzerinde olumsuz etkiler de bırakmıştır. Bu durum turizmde dijitalleşme ve alternatif türlere yönelme çalışmalarını hızlandırmıştır. Dijitalleşme ve yeni alternatiflere yönelme sayesinde gelecekte olası yeni bir küresel salgının turizm sektörünün ekonomi ve istihdam üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltacağı düşünülmektedir. Geleceğin trend turizm türlerinden biri olacağı düşünülen uzak turizmi, olası bir salgının turizmin istihdam ve ekonomik boyutu üzerindeki etkisini de azaltacağı tahmin edilmektedir.

2.1. Uzak Araştırmaları

İnsanlık tarihi boyunca, insanlarda her zaman yeni ve heyecan verici yerlere seyahat etme, insan ayağı değmemiş yerleri keşfetme isteği olmuştur. İnsanın bu merak ve keşif arzusu onu sadece kıtalarla yetindirmeyip denizin en diplerine ve dağların en yüksek tepelerine kadar ulaştırmıştır (Kozhanazar, 2014, s. 1). Günümüzde insanların ayak basmak istedikleri yeni alan ise uzaydır. Uzay, insanlık tarihi boyunca her zaman büyük merak uyandırmıştır. Tarihte uzak ile alakalı olarak yapılan ilk gözlem ve çalışmalar Sümerlere dayanmaktadır. Yazının icadı ile birlikte uzak ve gökyüzü ile ilgili ilk bulgular Mısır, Babil ve Yunan uygarlıkları döneminde hazırlanmaya başlanmıştır. İslam uygarlığı döneminde Abbasiler önemli gözlem ve araştırmalar yapmışlardır.

Havacılık ile ilgili ilk önemli çalışmayı yapan kişi ise 9. yüzyılda Endülüs’ün Ronda kentinde (İspanya-Malaga) doğan Abbas İbni Firnas’ır’’ (Jamsarı vd., 2013, s. 74). Aydınlanma dönemi olarak adlandırılan Rönesans döneminde Avrupa ülkelerinde çeşitli araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Modern anlamda gerçekleştirilen çalışmaların kurucuları ise Kopernik ve Einstein kabul edilmektedir. İnsanoğlunun ilk kez uçak kullandığı tarih ise 1903 yılıdır. Bu tarihte Wright Kardeşler olarak bilinen Amerikalı Orville ve Wilbur Wright kardeşler ilk kez kendi yaptıkları motorlu küçük bir uçakla uçabilmişlerdir (Firgens, 2016, s. 10).

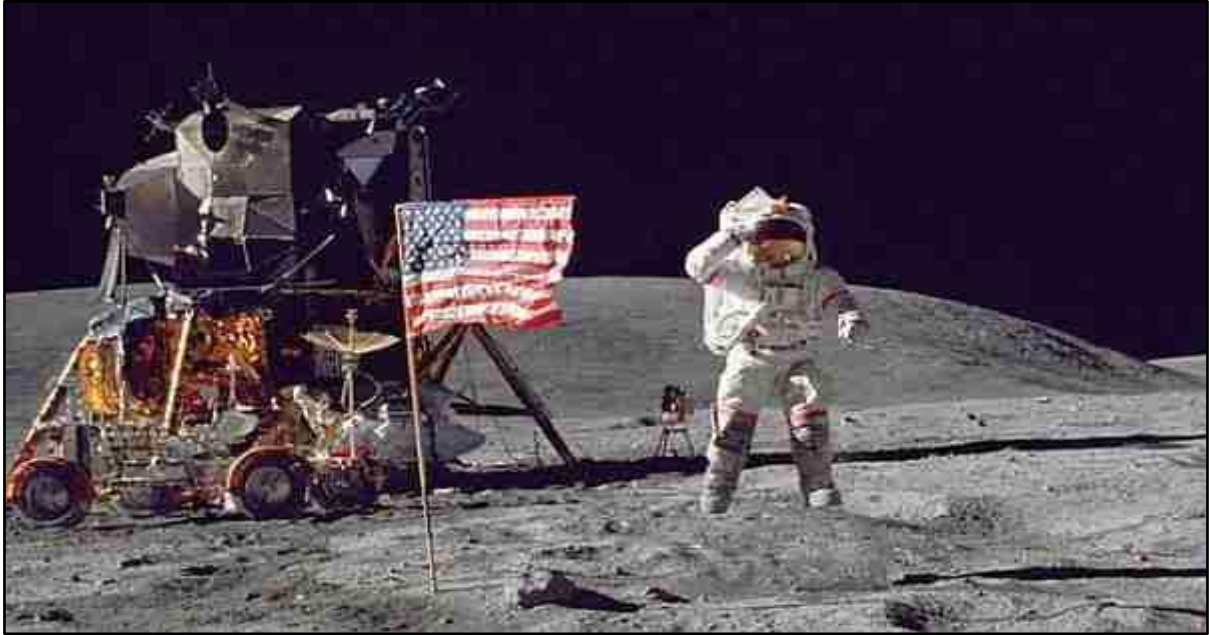

Fotoğraf 1: Wright Kardeşlerin Yaptığı İlk Motorlu Uçak

Uzayın keşfedilmesi anlamında ilk önemli çalışmalar 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Uzay alanında gerçekleştirilen en net çalışmalar ABD ve SSCB (Rusya) arasında Soğuk Savaş Dönemi olarak adlandırılan 1950-1990 yılları arasında yapılmıştır. Bu dönemde uzaya ilk gönderilen hayvan olan meyve sineği 1947 yılında ABD tarafından uzaya gönderilmiştir. 1951 yılında ise Rusya uzaya ilk kez bir köpek göndermiştir. Uzay alanında ABD ve Rusya arasında adeta bir yarışa dönen çekişme Rusya’nın 1957 yılında uzaya ilk kez Sputnik uydusu göndermesi ile farklı bir boyut kazanmıştır. Bu yarış 1961 yılında Rusya’nın ilk kez uzaya astronot göndermesi ile insanoğlunun uzaya yolculuğu kesin olarak başlamıştır. Rus astronot Yuri Gagarin 1961 yılında uzaya çıkan ilk astronot olmayı başarmıştır. Rusya uzaya ilk kez bir insanı göndermesinin akabinde 1966 yılında Dünya’nın uydusu olan Ay’a ilk başarılı roket inişi de gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren ABD uzak ile alakalı olan çalışmalara ağırlığını koymaya başlamış ve 1969 yılında Ay’a ilk defa insan

göndererek dünya dışında ayak basılan ilk mekân olarak Ay'a iniş gerçekleştirmiştir. Dünya dışında farklı bir mekâna (Ay yüzeyine) ayak basan ilk insan ise Apollo 11 ile yolculuk eden ABD'li astronot Neil Armstrong olmuştur (Kiper ve Batman, 2018b). 1971 yılına gelindiğinde ise Rusya uzayda kolonileşme hareketlerinin başlangıcı olarak değerlendirilebilecek ilk çalışma olan ilk uzay istasyonu kurmuştur. Alçak dünya yörüngesindeki modüller bir uzay istasyonu olan International Space Station (ISS-Uluslararası Uzay İstasyonu), beş katılımcı uzay ajansı arasında kurulan çok uluslu ortak bir projedir. Bu projenin ortakları, Amerika Birleşik Devletleri'nden NASA, Rusya'dan Roscosmos, Japonya'dan JAXA, Avrupa'dan ESA (Almanya, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya ve Norveç), Kanada'dan CSA ile uluslararası özel şirketler olan Boeing, Thales Alenia Space, Nanoracks ve Khartron'dur. ISS, astronomi, meteoroloji, astro-biyoloji, fizik ve diğer alanlarda bilimsel deneylerin yapıldığı bir uzay ortamı araştırma laboratuvarı olarak kullanılmaktadır. 408 kilometre yükseklikte bir yörüngeye sahiptir. ISS, Dünya'yı yaklaşık 93 dakikada çevrelemekte ve günde 15,5 yörüngeyi tamamlamaktadır.

Uzak yarışlarının başladığı ilk dönemlerde devlet tekelinde olan uzay sektörü 1990'lı yıllardan itibaren bu ülkeler dışında Japonya, Çin, İsrail, Hindistan ve Avrupa Birliği de kendi roketlerini fırlatma ve finansman sağlayarak uzay çalışmalarını yürütmüşlerdir (May, 2022, s. 16). Uzay turizmi, yolcuların eğlence amacıyla uzaya yaptığı seyahat olarak tanımlanmaktadır. İlk ortaya çıkışı 1960'lara kadar izlenebilmektedir (Chang, 2020, s. 410). 1961'den itibaren yaklaşık 600 kişi uzaya seyahat etmiş ve uzay turisti olan birkaç kişi çoğunlukla milyoner ve milyarderler olmuştur. Amerikalı bir iş adamı olan Dennis Tito, 28 Nisan 2001'de Rusya üzerinden Uluslararası Uzay İstasyonu kişisel seyahatini kendi finanse ederek ilk uzay turisti olmuştur (Mesa-Arango vd., 2023, s. 307).

Fotoğraf 2: Ay Yüzeyine İlk Ayak Basan Neil Armstrong

Görüldüğü üzere 20. yüzyılda uzay ile alakalı olarak gerçekleştirilen çalışmalar ABD ve Rusya arasında Soğuk Savaş döneminde gerçekleştirilmiştir. Ancak 21. yüzyılla birlikte bu ülkelere yeni ülkeler ve özel şirketler eklenmiştir. Gelişen teknolojik çalışmalar ile birlikte insanların uzaya olan yolculuğu ütopyik bir hayalin ötesine geçip, zamanla bir yerleşik mekân haline gelinebilecek bir hayalin başlangıcı olmuş ve uzayda kolonileşme hareketleri hız kazanmıştır.

2.2. Uzay Turizminin İlk Yolcuları

Günümüzün en çok merak uyandıran ve turistlerin ilgisini çeken turizm türü hiç şüphesiz ki uzay turizmidir. Uzay turizmi ile alakalı olarak gerçekleştirilen çalışma ve araştırmalar macera sever turist kesimi tarafından dikkatlice takip edilmektedir. Bu durum uzay turizmini günümüzün revaçta olan turizm türlerinden birisi haline getirmektedir. Macera sever turistler için 1980'li yıllarda en egzotik yer vahşi hayvanlar ve doğal ortamın olduğu Afrika Kıtası iken 2000'li yıllardan sonra dağcılık faaliyetlerinin ön planda olduğu Himalayalar ve Nepal ile buzul ortam ve penguenlerden dolayı da Antarktika Kıtası olmuştur. Günümüzde ise macera sever turist kesimi için uzay ve uzay turizmi trend

bir turizm türü olmayı başarmıştır. Milenyumdan sonra uzay turizmi kapsamında çeşitli seyahatlerin gerçekleştirilmeye başlanmasına rağmen uzaya yapılan seyahatlerin turizm kapsamında değerlendirilip değerlendirilmemesi konusunda devam eden fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Çünkü günümüzde uzay turizminin çok sınırlı sayıda kişiye hitap etmesi ve uzayın insan seyahatleri için bilinmezliklerle dolu bir ütopyik ve fantastik bir macera alanı olması nedeniyle şüphe ile yaklaşılmaktadır. Bu yüzden günümüzde kitle iletişim araçlarında çeşitli yayınlara katılan bazı araştırmacılar uzayın bir alternatif turizm türü olarak değil de bir macera veya rekreasyon ürünü olarak değerlendirilmesi gerektiği yönünde çeşitli beyanlarda bulunmaktadırlar. Ancak uzaya gerçekleştirilen seyahatlerin günümüzdeki diğer alternatif turizm türlerinde harcanan paradan çok daha yüksek miktarda harcamaya gereksinim duyması, yeni bir deneyim yaşamak isteyen macera seven turist kesimi için büyük bir ilgi ve çekicilik alanı olması ve uzay yolculuğu boyunca geçen süre göz önüne alındığında bu yönde gerçekleştirilen seyahatlerin de alternatif bir turizm türü olarak kabul edilmesi gerektiği düşünülebilir.

Uzak turistleri geleneksel engelleri aşarak turizm deneyimini bilinen ufukların ötesine taşıyan kişilerdir. Uzayda olabilmek bir fenomen olmasına, rağmen çekici ve seçkin bir hedef haline gelmiştir (Forganni, 2017, s. 48). Uzak turistleri uzay faaliyetlerine katılan, dünyaya güvenli bir şekilde geri dönebilmek için gerekli ve kapsamlı eğitimleri alması gereken kişilerdir (Stricklan, 2012, s. 904-905). Uzaya yolculuk ile ilgili çalışma ve araştırmalar yaklaşık 75 yıldır yapılmasına karşın uzaya turistik gezi olarak nitelendirilebilecek ilk seyahat 2001 yılında yapılmıştır. İlk defa kişisel olarak para harcayıp, uzaya seyahat eden ilk uzay turisti "ABD'li mühendis ve iş adamı Dennis Anthony Tito olmuştur. Tito, 28 Nisan 2001 yılında Kazakistan'ın Baykonur Uzay Üssü'nden fırlatılan Soyuz TM-32 isimli uzay aracı ile seyahate çıkmıştır. Tito'ya Rus kozmonotlar Talgat Musabayev ve Yuri Baturin eşlik etmiştir. Uzayda 7 gün 22 saat 4 dakika kalan bu ilk uzay turistleri 6 Mayıs 2001'de dünyaya dönmüşlerdir (Britannica, 2023). İlk uzay turisti olan Tito bu uzay seyahati için Space Adventures (Uzak Maceraları) adlı şirkete 20 milyon dolar ödeme yapmıştır (Değişgel, 2019, s. 79). Uzaya gerçekleştirilen ilk turistik bu geziye ödenen ücrete bakıldığında bu turizm türünün diğer turizm türlerinden daha masraflı olduğu görülmektedir. Bu durum uzay turizminin alternatif bir turizm türü olması için önemli bir kriterdir.

Fotoğraf 3: İlk Uzay Turisti Dennis Tito

Tito'dan sonra ise sırasıyla uzaya giden diğer uzay turistleri Güney Afrikalı Richard Shuttleworth 2002 uzaya yolculuk etmiş ve toplam 9 gün 21 saat 25 dakika kalmıştır. Daha sonra 2005 yılında ABD'li Gregory Olsen uzaya çıkan üçüncü turist olmuş ve Ruslara 20 milyon dolar ödeyerek toplam 6 ay Rus uzay istasyonunda kalmıştır. İlk Müslüman kadın olan dördüncü uzay turisti İran asıllı Amerikan vatandaşı Anousheh Ansari olup 2006 yılında uzaya çıkmış ve toplam 6 gün ABD uzay istasyonunda kalmıştır. Ansari aynı zamanda uzaya giden ilk kadın turisttir. Daha sonra ise Macaristanlı Charles Simonyi 2007 ve 2009 yıllarında uzaya iki defa giden ilk ve tek uzay turisti olmuştur. Charles Simonyi 2007 yılında Rus Uzay Dairesi ve bu yolculuğu organize eden Amerikan şirketine 25 milyon dolar ödeme yapmış ve toplam 14 gün uzay istasyonunda kalmıştır. 2009 yılında ise 35 milyon dolar

ödeyerek uzaya ikinci kez giden ilk uzay turisti olmuştur. 2008 yılında ABD’li Richard Garriott 30 milyon dolar ödeme yaparak uzay çıkan ilk turistlerden olmuş ve toplam 12 gün uzay istasyonunda kalmıştır (Mesa-Arango vd., 2023, s. 307). 2009 yılında ise Cirque du Soleil’in kurucusu Kanadalı Guy Laliberte uzay turizmi kapsamında 35 milyon dolar ödeme yaparak uzaya çıkan bir diğer uzay turisti olmuş ve toplamda 12 günlük uzay seyahati yapmıştır (Milliyet, 2018). Jeff Bezos, Elon Musk ve Richard Branson gibi vizyoner girişimciler uzay turizminin kapılarını açmıştır. 2030 yılında 5 milyon turist uzaya yolculuk yapacağı öngörülmektedir (Giachino vd., 2023, s. 1).

2.3. Uzak Turizmi Çalışmaları Gerçekleştiren Şirketler

Uzak turizmi 21. yüzyılda inovasyon ve dijitalleşme sayesinde hızla gelişen ve uzay turistleri için daha önce tatmadıkları çılgın bir maceraya hazır yüksek gelirli seyyahlara nefes kesen bir seyahat için yarışan turizm şeklidir. Bu yarışta gelişmiş ülkelerin özel uzak turizmi şirketleri arasında kıyasıya bir rekabet yaşanmaktadır (Küçük, 2022, s. 243). 2004 yılının sonbahar aylarında teknolojik yeniliklere yönelik çalışmalar gerçekleştiren Scaled Composites isimli özel havacılık şirketi bir uzaya gitme yarışı başlatmıştır. Başlatılan bu yarışmayı özel bir şirket olan Microsoft Şirketi tarafından da desteklenen bir mühendis kazanmıştır. Bu yarışma sayesinde bu mühendis herhangi bir devletin desteğine ihtiyaç duymadan 2 hafta boyunca uzayda seyahat etme imkanına sahip olmuştur. Bu gelişme uzak seyahat endüstrisinde özel şirketlerin yatırım yapmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu yarışma düzenlendikten kısa bir süre sonra Scaled Composites şirketi uzak turizm uçuşlarını başlatabilmek için bu mühendisle anlaşma imzalamıştır. Günümüzde Virgin Galactic olarak bilinen bu şirket uzak turizm endüstrisini yöneten şirketlerden biri olmuştur (Beery, 2012, s. 26).

Fotoğraf 4: Jeff Bezos’un Sahibi Olduğu Blue Origin Şirketine Ait Bir Uzak Aracı

2021 yılında İngiliz milyarder Richard Branson Virgin Galactic isimli uzak uçağıyla ilk sivil uçuşu gerçekleştirmiştir. Aynı yıl hemen akabinde Amazon şirketinin kurucusu Jeff Bezos ise Blue Origin isimli uzak şirketi tarafından yapılan New Shepard isimli roketle uzak altı yolculuk etmiştir. NASA’nın Ay’a iniş programı olan Artemis projesi için Elon Musk’un sahibi olduğu SpaceX şirketini görevlendirmesi ise özel şirketleri uzak seyahatleri ve çalışmaları yarışında kamu çalışmalarının önüne geçmesine neden olmuştur. 2023 yılında Elon Musk’ın sahibi olduğu SpaceX şirketi Ay’a yolcu taşımayı planlamaktadır. Ayrıca Japon iş adamı ve girişimci Yusaku Maezawa da 2023 yılı içerisinde Ay’ın çevresinde bir haftalığına 8 uzak turistini Starship görevi kapsamında dearMoon isimli bir uzak turizmi projesi başlatmıştır. Bu durum özel şirketler arasında gerçekleşecek olan uzak turizmi yarışının önümüzdeki yıllarda daha da ileri seviyelere taşınarak devam edeceğinin bir belirtisi olarak görülmektedir. Bu şirketlere ek olarak 2023’te insanları uzaya götürmek için yeni teknolojiler geliştiren

bir Japon şirketi olan PD Aerospace şirketi de uzay yatırımları gerçekleştirmeye başlamıştır. HIS Global ise PD Aerospace ile yaptığı ortak açıklamada, uzay turizmine 30 milyon Yen yatırım yaptığını belirtmiştir.

2.4. Uzayda Kolonileşme ve Uzay Otelleri İnşa Etme Projeleri

Uzay turizminin önünü açacak çalışmalardan birisi de uzayda kolonileşme çalışmalarıdır. Uzayda koloni kurmanın temel hedefi, doğal ve insan eliyle yapılan dünya ölçekli bir felaket durumunda, insanlığın yaşamını koruması ve sürdürülebilirliğidir. 2018 yılında vefat eden ünlü fizikçi Stephen Hawking, uzayda koloni kurulmadığı takdirde insan soyunun gelecek bin yıl içerisinde tükeneceği uyarısında bulunmuştur. Uzayda Koloni kurma çalışmalarının ise önümüzdeki iki yüz yılda tamamlanması gerektiğini belirtmiştir (Değişgel, 2019, s. 81). 2023 yılı itibarıyla ABD, Rusya, Hindistan, Çin ve Avrupa Birliği Uzay Ajansı (ESA) uzayda koloni kurma çalışmalarına başlamıştır. Bu ülkeler koloni için Ay ve Mars gezegeninde çalışmalar yürütmektedir.

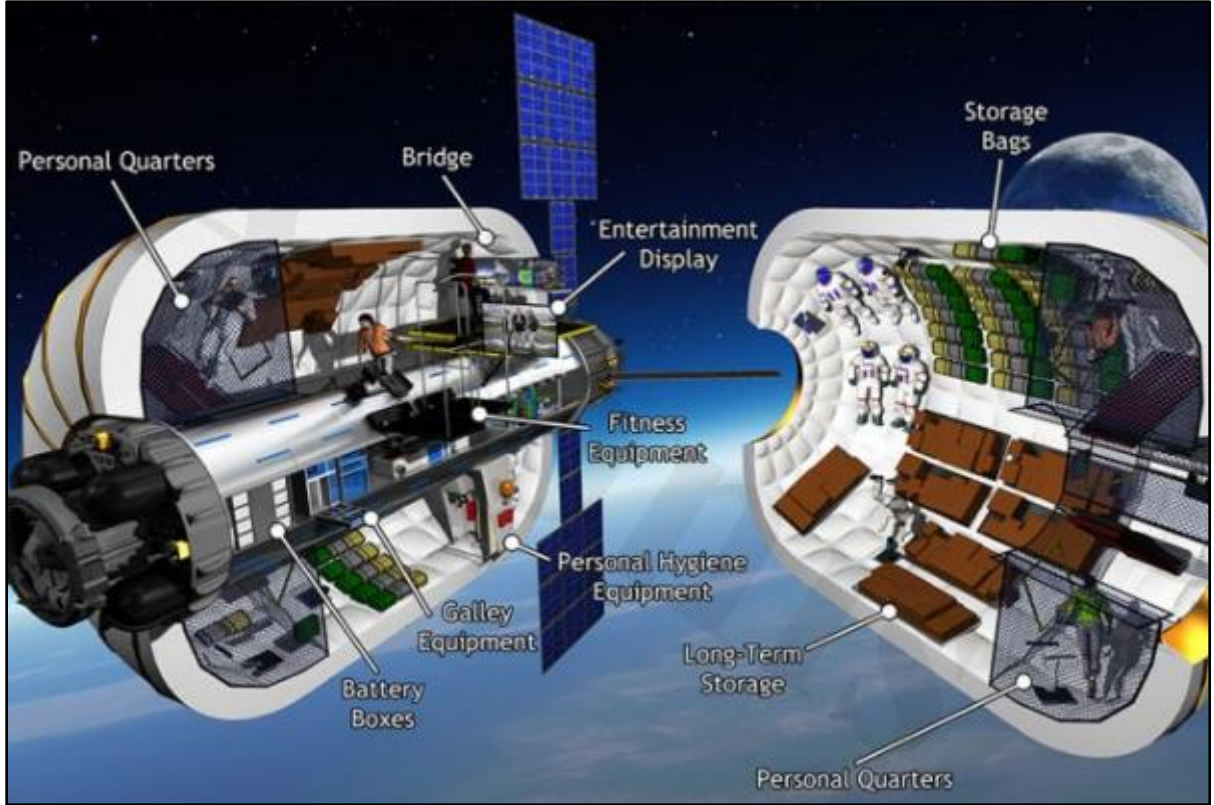
Türkiye’de de uzay turizmine olan ilgi önemli bir gelişmeye dönüşmüş durumdadır. İzmir ilinin Gaziemir ilçesinde ülkemizin ilk uzay kampı kurulmuştur. Space Camp Turkey isimli kampı ESBAŞ isimli bir özel şirket kurmuştur. Bu şirket kurdukları kamp merkezinde uzay ile ilgili interaktif simülasyonlar kullanarak, kampı gezmeye gelen turistlere uzayda yaşama ve çalışma hissi vermeye çalışmaktadır. 13 Aralık 2018 yılında Türkiye Uzay Ajansı (TUA) kurulmuştur. Yıldız savaşlarında küresel bir aktör olmak isteyen Türkiye’de 2023 yılı içerisinde uzaya gönderilecek ilk Türk astronotlar belirlenmiş, Türk Uzay Komutanlığı kurulmuş ve 2024 yılı içerisinde de ilk Türk astronot olan Alper Gezeravcı uzaya gönderilmiştir. Uzay alanında gerçekleştirilecek çalışma ve araştırmalar ile birlikte Türkiye de uzay çalışmaları ve uzay turizmine katılan bir ülke olmayı başaracaktır. Bu durum ülkemiz insanı için Turist Ömer Uzayda, Dünyayı Kurtaran Adam ve GORA gibi filmlerde uzayı görmeye alışık oldukları sahneleri bir hayalin ötesine geçirip, uzayı ulaşılabilen ve gezilebilen bir mekân haline getirecektir. Ancak bu sefer de ülkemiz yetkililerinin uzayda kolonileşme hareketlerine girişen şirket ve devletlerden “pardon, uzaya basabilir miyiz” demesi gerekebilir. Çünkü uzay, uzay turizmi ile ilgilenen devletler için her geçen gün bir yer kapma alanına dönüşmüş ve özel şirketler için de yeni bir oyun alanı haline gelmiştir.

1967 yılında dünyaca ünlü oteller grubu olan Hilton Otelleri Başkanı Barron Hilton, uzay otelleri fikrini dile getirerek “Uzay turistlerinin olacağı bir yerde Hilton’da olmalı” (Spencer, 2004, s. 160) diyerek uzayda kolonileşme ve uzay otelleri inşa edilmesi fikrinin fitilini ateşlemiştir. Uzayda kolonileşme hareketleri kapsamında gerçekleştirilen çalışmalarda ilk olarak uzayda otel kurma çalışmalarına başlanmıştır. Bunun için ilk olarak Orion Span isimli bir Amerikan şirketi tarafından Uzay Otel Projesi çalışmalarına başlanmıştır. Bu şirket 2022 yılında çalışmalara başlamış ve uzayda otel kurarak uzay turisti müşterilerinin uzayda yemek ihtiyaçlarının karşılanması ve uzay manzaralı görüntülerin sergilenmesini için çalışmalar yürüterek uzay turizminin gelişmesine önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. “Uzayda kurulacak olan bu ilk uzay oteli bir bina şeklinde inşa edilmeyip ISS benzeri bir uydu şeklinde tasarlanmıştır. Bu uydunun dünyanın 320 kilometre yüksekliğinde yörüngeye oturtulması ve ilk etapta dört turist ile iki astronota servis vermesi beklenmektedir. Dünya dışında inşa edilecek olan bu ilk uzay uydu otelinin ismi de Aurora olmuştur” (Değişgel, 2019, s. 84). Bu uzay oteli inşa edecek şirket ise Amerikan Gateway vakfına bağlı olan Orbital Assembly Corporation şirkettir. Uzay otelinde konaklamak için ödenmesi gereken ücret hakkında henüz bir bilgi verilmemesine karşın uzay otelde rezervasyon yaptırıp bekleme sırasına girebilmek için 80 bin dolar ödenmesi gerekmektedir. Bu uzay oteli aynı anda dört ziyaretçi ve iki astronotu ağırlayabilecek. İki haftalık bir tatil programı için 10 milyon dolar ödeyebilecek kişiler, iki yıl süren bir eğitim sürecinden sonra Aurora’ya gidebilecek. Uluslararası Uzay İstasyonu (ISS) gibi gezegenimizin yörüngesinde dönecek olan uzay oteline rezervasyon alınmaya başlandı bile. Müşterilerden depozito olarak 80 bin dolar istenirken, asıl yolculuğun kişi başı ücreti 9,5 milyon dolara tekabül ediyor. Uzay turistleri aynı zamanda uzayda bitki yetiştirme çalışmalarına da katılım gösterebilecek (www.asistanonmuhasibe.com, 2018). Uzay Oteli projesine Orion Span ile birlikte Axiom Space ve Bigelow Aerospace şirketi de çalışmalar yürütmektedir.

Fotoğraf 5: Blue Origin'in Şirketinin New Shepard Uzay Aracının Yolcularını Taşıyan Kapsülü Dünya Yüzeyine İndiren Kapsül ve Paraşütler

Uzay Oteli Aurora'nın her 90 dakikada bir dünyanın çevresini dolaşacağı ve yolcuların günde 16 kez güneşin yükselişini izleyebileceği açıklanmıştır. Orion Span'dan sonra ise Teksas'ta bulunan bir şirket olan Axiom Space şirketi de 2024 yılında bir uzay istasyonunu uzay turizmi kapsamında faaliyete geçireceklerini belirtmişlerdir (O'Hare, 2019). Ayrıca uzay otel projesi için önemli bir çalışma da uzay turizminin başlamasına öncülük eden şirketlerden biri olan Virgin Galactic Şirketi, uzaya gidecek turistler için lüks bir hazırlık ve bekleme salonu (lounge) da inşa etmiştir. Gateway to Space (Uzaya Açılan Kapı) isimli bu bekleme salonunda uzaya gidecek turistler için uzay ile alakalı çalışmalar hakkında dersler vermektedir (Kılınç, 2019). Uzay turistleri için hazırlanan bu bina New Mexico'daki "Spaceport America" uzay limanında bulunmaktadır.

Fotoğraf 6: Orion Span Şirketi Tarafından Planlanan Uzak Oteli Aurora'nın Tasarlanan İç Görüntüsü

Fotoğraf 7: Uzak Oteli Aurora'nın Tasarlanan Modeli

Uzak turizmi çok yakında yörünge altı oteli, renkli geceleri ve eğlenceleri ile gerçeğe dönüşecek bir ayrıcalık halini alacaktır. Uzak turizmi, yörüngesel, yörünge altı ve yörünge üstü olmak üzere tüm uçuşları kapsamaktadır. Uzak turizmi sadece Uluslararası Uzak İstasyonu'na ya da yörünge altı uçuşa ilişkin bir olgu olmayıp aynı zamanda uzak seyahatlerinin, konaklama, yeme-içme, yerçekimsiz ortamda belli bir süre uzak kıyafetleri ile süzülme gibi tüm aktiviteleri de kapsamaktadır (Küçük, 2022, s. 244). İnsanoğlunun Dünya'nın uydusu olan Ay'a ilk ayak basmasından tam 54 yıl sonra, uzak adeta dünyadaki zengin aile ve şirketlerinin oyun alanı haline gelmiştir. Uzak turizmi kapsamında yapımı için projeleri hazırlanan uzak otelleri ve bu yöndeki sanayi endüstrisi dünyamızın 320 kilometre üstünde NASA, Blu Origin, Virgin Galactic, SpaceX ve dearMoon gibi şirketler tarafından macera sever zengin turistlere farklı deneyim ve hisler sunmaya hazırlanmaktadır. Birkaç yüz bin dolar harcamak isteyen herkes bu

yeni alternatif turizm türüne katılım gösterebilir. Geriye kalan turistler ise yeryüzünden uzaya ve Ay'a bakmakla yetinmek zorunda kalacaklardır.

Fotoğraf 8: Virgin Galactic Şirketi Tarafından İnşa Edilen ve New Mexico'daki "Spaceport America" Uzay Limanında Bulunan Gateway to Space (Uzaya Açılan Kapı) Binası

2.5. Uzay Turizminin Geleceği

Uzay alanında çalışma yapacak ülkeler için geleceğin en kârlı turizm yatırımı olarak kabul gören uzay turizmi, yakın gelecekte dünyanın en büyük endüstri dalı haline gelmesi beklenmektedir. Günümüzde yeni yeni gelişen bu sektör birkaç yıl içinde gelişen teknoloji ve artan yatırımlarla birlikte ülkeler ve şirketler arasında bir ekonomik ve ideoloji yarış alanına dönüşecektir. Günümüzün uzay araçları geliştirilerek ses hızını aşan uzay ulaşım araçlarının yapımı ile birlikte kolonileşme hareketleri artacak ve dünya dışı seyahatler dönemi başlayacaktır. Dünya dışı seyahatler dönemi olarak isimlendirilecek bu dönemde uzay otelleri, uzay restoranları ve nihayetinde uzay yaşam alanları inşa edilecektir. Gelecek ile ilgili bu öngörüler "uzay turizmi araçlarının yeniden kullanılabilir yani sürdürülebilir bir hal almasına bağlıdır. Uzay araçlarının geliştirilmesi yalnızca uzay turizmini değil ülkelerin uzaya dönük geliştirmeyi planladığı faaliyetleri için de avantaj sağlayacaktır" (Ünder, 2010).

Geleceğin en önemli girişim alanı ve en kârlı yatırımı olarak düşünülen uzay turizmi için pek çok şirket yatırımlarına başlamış, uzayda kolonileşme hareketleri ve ilk yerleşim alanlarının kurulması için projeler oluşturulmuştur. Örneğin özel bir girişim şirketi olan Mars One, gelecekte Mars gezegeninde yaşam alanı oluşturmak için projeler hazırlamış ve Mars kolonisinin kurma çalışmalarına başlamıştır. Bu şirket uzayda kurulacak yerleşim yerinde görev almak isteyen insanlardan başvurulara almaya başlamış ve bu işlem sonucunda toplam 202.586 kişi başvurmuştur. Bu özel girişimci şirket, uzayda kurulacak koloni çalışmasının maddi kısmını da internet üzerinde bir proje başlatarak karşılamaya çalışmaktadır. Bu şekilde bir reality Show hareketi başlatmış ve insanlardan topladıkları paralarla kendini finanse ederek, ekonomik anlamda bir sürdürülebilirlik sağlamıştır. Bu sanal medya üzerinden insanlar Mars One projesine 2 dolar ile 200 dolar arasında değişen bağışlar yapmaktadır (Ormrod ve Dickens, 2019, s. 238). Mars One girişiminin yaptığı plana göre, 2024 yılında Mars gezegenine iletişim amaçlı olarak bir uydunun gönderilmesi, 2026 yılında Rover Mars'a yerleşim yerinin belirlenmesi için bir lokasyonun belirlenmesi, 2029 yılında gezi araçlarının gönderilmesi ve Mars kolonisine yerleşecek insanlar için yerleşim yerinin kurulması, amaçlanmaktadır. 2031 yılında ilk yerleşim yeri için yedi ay sürecek olan bir yolculukta dört astronotun Mars'a gönderilmesi, 2032 yılında ikinci koloni grubu insanların gönderilmesi ve 2034 yılında ise üçüncü koloni grubunun yola çıkarılması hedeflenmektedir (Gürsel, 2020, s. 2344-2345). Uzay ile ilgili planların hayata geçirilmesi

için uzay turizmi alanına yatırım yapan bazı şirketler ‘‘çılgın’’ olarak nitelendirilecek bazı projelerin patentini de almış durumdadır. Bu projeler arasında ‘‘uzay asansörü’’ ve ‘‘balonla uzaya yolculuk’’ gibi bilim kurgu filmlerini aratmayacak ve günümüzde ütopyik gelebilecek uzay projeleri yer almaktadır. Uzay asansörü projesini Kanadalı teknoloji şirketi Thoty Tecnology geliştirirken, uzaya balonla yolculuk projesini ise Florida merkezli Space Perspective geliştirmiştir. Bu şirket uzaya ilk turistleri 2024 yılının sonlarında götürmeyi planlamaktadır. Yakın gelecekte uzay alanındaki rekabetin ABD, Rusya, Çin, Avrupa Birliği, Japonya ve Hindistan arasında bir yarış alanına dönüşeceği, bu ülkelere Suudi Arabistan, İsrail, Singapur ve Türkiye’nin de dâhil olması beklenmektedir. Ayrıca Rusya Federal Uzay Ajansı (Roscosmos) ile Çin Ulusal Uzay İdaresi (CNSA) 2033-2035 yılları arasında Ay’da nükleer santral kuracaklarını açıklamışlardır.

Fotoğraf 9: Space Perspective Tarafından Tasarlanan Balonla Uzaya Yolculuk Projesi

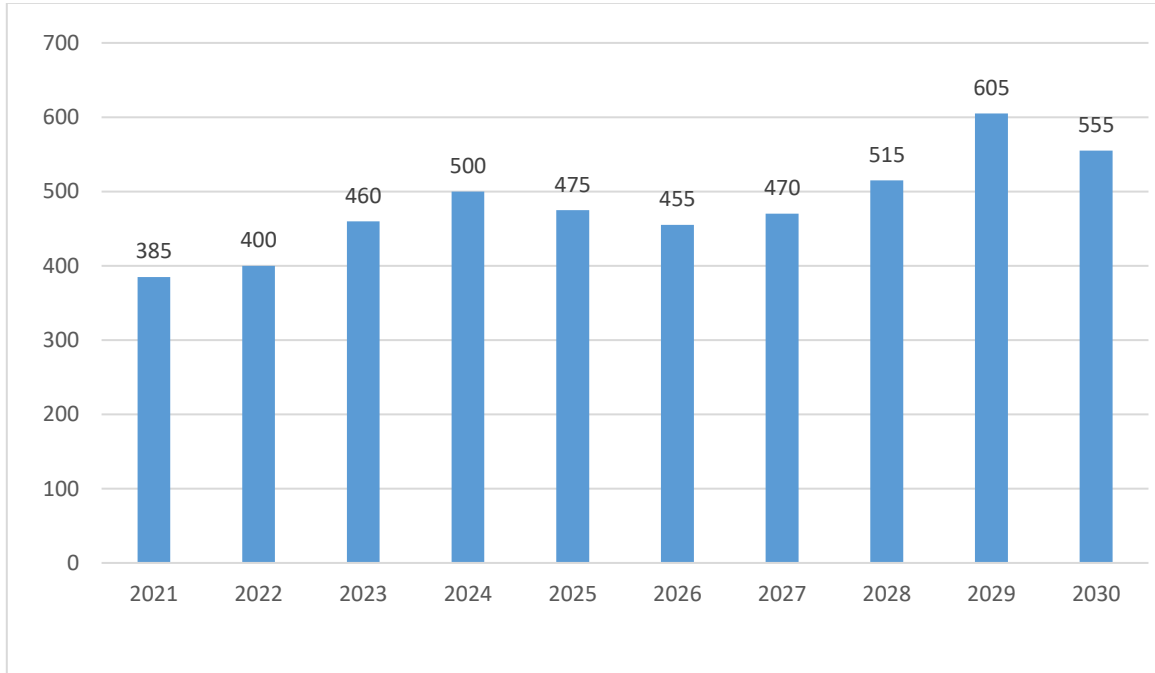
2.6. Uzay Turizminin Ekonomik Etkileri

Turizmin en önemli özelliği bacasız sanayi olarak nitelendirilmesidir. Turizm sektörü ülkelerin gelişmesi, kalkındırılması ve gelir artışının sağlanması açısından büyük bir öneme sahiptir. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü’nün (UNWTO, 2022), hazırladığı 2022 yılı turizm raporuna göre turizm sektörü bir yıl öncesine oranla iki kat artışla 2022 yılında tüm dünyada 900 milyondan fazla kişinin seyahat ettiğini açıkladı. Pandemi süreci ve ardından patlak veren Ukrayna-Rusya savaşının etkileri sürerken trendi tekrar yükselişe geçen turizm sektörü 2022 yılında dünyada toplam 963 milyon turist akışı yapmıştır. Buna göre 2022 yılında, COVID-19 salgını öncesi olan 2019 yılına göre turist sayısında yüzde 63’lük bir toparlanma yaşanmıştır. Bu rapora göre 2022 yılında turizmin dünyadaki bölgelere göre artış oranlarına incelendiğinde COVID-19 pandemisi öncesindeki rakamların %83’ü yakalayan Orta Doğu, turizm sektöründe pandemi döneminden önceki yıl olan 2019 yılındaki turizm sektörü verilerine en çok yaklaşan bölge olmuştur. Bu oran Avrupa’da %80, Afrika ve Amerika’da %65, Asya ve Pasifik’te ise %23’te kalmıştır.

Uzay turizmi her ne kadar bir hayal ve rüya gibi görünse de hizmet sektöründeki küresel rekabetin artması ve yenilikçi teknolojilerin ortaya çıkması gibi nedenlerle gezgin ve maceracı turistlerin ilgisini çekmektedir. Uzay yolculuğuna katılacak olan turistlerin, özellikleri ve potansiyeli bu sektörün gelişimi için önemlidir (Chang, 2017, s. 1431). Günümüzde yapılan araştırmalar ve turizmdeki gelişim, uzay turizminin gelecekteki en büyük pazarlardan biri olacağını ve niş bir pazar oluşturarak seyahat işletmelerine fırsatlar yaratacağını göstermektedir (Goehlich vd., 2013, s. 144-145; Apel 1997, s. 279). Uzay turizmi yıllık getirisi bakımından milyar dolarla ifade edilebilecek ve ciddi bir istihdam yaratabilecek ticari bir alan olacaktır (Civelek ve Türkay, 2019, s. 962). Küresel pazarda uzay turizmi için en ilgi çekici ülkeler Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya’dır. Bunun nedeni ise fiyatları yüksek

olsa da uzaya seyahat için bilet satıyor olmalarıdır (Apel, 1997, s. 280). Uzay turizmi henüz yüksek gelirli kişiler için bir turizm türü gibi algılsa da uzay yolculuğunun hava yolculuğu gibi büyük ölçekli bir sektör haline gelmesi olasıdır (Collins, 2006, s. 116).

Günümüzün revaçta olan türlerinden uzay turizmi diğer alternatif turizm türlerine göre daha fazla getiri sağlamaktadırlar. Turizm Strateji ve Araştırma Merkezi'nin (TURSAM, 2023) uzay turizmi ile hazırladığı rapora göre, uzay turizmi pazarının 2029 yılına kadar %26 büyüme gerçekleştirmesi beklenmektedir. 2023 yılından 2030 yılına kadar toplam tahmini gelir büyüklüğünün 4 milyar dolara ulaşması öngörülmektedir. Jeff Bezos'un 2000'de kurduğu Blue Origin şirketi, uzay turizmi kapsamında uzaya götüreceği turistlerden bilet başına 28 milyon dolar ücret alacağını açıklamış ancak uzay uçuşlarının maliyetinin düşmesi ve talebin artması paralel olarak bilet fiyatlarının düşürüleceğini açıklamıştır. Jeff Bezos, 2022 yılında gerçekleştirdiği ilk uzay turizmi turu için beraberinde üç yolcu uzaya götürmüştü ve bilet başına yaklaşık 200.000 bin dolar almıştır. Bir diğer uzay turizmi şirketi olan Virgin Galactic'in sahibi olan İngiliz milyarder de 2022 yılında uzaya turist taşımıştır. Virgin Galactic, 600 turiste bilet başına 250.000 dolar, 200 turiste de bilet başına 450.000 dolar olmak üzere yaklaşık 800 bilet satmış ve bu biletlerden toplam 24 milyon dolar gelir elde etmiştir. Elon Musk'un sahibi olduğu Space X şirketi de uzaya turist taşımaya başlamıştır. Uzay turizm şirketi olan Axiom, 2022 yılında uzaya götürdüğü turistlerden kişi başı 55 milyon dolar ödeme almıştır. Orion Span şirketi ise dünya yüzeyinin 200 mil üzerindeki yörüngede ilk lüks uzay otelini inşa etmeyi planlamaktadır. Bu otelde ilk etapta 6 kişiyi konaklamayı düşünen şirket, bu konaklama için kişi başına 9,5 milyon dolar konaklama ücreti alacağını ifade etmiştir.

Kaynak: Statista, 2023

Grafik 1: Dünya Çapında Yörüngesel Uzay Yolculuğu ve Turizm Pazarının Tahmini Geliri (Milyon Doları Cinsinden).

Uzayın gelişimi birçok insanın bildiğinden daha hızlı ilerlemektedir. Uzay ekonomisi 2018 yılında yaklaşık 350 milyar ABD Doları olurken 2040'lı yıllarda endüstrinin 1,1 trilyon ABD Doları ile 2,7 trilyon ABD Doları arasında olacağı tahmin edilmektedir (Spector ve Higham, 2019, s. 1). Grafik 1'de 2021 yılından 2030 yılına kadar dünya genelinde yörüngesel uzay yolculuğu ve turizm pazarının tahmini geliri gösterilmektedir. Buna göre, 2021 yılında 385 milyar ABD dolarını bulan yörüngesel uzay turizmi ve seyahat pazarının gelirinin, 2030 yılına kadar 555 milyar ABD dolarına ulaşacağı tahmin edilmektedir. Uzay faaliyetlerinin ticarileştirilmesi ve uzay ekonomisinin büyümesiyle beraber yeni uzay girişimcileri kâr elde etmeye çalışmakta ve elde edilen kârın artacağı düşünülmektedir. Bu kârların bir kısmı, şüphesiz, daha fazla uzay keşfi ve geliştirmeye yeniden yatırımlarda kullanılarak bilimsel keşif için artan fırsatlara yol açacaktır. Bununla birlikte, ticari uzay faaliyetlerinden kâr elde

eden şirketlerin, Dünya'ya bağlı bazı yargı mercileri tarafından vergilendirmeye tabi olacağı da muhtemelen söz konusu olacaktır (Crawford, 2016, s. 59, Yurgiden, 2023, s. 15).

2.7. Uzak Turizminin Sorunları

Uzak turizmi alanında yaşanan olumlu gelişmeler uzak turizminin aslında uzak popülerleşmesinin bir faktörü haline gelebileceğini göstermektedir. Ancak, bazı gözlemler hala çok şüpheli yaklaşarak yolcuların emniyeti ve güvenliği gibi pek çok zorluk görmektedir (Polkowska, 2021, s. 154). Dış uzayın kitlelere hangi oranda açılacağı herhangi bir sorun ile karşılayabilen ve iyileştirmek yerine kaçabilen seçkin birkaç elit için eğlence ve sermaye birikimi manzarası olarak kalacağı açık bir sorun olarak görülmektedir (Spector ve Higham, 2019, s. 6). Başka bir sorun da uzaya gönderilen uyduların birbirlerine çarpması ihtimalinin var olmasıdır. Uzak sektörü için uyduların birbirine çarpma ihtimali endişe verici bir durum yaratmaktadır. Bunun gerçekleşmesi halinde uydulardan kopan parçalar uzayda kontrol edilemez bir şekilde hareket etmesinden dolayı tehlikeler yaratacak ve daha fazla uzak çöpünü oluşturacaktır (May, 2022, s. 55). Uzak turizminin gelişmesi bir dizi zorlu konuyu da gündeme getirmektedir. Uzak aracı fırlatmaları sırasında atmosfer üzerinde oluşacak çevresel etki ile iklim değişikliği üzerindeki etkileridir. Bir diğeri sorun ise uzak turizminin aynı zamanda uluslararası hukukun zor sorularını da gündeme getirmesidir (Byers & Boley, 2023, s. 11).

Tüm bunların yanında uzak için son derece karmaşık, yeni ve test edilmemiş teknoloji ihtiyacından ötürü birçok kazalar olmaktadır. Özellikle geliştirme aşamalarında oldukça pahalı bir iş alanı olması, sermayenin toplaması aşamasında sıkıntıların yaşanması gibi sebeplerden uzak oldukça zorludur. Ayrıca dünyanın yer çekimine karşı yüzlerce kilometre yükseklikte (uzak boşluğunda) hayatta kalmak uzayın en büyük zorlukları arasında bulunmaktadır (May, 2022, s. 10). Macera ve yüksek adrenalin dolu bu trend turizm türlerinden olan uzak turizminin en önemli sorunu turistlerin hayatlarını tehlikeye atacak riskleri içermesidir. Örneğin 1986 yılında ABD'ye ait olan Challenger isimli uzak mekiği fırlatıldıktan 73 saniye sonra patlamış ve içinde bulunan 7 kişi yaşamını yitirmiştir. Günümüzün revaçta olan bu yeni trend turizm türünün başka önemli sorunları da bulunmaktadır. Uzak turizminin küresel ekonomi geliştirme ve yeni istihdam olanakları yaratarak gelecekte insanlara iş imkânı yaratabilecek devasa bir yapıya sahip olduğu gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Örneğin uzak keşfine yapılacak olan geziler için büyük riskler bulunmaktadır. Ölümle sonuçlanacak kazaların yanı sıra özellikle bilinmezliklerle dolu bir yolculuğa çıkacak olan kişileri hangi koşulların beklediği ve bu yolculukta ne tür bir bilinmezliğe adım atacakları yönünde bir öngöründe bulunmak pek mümkün görünmüyor. Örneğin kızıl gezegen olarak nitelendirilen Mars'a yapılacak olan kolonileşme hareketleri için bu gezegene henüz kimse adım atmamıştır. Bu gezegende yerleşim için yapılacak çalışmada ne tür zorlukların yaşanacağı hakkında bilgi bulunmaktadır. Bu tür çalışmalar ancak deneme yanılma yolu ile öğrenilebilir ki bu durum bazen ölümle sonuçlanabilecek riskleri de barındırmaktadır. Gelecekte gelişen teknolojik imkânlar ve uzak ulaşım araçlarının sayısının artmasıyla birlikte bilet fiyatlarının da düşeceği tahmin edilmektedir. Ancak bu durum günümüzde bu turizm türüne katılımın az olmasına neden olmaktadır. Bir başka sorun ise uzak turizminin maliyetli olması nedeniyle hükümetlerin yatırım yapmaktan kaçınması ve özel şirketlere alan açılmasıdır. Bu durum uzak turistlerinin maliyetini arttıran bir faktör olarak dikkat çekmektedir. Uzak seyahatlerinin bir başka problemi ise bu seyahatlerin insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileridir. Bunlar yüksek radyasyon, uzaya uyum sendromu, kemik erimesi, iştihada kaybı, psikolojik bunalımlar, insan beyninin maruz kalacağı riskler gibi olumsuz etkilerdir. Uzak araçlarının yüksek hızı nedeniyle insan vücudunda bulunan kan insan bedeninden aşağıya doğru çekilme ve bu durum ise insan beynine kanın ulaşmasını engelleyerek körlüğe neden olabilmektedir. Bu soruna çözüm bulmak isteyen White Knight uzak aracı yolcuları uzaya taşırken yatay şekilde hareket etmeyi planlamaktadır. Bu sayede yüksek yer çekiminden insan beyni korunacak ve sadece bel kemiği etkilenecektir. Aynı şekilde uzayda yer çekiminin bulunmaması da yolcuların yolculuklarını zorlaştıracak başka bir etken olarak dikkat çekmektedir.

SONUÇ

Uzak turizminin ekonomik etkileri yani getirisi de diğeri alternatif turizm türlerine göre daha fazladır. Ayrıca yeni istihdam alanları açması ve insanların gelir seviyelerinin yükselmesini sağlaması nedeniyle birçok devlet ve özel şirketler bu turizm türüne yönelmiştir. Bu yüzden uzak turizmi günümüzde özel şirketlerin yeni yarış ve kapışma alanı haline gelmiştir. Uzak turizmine olan ilginin artmasında "yaşamın bulunduğu tek gezegen dünya mıdır" sorusuna olan cevabın bulunması istenmesi de etkili olmuştur. Bu durum "kızıl gezegen" gibi farklı gezegenlerde kolonileşme hareketleri ve ilk

yerleşim alanlarının kurulması fikirlerini doğurmuştur. Güneş sisteminde olan gezegenlerin ve güneş dışında bulunan karanlık evrende başka bir yaşamın olup olmadığı sorusu, uzay turizmi ile ilgilenen kişiler için ilham kaynağı olmuştur. Küresel ısınma ve iklim değişikliği dünyanın geleceği konusunda çeşitli komplo teorilerinin ortaya atılmasına neden olmaktadır. Son olarak 2019 yılında Çin’de başlayan COVID-19 salgını ve pandemi süreci uzay alanında çalışma yapan şirket ve devletleri harekete geçirmiş ve uzay turizmine olan ilgi artmıştır.

Bu çalışma akademik literatüre katkı sunulması amacıyla hazırlanmış olup, uzay turizminin ilk yolcuları ve uzay turizmine yönelik çalışmalar gerçekleştiren özel şirketler ve bu şirketlerin önümüzdeki süreçte gerçekleştirmeyi hedefledikleri plan ve projeler üzerinde durulmuştur. Yerli literatürde oldukça yeni bir alan olan bu konu daha önceki çalışmalardan farklı olarak ilk uzay turistleri ve özel şirketler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu çalışma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap verilmiştir.

- A- İnsanlar uzayı nasıl tasvir etmekte ve uzay hakkındaki düşünceleri nelerdir?
- B- İnsanlar uzay turizmi kapsamında hangi çalışmaları gerçekleştirmişlerdir?
- C- İnsanların uzay turizmine ilgisi ne durumdadır?
- D- İlk uzay turistleri kimlerdir?
- E- Uzay turizmine hangi ülke ve şirketler katılım göstermektedir?
- F- Uzayda kolonileşme çalışmaları ne seviyededir?
- G- Uzay otelleri projeleri hangi aşamdadır?
- H- Uzay çalışmaları ile ilgili çığır sayılabilecek projeler nelerdir?
- İ- Uzay turizminin geleceği hakkındaki öngörüler nelerdir?
- J- Uzay turizminin ekonomik etkisi nedir?
- K- Uzay turizminin sorunları nelerdir?
- L- Uzay turistlerini bekleyen tehlike ve riskler nelerdir?

Uzay yolculuğu her ne kadar kulağa fantastik bir yolculuk gibi gelse de barındırdığı riskler sebebiyle günümüzde pek çok kişi tarafından bilinmeyen bir boşluğa yolculuk olarak da görülmektedir. Bunun sebebi dünya dışındaki yaşam alanı hakkında çok az bilgiye sahip olmamızdır. Örneğin Ay veya Mars’a yapılacak bir turistik gezi esnasında uzay turistlerinin ne tür risklerle karşılaşacağı henüz net olarak tespit edilememiştir. Bu durum uzay yolculuğuna katılacak kişiler için hayati bir problem olarak durmaktadır. Ölümle sonuçlanabilecek hayati risklerin yanında radyasyona maruz kalma, seyahat araçlarının atmosfer içi veya dışında hasar alması veya arızalanması, uzay araçlarının atıklarının uzay boşluğuna bırakılması sonucu uzayda oluşabilecek kirlilik gibi ciddi sorunlar da bulunmaktadır. Ayrıca maliyetinin çok yüksek olması nedeniyle günümüzde bu turizm türüne katılım çok az olup, yalnızca zengin kesimden olan insanlar seyahat etmektedir. Gelecekte teknolojik ilerlemeler ve uzay yarışına katılacak devlet ve özel şirketlerin sayısının artmasıyla bilet fiyatlarının düşmesi muhtemeldir. Uzay turizmi kapsamında gerçekleştirilen çalışmalarda insan hayatını tehlikeye sokacak sorunların giderilmesiyle birlikte revaçta olan bu türe olan ilginin daha da artacağı ve geleceğin en popüler alternatif turizm türü olacağı düşünülmektedir. Bu turizm türü için kullanılan teknolojik imkânlar ve uzay araçlarının geliştirilmesiyle birlikte zaman için oluşan riskler de minimum seviyeye indirilecektir. Bu sorunlar giderildiği veya minimum seviyeye indirildiği zaman uzay turizmi devletler için önemli bir ekonomik kaynak yaratarak istihdam ve gelir seviyesinin de yükselmesinde lokomotif bir rol üstleneceği öngörülmektedir.

Kaynakça

- Akova, İ. (1999). Alanya'nın turizm olanakları. *Coğrafya Dergisi*, 183-207.
- Akova, İ. (2000). Alternatif turizm olanaklarımız. *Coğrafya Dergisi* (8), 71-84.
- Akova, S. B., & Şahin, G. (2019). Turizmde tarım ürünlerinin değerlendirilmesi: Muz örneği. *XI.IBANESS Kongreler Serisi*, (s. 812-822). Tekirdağ.
- Albayrak, A. (2013). *Alternatif turizm*. Detay Yayıncılık.
- Apel, U. (1997). Space tourism a promising future, *Space Policy*, 13(4): 279-284.
- Berry, J. (2012). State, capital and spaceships: A terrestrial geography of space tourism. *Geoforum* 43: 25-34.

- Britannica, (2024). <https://www.britannica.com/biography/Dennis-Tito> (Erişim Tarihi: 31.03.2024).
- Byers, M. & Boley, A. (2023). Who owns outer space? International law, astrophysics and the sustainable development of space. Cambridge University Press.
- Chang, Y. W. (2017). A preliminary examination of the relationship between consumer attitude towards space travel and the development of innovative space tourism technology. *Current Issues in Tourism*, 20(14): 1431-1453.
- Chang, E. Y. (2020). From aviation tourism to suborbital space tourism: A study on passenger screening and business opportunities. *Acta Astronautica*, 177, 410-420.
- Civelek, M. & Türkay, O. (2019). Uzay turizmine ilişkin uluslararası turizm karikatürlerinin göstergebilimsel bir analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21 (3), 960-980.
- Cohen, E. (2017a). The paradoxes of space tourism, *Tourism Recreation Research*, 42(1): 22-31.
- Cohen, E. (2017b). Space tourism in the anthropocene. *Tourism Recreation Research*, 42(1), 22-31
- Collins, P. (2006). Space tourism: from Earth orbit to the Moon. *Advances in Space Research*, 37: 116-122.
- Crouch, I. G. (2001). The market for space tourism: Early indications. *Journal of Travel Research*, 40: 213-219
- Crawford, I. A. (2016). The long-term scientific benefits of a space economy. *Space Policy*, 37, 58-61.
- Değişgel, S. (2019). Uzay turizmi. A. Kurnaz, & B. Kılıç (içinde), *Sıradışı turizm* (s. 71-89). Detay Yayıncılık.
- Duran, E., & Özkul, E. (2018). Değişen dünya turizminde yeni alternatifler. E. Duran, & Ö. Serkaya Doğan (içinde), *Türkiye turizm coğrafyası* (s. 137-164). Paradigma Akademi.
- Firgens, B. A. (2016). For progress, war and commerce: Rhetorical constructions of human flight: 1900-1935. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. The Pennsylvania State University, Communication Arts and Sciences.
- Forganni, A. (2017). The potential of space tourism for space popularisation: An opportunity for the EU space policy? *Space Policy*, 41: 48-52.
- Giachino, C., Pucciarelli, F., Bollanni, L. & Bonadonna, A. (2023). Is generation z ready to fly into the space? The future of tourism is coming. *Futures*, 145, 1-13.
- Goehlich, R. A., Anderson, K. J., Harrold, N. N., Bemis, J.A., Nettleingham, M. T., Cobin, J. M., Zimmerman, R. B., Avni, B.L., Gonyea, M.D. ve Ilchena, N. C. (2013). Pilots for space tourism, *Space Policy*, 29: 44-15.
- Gürsel, S. (2020). Uzay turizmi girişimleri ve uzay turizmi ile ilgili olası prolemler. *Social Mentality And Researcher Thinker Journal*, 6 (38), 2341-2350.
- Hobe, S. (2010). The legal regime for private space tourism activities-an overview. *Acta Astronautica*, 66, 1593-1596.
- Hunter, F. R. (2004). "Tourism and empire: The Thomas Cook & Son enterprise on the Nile 1868-1914. *Taylor & Francis*, 40 (5), 28-29.
- Jamsari, E. A., Nawı, M. A., Adibah, S., Sidik, R., Zaidi, Z., & Zulfazdlee, M. (2013). İbn Firnas and his contribution to the aviation technology of the world. *Advances in Natural and Applied Sciences*, 7(1), 74-78.

- Johnson, M. R. ve Martin, D. (2016). The anticipated futures of space tourism, *Mobilities*, 11(1): 135-151.
- Kılınç, Ü. (2019). 250.000 dolarlık uzay uçuşu öncesinde vakit geçirebileceğiniz mukteşem Lounge. 06.27.2023 tarihinde webtekno: <https://www.webtekno.com/virgin-galactic-250-bin-dolarlik-uzay-ucusu-lounge-alani-h74376.html> adresinden alındı
- Kiper, V. O. & Batman, O. (2018). Uzak turizminin bibliyometrik analizi. *INGANT 2018 1st International Congress of New Generations and Trends in Tourism* (s. 76-85). Sakarya: INGANT.
- Kiper, V. O. & Batman, O. (2023). Uzak turizmi ve uzak seyahatlerinin getirdiği risklere dair bir öngörü çalışması. *Avrasya Turizm Araştırmaları Dergisi* 4(1), 43-51.
- Koçer, G. (2020). Turizm tarihini keşfetmek: Modern turizmin doğuşu ve Doğu'nun cazibesi. *Near East Historical Review*, 10(3), 327-344.
- Kozhanazar, A. (2014). Uzak turizmi: Kazakistan'ın uzak turizmi alanındaki potansiyeli üzerine bir analiz. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı.
- Küçük, Ö. (2022). Uzak turizmi, seyahat ve yenilik. *JTIS*, 5(3), 243-255.
- Loizou, J. (2006). Turning space tourism into commercial reality, *Space Policy*, 22, 289-290.
- May, A. (2008). Uzak turizmi ve ticareti. (Çev. Şekerci F.) Say Yayınları.
- Mesa-Arango, R., Pineda-Jaramillo, J., Araujo, D. S. A., Bi, J., Basva, M. & Viti, F. (2023). Missions and factors determining the demand for affordable mass space tourism in the united states: A machine learning approach. *Acta Astronautica*, 204, 307-320.
- Milliyet Gazetesi. (2018). *Uzak turistleri: Ücret ödeyerek uzaya çıkanlar*. 27.06.2023 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/gundem/uzay-turistleri-ucret-odeyerek-uzaya-cikanlar-2774684> adresinden alındı
- O'Hare, M. (2019). *Look insade the first luxury space hotel*. 06.27.2023 tarihinde CNN Travel: <https://edition.cnn.com/travel/article/aurora-station-luxury-space-hotel/index.html> adresinden alındı.
- Ormrod, J. ve Dickens, P. (2019). Space tourism. Capital and identity, the elusive dream. *Tourism Social Science Series*, 25, Emerald Publishing Limited.
- Polkowska, M. (2021). Space tourism challenges. *Review of European and Comparative Law*, 45(2), 153-182.
- Spector, S. & Higham, J.E.S. (2019). Space tourism in the anthropocene. *Annals of Tourism Research*, 79, 2-8.
- Spencer, J. (2004). Space tourism: Do you want to go? Apogee Books.
- Satatista (2023). <https://www.statista.com/statistics/1239530/orbital-space-tourism-and-travel-revenue-forecast-worldwide/> (Erişim Tarihi: 01.04.2024).
- Strickland, P. (2012). Do space hotels differ from hotels on Earth? The mystery is solved. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 21(8): 897-890.
- TURSAM. (2023). *Uzaya uçuş 200 bin, konaklama 9,5 milyon dolar: Uzak turizmi raporu*. 06.30.2023 tarihinde TRTHaber: <https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/uzaya-ucus-200-bin-konaklama-95-milyon-dolar->

774764.html#:~:text=Uzak%20turizmi%20pazar%20C4%B1n%202029'a,de%20g%C3%B6stergesi%20olarak%20kabul%20ediliyor. adresinden alındı

UNWTO. (2022). *World tourism barometer: January 2023*. 06.30.2023 tarihinde Turizm Günlüğü: <https://www.turizmgunlugu.com/wp-content/uploads/2023/01/UNWTO-World-Tourism-Barometer-2022.pdf> adresinden alındı

Ünder, M. (2010). *Pardon, uzaya basabilir misiniz?* <http://www.derki.com/bilimselki/item/1215-pardon-uzaya-basabilir-misiniz/1215-pardon-uzaya-basabilir-misiniz> adresinden alınmıştır.

www.asistanonmuhasebe.com (2018). 2022'den itibaren uzay turizmi başlıyor. 29.11.2023 tarihinde <https://asistanonmuhasebe.com/Destek/On-Muhasebe-Programi-Makaleler/2022-den-ibaren-uzay-turizmi-basliyor> adresinden alınmıştır.

Yurgiden, H. (2023). Uzak turizminin uzay ekonomisine olan etkileri üzerine bir değerlendirme. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi Türkiye Körler Federasyonu Yayını*, 23 (1), 1-20. <https://doi.org/10.54961/uobild.1283430>

Dalaman Havzasında Nüfusun Mekânsal Dağılımı
Spatial Distribution of Population in Dalaman Basin

Dr. Meryem KONCAK DOĞRUER
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
İstanbul, Türkiye
ORCID: 0000-0002-6825-5486
Email: meryem.dogruer@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Özlem SERTKAYA DOĞAN
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
İstanbul, Türkiye
ORCID: 0000-0001-7435-626X
Email: srtkydgn@istanbul.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Koncak Doğruer, M. ve Sertkaya Doğan, Ö. (2024). Dalaman havzasında nüfusun mekânsal dağılımı. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 47-65.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 18.01.2024 **Kabul Tarihi / Accepted:** 10.05.2024

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June 2024

Cilt/ Volume: 4 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 47-65

İntihal / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two reviewers and confirmed to be plagiarism-free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi / Siirt University Faculty of Arts and Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Meryem KONCAK DOĞRUER ve Özlem SERTKAYA DOĞAN). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

* Bu çalışma 1. Yazarın, 2. Yazar danışmanlığında hazırlayarak 2023 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde sunduğu "Dalaman Havzasının Demografik Analizi: Sosyo-Kültürel ve Mekansal Gelişim" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Öz

Nüfus, bir bölge, ülke veya kıta üzerinde belirli bir dönemde yaşayan insanların toplamı olarak tanımlanır. Tarihsel olarak, bir ülkenin nüfusunun büyüklüğü, o ülkenin güçlü olup olmadığına bir göstergesi olarak görülürdü. Ancak, günümüzde bir ülkenin gücü artık sadece nüfusun sayısından ziyade onun niteliksel özellikleriyle; eğitim seviyesi, sağlık durumu ve işgücü yetenekleriyle ölçülmektedir. Bu anlayıştaki dönüşüm, nüfus politikaları ve kalkınma stratejilerinin bir ülkenin doğal kaynaklarının kalitesi ve potansiyeline daha fazla odaklanmasına sebep olmuştur. Doğurganlık oranları ve göçler, farklı bölgelerde nüfus artışını belirgin şekilde etkileyerek düzensiz bir dağılıma yol açar. Bu durum sadece insan yaşamına daha uygun olan alanların değişkenliğiyle ilgili değil, aynı zamanda insanların bu alanları farklı şekillerde kullanmalarıyla da ilgilidir. Araştırma alanı, Muğla iline bağlı Dalaman, Ortaca ve Köyceğiz ilçeleri, Burdur iline bağlı Altınyayla, Gölhisar, Çavdır, Tefenni ve Yeşilova ilçeleriyle, Denizli iline bağlı Acıpayam, Serinhisar ve Çameli ilçeleri olmak üzere 11 ilçeyi kapsamaktadır. Dalaman Havzasında, 1965'ten 2022'ye kadar olan dönemde ilçeler bazında nüfus dağılımı, çeşitli endeksler kullanılarak analiz edildiğinde, nüfusun giderek daha yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle 2000 yılı sonrasında bu durumun hızlanması dikkat çekicidir. Demografik geçiş, kentleşme ve göç süreçleri, nüfusun mekânsal yeniden dağılımıyla yakından ilişkilidir ve bu süreç henüz tamamlanmamıştır. Bu bağlamda; havzadaki durumun ortaya konulması, araştırmanın çıkış noktasını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dalaman Havzası, Nüfus, Nüfus Dağılımı, Mekânsal Analiz

Abstract

Population is defined as the total number of people living in a region, country or continent at a given time. Historically, the size of a country's population was seen as an indicator of its strength. Today, however, the strength of a country is no longer only measured by the size of its population, but also by its qualitative characteristics: its level of education, health status and labor force skills. This shift in understanding has led population policies and development strategies to focus more on the quality and potential of a country's natural resources. Fertility rates and migration significantly affect population growth in different regions, leading to an uneven distribution. This is not only related to the variability of areas that are more suitable for human habitation, but also to the different ways in which people use these areas. The research area covers 11 districts including Dalaman, Ortaca and Köyceğiz districts of Muğla province, Altınyayla, Gölhisar, Çavdır, Tefenni and Yeşilova districts of Burdur province, Acıpayam, Serinhisar and Çameli districts of Denizli province. When the population distribution by districts in the Dalaman Basin for the period from 1965 to 2022 is analyzed using various indices, it is seen that the population is becoming increasingly denser. Especially the acceleration of this situation after 2000 is remarkable. Demographic transition, urbanization and migration processes are closely related to the spatial redistribution of population and this process is not yet complete. In this context; revealing the current situation in the basin reveals the starting point of the research.

Keywords: Dalaman Basin, Population, Population Distribution, Spatial Analysis

Giriş

1. Yöntem

Dalaman Havzasında nüfusun mekânsal dağılımının incelenmesi için kullanılan veriler, genel nüfus sayımlarından ve 2007 yılından itibaren uygulanan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)'nden elde edilen sonuçlardan oluşmaktadır. Nüfus sayımlarından elde edilen verilerle, dönemsel olarak ilçe bazında bir veri tabanı oluşturulmuştur. Nüfusun gelişimi ve dağılımının zaman içinde ve mekânsal olarak karşılaştırılabilir olması hedeflenmiştir. Elde edilen veri tabanı, ArcGIS 10.4 yazılımı kullanılarak analiz edilmiş ve elde edilen veriler çalışmaya uygun olarak dönüştürülerek haritalandırılmıştır. Çalışmanın amacına uygun hale getirilen bu veriler neden-sonuç ilişkisi içerisinde incelenmiş ve işlenmiştir. Bu sayede Dalaman Havzasında nüfusun mekânsal dağılımı ve zaman içindeki değişiklikleri detaylı bir şekilde incelenmiş ve görselleştirilmiştir.

2. Bulgular

Küreselleşme ve teknolojik ilerlemeler, insanların coğrafi olarak yer değiştirmelerine daha önce hiç olmadığı kadar olanak sağlamaktadır. Bu durum, belli bir bölgede yaşayan nüfusun dağılımının geçmişe kıyasla çok daha hızlı bir şekilde değişmesine neden olmaktadır. Nüfus dağılımındaki bu hızlı değişim, doğal ortamın özelliklerinden ziyade, insan faaliyetleri sonucunda mekânın yeniden şekillenmesiyle yakından ilgilidir. Bu nedenle, coğrafi ve demografik değişimlerin tespit edilmesi ve izlenmesi, planlama ve karar verme süreçleri için hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda, nüfus miktarının belirlenmesinin yanı sıra, nüfusun mekânsal dağılımının analiz edilmesi ve haritalandırılması da gerekmektedir. Coğrafya bilimi, nüfusun mekânsal dağılımının analizi ve tasviri konusunda sürekli olarak odaklanan disiplinlerden biridir. Bu alanda, nüfus dağılımının lokasyonunu ve bu dağılımın nedenlerini açıklamak temel amaçlardan biridir. Coğrafya, nüfusu mekânsal bir perspektifte ele alarak, dağılımını her yönüyle açıklamaya çalışır. Nüfus dağılımı, ülkenin demografik, ekonomik ve siyasi süreçlerinin etkisi altında, zaman ve mekân boyutunda çok daha hızlı bir değişim göstermektedir. Bu değişimlerin analizi, nüfus hareketlerini ve bu hareketlerin ardındaki sebepleri anlamak açısından kritik önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, Dalaman Havzası örneğinde, nüfusun zamansal olarak mekânsal perspektifteki dağılımını ve değişimini, çeşitli yöntemler kullanarak analiz etmektir. Araştırma, nüfusun mekânsal dağılımındaki değişimleri, göçler ve kentleşme süreçlerinin etkilerini dikkate alarak inceleyecektir. Kullanılan yöntemlerle, nüfusun mekânsal dağılımındaki değişimler çeşitli yeni analiz teknikleriyle ele alınacak ve bu değişimler nicel olarak belirlenecektir. Bu araştırmanın temel amacı, Dalaman Havzası örneğinde, nüfusun zamansal olarak mekânsal perspektifteki dağılımını ve değişimini, çeşitli yöntemler kullanarak analiz etmektir. Araştırma, nüfusun mekânsal dağılımındaki değişimleri, göçler ve kentleşme süreçlerinin etkilerini dikkate alarak inceleyecektir. Kullanılan yöntemlerle, nüfusun mekânsal dağılımındaki değişimler çeşitli yeni analiz teknikleriyle ele alınacak ve bu değişimler nicel olarak belirlenecektir. Bu çalışma ile elde edilecek sonuçlar, nüfusun mekânsal dağılımının analizinde kullanılan çeşitli yöntemlerin Havza bazlı çalışmalarda başarılı bir şekilde uygulanabilirliğini gösterecek ve bu yöntemlerin bundan sonraki araştırmalarda da kullanılabilir olmasına yeni bir boyut kazandıracaktır. Böylece, mekânsal perspektifte nüfus dağılımı ve bu dağılımdaki zaman içindeki değişimlerin daha iyi anlaşılması ve analiz edilmesi mümkün olacaktır. Ayrıca, bu çalışma kentsel planlama, bölgesel gelişim stratejileri ve sosyo-ekonomik politika yapımı süreçlerinde kullanılacak değerli veriler ve bilgiler sağlayacaktır. Nüfusun mekânsal dağılımındaki değişimler, çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik açısından da önemli sonuçlar doğurabilir. Dalaman Havzası gibi dinamik nüfus yapılarına sahip bölgelerin incelenmesi, Türkiye'nin genelindeki nüfus hareketlilikleri ve kentleşme trendlerini anlamak için önemli bir fırsat sunmaktadır. Sonuç olarak, bu araştırma, mekânsal nüfus dağılımının ve değişimlerinin, ilgili tüm disiplinler için kapsamlı bir anlayış sağlamanın yanı sıra, gelecekteki demografik eğilimlerin tahmin edilmesine ve bu eğilimlere

uygun politikaların geliştirilmesine katkıda bulunacak bir model oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu model, nüfus hareketlerinin sosyal, ekonomik ve çevresel etkilerini daha iyi anlamak ve yönetmek için bir temel teşkil edecektir.

Araştırma, nüfusun mekânsal dağılımını etkileyen çeşitli faktörleri ele alarak, bu faktörlerin nüfus hareketleri üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde inceleyecektir. Bu faktörler arasında ekonomik kalkınma, iş imkânları, eğitim olanakları, çevresel değişiklikler, sosyal ve kültürel dinamikler gibi unsurlar bulunmaktadır. Ayrıca, göç hareketleri ve kentleşme süreçlerinin nüfus dağılımı üzerindeki etkileri, bölgesel ve ulusal düzeyde incelenecektir. Bu incelemeler, nüfusun mekânsal dağılımındaki değişimleri anlamak ve gelecekteki eğilimleri öngörmek için zengin bir veri kaynağı sağlayacaktır. Dalaman Havzası'ndaki nüfus değişimlerinin incelenmesi, sadece bölgesel bir çalışma olmanın ötesinde, genel olarak Türkiye'nin nüfus dinamiklerini anlamada önemli bir örnek teşkil edecektir. Bu bölgedeki nüfus hareketlerinin analizi, Türkiye'nin diğer bölgelerindeki benzer süreçlerin anlaşılmasına yardımcı olacak ve bu bilgiler ışığında daha etkili politika ve stratejiler geliştirilmesine olanak tanıyacaktır. Özellikle, göç hareketleri ve kentsel dönüşüm süreçlerinin nüfus dağılımı üzerindeki etkilerinin anlaşılması, yerel ve ulusal düzeydeki planlama süreçleri için hayati önem taşımaktadır.

Bu araştırma sonucunda elde edilecek bilgiler, nüfusun mekânsal dağılımının gelecekteki trendlerini öngörmek ve bu bilgilere dayalı olarak kentsel ve bölgesel planlama stratejilerini şekillendirmek için kullanılabilir. Ayrıca, bu çalışma, nüfusun mekânsal dağılımını etkileyen faktörlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayarak, bu faktörlerin yönetilmesi ve kontrol altına alınması yönünde politika yapıcılarına rehberlik edecektir. Nihayetinde, bu araştırma, mekânsal nüfus dağılımı ve bu dağılımdaki değişimlerin analizi konusunda önemli bir katkı sağlayacak ve gelecekteki nüfus hareketlerini anlamak ve yönlendirmek için önemli bir kaynak oluşturacaktır.

2.1. Dalaman Havzasının Coğrafi Konumu

Türkiye'nin güneybatısında bulunan Dalaman havzası, Dalaman Çayının oluşturduğu havzayı ifade etmektedir. Tarihsel süreç içerisinde dönem dönem yatağı değiştiğinden, Dalaman havzası; Dalaman Çayının geçmişten günümüze değişen yatağını ve su bölümü hattı ile sınırlanan, çevresini ifade etmektedir. Dalaman Çayı'nın uzunluğu 229 km olup, Dalaman Havza alanı ise 3.500 km²'dir. Dalaman Havzası; Muğla iline bağlı Dalaman, Ortaca ve Köyceğiz ilçeleri, Burdur iline bağlı Altınyayla, Gölhisar, Çavdır, Tefenni ve Yeşilova ilçeleriyle, Denizli iline bağlı Acıpayam, Serinhisar ve Çameli ilçeleri olmak üzere 11 ilçeyi kapsar. 1990 yılına kadar farklı yıllarda ilçe olan bu yerleşim yerleri, günümüzde havza alanında ilçe olarak; Dalaman 12, Ortaca 9, Köyceğiz 5, Yeşilova 3, Tefenni 6, Altınyayla 9, Gölhisar 21, Çavdır 19, Serinhisar 11, Çameli 31, Acıpayam'ın ise 56 mahallesi mevcuttur.

Harita 1. Dalaman Havzası Coğrafi Konumu

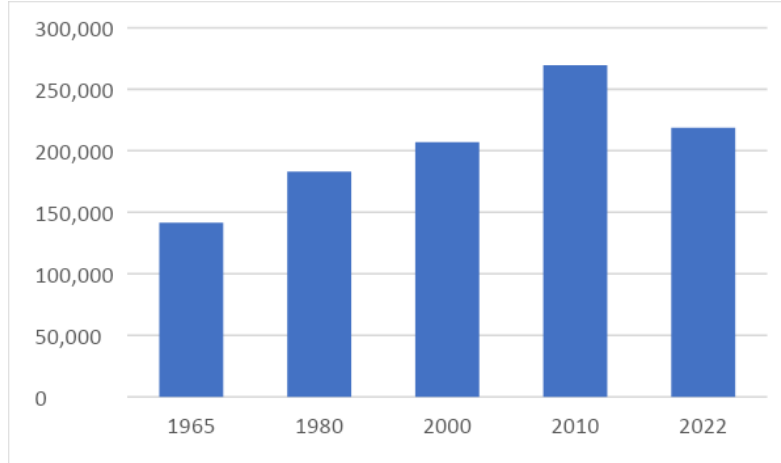
2.2. Dalaman Havzasında Nüfusun Gelişimi (1965-2022)

Tablo 1. Dalaman Havzası İlçeleri Toplam Nüfusu (1965-2022)

	1965	1980	2000	2010	2022
ACIPAYAM	46.806	58.092	60.998	57.533	52.656
ALTINYAYLA	4.487	6.237	5.718	5.809	4.560
ÇAMELİ	15.790	19.653	18.911	19.999	17.727
ÇAVDIR	10.482	11.149	13.417	13.098	9.469
DALAMAN	10.549	16.557	26.588	33.980	41.818
GÖLHİSAR	10.412	16.354	18.501	21.143	19.646
KÖYCEĞİZ	2.522	4.184	5.071	32.817	6.542
ORTACA	12.234	17.233	22.189	42.364	40.511
SERİNHİSAR	14.490	16.100	21.329	15.226	13.733
TEFENNİ	8.899	10.210	8.915	10.139	9.233
YEŞİLOVA	4.757	7.379	5.276	17.469	2.765
TOPLAM	141.428	183.148	206.913	269.577	218.660

Kaynak: TÜİK

Grafik 1. Dalaman Havzası İlçeleri Toplam Nüfusu (1965-2022)

Dalaman Havzası'ndaki ilçelerin 1965'ten 2022'ye kadar olan nüfus gelişimleri, bölgede yaşanan ekonomik ve sosyal değişimlerin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak, bu dönemde Dalaman Havzası'nın toplam nüfusunda sürekli bir artış gözlemlenmiş, ancak bu artış bölgedeki her ilçe için eşit olmamıştır. 1980 yılından 2022'ye kadar olan süreçte, bazı yeni ilçelerin bağımsızlaşmasıyla mevcut ilçelerin nüfuslarında doğal olarak düşüşler gözlemlenirken, bazı ilçelerde ise nüfus sürekli artmıştır.

Acıpayam ilçesi, 1980'e kadar sürekli nüfus artışı yaşarken, sonrasında azalan bir eğilim göstermiştir. Bu azalma, kırsal bölgelerden kentlere doğru olan göçün ve ekonomik fırsatların değişimlerinin bir sonucudur. Altınyayla ve Çameli ilçeleri de 1980'e kadar artan, sonrasında ise azalan nüfus trendleri sergilemişlerdir. Bu ilçelerde göç dinamiklerinin ve ekonomik değişimlerin etkilerinin yansımasıdır. Çavdır, 2000'e kadar artış gösterse de sonrasında nüfusunun azaldığı görülmüştür.

Dalaman ilçesi, incelenen dönem boyunca sürekli artan nüfusa sahip olup, özellikle 2000 ile 2010 arasında büyük bir artış yaşamıştır. Bu artış, bölgede artan turizm faaliyetleri ve ekonomik kalkınma ile doğrudan ilişkilidir. Göllhisar, 2000 yılına kadar artan ancak sonrasında azalan bir nüfus eğilimi sergilemiştir. Köyceğiz, 2010 yılında dikkate değer bir nüfus artışı yaşasa da, 2022'ye kadar olan süreçte önemli bir azalma gözlemlenmiştir.

Ortaca ilçesinin nüfusu, 2010 yılına kadar sürekli artmış, ancak 2022 yılında bir azalma göstermiştir. Bu artış, bölgenin giderek artan çekiciliği ve gelişen altyapı projeleri ile ilişkilendirilebilir. Serinhisar ve Yeşilova ilçeleri, 1980'den 2022'ye doğru nüfuslarında azalma yaşayan ilçelerdir. Bu durum, bölgedeki ekonomik değişimler, kırsal-şehir göçü veya genç nüfusun iş imkânları için başka yerlere taşınması gibi faktörlerle doğrudan ilgilidir.

Acıpayam, Altınyayla, Çameli, Çavdır, Göllhisar, Köyceğiz ve Tefenni gibi ilçelerde nüfus artışları daha ılımlı veya durağan bir trend izlemiştir. Köyceğiz'deki nüfus, 1985'ten 1990'a keskin bir düşüş göstermiş, ancak bu tarihten sonra kademeli ve sürekli bir artışa geçmiştir. 2022 yılı itibarıyla nüfusun 30.000 civarında olduğu görülmektedir. Ortaca 'da ise, nüfus sürekli bir artış eğilimi göstermiş ve 1985'ten 2022'ye kadar 20.000'den 60.000'e yükselmiştir. Bu durum Ortaca'nın bölgede nüfus artışı açısından öne çıkan bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir.

Dalaman'da da genel bir artış trendi mevcut olup, 1985'ten 2022'ye kadar nüfus 15.000 civarından 45.000'e yükselmiştir. Serinhisar ve Altınyayla ilçelerinde, 1990'dan sonra nüfusun önemli ölçüde düştüğü ve sonrasında nispeten düz bir çizgide devam ettiği görülmektedir. Çameli ve Çavdır 'da ise nüfus zaman içinde dalgalanmalar göstermiş, ancak genel olarak düşüş eğiliminde olduğu görülmektedir. Göllhisar, nüfusun 1990'daki düşüşünün ardından sabit bir artış eğilimine girdiği ve 2022 itibarıyla 20.000 civarında bir nüfusa ulaşmıştır.

1965-1970 arasında Dalaman Havzası'ndaki önemli nüfus artışı (%6,13), bölgede gerçekleşen ekonomik canlanmanın, turizmdeki büyümenin ve tarımsal faaliyetlerdeki genişlemenin bir sonucudur. Türkiye genelinin (%2,68) artış oranı ile kıyaslandığında bu durum bölgesel gelişmelerin etkisinin altını çizmektedir. 1970-1975 ve 1975-1980 dönemlerinde Dalaman Havzası'nda ve Türkiye genelinde gözlemlenen artış oranları daha dengeli ve birbirine yakındır. Bu dönemler, durağan bir demografik trendin ve ekonominin dengeli bir şekilde büyümesinin göstergesidir. Genel olarak, Dalaman Havzası'ndaki nüfus artışı, bölgenin ekonomik ve sosyal yapısındaki değişikliklerin, göç dinamiklerinin ve yaşam tarzı tercihlerinin bir yansımasıdır. Bu artış hem yerel halkın yaşam koşullarında hem de bölgenin genel ekonomik yapısında önemli değişimlere işaret etmektedir. Özellikle turizm sektörünün büyümesi, tarımsal faaliyetlerin genişlemesi ve altyapı projelerinin geliştirilmesi, bu ilçelerde nüfus artışını tetikleyen ana faktörler arasında yer almaktadır.

1980'lerden sonra Dalaman, Ortaca ve benzeri ilçelerde yaşanan nüfus artışı, bu bölgelerin ekonomik olarak daha cazip hale gelmesiyle ilişkilendirilebilir. Turizm sektöründeki büyüme, yeni iş imkânları yaratmış ve yerli halkın yanı sıra diğer bölgelerden gelen insanları da çekmiştir. Bu durum, bölgedeki kentsel gelişimi hızlandırmış ve altyapı yatırımlarının artmasına neden olmuştur.

Serinhisar ve Yeşilova gibi nüfusu azalan ilçelerde ise, özellikle genç nüfusun iş ve eğitim imkânları için daha büyük şehirlere göç etmesi, nüfus azalışının başlıca nedenleri arasında sayılabilir. Bu ilçelerdeki ekonomik fırsatların sınırlı olması ve yaşam koşullarındaki zorluklar, göçü teşvik eden faktörler olarak görülmektedir. Diğer taraftan, 1990'lar ve 2000'ler boyunca, Dalaman ve Ortaca gibi ilçelerde yaşanan nüfus artışı, bölgedeki yaşam kalitesinin artması ve ekonomik çeşitliliğin genişlemesiyle bağlantılıdır. Bu dönemde, özellikle inşaat sektöründe yaşanan canlanma ve turizm faaliyetlerindeki artış, bölgeye dışarıdan yatırım çekmiş ve yerel ekonomiyi canlandırmıştır.

2022'ye gelindiğinde, Dalaman Havzası'nın toplam nüfusu, önceki yıllara kıyasla daha dengeli bir büyüme göstermiştir. Bu dengeli büyüme, bölgenin ekonomik ve sosyal yapısının zaman içinde olgunlaştığını ve bölge halkının yaşam koşullarının iyileştiğini göstermektedir. Ayrıca, bölgesel kalkınma politikalarının ve yerel yönetimlerin altyapı ve hizmet kalitesini artırma yönündeki çabaları da bu dengeli büyüme sürecine katkıda bulunmuştur.

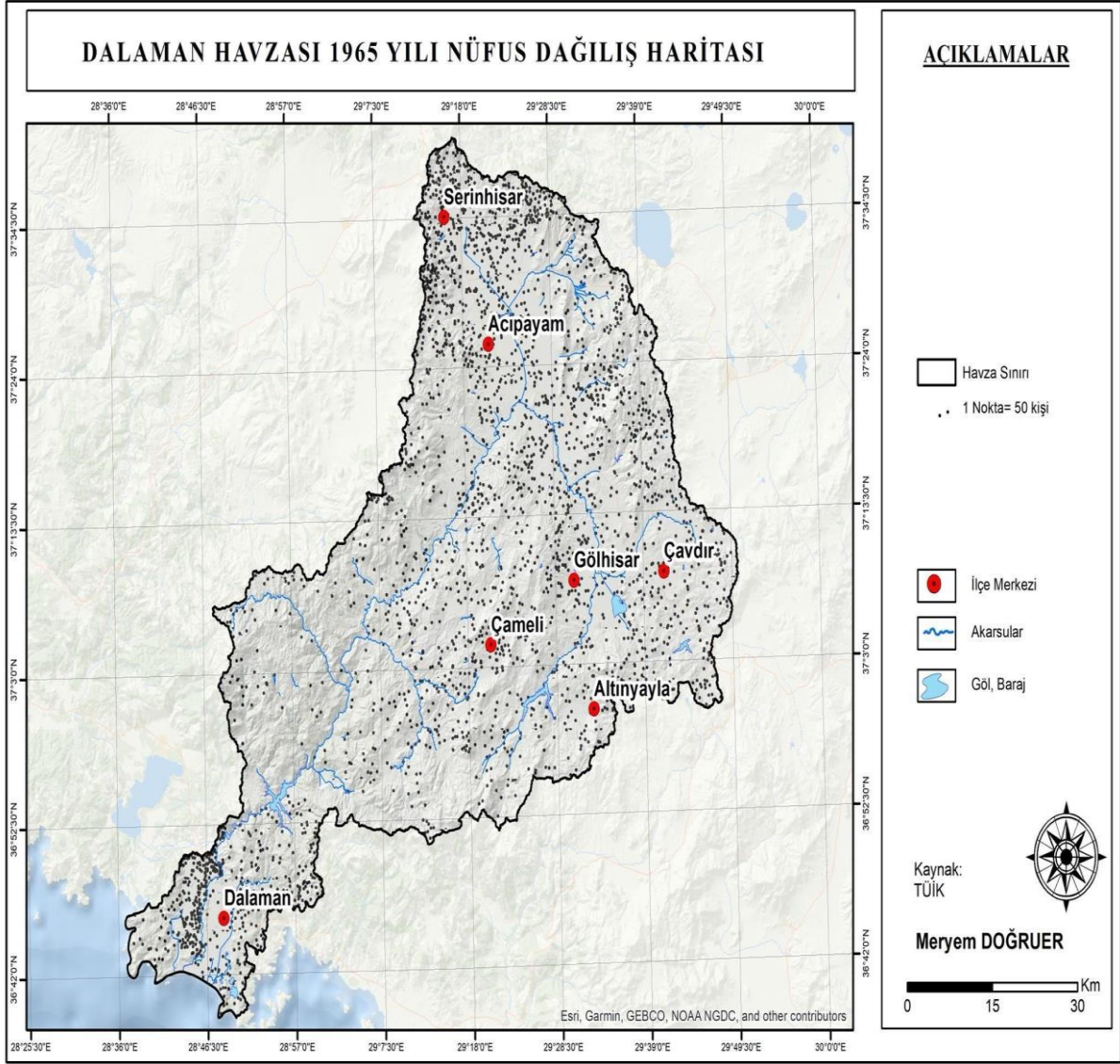
Sonuç olarak, Dalaman Havzası'ndaki ilçelerin nüfus gelişimi, Türkiye'nin genel demografik eğilimleriyle paralellik göstermekle birlikte, yerel ekonomik ve sosyal faktörlerin etkisi altında özgün bir yapı sergilemektedir. Bu nüfus dinamikleri, bölgede yaşanan sosyal ve ekonomik değişimlerin yanı sıra, göç hareketleri ve yaşam tarzı tercihlerinin de bir yansımasıdır. Bu gelişmeler, ilerideki yıllarda

Dalaman Havzası'nın ekonomik ve sosyal yapısının nasıl şekilleneceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

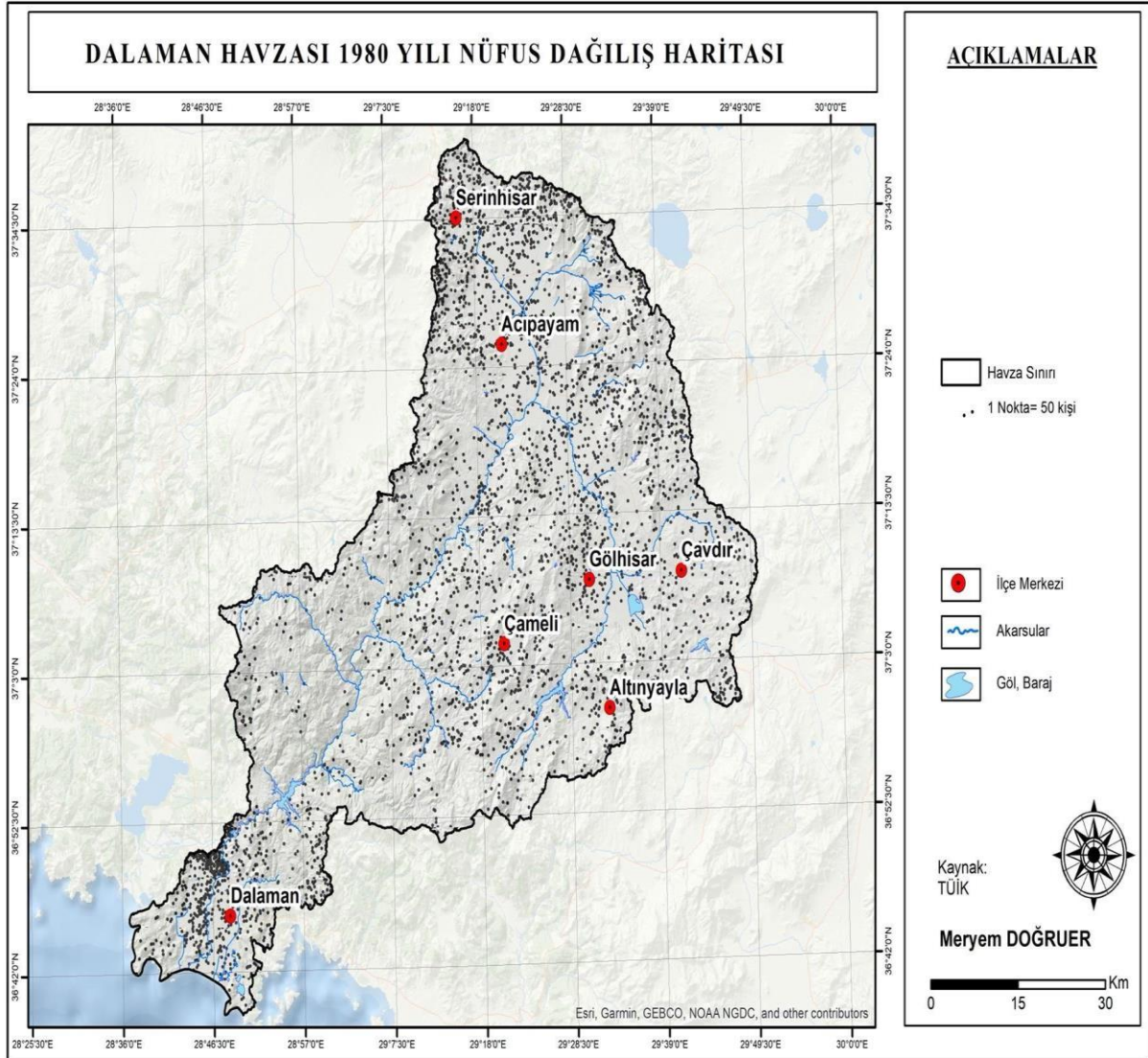
2.3. Dalaman Havzasında Nüfusun Mekânsal Dağılımı (1965-2022)

Dalaman Havzası'ndaki nüfus değişimleri, 1965, 1980, 2000 ve 2022 yılları için Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine dayanarak incelenmiştir. 2007 yılında ADNKS'ye geçilmesiyle, 2010 öncesine ait nüfus verileri, TÜİK'in yayınladığı nüfus artış hızları temel alınarak hesaplanmıştır. Bu veriler, Dalaman Havzası'nın nüfus yoğunluğunun belirlenmesinde kullanılmış olup, havzanın hektar bazında ölçülen yerleşim alanına göre nüfus yoğunluğu hesaplanmıştır. Dalaman Havzası'nda nüfus dağılımının değişimi, bölgenin ekonomik yapısındaki çeşitlenme ve dönüşüm süreçlerini yansıtmaktadır. Bölgede, tarım ve hayvancılık faaliyetleri, doğal ortam koşulları ve coğrafi konumun etkisiyle geleneksel olarak önemli bir yer tutmaktadır. Ancak, zaman içinde sanayi, ulaşım ve hizmet sektörlerindeki gelişmeler, ekonomik yapının çeşitlenmesine ve nüfus dağılımının değişimine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Sanayileşme ve ulaşım ağlarının geliştirilmesi, insanların iş ve yaşam koşulları açısından daha elverişli bölgelere yönelmelerine yol açmış, bu durum bazı yerleşimlerde nüfus artışına, bazılarında ise azalışa sebep olmuştur. Özellikle, sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişimi, bölgenin ekonomik ve demografik yapısında önemli bir dönüşümü tetiklemiştir. Dalaman Havzası'ndaki yerleşim yerlerinin çekiciliği ve nüfus büyüklüğü, hizmet sektöründeki gelişmelerle de yakından ilişkilidir. Turizm, perakende ve diğer hizmet alanlarında yaşanan canlanma, bölgeye yeni iş imkânları ve ekonomik fırsatlar getirmiş, bu da nüfusun yerleşim yerlerine dağılımını etkilemiştir. Sonuç olarak, Dalaman Havzası'nın nüfus yapısı, ekonomik faaliyetlerdeki çeşitlenme ve gelişmelerle paralel bir şekilde evrilmiş, tarım ağırlıklı bir yapıdan sanayi ve hizmet odaklı bir yapıya doğru önemli bir geçiş göstermiştir. Bu ekonomik ve sosyal dönüşüm, bölgenin gelecekteki demografik ve ekonomik trendlerini şekillendirecek anahtar faktörler arasında yer almaktadır.

Harita 2. Dalaman Havzası 1965 Yılı Nüfus Dağılım Haritası

Harita 3. Dalaman Havzası 1965 Yılı Nüfus Dağılım Haritası

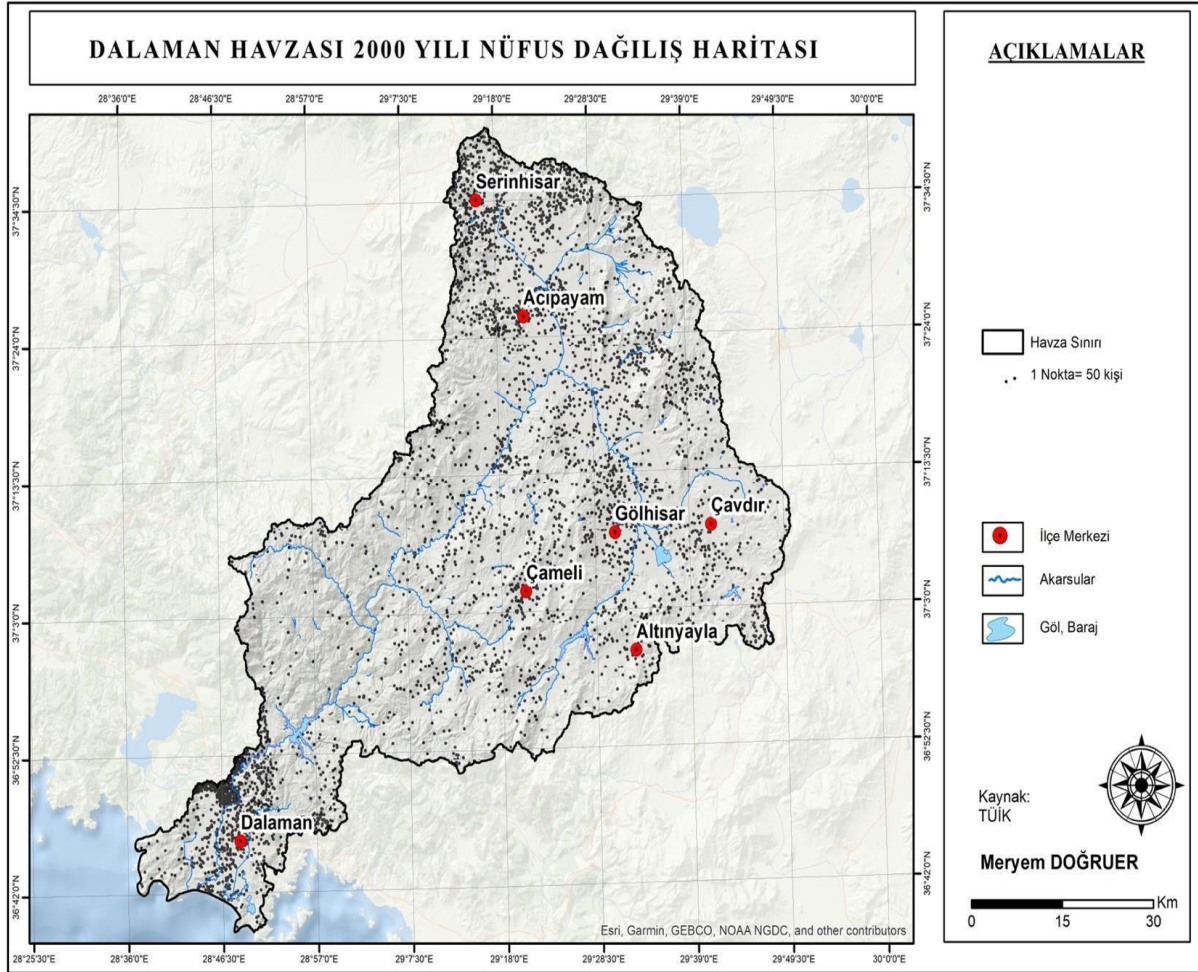
Haritalar incelendiğinde, nüfusun havza içindeki akarsuların ve su kaynaklarının çevresinde yoğunlaştığı açıkça görülmektedir. Bu durum, suyun yerleşim yerleri için ne kadar hayati bir kaynak olduğunu ve tarım gibi suya dayalı etkinliklerin bu bölgelerde yoğunlaşmış olduğunu yansıtmaktadır.

Havza geneli; 1965 yılından 1980 yıllarına kadar nüfus daha çok Orta Dalaman havzasında yer alan kırsal alanlarda toplanmıştır. 1980 sonrası bu yoğunluk kıyı da yer alan Dalaman, Ortaca ilçelerine kayma göstermiştir. 2000 yılında Dalaman ve Acıpayam da yoğunluk kazanmıştır. 1965-2022 periyodunda havzadaki nüfus daha çok Dalaman Ovasına ve Köyceğiz sınırına kaymış olduğu görülmektedir.

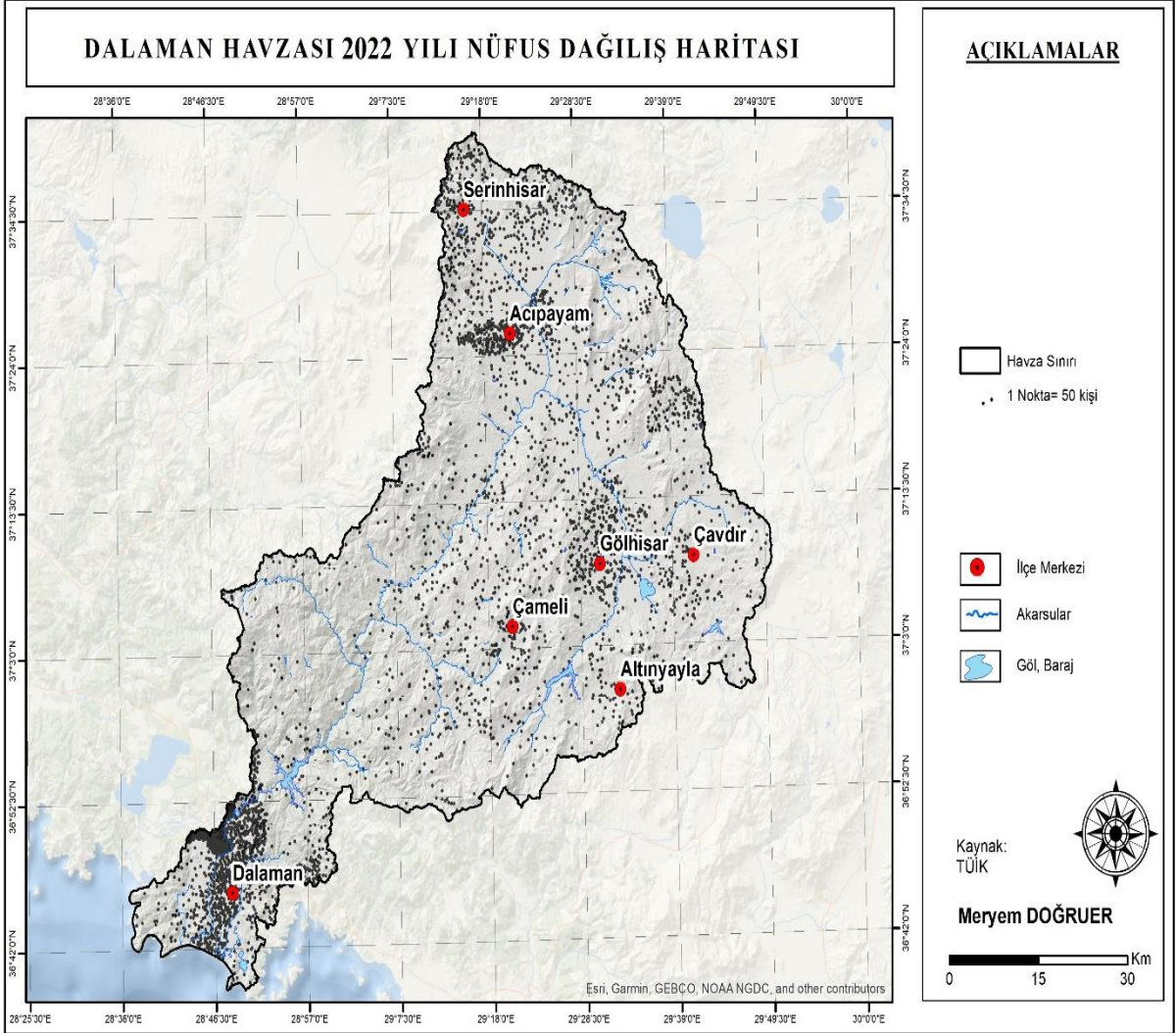
Dalaman havzasında Türkiye ölçeğine göre işsizlik düşüktür, işgücüne katılım ve istihdam oranının daha yüksek olması nüfus hareketliliği açısından Dalaman havzasını tercih edilebilir kılmaktadır. Bu bağlamda Dalaman havzası ekonomik hareketlere sahiptir. Turizm ve tarım faaliyetleri bunların en başında yer almaktadır. Tarımsal faaliyetlerin ekonomik gücün temelini oluşturduğu havzada; tarımda mekanizasyonun sağlanması ve toprak reformlarıyla beraber köylülere toprak dağıtılması nüfusu arttırıcı etkide bulunmuştur. SEKA Kâğıt Fabrikasının açılmasıyla iş gücüne olan talebin artması da göç hareketine olumlu etkide bulunmuştur. Turist sayısının artış eğiliminde olması turizmden elde edilen gelirlerin de artacağı anlamını taşıdığından, turizm havza ekonomisi için artan bir öneme sahiptir. Turizmin gücünün yanında turizme dayalı istihdam da önemli yer tutmaktadır. Kuşkusuz Dalamanda önemli büyüklükte bir turizm çalışanı kitlesi de bulunmaktadır.

Havzanın önemli ekonomik nüfus gücü artışının nedenlerinden diğerleri ise, hayvancılık ve tarıma dayalı sanayidir. Meyve üretimi, tarla ürünleri, yem bitkileri, zeytincilik, hayvansal ürünler, bağcılık, sebzeçilik ve seracılık havzanın önemli tarım faaliyetleridir. Tarım alanlarının genişliği ve elverişli iklim şartları nedeniyle tarım ve hayvancılığa müsaittir bu yönüyle hem üretim yapmak isteyenlerin hem de işgücü olarak çalışmak isteyenlerin göç etme olasılığı yüksek olan bir yerdir. Özellikle 1980 sonrasında 2022 ye doğru geldikçe nüfus dağılımında ve nüfus yoğunluğunda en etkili olan etmen ekonomik güç olmuştur. Nüfus dağılım haritalarına bakıldığında 1965-1980 yıllarında havzada genel bir dağılım söz konusuysen 2000 ve 2022 yıllarına bakıldığında nüfusun daha çok kıyı şeridindeki ilçelerde (Dalaman, Ortaca ve Köyceğiz) yoğunluk kazandığı göze çarpmaktadır. Şüphesiz bu artıştaki en büyük etmen tarımsal gelişme ve turizm faktörünün etkisi olmuştur.

Harita 4. Dalaman Havzası 2000 Yılı Nüfus Dağılım Haritası

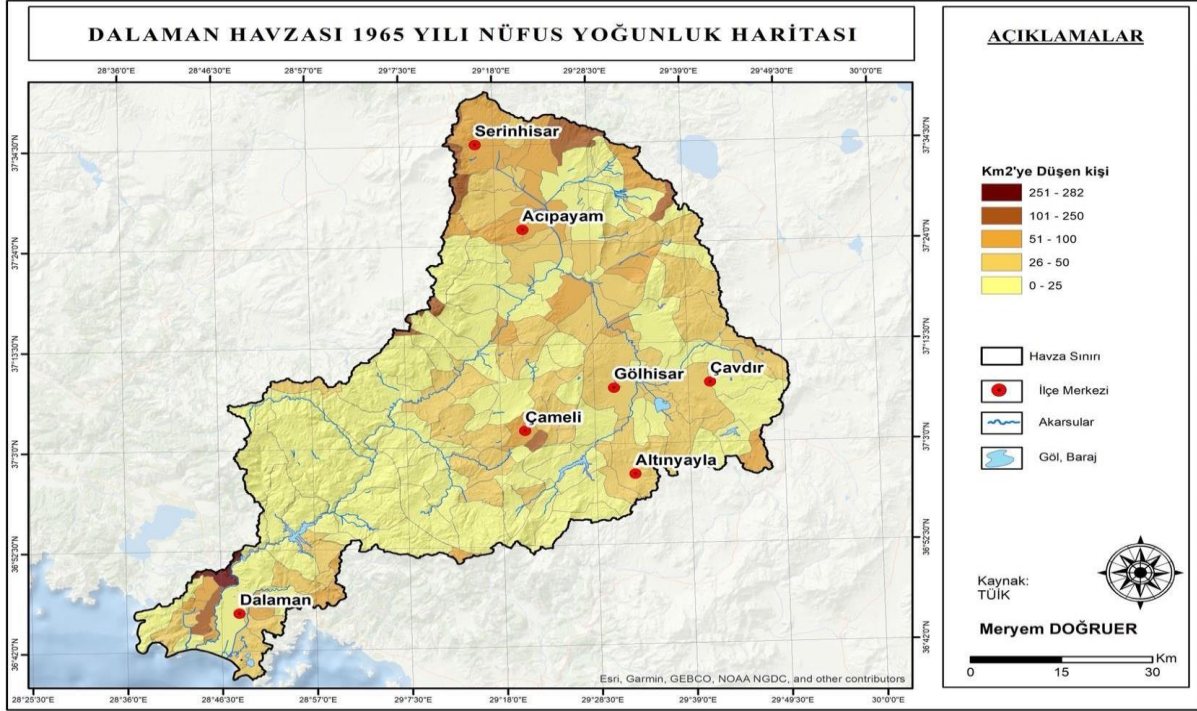
Harita 5. Dalaman Havzası 2022 Yılı Nüfus Dağılım Haritası

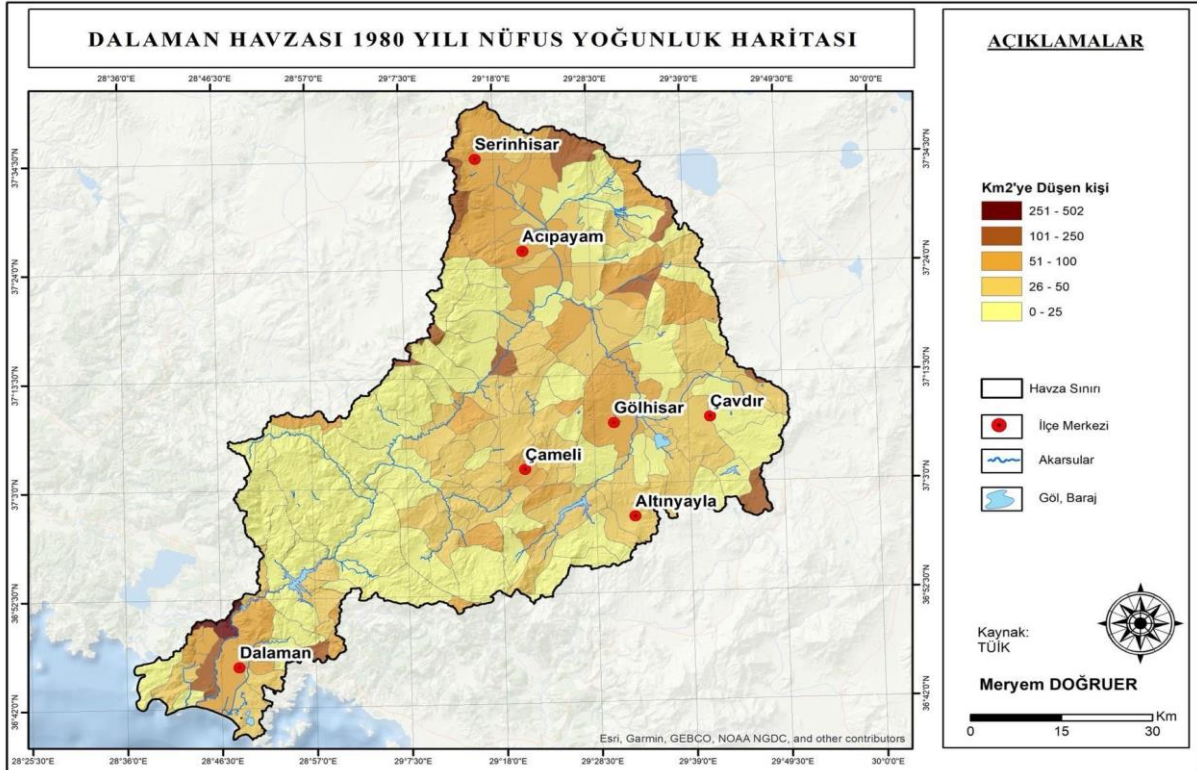
Tablo 2. Dalaman Havzası İlçeleri Aritmetik Nüfus Yoğunluğu (1965-2022)

	1965	1980	2000	2022	Alan km2
ACIPAYAM	30	37	39	33	1.577
ALTINYAYLA	21	29	27	21	214
ÇAMELİ	23	28	27	26	692
ÇAVDIR	24	25	31	22	439
DALAMAN	22	34	54	86	489
GÖLHİSAR	26	41	46	49	403
KÖYCEĞİZ	5	9	11	14	477
ORTACA	81	114	147	268	151
SERİNHİSAR	78	87	115	74	186
TEFENNİ	35	40	35	36	253
YEŞİLOVA	39	60	43	23	122
TOPLAM	28	37	41	44	5.003

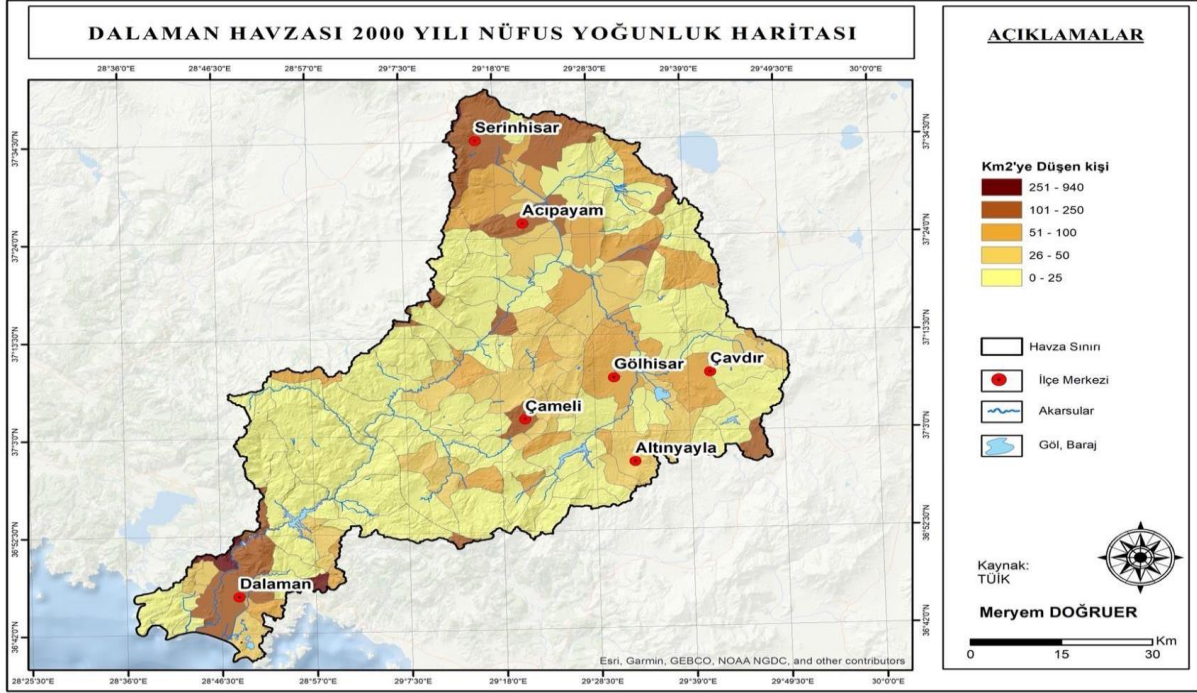
Harita 6. Dalaman Havzası 1965 Yılı Nüfus Yoğunluk Haritası

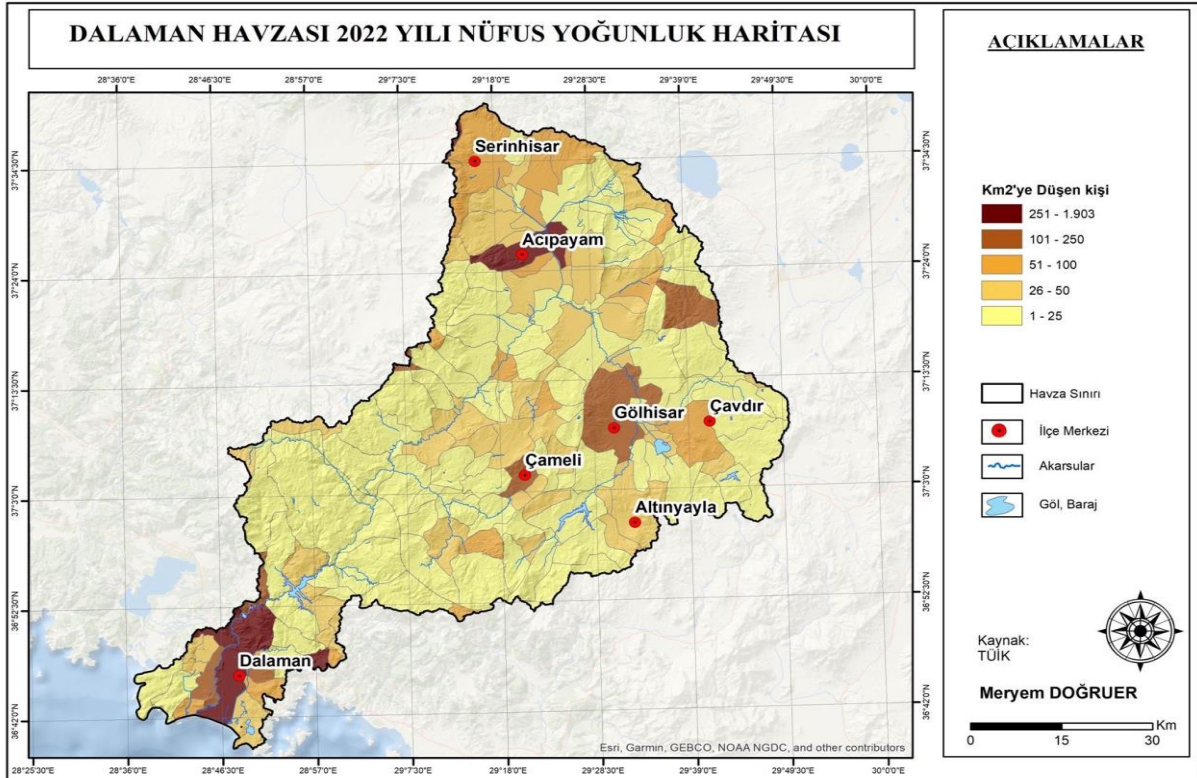
Harita 7. Dalaman Havzası 1980 Yılı Nüfus Yoğunluk Haritası

Harita 8. Dalaman Havzası 2000 Yılı Nüfus Yoğunluk Haritası

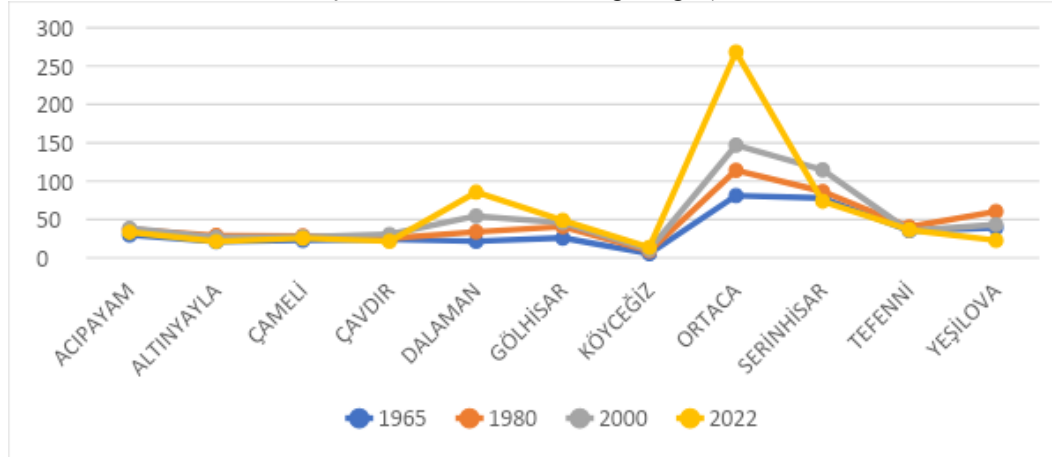
Harita 9. Dalaman Havzası 2022 Yılı Nüfus Yoğunluk Haritası

Havza geneli nüfus yoğunluk haritalarına bakıldığında Ortaca, nüfus yoğunluğu açısından ön plana çıkmaktadır. 268 bin nüfusu ve 151 km²'lik alanı ile kilometrekare başına düşen nüfus sayısı oldukça yüksektir. Bu yoğunluk, Ortaca'nın bölgede kentsel ve ekonomik açıdan gelişmiş bir merkez olduğunu göstermektedir. Dalaman, yüzölçümüne göre nüfus artışı göz önüne alındığında, 1965'ten 2022'ye kadar nüfus yoğunluğu en fazla artan ilçelerden biridir. 1965 yılında nüfus yoğunluğu daha çok Serinhisar ve Acıpayam'da iken 1980 de Acıpayam, Çameli ve Dalamanda nüfus yoğunluğu daha fazla olmuştur. 2022 yılına gelindiğinde ise daha bu yoğunluk özellikle Dalaman ve Acıpayam'da olmuştur. Bu artıştaki en büyük etkenlerden biri tarımdır. Dalamanda tarım etkeninin yanında turizm faaliyetleri etkili olmuştur

Havza genelinde Bölgenin toplam nüfus yoğunluğu 1965 yılında km² başına 28 bin iken, 2022'de bu sayı 44 bine çıkmış. Bu, genel olarak havzadaki nüfus yoğunluğunun arttığını göstermektedir.

Grafik 2. Dalaman Havzası İlçeleri Aritmetik Nüfus Yoğunluğu (1965-2022)

Sonuç

Nüfusun mekânsal dağılımını incelenmesi için geliştirilen metodolojiler, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) teknolojisinin ilerlemesiyle önemli bir kolaylık kazanmıştır. Bu ilerleme hem genel hem de yerel ölçekteki demografik değişikliklerin sayısal analizini mümkün kılmıştır. Dolayısıyla, nüfus dağılımının alan bazında incelenmesi, subjektif yorumlardan ziyade, objektif ve ölçülebilir bir yaklaşımla ele alınmaya başlanmıştır. Özellikle, CBS uygulamalarının istatistiksel analizlerin mekânsal boyutta gerçekleştirilmesine olanak tanınması, bu alandaki araştırmalara yeni bir boyut kazandırmıştır.

Dalaman havzası Türkiye'nin güney batısında, Akdeniz bölgesinin Antalya bölümü içinde konumlanmaktadır. Dalaman havzasındaki yerleşimlerin nüfus değişimleri. 1960'tan 1980'e kadar olan süreçte nüfus sabit kalmıştır. 1980'den 2000'e kadar ise Ortaca ve Dalaman ilçelerinin ayrılmasının etkisiyle %58'lik bir düşüş yaşanmıştır. Son olarak, 2000'den 2022'ye kadar olan dönemde %34'lük bir büyüme kaydedilmiştir. Bu veriler, bölgenin tarihsel ve sosyoekonomik gelişimini yansıtan önemli göstergelerdir. 1980'den 2000'e kadar olan dönemde Ortaca ilçesinin nüfusu %21 oranında artarken, 2000'den 2022'ye kadar olan süreçte bu artış %52'ye ulaşmıştır. Dalaman ilçesi de benzer bir eğilim göstermiş olup, 1980 ile 2000 yılları arasında %14, 2000 ile 2022 yılları arasında ise %68 oranında nüfus artışı yaşamıştır. Öte yandan, Serinhisar ilçesi 1980'den 2000'e kadar %5'lik bir nüfus azalması gösterirken, 2000 ile 2022 yılları arasında bu azalma %35'e ulaşmıştır. Altınyayla ilçesi ise 1980'den 2000'e kadar %44, 2000'den 2022'ye kadar %23 oranında nüfus azalışı yaşamıştır. 1980'den 2000'e kadar olan dönemde Ortaca ilçesinin nüfusu %21 oranında artarken, 2000'den 2022'ye kadar olan süreçte bu artış %52'ye ulaşmıştır. Dalaman ilçesi de benzer bir eğilim göstermiş olup, 1980 ile 2000 yılları arasında %14, 2000 ile 2022 yılları arasında ise %68 oranında nüfus artışı yaşamıştır. Öte yandan, Serinhisar ilçesi 1980'den 2000'e kadar %5'lik bir nüfus azalması gösterirken, 2000 ile 2022 yılları arasında bu azalma %35'e ulaşmıştır. Altınyayla ilçesi ise 1980'den 2000'e kadar %44, 2000'den 2022'ye kadar %23 oranında nüfus azalışı yaşamıştır.

Dalaman havzasındaki kırsal yerleşimleri etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler arasında öne çıkanlar yükselti ve su kaynaklarıdır. Yüksek rakımlı alanlarda, toprağın verimsizleşmesi nedeniyle yerleşimler daha azdır. Ayrıca, sazlık ve bataklık gibi alanlar yerleşim açısından olumsuz koşullar oluşturmaktadır. Yerleşimlerin gelişiminde etkili olan bir diğer önemli faktör ise ekonomik faaliyetlerdir. Su kaynaklarına yakın, verimli tarım alanlarının bulunduğu yerlerde, yerleşimler daha yoğun bir şekilde görülmektedir. Bu çeşitli faktörler, Dalaman havzasındaki kırsal yerleşimlerin dağılımını ve yoğunluğunu büyük ölçüde etkilemektedir. 1965-1980 yıllarında nüfus havzada genel ve düzenli kırsal bir dağılım göstermektedir. 2000 ve 2022 yıllarına bakıldığında havzanın belli kesimlerinde özellikle kıyı kesimlerinde bir nüfus artışı ve yoğunluğu dikkat çekmektedir. Bu yoğunluktaki en büyük etmen şüphesiz tarımsal mekanizasyon ve turizm faaliyetlerindeki artıştır.

Kaynakça

- Akıncı, H., Tunçel, H. (2009). Türkiye'de Baraj ve HES Projeleri: Dalaman Örneği. *Su Kaynakları Yönetimi Dergisi*, 5(2), 55-68.
- Akova, İ. (2013). Sürdürülebilir Turizm, Prof.Dr. Süha Göney'e Armağan, 107-136.
- Akova, İ. (2003). Dünya Enerji Sorunu ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımı, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü Dergisi, 0 (11), 47-73.
- Atalay, İ. (2009). Türkiye'nin Ekosistemleri ve Coğrafi Bölgeleri: Ekoloji ve Çevre Coğrafyası. Palme Yayıncılık.
- Avcıoğlu, M., Eker, İ. (2015). Dalaman Çayı Havzası'nın Flora ve Vegetasyonu Üzerine Araştırmalar. Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 1, 62-74.
- Bakırcı, M. (2019) Ulaşım Coğrafyası, Beşerî ve Ekonomik Coğrafya, Pegem Akademi, 4. Baskı, 351-376
- Bostan, H. ve Sertkaya Doğan, Ö. (2019). Türkiye'nin Demografik Dönüşümü ve Nüfus Projeksiyonlarına Göre Fırsatlar, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 24 (41), 61-90. 266
- Çevik, U., Gönençgil, B. (2006). Dalaman Bölgesinin İklim Özellikleri ve Orman Ekosistemi Üzerine Etkileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4(1), 15-26.
- Demirci, A., Karaburun, A. (2012). Dalaman Çayı Havzası'nın CBS ile Arazi Kullanımı ve Arazi Kaplaması Değişimi Analizi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 21, 1-18.
- Doğan, M. (2011). Türkiye'de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 23, s.293-307
- Ekinci, D., Güngör, Y., Kılıç, M. (2012). Dalaman Havzası'nda Tarımsal Uygulamalar ve Su Kalitesi. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, 5(1), 10-20.
- Emre, Ö., Duman, T.Y., Özel, O., Elmacı, H. (2019). Aktif Tektonik Araştırma Dizini: Türkiye'nin Aktif Tektonik Haritası. MTA Yayınları.
- Erdogan, E., Tanik, A., Gönenç, E. (2016). Dalaman Havzası'nın Su Kalitesi Modellenmesi. *Çevre ve Ekoloji Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 123-136.
- Erol, O. (1978). Türkiye'de Pleistosen Çökelleri ve Kıyı Şeridinin Gelişimi. İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Eroğlu, V., Şahin, Ş. (2007). Dalaman Çayı Havzası'nda Erozyonun Nedenleri ve Kontrolü. *Tarım Bilimleri Dergisi*, 13(3), 283-290.
- Gül, Z., Akın, H., Başaran, H. (2018). Dalaman Bölgesi Turizminin Ekonomik ve Ekolojik Etkileri. *Turizm ve Ekonomi Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 40-52.
- Gürbüz, A., Kazancı, N. (2011). Dalaman Havzası Su Kalitesinin Değerlendirilmesi ve Havza Yönetimi Önerileri. *Hacettepe Üniversitesi Çevre Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 10(1), 23-38.
- İşler, F. D., Doğan, U., Demirci, A. (2015). Dalaman Havzası'nın Biyocoğrafyası. *Türk Biyocoğrafya Dergisi*, 2(1), 10-22.
- Karabıyıkoglu, M. (1996). Dalaman Havzası'nın Kuaterner Jeolojisi ve Sedimentolojisi. İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Özdemir, A., Alparlan, M. (2010). Dalaman Havzası'nın Jeomorfolojik Evrimi. *Fiziki Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 1-14.
- Özşahin, E. (2016). Dalaman Çayı Havzası'nın Fiziksel ve Beşerî Coğrafya Özellikleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2).
- Seçkin, Y. K., Akyol, N. (2014). Dalaman Havzası Kuş Popülasyonları ve Koruma Önlemleri. *Doğa Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 35-45.

Uluğ, A., İnceöz, M. (2011). Dalaman Havzası'nın Yüzey Sularının Hidrolojik ve Hidrojeolojik Özellikleri. Türkiye Mühendislik Haberleri, 456, 46-52.

Ünal, O., Yalçın, M.N. (2014). Türkiye Hidrografik Havzaları ve İdari Yapıyla İlişkisi: Dalaman Örneği. Jeoloji Mühendisliği Dergisi, 38(1), 121-130.

Yaman Kocadağlı, A.(2018). Beşerî Coğrafyada Veri Toplama, Beşerî ve Ekonomik Coğrafya, Editörler: Özlem Sertkaya Doğan ve Mesut Doğan, Ankara, Pegem Akademi, 1-26.

Yılmaz, Y., Genç, Ş.C., Gürer, Ö.F., Bozcu, M. (2000). When did the Western Anatolian grabens begin to develop? In: Bozkurt, E., Winchester, J.A., Piper, J.D.A. (eds) Tectonics and Magmatism in Turkey and the Surrounding Area. Geological Society, London, Special Publications, 173, 353–384.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2022). Türkiye Turizm Stratejisi 2023.

<https://www.tuik.gov.tr>

<http://www.denizli.gov.tr/>

<https://ced.csb.gov.tr/il-cevre-durum-raporlari-i-82671>

<http://www.mugla.gov.tr/>

“Nüfus İstatistikleri” <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>

Post-Truth Çağında Hakikatin ve Mantıksal Düşünmenin İmkânı Problemi Üzerine Bir Deneme

An Essay on the Problem of the Possibility of Truth and Logical Thinking in the Post-Truth Age

Veli CAN

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Burdur, Türkiye

ORCID: 0000-0003-3025-5875 | Email: okyanuscan15@gmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Can, V. (2024). Post-truth çağında hakikatin ve mantıksal düşünmenin imkânı problemi üzerine bir deneme. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 66-77.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 27.05.2024 **Kabul Tarihi / Accepted:** 28.06.2024

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June 2024

Cilt/ Volume: 4 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 66-77

İntihal / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two reviewers and confirmed to be plagiarism-free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi / Siirt University Faculty of Arts and Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Veli CAN). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Bir topluma mensup olsun ya da olmasın insan her zaman hakikat ya da hakikat olmayan arasında kalandır. Böyle olmakla birlikte yine de onları bir anlamda birleştirmeye çalışan öznedir, aradır veya arayandır. İnsan hakikat ya da hakikat olmayandan bağlarını hiçbir zaman koparamamış veya onlardan tam manasıyla ayrılabilen olamamıştır. Bu nedenle hakikati aramak her çağda insanların temel gayesi olmuştur. İnsanlık var olduğundan bu yana düşünürlerin hakikati arama mücadelesi, onları hakikatin mümkün olabileceği inancına sürüklemiştir. Çoğu zaman düşünürler ulaştıkları verilerin hakikat olduğuna da inanmışlardır. Günümüzde ise değişen teknolojik koşulların da etkisi ile algısal, duygusal, siyasal, dinsel vb. kanaatler hakikatin temel kanıtları haline dönmeye başlamış ve yeni bir hakikat varlığı şekillendirilmiştir. Bu sebeple çalışmada ilk olarak bu değişim sürecini anlamak ve açıklamak adına dönemin şekillenmesine öncülük eden NFT, Metaverse, Virtual Realty, Augmented Realty, Fuzzy Logic, kavramlarına temel düzeyde odaklanılmıştır. Sonrasında ise çalışmada çalışmanın temel kavramları olan Hakikat, Mantıksal Düşünme ve Post-Truth kavramları irdelenmiştir. Son olarak hakikat ötesi oluşumların yaygın olduğu bir çağda, gerçek hakikate ulaşıp ulaşılamayacağını değerlendirmek adına, hakikatin önemsizleşmesi çerçevesinde mantıksal düşünmenin imkânı üzerine tartışmalar gerçekleştirilerek çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Post-Truth, Hakikat, Mantıksal Düşünme, Gerçeklik

Abstract

Whether he belongs to a society or not (the deficiency has been corrected), man is always torn between truth and untruth. However, it is still the subject, the intermediary or the seeker who tries to unite them in a sense. Man has never been able to cut off his ties with truth or non-truth or be able to fully separate from them. For this reason, searching for the truth has been the main goal of people in every age. Since the beginning of humanity, thinkers struggle to search for the truth has led them to believe that the truth is possible. Most of the time, thinkers believed that the data they obtained was true. Nowadays, with the influence of changing technological conditions, perceptual, emotional, political, religious etc. Opinions began to turn into basic evidence of truth and a new existence of truth was shaped. For this reason, the study first focused on the concepts of NFT, Metaverse, Virtual Realty, Augmented Realty, Fuzzy Logic, which pioneered the shaping of the period, in order to understand and explain this change process. Afterwards, the concepts of Truth, Logical Thinking and Post-Truth, which are the basic concepts of the study, were examined. Finally, in order to evaluate whether the real truth can be reached in an age where post-truth formations are widespread, the study was concluded by discussing the possibility of logical thinking within the framework of the trivialization of truth.

Keywords

Post-Truth, Truth, Logical thinking, Reality

Giriş

Bir topluma mensup olmakla birlikte, tek başına da değer ve anlam ifade eden insan, var olduğundan bu yana bilmek, inanmak ve hakikat konuları üzerine mantıksal çıkarımlar yapmış ve doğru cevaplar bulmaya çalışmıştır. Çünkü insan; hakikat ya da yalan arasında yer alandır. İnsan ne bu ikisinden bağlarını tam olarak koparabilen olmuştur ne de bu ikisiyle tam manasıyla barışık olabilmıştır. Bu nedenle varlığı süresince hakikat ya da yalan olanı bir anlamda birleştirmeye çalışan öznedir, aradır veya arayandır insan.

Hakikati aramak her dönemde felsefenin temel amacı olmuştur. İlk çağlardan beri filozofların hakikati arama çabaları, onları hakikatin mümkün olduğu algısına sürüklemiştir. Günümüzde ise duygusal kanaatler hakikat haline gelmeye başlamış ve yeni bir hakikat inşası biçimlendirilmiştir. Bilgi çağı olarak da adlandırabileceğimiz bu dönemde bilgiye erişim internet aracılığıyla daha da kolaylaşmıştır. Bu durum neredeyse her alanda değişim sürecini hızlandırmış ve NFT, Metaverse, Virtual Realty, Augmented Realty, Fuzzy Logic gibi kavramların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu kavramların varlığı ve gelişimi de Post-Truth çağını var etmiştir.

NFT, Metaverse, Virtual Realty, Augmented Realty, Fuzzy Logic gibi kavramlar, hakikati sanal ve çok ihtimalli hallere getirmeleri noktasında günümüz kavramları arasında yer bulmaktadırlar. Non-Fungible Tokens olarak bilinen kısaca NFT olarak anılan, blockchain teknolojisi ile benzeri olmayan bir varlığı ifade eden bir kriptografik token/dijital değer birimine verilen isim anlaşılmaktadır (Binance, 2021). NFT bu anlamda bir token dolayısıyla benzersiz, değiştirilemez bir değer olarak algılanmaktadır. NFT olarak bilinen benzersiz değiştirilemez bu varlık, gerçek kabul edilen yaşam biçimlerine ait varlıkların da kendisi olarak görülebilmektedir. Diğer bir deyişle gerçek yaşam varlıklarının tokenleşmiş/jetonlaşmış halidir demek mümkündür (Binance, 2021). Sürece etkisi olan bir başka kavram ise metaverse kavramıdır. Metaverse "Evren ötesi" birçok insanın kendi sanal temsilleri yani avatarları ile birbirleriyle ve dijital nesnelere etkileşime girebildiği, sürekli açık olan sanal ortamlardan oluşan bir ağdır. Bu ağ insana diğer bireylerle sanal bir alanda bulunma ve somutlaşma hissi verir. Bu varlık hissi, göze takılan VR gözlükleri gibi sanal teknolojiler aracılığıyla elde edilir. VR gözlükleri ile avatarlar ve dijital öğeler gibi aynı sanal varlıklara sahip sanal alanlar arasında sorunsuz bir şekilde seyahat edebilmektedir. (Evrimağacı, 2022). Günümüz teknolojik gelişmeler ile birlikte son dönemlerde hayatımızın bir parçası haline gelen ve oldukça popülerite kazanan önemli kavramlardan biri de virtual realty yani sanal gerçeklik kavramıdır. Sanal gerçekliği, bilgisayar tabanlı üç boyutlu oyunlarda karşılaşılan ve kullanıcının bu ortama dahil olduğunda dünya ile ilişkisinin tamamen kesildiği bir platform olarak ifade etmek de mümkündür (İçten ve Bal, 2017a, s.111). Yine sürece etkisi olan bir diğer kavram augmented realty'dir. Augmented Realty olarak bilinen dilimizdeki anlamıyla artırılmış gerçeklik kavramı ise yaşadığımız dünya ile bağlantısını sürdüren, veri ve görüntülerin gerçek dünya görüntülerine eklenebildiği, sanal ve gerçek nesnelere aynı platformda bir arada algılanmasına olanak sunan bir platform olarak tanımlanabilir (İçten ve Bal, 2017b, s.401). Süreci etkileyen son kavram ise, gerçekliliği kesin olmayan önermelerle oluşturulan kıyasların yer aldığı çok değerli mantık sistemi olan Fuzzy Logic'tir (Bulanık Mantık). Günümüzün gelişen bilim ve teknolojisinin klasik mantık ve onun çalışma sistemini yeterli bulmadığı iddiasıyla ortaya çıkan çok ihtimalli mantıksal sistemdir. (Emiroğlu, İ. , Altunya, H, 2018, s. 59-60)

Bütün bu uygulamaların ekonomik rakamlarla erişilebilir olması, bu tarz uygulamaların yaşadığımız bu dönemde çok fazla yaşam alanında kullanılmasına kolaylık sağlamıştır. Yine bu uygulamaların bazıları bireyleri aktif bir pozisyona taşıyarak, ilgili ortam iletileri üzerinde kullanıcının denetim ve etkileşimini arttırdığı ve kullanıcıyı deneyimin bir parçası haline dönüştürdüğü için etkili bir biçimde kullanılmıştır (Yengin ve Bayrak, 2018, s. 56). Bazı uygulamalar uzun süredir kullanılıyor olmasına rağmen, günümüzde internet kullanımının yaygınlaşması ve ilgili internet ulaşımı için, gerekli araçlara erişim ödemelerinin ucuzlaması ve buna benzer birçok neden sanal gerçekliğin varlığını gitgide yaygınlaştırmıştır. Bu gelişmeler de zemini gevşek bir çağ olan ve asıl hakikati perdeleyen post-truth çağının temellerini atmaya başlamıştır.

Bu kavramlar teknik içeriğe sahip olduklarından onları derinlemesine anlamak için farklı alanların bilgisine sahip olmak gereklidir. Çalışmamızın bu kısmında yukarıda adı geçen kavramlara, çalışmanın asıl konusuna olan katkısı gerekçesiyle sadece tanımsal olarak yer verilmiş olup, geri kalan süreçte çalışmada temel probleme odaklanılmıştır.

Bu çalışmanın temel problemi hakikatin ötesi anlayışının bulunduğu bir çağda hakikate ulaşılabileceğini mantıksal düşünmenin önemi ve mantıksal düşünmenin imkânı üzerinde tartışmaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Hakikat Kavramının Mahiyeti

Yukarıda zikretmiş olduğumuz kavramları tasnif ve tarif ettikten sonra artık “hakikat” kavramını izah etmeye çalışmak, hakikat kavramını ardından da “post-truth” kavramını ve şekillendirdiği çağı anlamayı kolaylaştırması açısından doğru olacaktır.

Öncelikle bir kavram karmaşası yaşamamak için “Gerçek” kavramı ile “Hakikat” kavramlarının ayrımını yapmak, birbirine karıştırılan iki kavramı ayırmak açısından doğru bir yönelim olacaktır. Gerçeklik ve hakikat birbirlerinin yerine çok sık kullanılan kavramlardır. Ancak aynı anlama gelmemeleri sebebiyle bu kullanımlar doğru değildir. Gerçeklik var olanın bir özelliğidir. Hakikat ise var olanın değil bilgi ya da önermeler, savlar, kuramlar gibi bilgisel ifadelerin niteliğidir. Gerçek kavramı Hançerlioğlu'nun Felsefe Sözlüğü'nde “Bilinçten bağımsız, somut ve nesnel olarak var olanıdır.” şeklinde açıklanırken, hakikat kavramı “Gerçeğin bilinçte yansımalarıdır.” şeklinde ifade edilir (Hançerlioğlu, 1997, s. 214-215). Yine Timuçin (2004, s. 230) Felsefe Sözlüğü'nde kavramları şöyle ifade etmektedir: “Gerçekliği doğrulukla karıştırmamak gerekir. Doğruluk yargıda kendini gösterir ve gerçekliğin düşünsel düzeyde ya da zihnimizde onaylanmasıyla ilgilidir.” Olması gerekeni, özünün gerektirdiğini yerine getiren her şey hakikattir. Böyle bir bilgi biçimsel mantığın yasalarıyla çelişmiyorsa ve aynı zamanda kendi nesnesine de uygunsuzsa o hakikattir (Tepe, 2016, s. 62). Bu bağlamda gerçekliği hakikatle karıştırmamak gereklidir. Örneklendirecek olursak “Dünya” kavramı gerçek, “Dünya yuvarlaktır.” yargısı ise hakikattir. Örnekten de anlaşılacağı üzere iki kavram farklı anlamlar taşımaktadır. Gerçek somut olanı ele alırken, hakikat soyut olanı ele almaktadır. Başka bir ifadeyle bir söylemin hakikat olabilmesi için bir yargı taşıması gerekir. Örneğin tek başına “kırmızı” sözcüğü ya da tek başına “elma” sözcüğü bir yargı taşımaz. Bunlara tek başlarına hakiki veya doğru diyemeyiz. Fakat “kırmızı elma” dediğimizde elmanın rengi üzerine bir yargı söz konusudur. İşte artık bu yargıya hakiki ya da yanlış deme durumu doğmuştur. Çalışma amacı gereği soyut olan yargıların doğruluğu ile ilgili olduğundan bu çalışmada “gerçek” kavramıyla değil “hakikat” kavramıyla alakalı düşünceler üretmeye çalışacağız.

Colorado'da suları birbirinden ayıran bir sınır çizgisi mevcuttur. Bu sayede suların bir kısmı Atlantik Okyanusu'na yönelirken geri kalan kısmı da Büyük Okyanus'a doğru yönelmektedir (Baudrillard, 2018, s. 82). Baudrillard'ın bu açıklamasına kulak vererek şöyle bir analogi oluşturabiliriz. O halde hakikat konusunda da var olabilecek bir sınır çizgisinden bahsedebiliriz. Evvelki ve sonraki insanların, hatta çağdaş dönemde yaşamış insanların hakikat anlayışlarında, her birinin hakikat anlayışlarının kendi içinde barındırdığı, kendine öz yapılanmalarla ortaya çıkmış olan ve hakikat varsayılan anlayışları farklı bir okyanusun derinliğine sürükleyen bir sınır çizgisi mevcut gibidir. Bu sınır çizgisini anlayabilmek veyahut görebilmek için Delos'un dalgıçları gibi derinlere dalmak gerekir.

Bu bağlamda hakikat, köken açısından eski bir kelime olan “troth” kelimesinden türemiştir. Bu kavram da bağlılık, dürüstlük ve doğruluk gibi kavramların anlamlarını içermektedir. Fuller de hakikat kavramı için kaynağa bağlılık, kökene bağlılık, sadakate bağlılık anlamlarını ifade etmiştir (Fuller, 2018, s. 14). Keyes ise truth sözcüğünü açıklarken bir başka bakış açısı ile ‘sound’ sözcüğünü örnek gösterir. Sound kelimesi hem duyduğumuz şey hem de güven duyulan kişi anlamına gelir. Bu bağlamda truth sözcüğünün de farklı anlamları mevcuttur. Mesela bir yandan güvenilir anlamını içinde barındırırken öbür yandan nesnel kesinlik kastedilir (Keyes, 2017, s.35). Truth kelimesi ile ilgili etimolojik izahlardan görülmektedir ki, hakikat kelimesinin bağlılık, dürüstlük, güvenilirlik, kesinlik ve doğruluk vb. kavramlarla bir bağı vardır.

Antik Dönem, Orta Çağ ya da günümüz toplumlarına baktığımızda tam anlamıyla hakikat toplumu diye adlandırabileceğimiz bir çağ bulmak pek mümkün görülmemektedir. Roma medeniyetinin hüküm sürdüğü dönemi araladığımızda Roma yöneticilerinin yasa diye uyguladıkları karşısında hakikat kavramı ne kadar güven veren bir kavram olabilecektir. Ya da şöyle demek daha doğru olacaktır belki hakikat, toplumun benimsediği gerçekler değil yöneticilerin söylem ve kabulleridir. Daha geriye gittiğimizde Antik Dönemlerden bu yana hakikatin varlığı ve tanımı sürekli tartışılmıştır. Bu değil midir Sokrates, Platon ve Aristoteles'i şiddetle hakikat arayışına iten? İşte bu süreç Antik Dönem'de hakikat kavramının merkezî bir önem kazanmasını sağlamıştır. Bu açıdan hakikat kavramı Antik

Dönem’de oldukça önemsenmiş bir kavramdır. Mesela Platon hakikatin varlığını açıklarken Devlet adlı kitabının yedinci kısmında “mağara alegorisi”ne başvurur. Bu alegoride zincirlerinden kurtularak mağaradan çıkan insanın hakikati gölgelerinden çok daha fazlası olduğuna tanık olduğunu ifade eder. Sonra mağaraya inip diğer zincirli insanlara gördüklerini anlattığında ona inanmazlar hatta onu artık kabul bile etmezler. Bu durum hakikati anlatmak isteyen için riskli bir durum olabilmektedir artık. Platon mağara alegorisinin son cümlesinde hakikati anlatanı kastederek “eğer onu yakalarlarsa öldürürler” (Platon, 2010, s. 231-265) demektedir. Bunu ifade etmekle aslında hakikatin kendisinin de anlatıcısının da tehlike altında olduğunu ifade eder ki tarih de bu düşünceye çoğu kez kanıtlar sunmuştur. Bilmek gereklidir ki belirli bir süre hakikati hiç merak etmeyen ya da onu aramadan sadece bekleyen ya da sanal oluşumların çerçevesinde kabullenen bir bireyin hatta bir topluluğun gerçek hakikate ulaşması artık çok daha zor olacaktır. Bu durumdaki insanlar için hakikatin zorlukları ile karşı karşıya kalmaktansa mağaranın yanlıgılarına kendini teslim etmek çok daha kolay olacaktır.

Hakikati arayan Aristoteles’in düşüncelerine yöneldiğimizde de görülmektedir ki, hakikate ulaşmak için insan aklını kullanır vurgusu ön plandadır. Sadece akla uygun düşünülüp hareket edilerek mutlak hakikate ulaşılabilir. Aristoteles Metafizik kitabının girişinde “Tüm insanlar kendi doğaları gereği bilmek ister” der. Ayrıca aynı eserde Aristoteles hakikati şöyle tanımlar “Var olan bir şeyin olmamış ya da var olmamış bir şeyi var olmuş gibi göstermek yanıştır. Buna karşılık var olan şey hakikattir, var olmayan şey ise değildir” (Aristoteles, 1996, s. 27-29).

Kısaca Antik Dönem’de hakikati arayan filozofların bir kısmı hakikatin var olduğunu, bir kısmı hakikatin varlığının yarara bağlı olduğunu, yine bir kısmının hakikati değersizleştirdiğini, bazı bir kısmının ise hakikatin varlığını yok saydığını ya da hakikatin varlığını askıya almayı tercih ettiklerini dile getirmiş olduklarına tanıklık etmekteyiz. Hakikatin varlığı karşısında ortaya konan bu farklı yaklaşımlar göstermektedir ki hakikat günümüzde olduğu gibi Antik Çağ’da da tam olarak varlığını bulamamıştır.

Orta Çağ Dönemi’nde de Avrupa’da büyük bir çoğunluk tarafından kabul edilmek zorunda olan hakikatler var olmuştur. Örneğin kiliseler “Zengin insan kalesinde, fakir onun kapısında yaşar. Tanrı onları yüksek ve düşük olarak yarattı ve onların sınıflarını düzenledi” (Baggini, 2017, s.23) şeklindeki söylemlerle doludur. İşte Orta Çağ’da bu ve buna benzer birçok düşünce yapısı, kabul edilmek zorunda bırakılan hakikatler olarak görünür. Ve bu hakikatlerin güvencesi din adamları kılıgına bürünmüş kilise papazlarıdır. Bu izahlar insanlar tarafından asla tartışılmaz hakikatlerdir. Hatta süreç öyle bir evrilmiştir ki Orta Çağ’ın son dönemlerine doğru hakikat daha fazla önem kazanmış ve hakikat olan şeye ulaşmak isteyen birey ve toplumlar istenilen ya da beklenen seviyede doyuma ulaşamadıklarından dolayı mitolojilere, masallara ve alegorilere yönlerini dönmüşlerdir. Çünkü kilisenin etkisiyle kutsallık içeren metafiziksel durumlar (melekler ve mucizeler) ulaşılamaz hakikatlerden daha önemli bir hal almıştır (Keyes, 2017, s.187). Kısaca Batı Avrupası’nda bulunan birçok topluluğa inanç sistemi adı altında din adamları ne söylüyorlarsa veya ne dayatıyorlarsa insanlar hakikat olarak kabul edip inanmak zorunda kalmışlardır. Görülmektedir ki Orta Çağ’da hakikatler artık dayatmalar haline evrilmiş ve mantıksal gerçeklikten tamamen uzaklaşmıştır.

Dolayısıyla Antik Çağ’daki hakikat anlayışı evrime uğramış ve bambaşka bir form kazanmıştır. Baskı ve korkuyla kabul edilen, aklın ışığından tamamen uzaklaştırılan bir hakikat anlayışı haline gelmiştir. Tabii ki süreç hakikatin Orta Çağ anlayışı ile devam etmesine müsaade etmeyecek ve hakikat hiç durmadan çeşitli görünümlere bürünerek varlığını devam ettirmeye, aslını veya birliğini bulmaya çalışacaktır.

On yedinci yüzyıla kadar süregelen inanç odaklı hakikat anlayışı, bu yüzyıla gelindiğinde mantıksal bazı araçlarla akıl ve bilim ile sorgulanmaya başlanmıştır. Yeniden Doğuş Dönemi’ndeki gelişmelerle teolojik düşünce yerini yavaş yavaş akıl ve bilimsel görüşe bırakmış ve Descartes, Hobbes ve Bacon gibi hakikati akıl, deney veya daha farklı araçlarla arayan filozofların ortaya çıkışını sağlamıştır. Örneğin Descartes’in mutlak hakikate ulaşmak için odaklandığı araç kuşkudur. Ama amaç değil araç olan bir kuşku. Descartes kuşku noktasında o kadar ileri gider ki elinde kalan tek şey, kuşku duyduğundan kuşku duymadığıdır. “Kuşku duymak da bir düşünce faaliyetidir ve bu onu kuşkularından kurtaracak ilk hakikate ulaştırır. Düşünüyorum o halde varım ya da kuşku duyan düşünen olarak ben varım” (Aydoğan, 2013, s.92-93) düşüncesiyle kuşku ve hakikat ilişkisini açıklar. Böylelikle aklı merkeze alarak yanlış düşünce ve kuşkuların yok edilmesi gerektiğini ve hakikate akıl ile ulaşılacağını düşünür. Ayrıca Matteryalist ve mekanik bir epistemoloji kuran Hobbes hakikati tüm insanlığın kabul

ettiği, insanlık yararına ya da onların memnuniyetlerine karşı olmayan olgu olarak açıklar (Arendt, 2007, s. 230). Hobbes gibi deneyci düşünürlerin tezleriyle birlikte Orta Çağ hakikatinin iyiden iyiye sarsıldığı görülmektedir. Süreç içinde Leibniz ile Spinoza'nın akılcı hakikat kavrayışları ardından bu süreç bazen hakikatin akıl aracılığıyla bazen deney ve gözlem aracılığıyla bazen de inançlar aracılığıyla elde edileceği tartışmaları ile süregitmiştir. Ancak Antik Çağ'da olduğu gibi hakikate faydacı, şüpheli ve nihilist bakan filozofların da bu dönemlerde ve devam eden dönemlerde varlıklarının unutulmaması gerekmektedir. Örneğin Nietzsche hakikat kavramını şöyle izah eder: "Metaforların, metonimlerin ve insan biçimciliğinin seyyar bir ordusudur, kısacası şiirsel ve retorik olarak geliştirilen, tersine çevrilen ve abartılan ve uzun kullanımından sonra katı, kabul edilmiş ve zorunlu görünen insan ilişkilerinin bir özetidir. Hakikatler, ne oldukları unutulmuş illüzyonların duygusal güç olmaksızın tükenen metaforlar ve üzerindeki resmi simgeleri kaybeden artık sadece metal olan bozuk paralardır" (Nietzsche, 1976, s. 46-47). Bir başka önemli düşünür Foucault, hakikat için "Doğru kabul edilecek sözlerin her an ve herkesin dile getirmesini sağlayan prosedürler bütünü" (2005, s.177) olduğunu yazar. Evrensel öz yoksa evrensel kabul gören bir hakikatten de bahsedilemez dolayısıyla hakikat de sabit ve bilinebilir bir anlam kaynağı değil insanların dünyaya ilişkin yorumlarının sonucu olduğunu ifade eder (Foucault, 2005, s.165). Aslında hem Nietzsche hem de Foucault, insanoğlunun kabul görmüş evrensel bir özünün olmadığını ileri sürmektedirler. Görülmektedir ki hangi çağda hakikat kavramı ele alınır alınırsa mahiyeti konusunda kesin bir uzlaşmadan bahsetmek mümkün değildir.

Yirminci yüzyılın sonlarına doğru tanımlanması ve anlaşılması zor olan, homojen olmayan yapısı ile birlikte Postmodern düşünce kapsamında hakikat üzerine çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Postmodern düşünceye sıkı sıkıya bağlı olan düşünürler için, tek bir hakikatin varlığından bahsetmek neredeyse mümkün değildir. Çünkü bu düşünürler için hakikat toplumun etiketlediği şeydir. Bu nedenle hakikat ile ilgili kavramlar toplumdan topluma, gruptan gruba, hatta bireyden bireye değişen toplumsal inşalar olarak adlandırılırlar. Postmodern düşünürler objektif gerçekliği sorgulayarak hakikat olgusunu daha da fazla yapı bozumuna uğratmaya çalışmışlardır. Bu düşüncenin savunucuları uç noktalarda soykırımı haklı çıkarmak için Nazilerin Aryan üstünlüğü inancını, Marksizmin sınıf mücadelesinin bilimsel kesinliği düşüncelerini bile kullanmaktan çekinmemişlerdir (Keyes, 2017, s. 180). Bu uç noktalara varılması ile yapay politik, siyasal ve ekonomik gündemler, yapay savaşlar ve yarışlar gittikçe gerçeğinin yerini almakta ve hiper-gerçekliği oluşturmaktadırlar. Aslında, bu hiper-gerçeklikler öz referansından veya gönderiminden daha da gerçekçi algılanmaktadır. Hiper-gerçeklikler ve simülasyonlar ile birlikte insani özellikleri barındıran ama canlı bile olmayan şeylere paralel olarak gerçek ve hakikat ile düşünsel ve sahte olan arasında ayırım kalmamıştır. Hiper-gerçeklik ve simülasyon evreni, sadece gerçeğin yerini alan kitle iletişim araçları aracılığıyla değil, insanların günlük hayatlarının her tarafına yayılan binalar, kurumlar, kültür, eğlence gibi alanlar aracılığıyla yeniden üretilmekte ve kendini hiç durmadan sürekli var etmektedir (Adanır, 2017. S. 41-42).

Hakikatin mahiyeti konusunda günümüzde de çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Baggini'ye göre hakikat filozofik tanımlardan öte toplumun tam merkezinde yer alır. Aynı zamanda hakikati toplumda bizlerin nasıl yaşadığı ve evreni nasıl anlamlandırmamız gerektiği konusunda yol gösterir (2017, s.23) şeklinde tanımlanmıştır. Yine Arendt, hakikati, kendini kandırma, her halükarda doğru ile yanlış arasında, gerçek ile hayal arasında bir ayırım olduğunu, dolayısıyla da gerçek dünya ile kendini kandıran kandırıcı arasında bir çatışma olduğunu varsayarak açıklar (Arendt, 2018, s. 49). Anlaşılmaktadır ki günümüze kadar ve günümüzde hakikat kavramı farklı bakış açılarının bir parçası olarak yoğunlaşmış özellikle son dönemde teknolojik gelişmelerin etkisi ile neliğinin ortaya konulması daha da zorlaşmıştır.

1.2. Mantıksal Düşünme Kavramının Mahiyeti

Mantıksal düşünme, doğru kararlar alabilmenin basit ve karmaşık problemleri çözebilmenin anahtarıdır. Mantığımızı kullandığımız bir araç çalışmadığında, alışverişe gitmeden önce alışveriş listesi yaparken ya da para hesaplamalarımızı yaptığımız birçok sıradan ve günlük işlerimizde de sık sık kullanırız. O halde mantıklı düşünmenin her aşamasında iyi bir problem çözücü ve düşünür olma gerekliliğinin yattığı çıkarımını yapabiliriz (Savant, 1997, s.54). Bu basit ve karmaşık problemlerin çözümünün her basamağında zihinsel süreci işin içine katmak gerekir. Çünkü mantıksal düşünmenin bütün aşamaları zihinsel süreci içermektedir ve içermelidir. Bilişsel bir yapı barındıran mantıksal düşünme süreci, bir problemi çözümlenerek sonuca varmak uğruna yoğun ve etkili bir şekilde akıl yürütme ve karar verme sürecini gerektirmektedir. Kısaca bu sürece mantıklı karar alma süreci de denebilir. Üst düzey düşünme becerilerinden birisi olan mantıksal düşünme, bilişsel bilgi basamağında bilgi ve kavrama basamağının üstünde kendine yer edinen bir düşünmedir (Çıbık Sert & Emrahoğlu, 2008).

Mantıksal düşünmenin bilişsel boyutu onun aynı zamanda bilgi, deney ve gözlemler hakkında düşünülen kavram, sonuç ve üst düzey fikirleri kapsamında da etkilidir. Zihinde oluşturulabilecek olan bu bilgi, sadece gözlem yaparak ya da başkası tarafından anlatılarak öğrenilmez, sadece insanın zihninde yapılandırılabilir (Howe & Jones, 1993).

Lazear mantıksal düşünmeyi meydana getiren olmazsa olmaz temel unsurların olması gerektiğini söylemiştir. Lazear'ın kitabından derlediklerimize göre;

1. Soyut yapıları tanıma; çevremizdeki örüntüleri ayırt etme gücüdür.
2. Tümevarım yoluyla akıl yürütme; parçalardan bütüne ulaşma sürecinde kullanılan mantıktır.
3. Tümdengelim yoluyla akıl yürütme; tümdengelim yoluyla akıl yürütmenin tam tersi olan eldeki bütünden parçalara ulaşma sürecinde işe koşulan bir beceridir.
4. Bağlantı ve ilişkileri ayırt etme; günlük yaşamda bireyleri etkileyen verileri sıralama ve sınıflama davranışlarını içerir.
5. Karmaşık hesaplamalar yapma; sayı ilişkilerini günlük hayatta kullanabilmedir.
6. Bilimsel Yöntemi Kullanma; bu süreçte bir olayı gözleme, yargılama, tartma, karar verme ve uygulama vardır (Lazear, 2000).

O halde mantıksal düşünmenin dolayısıyla da asıl hakikatin imkânı için apaçık olan koşullar şunlardır; problem çözebilme, kavramsal analizlerde bulunabilme, akıl yürütebilme, soyut yapıları tanıyabilme, iki durum arasındaki ilişkiyi ayırt edebilme ve çeşitli kıyas ve çıkarımlar yapabilemedir. Kısaca mantıksal düşünme mantıklı kararlar verebilmeyi gerektiren tüm aşamaları yerine getirmeyi gerektiren bir düşünme türüdür de diyebiliriz. Ayrıca mantıksal düşünme olmadan hakikatin varlığı da şüpheli görülmektedir.

1.3. Post-Truth Kavramının Mahiyeti

Post-truth kavramı 2016 yılında Oxford English Dictionary sözlüğü tarafından yılın kelimesi seçilmiştir. Lakin bu seçilmişlikten neredeyse yüz yıl önce Elliot bu kavramı şu şekilde tanımlamıştır.

“On dokuzuncu yüzyılda depolanan bilginin muazzam birikimi aynı şekilde muazzam cahilliği oluşturmasıyla yükümlüdür. Çok fazla bilinen şey olduğunda, aynı kelimelerin farklı anlamlar içinde kullanıldığı bilginin çok fazla farklı alanı olduğundan, herkes çok şey hakkında bir şeyler bildiğinden konuştuğu ya da konuşmadığı hakkında bilgi sahibi olup olmadığını bilmesi gittikçe zorlaşır. Ve bilmediğimiz zaman ya da yeterli bilgimiz olmadığı zaman, biz düşünceler yerine duyguları her zaman öne sürme eğilimindeyizdir” (Elliot, 1920, s.9).

Ayrıca yine Steve Tesich The National adlı dergide yayımlanan yazısında post-truth kavramını Watergate ve Iran-Contra gibi siyasi skandallara tepkisel bir tavır olarak kullanıldığı görülmektedir. Skandallar yüzünden sayısızca söylenen yalanların ve çarpıtmaların halk tarafından hiç zorlanılmadan kabul edilip benimsendiğinin ve hakikatten koparak uzaklaşmanın biz insanlar için çok da zor olmadığını ifade eder. Tesich bu makalesinde;

“Bizler, totoliter canavarların sadece rüyalarında görüp ağızlarını sulandırabilecek bir toplumun hızlıca prototipleri haline dönüşüyoruz. Şimdiye kadar tüm diktatörler hakikati saklamak için sıkı çalışmak zorundaydılar. Bizler eylemlerimizle bunun artık gerekli olmadığını söylüyoruz, hakikati hiçbir durumda önemli görmeyen bir manevi mekanizma edindik. Çok temel bir şekilde özgür insanlar olarak bizler post-truth dünya da yaşamak istediğimizi özgür bir şekilde ifade ettik” (Tesich, 1992, s.13).

Tesich aslında dile getirmiş olduğu ifadelerle hakikat anlayışının nasıl bozulduğunu ve toplumların bu bozulmaya hızlıca nasıl uyum sağladıklarını ve bunu sanki uzun zaman süresince yapıyorlarmış gibi kabul edip geleneklerinin bir parçası haline getirdiklerini vurgulamaya çalışır.

İlerleyen süreçte post-truth sözcüğü Ralph Keyes tarafından “Hakikat Sonrası Çağ, Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma” orijinal adı “The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life” adlı eserinde de kullanılmaktadır. Ayrıca 2015 yılında medya ve siyaset uzmanı Jayson Harsin çağdaş siyaseti farklı bir açıdan ele almak için “post-truth rejimi” ifadelerini dile getirmiştir. (Legg, 2018, s. 44)

Post-truth sözcüğündeki “post” ön eki, ekin normaldeki anlamını genişletmektedir. Bu ön ek, sıradan kullanımında, belirli bir durumun ya da olayın sonrasına gönderme yapar. Örneğin “post war” tamlamasında “savaş sonrası”; “post-campaing” tamlamasında “kampanya sonrası” anlamlarına gelmesi gibi (Alpay, 2021, s. 24). Aslında sözcüğün Türkçe çevirisi üzerine tam bir uzlaşma olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Türkçeleştirilmiş hallerde “hakikat ötesi”, “gerçek ötesi”, “gerçeklik sonrası”, “gerçek aşırı” gibi çeviriler göze çarpmaktadır. Ancak Oxford English Dictionaries sözlüklerinde de yer alan diğer kullanımlarına bakıldığında “post” kavramı daha farklı bir misyon ile karşımıza çıkmaktadır. Sözlükte anlamı genişlemiş gibi görünen “post” ön eki önüne gelmiş olduğu sözcükleri önemsizleştiren ya da alakasızlaştırma anlamları katan bir misyon üstlenir (OED, 2016).

Sonunda bu kavram 2016 yılında Oxford English Dictionary tarafından yılın kavramı seçilmiştir. Bu kavramın yılın kavramı seçilme sebebi ise post-truth kavramının 2015 yılına gelindiğinde birçok ülkede olduğu gibi özellikle de İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinin basınında, makalelerinde ve sosyal medyasında kullanım oranı yüzdeliğini yüzde 2000 artış ile yükseltmiş olduğundandır. Oxford sözlüğü post-truth kavramını “İlgili ya da ona bağlı durumlarda objektif gerçeklerin kamuoyunu şekillendirmede duygu ve kişisel inançlardan daha az etkili olması” (OED, 2016) şeklinde tanımlar.

Hakikat ve mantıksal düşünmenin imkânı üzerinde ileride yapacağımız tartışmalar süresince post-truth kavramının mahiyeti üzerine derinleşmeye devam edeceğiz. Ancak şimdilik post-truth kavramını irdeleme sürecini Keyes’in tanımıyla netleştirerek tamamlayalım. “Ben buna hakikat sonrası diyorum. Hakikat sonrası bir çağda yaşıyoruz. Hakikat sonrası, etik açıdan bir alaca karanlık kuşağında yer alıyor. Yalancı olduğumuzu düşünmeden gerçeği gizlememizi sağlıyor” (Keyes, 2017, s.22). Bu tanım gerçekten de hakikatin varlığı açısından çok korkutucu bir süreci tasnif eder gibi görünmektedir.

2. Hakikatin Önemsizleşmesi

Hakikat, Mantıksal düşünme ve post-truth kavramlarının mahiyetleri kısaca açıkladıktan sonra post-truth kavramının yaygın olduğu bu çağda hakikat ve mantıksal düşünmenin imkânı problemini tartışmaya geçmeden önce, hakikatin önemsizleşmesi üzerinde de kısaca durmak çalışmada anlam bütünlüğü oluşturmak adına önemli görülmektedir

Hakikatin önemsizleşmesi üzerine çalışmaların ilk olarak yazar Steve Tesich tarafından 1992 yılında yapıldığına tanıklık etmekteyiz (Tesich, 1992). Teshich Nation dergisine yazdığı “Amerika’nın Yoldan Çıkması” adlı bu yazıda, Reagan ve Bush dönemlerinden örnekler vererek, liderlerin yalan söylediklerine ama halkında hakikati bilmeyi istemediğine gönderme yapmış olması çok düşündürücüdür. Bu kavramın kitap boyutunda ele alınması ise Ralp Keyes’e nasip olmuştur (Keyes, 2017). Keyes’in kitabı incelendiğinde kitabın büyük oranda “yalan “ kavramına yönelik bir çalışma olduğu da görülmektedir. Kendi düşünce ve inançlarına uyum sağlayan veya bunları pekiştiren yalanlar doğru olmadığı ortaya çıktığında bile toplum üzerindeki etkisini yitirmez. Kısaca hakikatin değer kaybetmesi ve hakikat sonrası toplum yalana ortak olduğu, hatta yalandan artı değer elde etmeye başladığı zaman başlamıştır (Uluk, 2021, s. 105-106). Süreç içinde bu kavramın daha da derinleşmesini sağlayan akademisyenler, siyasetçiler ve toplumun önde gelen düşünürleri ortaya çıkmış olup, zamanla para biriminin değer yitirmesi gibi hakikat de değer yitirmeye devam etmiştir. Toplum nezdinde hakikatin kıymeti azalmakta ve meşru bir kuşkuculuk kılığına girmiş görecelilik, bulaşıcı bir hastalık gibi yayılmaktadır (Alpay, 2021, s. 36). Böylelikle hakikat önemsizleşerek can çekişmeye başlamıştır.

3. Hakikatin Önemsizleşmesi Çerçevesinde Post-Truth Çağında Mantıksal Düşünmenin İmkânı Üzerine Tartışma

Oxford sözlüğünün post-truth kavramını 2016 yılında ilan etmesinden yaklaşık iki yüz yıl öncesinde Amerika Birleşik Devletleri’nin üçüncü başkanı Thomas Jefferson Amerika Birleşik Devletleri’nde “İnsanlar akıl ve hakikat ile yönetilecektir bu gerçeğin olacağına inanıyoruz” şeklinde bir açıklama yapmıştır (Baggini, 2017, s.43). Mantıksal düşüncenin ileride hüküm süreceğine yönelik

bir öngörü, ancak bu öngörü ne yazık ki iki yüzyıl sonra ortaya çıkan post-truth kavramı ve oluşturduğu sanal ve yalan hakikat dolayısıyla gerçekleşmesi mümkün olmayan bir öngörü olarak kalmıştır.

Elliot'un öngörüsünde olduğu gibi gittikçe çoğalan bilgi, birkaç yüzyılda insanlığa fayda sağlamak yerine zarar getirmiştir. Farklı akımlar ya da düşünceler farklı anlatıların ortaya çıkmasını sağlamış ancak zaman geçtikçe insanların bu anlatılara olan güveni ve inancı sarsılmaya başlamıştır.

Elliot'un fikirlerine katılmamak imkânsız gibidir. Çünkü üst anlatıların insanlık adına yarar sağlamaktan çok kaosa, yıkıma ve güvensizliğe sebep olduğunu vurgulamak gerekir. Görülmektedir ki üst anlatıların etkisiyle insanlık, hakikatten çok simülasyonlar evrenine geçiş yapıyor. İnsanlık birçok kurguyla yönetilen sanal bir sistemsel yapının içine dâhil ediliyor.

Bu çağda inandırma veya ikna süreci, dinleyicilerin zihinlerine hitap etmek yerine kalplerine daha doğrusu duygularına hitap etmektedir. Kitlelerin ikna edilmesi için nesnel verilerin kullanılması yerine duyguların coşturulmasına başvurulması ve bunun kitlelerce kabulü hakikatlere değil algılara dayalı bir sahte evren üretmektedir (Alpay, 2021, s. 30). Gerçeklik ve hakikat kavramlarının çok daha fazla tartışmaya açıldığı bu çağda, bu kavramlar yerini duyguların ve inançların şekillendirdiği hakikatlere bırakıyor. Yani post-truth çağındaki yalan hakikatlerin Orta Çağ'da doğrulu itiraz götürmeyen sahte hakikatlerden ne farkı var ki? Orta Çağ'da kiliseler tarafından usa dayanmayan sadece kuru inançlar ile biçimlendirilmiş sahte hakikatler yumağı içinde hayatını sürdüren toplumsal düşüncede olduğu gibi post-truth çağında da gerçek hakikate ihtiyaç duyulmayan bir toplumsal yaşam anlayışının ortaya çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla dönemin getirisi objektif gerçeklerin kamuoyunu şekillendirmede duygu ve inançlar kadar etkili olmamasını sağlamış, böylelikle de post-truth çağının yeni tasarlanmış bir hakikat anlayışını dayatıp mantıksal düşünce sistemini kimsesizleştirmiştir.

Bu çağda insanoğlu hakikat ve yalanlama, dürüstlük ve dürüst olmama, kurgulu olma ve kurgusal olmama arasındaki sınırların belirsizleştiği bir dönemde yaşamaktadır. Başkalarını kandırmak ya da aldatmak bir uğraş, bir çaba, hatta sıradan bir durum haline dönüşmüştür. Post-truth çağında dürüstlük benliğini ve değerini yitirmiş, kandırma ve aldatma zirveye ulaşmış bir yapı içindeyken, mantıksal düşünme, gerçek ve hakikat kavramları anlamlarını yitirmiş hakikat sonrası yeni bir karanlık çağa girilmiştir.

Sahte, gerçeği yerinden etmiş ve onu taklit etmeye bile tenezzül etmeden, kendisini onun yerine geçirmiş görünmektedir. Sahte artık gerçeğe değil, kendi uydurduğu yalanlara referans vermektedir. İnsanlar da artık hakikatlere değil canlarının istediklerine inanmaktadırlar (Alemdar, 2017, s.18). İnsanların aklıyla değil de canlarının veya duygularının doğru kabul etmesiyle şekillenmiş bir hakikat anlayışı ne kadar doğru bir hakikat ve ne kadar düzenli bir toplumsal yapı getirir?

Post-truth çağı ile birlikte yalan söyleme toplumun hemen hemen her kesiminde daha sık görülmeye başlamıştır. Keyes'in "Hakikat Sonrası Çağ, Günümüz Dünyasında Yalancılık ve Aldatma" eseri irdelendiğinde eser yukarıdaki düşüncemize güçlü referanslar dile getirmektedir. Keyes eserinde bu çağda yalanların çeşitli kaynaklardan nasıl beslendiğini, siyasetçilerin, basın mensuplarının, akademisyenlerin, gazetecilerin ve avukatların yalanların veya hakikat olmayan durumların etkisiyle nasıl hareket ettikleri ve yalanın bu çağı nasıl şekillendirdiği üzerinde fazlasıyla durmaktadır. Yine Keyes Amerika'da yaşayan bireylerin herhangi bir neden gözetmeksizin yalan söylediklerini ve bunu da sıradanlaştırdıklarını eserinde birçok defa dile getirmektedir. Diyebiliriz ki post-truth kavramı günümüz toplumunun bir yaşam biçimi haline gelmiştir. Böyle bir dönemde mantıksal düşünmenin ve hakikatin imkânı ne kadar mümkündür?

"Hakikat sonrası çağına özgü olan şey, gerçekliği bilme düşüncesinin değil bizzat gerçekliğin varlığının hiçe sayılmasıdır" (McIntyre, 2019, s. 31). Tamamen hakikatten koparılmış yalan bir dünya var edilir ise ya da hakikatten koparılmış tam anlamıyla gerçekleşecek olursa, yalanın varlığının güçlü kılınması daha da kolaylaşacaktır. Bu durum artık hiç kimsenin bir başka kimseyi bir şeyin doğruluğu noktasında o kişiyi ikna etmeye çalışmaması ihtimalini de beraberinde getirebilecektir. Umursanmayan yalan hakikati de tamamen yok edebilecektir. O halde gerçekliğin varlığının açık bir şekilde hiçe sayıldığı post-truth çağında hakikatin imkânı ne mümkündür.

Post-truth çağında yalan söylemek sadece mantıksal düşünmenin ve onun getireceği hakikatin yerini almakla kalmamış onları duygusal ağları içerisine hapsederek felç etmiştir. Başka bir tabir ile yalan bu dönemin ruhu haline gelmiştir. Böyle bir ruh haliyle hakikate nasıl ulaşabilecektir?

Hakikat kavramı bilinç içerirken post-truth dönemde, bilinç, mantık ve nesnel gerçeklik kavramları yerini yalan ve duygusal inançlara bırakmaktadır. Böyle bir dönemde mantıksal düşünebilme imkânı ne kadar mümkün olabilecektir?

Post-truth evreni yaratan olgu ve yalanlar ile birlikte bireyler kendi kişisel inançlarına akli deliller ve nesnel hakikatlerden daha fazla güvenir olmuşlardır. Çünkü yalan olduğuna bakılmaksızın akıl ve nesnel gerçeklikler dışında farklı kaynaklardan her türlü kanıtlar ortaya sürülmekte, hakikat varsayıldıkları bilgi yığınları insanlara sunulmaktadır. Yani daha fazla bilgi ama daha az anlam içeriğiyle hatta hiçbir şey anlamına gelen hakikatten uzak bilgiler sunulmaktadır. Aslında düşünmek ve akıl yürütmek yerine duymak ve inanmak istenilen olguları seçmeyi ya da kabul edip yorumlamayı tercih etmektedirler. Bulgulardan uzak, gerçeklikten uzak ve hakikatten uzak olan yalan kavramı ile beslenen post-truth çağı, mantıksal düşünme ile ulaşılabilecek hakikati desteklememe, önemsememe, şüphecilik, ilgisizlik, politik düşünceler ve aldatma anlamlarını içine alan bir çağ olarak hacim kazanmaktadır. Böyle bir çağın şekillendirdiği toplumlarda mantıksal düşünmeyi ayakta tutabilmek pek de mümkün değildir.

Aslında post-truth çağındaki söylemlerin hakikat olmadığı bilinmesine rağmen retorikçiler her çağda olduğu gibi karşı tarafı inandırmak için harekete geçmektedirler. Retorikçilerin amacı hakikat olmadığı bilinen bir söylemin, hakikati ortaya çıkartabilecek bulgularının değiştirilerek uydurulmuş hale getirilmesi ve bunlarla insanların ikna edilmesidir. Modern retorikçilerin kol gezdiği bu dönemde mantıksal düşünmenin imkânı zor görünmektedir.

Mantıksal düşünme süreçlerinde yeni bilgilerin ortaya çıkartılması ve doğrulanması yöntem ve yolları Lazear'ın da belirttiği gibi çok açık bir şekilde kurallara bağlanmıştır. Mantıksal düşünmenin omurga yapısı iki bin yıllık bir tarihî süreç içinde güçlendirilerek sabitlenmiştir. Oysa öte yandan post-truth döneminde kaygan ve temelsiz zemin aracılığıyla uydurma süslü sözcük ve olgularla birlikte hakikat olarak bilinenler bile değiştirilebilir, yeni yalan hakikatler üretilebilir olmuştur. Dolayısıyla post-truth çağındaki sanal hakikatin oluşturulmasında, temelsiz ve kaygan zeminin oluşturmuş olduğu yalandan başka hiçbir kural ve kaide yoktur. Kısacası yalan bu çağın omurgasıdır. Böyle tasarlanan bir yalan hakikat, iki bin yıllık mantıksal gelişme tarihinin hangi evresinin içine konulacak bir boşluk bulabilir. Belki Orta Çağ, o bile zor gibi. Peki ya mantıksal düşünme böyle bir omurgasız yapının içinde varlığını nasıl devam ettirebilecektir?

Korkutucu olan durumlardan biri de toplumsal olguların tanımlarının bile bu çağda yeniden betimlenmeye başlamasıdır. Hakikat iyi ve kötü koşullar içinde kolay bir biçimde değiştirilebildiğinden, her zaman ve her yerde uydurma hakikatler ortaya konulabilir. Post-truth dönemi sadece mantıksal düşüncüyü değil toplumsal yaşamı da mantıksal bir yaşam çerçevesinin dışına çıkartmaktadır. Örneğin iktidarların almış oldukları politik kararların etkisiyle oluşturulan sahte ve yapay gündemler sayesinde, gerçek gündemlerin hakikati unutturulup, duygulara ve inançlara dayandırılarak uydurulan yeni yapay yalan hakikatlere inandırılan ahmaklar veya dalkavuklar haline getirilmekteyiz. Böyle kaotik bir ortamda şüphecilerin yarar hakikatini veya skeptiklerin akla dayalı yargıyı askıya alma anlayışlarını bile arar olduğumuz açıktır.

Sonuç

Antik çağlardan tutun da Orta Çağ, Rönesans, Aydınlanma ve hatta günümüze kadar geçen süreç içinde umut ettiğimiz ya da beklediğimiz koşullar çerçevesinde oluşturmuş olduğumuz hakikatler ve bu hakikatlerle tam anlamıyla yüzleşmemek veya hesaplaşmamak başımıza dert olmuştur. Çünkü hakikat olarak önümüze sürülenleri benimsemek, bazen duygusal bazense inançsal sebepler nedeniyle başka delil ve dayanaklara bakmaksızın hareket etmek bizi post-truth kavramına ve beraberinde bu sanal çağa sürüklemiştir.

Günümüz bilgi birikiminde ve teknoloji çağında hakikat kavramı en merkezi konumda yer alması gerekirken, hakikat yerini insanları kandıran, zehirleyen post-truth çağının sahte kavramlarına ve yalanlarına bırakmıştır. Medya ve sosyal ağlar da bu kavramların yolunu sonuna kadar açmış ve mantıksal akıl yürütme yollarıyla elde edilen hakikatler yoksullaştırmıştır.

Günümüzde hakikatin kendisi sanki kaynağı tıkanmış bir çeşme misali cılız akmaktadır. Hakikatin günümüzde bu konuma düşmüş durumunun tesadüfen ya da kendiliğinden gerçekleşmiş olduğunu dile getirmenin de doğru olacağını söylemek pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla

post-truth çağına göz kırpan birçok olay, olgu ve teknolojik gelişimin etkisi de kaçınılmaz bir gerçekliktir.

Tarihsel süreçte hakikat kavramı insanlık tarafından doğru anlamda kullanılmış olduğu kadar anlamından saptırılarak hakikat dışı hale getirilip tüketilmiştir. Günümüz post-truth çağı, ne yazık ki hakikatin tüketildiği bir devrin temsilidir. Bu çağ bizi mantıksal düşünme ve hakikat yerine yalan ve sanal gerçekliğe sürüklemektedir. Dolayısıyla günümüzde yalan, hakikat yerine geçmiş; politik, medyatik ve ekonomik güçlerin etkisiyle de yalan daha fazla güç kazanmıştır. Sonuç olarak mantıksal bir düzlemde üretilebilecek hakikatler demir parmaklıklar arkasına mahkûm edilmiştir.

Kaynakça

- Adanır, O., *Simülasyon Kuramı Üzerine Notlar Ve Söyleşiler*, Eylül Sanat Yayınları, 2017.
- Aristoteles, *Metafizik*, (Çev. Ahmet Arslan), Sosyal Yayınları, İstanbul, 1996,
- Arandt, H., *Siyasette Yalan*, Sel Yayıncılık, Çev., İmge Oranlı – Berfu Şeker, İstanbul, 2018.
- Alemdar, K., *Yalan Dünya! Varlık* (1316), 2017.
- Alpay, Y., *Yalanın Siyaseti*, Destek Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2021.
- Aydoğan, E., *Descartes Metafiziğinde Tanrı Problemi*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2013, 50 (6).
- Baggini, J. , *A Short History Of Truth Consolations For A Post-Truth World*, London: Quercus Editions Ltd. 2017.
- Baudrillard, J., *İmkansız Takas*, Ayrıntı Yayınları , Çev., Ayşegül Sönmezay, İstanbul, 2018.
- Binance, *Kripto Koleksiyonlukları Ve Eşsiz Tokenlar (Nft) Rehberi*, 2021. <https://Academy.Binance.Com/Tr/Articles/A-Guide-To-Crypto-Collectibles-And-Non-Fungible-Tokens-Nfts#What-İsa-Non-Fungible-Token-Nft>. Erişim Tarihi. 13.01.2022.
- Çıbık Sert, Ayşe; Emrahoğlu, Nuri, “*Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının Fen Bilgisi Dersinde Öğrencilerin Mantıksal Düşünme Becerilerinin Gelişimine Etkisi*”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Y.1, S. 2, 2008.
- Elliot, T.S. *The Sacred Wood: Essay On Poetry And Criticism*. London: Methuen, 1920.
- Emiroğlu, İ. & Altunya, H, *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*, Litera Yayınları, İstanbul, 2018.
- Foucault, M., *Doğruyu Söylemek*, Ayrıntı Yayınları, Çev. Kerem Eksen, İstanbul, 2005.
- Fuller, S. *What Can Philoshophy Teach Us About The Post-Truth Condition*, Michael A. Peters Vd., (Yay. Haz.) *Post-Truth, Fake News Viral Modernity & Higher Education*, İçinde 2018.
- Hançerlioğlu, O. *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar Ve Akımlar*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1997.
- Howe, Ann C., Jones, L., *Engaging Children İn Science*, Macmillan Publishing Company, New York, 1993.
- <https://Evrimagaci.Org/Metaverse-Nedir-Ve-Neden-Cok-Onemlidir-Yasamlarimizi-Dijital-Bir-Evrene-Tasiyabilir-Miyiz-11135> (Yararlanılma Tarihi: 16.01.2022)
- İçten T., & Bal, G. *Artırılmış Gerçeklik Üzerine Yapılan Akademik Çalışmaların İçerik Analizi*. Bilişim Teknolojileri Dergisi,(2017b), 10(4),401-415, <https://Doi.Org/10.17671/Gazibtd.290253>
- İçten, T., & Bal, G. *Artırılmış Gerçeklik Üzerine Son Gelişmelerin Ve Uygulamaların İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, (2017a). 5(2), 111-136. <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Gujsc/İssue/49772/638527>
- Keyes, R. , *Hakikat Sonrası Çağ, Günümüz Dünyasında Yalancılık Ve Aldatma*. Deniz Özçetin (Çev.) İmir: Tudem Yayın Grubu, 2017, Ayrıca Bk, Keyes, R. (2018). *Life İn The Post-Truth Era, Oklahama Humanities* 11(1).
- Lazear, David, *The Intelligent Curriculum*, Zephyr Pres, Usa, 2000.

- Legg, C. , *The Solution To Poor Opinions Is More Opinions': Peircean Pragmatist Tactics Fort He Epistemic Long Game*, M.A. Peters Vd., (Yay. Haz...). *Post-Truth, Fake News Viral Modernity & Higher Education* İçinde Singapore: Springer Nature. 2018.
- McIntyre, L., *Hakikat Sonrası*, Tellekt Yayınları, Çev. Mehmet Fahrettin Biçici, İstanbul, 2019.
- Nietzsche, F., *The Gay Science*. Walter Kaufmann (Çev.) New York: Random House 1976.
- Platon, *Devlet*, (Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimgöz), Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- Savant, N. Logic. "Statements And Definitions". *Logical Thinking*, 1997.
- Tepe, H., *Felsefede Doğruluk Ya Da Hakikat*, Bilge Su Yayınları, Ankara, 2016.
- Tesich, S., *A Government Of Lies, The Nation*, (2017a), 6(13).
- Timuçin, A., *Felsefe Sözlüğü*, Bulut Yayınları, İstanbul, 2004.
- Uluk, M., *Hakikat Sonrası Çağda Yeni Medya & Yalan Haber*, Dorlion Yayınları, Ankara, 2021.
- Yengin, D., & Bayrak, T. , *Tüketimin Oyunlaştırılmasıyla Artırılmış Gerçeklik*. Etkileşim Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 2018, 1, <https://doi.org/10.32739/etkilesim.14.01.2022>.

Şeyh Müşerref'in Şeyh Muhammed Kâzım'a Yazdığı Arapça Mektup ve Şiirler
The Arabic Letter and Poems of Shaykh Musharraf to Shaykh Muhammad Kâzım

Mehmet Nafih BAYDARMAN

Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, Siirt, Türkiye

ORCID: 0000-0002-3452-6612 | Email: 56mnb56@gmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atf: Baydarman, M. N. (2024). Şeyh Müşerref'in Şeyh Muhammed Kâzım'a yazdığı Arapça mektup ve şiirler. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 78-96.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 01.01.2024 **Kabul Tarihi / Accepted:** 23.04.2024

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June 2024

Cilt/ Volume: 4 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 78-96

İntihal / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two reviewers and confirmed to be plagiarism-free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi / Siirt University Faculty of Arts and Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mehmet Nafih BAYDARMAN). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Arap edebiyatında mektup ve şiirler, yüzyıllar boyunca önemli bir edebi tür olarak varlığını sürdürmüştür. Bu eserler, yazarların duygularını ifade etmeleri, iletişim kurmaları ve zamanlarına tanıklık etmeleri açısından büyük önem taşımıştır. 20. Yüzyılda yaşamış Şeyh Müşerref Özcan gibi önemli şahsiyetlerin kaleme aldığı mektup ve şiirler, geleneği sürdüren bir rol üstlenerek Arap edebiyatının ötesinde kültürel miras oluşturmuştur. Bu eserler, sadece Arap edebiyatının zengin mirasına katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda bölge liderlerinin entelektüel ve kültürel birikimlerini ve aralarındaki iletişim tarzlarını yansıtır. Bu metinler, estetik dilin ötesinde derin bilgi ve düşünsel birikimle dikkat çekmekte ve aynı zamanda dini içerikli mesajları iletmektedir. Şeyh Müşerref'in Şeyh Muhammed Kâzım'a yazdığı mektuplar ve şiirler, iki âlim arasındaki iletişimi ve öne çıkan meziyetleri yansıtarak Arap edebiyatının zengin mirasına katkıda bulunmaktadır. Şiirlerdeki derin sevgi ve saygı ifadeleri, Şeyh Müşerref'in iletişim tarzını ve duygusal bağını somutlaştırmaktadır. Yapılan araştırmada Şeyh Müşerref, Şeyh Muhammed Kâzım'a üç mektup, bir manzume, vefatı üzerine yazdığı mersiye ve onun için yapılan türbe hakkında methiye kaleme aldığı tespit edilmiştir. Bu makalede Şeyh Müşerref ve Şeyh Muhammed Kâzım'dan kısaca bahsedildikten sonra klasik Arap edebiyatının güzel örneklerinden birini sunan ve Arapça kaleme alınan mektup ve şiirlerin metni verilecek ve edebî bir bakış açısıyla analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Müşerref, Şeyh Muhammed Kâzım, Mektup, Şiir.

Abstract

In Arabic literature, letters and poems have continued to exist as significant literary genres throughout the centuries. These works have held great importance in terms of authors expressing their emotions, communicating, and bearing witness to their times. Especially the letters and poems penned by prominent figures like Sheikh Müşerref Özcan, who lived in the 20th century, are among the highly valued works. These pieces not only contribute to the rich heritage of Arabic literature but also reflect the intellectual and cultural accumulations of regional leaders and their styles of communication. Beyond aesthetic language, these texts draw attention with their depth of knowledge and intellectual wealth while conveying messages. The letters and poems written by Sheikh Müşerref to Sheikh Muhammed Kâzım reflect the communication between the two figures. Expressions of love and respect in the poems embody Sheikh Müşerref's communication style and emotional connection. The research identified that Sheikh Müşerref composed three letters, a poem, an elegy, and a eulogy about the tomb for Sheikh Muhammed Kâzım. After briefly introducing Sheikh Müşerref and Sheikh Muhammed Kâzım, this article will present one of the beautiful examples of classical Arabic literature, providing the text of letters and poems written in Arabic, followed by an analysis from a literary perspective.

Keywords: Sheikh Musarraaf, Sheikh Muhammad Kâzım, Letter, Poem.

Giriş

Arap edebiyatında mektup ve şiirler, klasik dönemden günümüze kadar önemli bir edebî tür olmuştur. Mektup ve şiirler, yazarın duygu ve düşüncelerini ifade etmesi, başkalarına mesaj göndermesi veya iletişim kurması için kullanılan yazılı edebî metinlerdir (Durmuş, 2004, s. 29/17-18).

Şairler, bilginler ve düşünürler gibi önemli şahsiyetler tarafından yazılan mektup ve şiirler, hem bireysel ilişkileri güçlendiren edebî birer eser olarak değerlendirilmiş hem de zamanlarına tanıklık eden önemli belgeler olmuştur. Arap edebiyatındaki mektup ve şiir geleneği, sadece yazılı bir iletişim aracı olarak kalmayıp aynı zamanda edebî yapıtlar içinde de önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle, Arap edebiyatında mektuplar ve şiirler, iletişim tarzını, dilin zenginliğini, duygusal derinliğini ve düşünselliğini ifade etmek için önemli bir araç kabul edilir (Durmuş, 2004, s. 29/17-18, 2010, s. 39/144-147).

20. yüzyılda Siirt ve çevresinde ilmi faaliyetlerde bulunmuş ve çok sayıda Arapça mektup ve şiir yazan meşhur âlimlerin başında gelen Şeyh Müşerref Özcan, kaleme aldığı söz konusu edebî metinler, Arap edebiyatı açısından yüksek edebî değere haiz olmuştur (İlhan, 2019, s. 31). Nitekim Şeyh Müşerref'in Şeyh Muhammed Kâzım'a yazdığı mektup ve şiirler, çok sayıda edebî sanatı içeren metinlerdir.

Şeyh Müşerref'in şiir ve mektupları, kullandığı estetik dilin ötesinde, derin bilgi ve düşünsel birikimiyle de dikkat çekmiştir. Ayrıca kaleme aldığı Arapça yapıtlarında, dini içerikli derin mesajları da başarıyla iletmeyi başarmıştır. Bu yolla, Arap edebiyatına önemli edebî metinler kazandırmış ve zengin bir kültürel miras bırakmıştır.

Şeyh Müşerref'in Şeyh Muhammed Kâzım'a yazdığı mektuplar ve şiirler, her iki şeyhin arasındaki iletişimi ve öne çıkan niteliklerini yansıtmaları bakımından önemli belgelerdir. Bu yazılı eserlerde, Şeyh Muhammed Kâzım'ın dindarlık, hoşgörü, bilgelik gibi niteliklerini ve bölgedeki saygın konumunu vurgular. Bu eserler, sadece Arap edebiyatının zengin mirasına katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda bölge liderlerinin entelektüel ve kültürel birikimlerini ve aralarındaki iletişim tarzlarını yansıtır.

Şeyh Müşerref'in Şeyh Muhammed Kâzım'a duyduğu derin sevgi ve saygı, onların arasındaki güçlü manevi bağı ortaya koyar. Her fırsatta Şeyh Muhammed Kâzım'ı ziyaret eden Şeyh Müşerref, ziyaret edemediği zamanlarda ona duyduğu özlemi ifade etmek için mektuplar yazmıştır. Bu mektuplarda kullanılan "Ellerinizden öperim", "hürmetlerimi sunarım", "hizmetkârınız" gibi ifadeler, Şeyh Müşerref'in iletişim tarzını, sevgisi ve saygısını somut bir şekilde ortaya koymaktadır.

Şeyh Muhammed Kâzım'ın vefatı üzerine derin bir üzüntü yaşayan Şeyh Müşerref, duygusal bir dönemde yazdığı mersiyede Şeyh Muhammed Kâzım'ın ilmi yönüne ve dini ilimlerdeki derin vukûfiyetine vurgu yapmıştır. Vefatının ardından yaşanan büyük kaybın ele alındığı mersiyede, duygusal içerik gözlerden kaçmamaktadır.

Şeyh Müşerref'in yazdığı bir diğer şiir ise Şeyh Muhammed Kâzım'a yapılan türbe ile ilgili bir övgüdür. Şiir, türbeyi öven ve Şeyh Muhammed Kâzım'ın manevi değerlerini ifade eden anlamlar içermektedir.

Bu çalışmada Şeyh Müşerref ve Şeyh Muhammed Kâzım'dan kısaca bahsedildikten sonra klasik Arap edebiyatının güzel örneklerinden birini sunan ve Arapça kaleme alınan mektup ve şiirlerin metni verilecek ve edebî bir bakış açısıyla analiz edilecektir.

1. Şeyh Müşerref Özcan (ö. 2008)

Şeyh Müşerref, miladi 1926 yılında Siirt'in Pervari ilçesine bağlı Güleçler (Hınuk) köyünde dünyaya gelmiştir (Nazım, 2012, s. 13). Babası Şeyh Es'ad-ı Sani (ö. 1967), validesi Arvasi ailesinden Şeyh Muhammed Emin (ö. 1901)'in muhterem kızıdır. Kur'an-ı Kerim eğitimine babasının yanında başlayan Şeyh Müşerref, medreselerin müfredatında yer alan *Fevâ'idü'd-diyâ'iyye fi şerhi'l-kâfiye* adlı esere kadar eğitimini babasının yanında almıştır. Ardından Siirt'in Kurtalan ilçesinde bulunan Ayanık köyünde Molla Halil es-Si'irdi (ö. 1843) torunlarından Molla Tayyib (ö. 1959)'in yanında eğitimine devam etmiştir (Batar, 2012). Bir süre sonra Siirt'in Bağtepe köyünde bulunan Molla Abdülhâkim (ö. 1965)'in yanında *Mesûdî*, *Ulûğ*, *Mir Ebu'l-Feth* ve *İsâmü'l-Ved'* adlı eserleri okumuştur (Nazım, 2012, s. 17).

Şeyh Müşerref, dört hocadan icâzet almıştır. İlk icâzetini, babası Şeyh Es'âd-ı Sâni'den, İkincisini Molla Abdulhâkim'den, Üçüncüsünü Şeyh Mustafa (ö. ?)'dan ve dördüncü icâzetini ise Molla Muhammed el-Hatip el-İs'irdi (ö. ?)'nin oğlu Molla Hamid (ö.?)'den almıştır (Sönmez, 2018, s. 17). Şeyh Müşerref kendisine ilmî icâzet veren hocalarını ve icâzet izinlerini Divan'ın da şöyle dile getirir:

فَاتِي لَقَدْ أَعْطَى لِي الْإِذْنَ سَادَةً كِرَامًا أَنْارُوا الْحَزْنَ بِالْعِلْمِ وَالسَّهْلَا
أَبِي أَسْعَدُ الثَّانِي أَسَاسُ هِدَايَتِي وَمِنْ أَجْلِ ذَا أَجْرًا وَحَقًّا عَدَا أَعْلَى
وَأُسْتَاذُنَا عَبْدُ الْحَكِيمِ الَّذِي لَهُ حُقُوقٌ عَلَى عُنُقِي وَأَكْرَمَ بِهِ مَوْلَى
وَذَاكَ الْعَزِيزُ الْمُنْتَقَى الشَّيْخُ مُصْطَفَى وَقَدْ كَانَ فِي إِسْعِرْدِ كَالشَّهْدِ أَوْ أَحْلَى
وَنَجْلٌ خَطِيبٍ كَانَ يُسَمَّى مُحَمَّدًا بِجَامِعِ إِسْعِرْدِ الْكَبِيرِ ارْتَضَى الْقَوْلُ

“Dağları ve ovaları ilimle aydınlatan erdemli şahsiyetler, bana icazet verdiler,

Babam Es'âd-ı Sâni hidayetimin kaynağı, bunun için yükseldi ecri ve hakkı,

Üstadımız Abdulhâkim, hakkı çoktur boynumda, ikramda bulunsun ona yüce Mevla,

Siirt'te kalmakta olan Şeyh Mustafa, seçkin ve aziz olan bal gibi hatta baldan tatlı,

Bir de Hatib'in torunu ismi idi Muhammed, Siirt Ulu Caminde sözü kabul görülen”
(Özalp, 2020, s. 19).

Şeyh Müşerref, hayatını ilme adanmış ve tüm zamanını ilim ve talebe eğitimi ile geçirmiş Siirt'in önemli şahsiyetlerindedir. Siirt ve çevresinde bulunan çeşitli medreselerde dönemin meşhur âlimlerinden ders alarak yetişmiş, dil ilimlerinde ve tasavvufta temâyüz etmiştir. Şeyh Müşerref, yüzlerce talebe yetiştirmiş ve ondan fazla eser yazmıştır (Nazım, 2012, s. 13). Dini ve edebî ilimlerde büyük bir yer edinmiş olan Şeyh Müşerref, Arapça ve Kürtçe birçok eseri bulunmaktadır. Nesir türünde eserler telif ettiği gibi nazım türünde de eserleri mevcuttur. Bir divanda bir araya getirilen ve Arapça, Farsça, Kürtçe ve Türkçe gibi farklı dillerle kaleme alınan şiirlerinde onun edebî sanatlardaki birikimi açıkça ortaya çıkmaktadır. Hayatını halkı irşat etmeye ve talebe yetiştirmeye adanmış Şeyh Müşerref, bir kısmı Kürtçe bir kısmı Arapça olmak üzere çok sayıda mektup, nasihat ve kaside yazmıştır (Batar, 2012, s. 12).

Şeyh Müşerref, 2008 yılının Mart ayında, Mevlit Kandili gecesinde Hakk'ın rahmetine kavuştur. Siirt'te ebedi yolculuğuna uğurlanan Şeyh Müşerref'in cenazesi, çok sevdiği ve aynı zamanda hocasının dedesi olan Molla Halil el-İs'irdi'nin yattığı Şeyh Süleyman Mezarlığı'nda defnedilmiştir.

1.1. Eserleri

Divan: Şeyh Müşerref'in kaleme aldığı Divanında hocalarına, şeyhlerine, arkadaşlarına, aile fertlerine, talebelerine ve müritlerine yazmış olduğu manzum mektuplar yer almaktadır. Şeyh Müşerref'in bu eseri dört dilde yazılmıştır. Arapça, Kürtçe, Farsça ve Türkçe kasideler içermektedir (İlhan, 2019, s. 45).

Şerhu Lüccetü'l-Esrâr: Mevlâna Abdurrahman el-Cami (ö. 1492)'nin Farsça nazmettiği 100'ü aşkın beyitten oluşan bir nasihat ve hikmet kitabı olan *Lüccetü'l-Esrar*'ın şerhidir.

Tûtîzade: Talebesi Molla Abdurrahman'ın hitaben yazılan bir Arapça nasihatnamedir.

Eyyuhe'l-Veled: Oğlu Muhammed Vefa'ya hitaben kaleme aldığı bir nasihatnamedir. Sünnet-i seniyyeye uymasını, mütevazı olmasını, namazı huşu ile eda etmesini, zamanı iyi değerlendirmesini tavsiye etmektedir.

Şeyh Müşerref Hatıraları: 1950 yılında kendi el yazması ile kaleme aldığı bu eser bir hatırat olması açısından önemli bir eserdir. İçinde mensur-manzum karışık mektuplar ve bazı seferlerinin tarihleri mevcuttur (Batar, 2012).

Gûz û mewîj: Talebelere yönelik yazılan Kürtçe manzum bir nasihatnamedir (Batar, 2012).

2. Şeyh Muhammed Kâzım Aydın (ö.1996)

1324/1906 yılında Siirt Fersaf köyünde dünyaya gelen Şeyh Muhammed Kâzım, babası Şeyh Muhammed Şerafeddin (ö. 1958), dedesi Şeyh Muhammed el-Hazin (ö. 1890)'dir. Annesi Fadile Hatun (ö. 1910), Hz. Halid Bin Velid (ö. 642)'in (r.a.) torunlarından Şeyh Mahmud el-Hamzevi (ö.?)'nin kızıdır (Ş. M. K. H. N. Aydın, 2005, s. 10).

Kur'an-ı Kerim eğitimini Merhûm Şeyh Yûsuf el Hamzevî (ö.?) ve oğlu Şeyh Atâ (ö.?)'nin yanında almış ve hatmetmiştir. Kur'an-ı Kerîmi bitirdikten sonra dayılarının yönlendirmesiyle İptidai (ilkokul) mektebi sonra da İdadî (lise) mektebine gönderilen Şeyh Muhammed Kâzım, Şeyhu'l-kurra Mahmud Zemî Efendi (ö.?), Şeyh Hatipoğlu Cemal Efendi (ö.?), Hacı Cemil Efendi (ö.?), ve Molla Abdullah Efendi (ö.?)'den ders alarak eğitim görmüştür (Baz, 2021, s. 45).

İzzî kitabını okurken, ancak birkaç yıl sonra okunabilecek *Tecridu'l-edânî* kitabını mütalaa eden Şeyh Muhammed Kâzım, Siirt'teki ilim talebeleri arasında keskin zekâsıyla tanınmıştır. Nitekim ilim talebeleri onu Zeki adıyla "Ya Zeki" diye çağırırlardı (Uğurlu, 2022, s. 32).

Şeyh Muhammed Kâzım, *Hallü'l Me'âkid* kitabına kadar babasının yanında okumuştur. *Hallü'l Me'âkid* ve *Sadullah el-Kebir* kitaplarını Molla Halil el-İs'irdî (ö. 1843)'in torunu Molla Mustafa (ö.?)'nin oğlu büyük âlim Molla Hamid (ö.?)'in yanında okumuştur. Sonra Şirvan'a bağlı İskambo köyüne gidip *Fevâ'idu'd-diyâ'iyye fi şerhi'l kâfiye* kitabını, Şeyh Derviş (ö.?)'in oğlu Şeyh Abdurrahim (ö.?)'in yanında okudu. Daha sonra eve dönüp *Hisam kâti* kitabının şerhi olan *Muhyiddin, Risaletü'l-Vâdih, Muğni't-tullâp, Fenârî, Kavli-i Ahmed, 'İsâmü'l-İsti'are* kitaplarını babası Şeyh Şerafettin'in yanında okudu. Ardından Halenze (Bağtepe) köyüne gider ve oradaki Hacı Bayazıt Medresesinde meşhur Molla Halil'in torunlarından müdakkik üstad Molla Abdulhakim (ö. 1965)'in yanında *Mir Ebu'l-Feth* kitabını okumuştur (M. K. en-Nakşibendî el-Hâlidî Aydın, t.y., ss. 3-4).

1925'te Palo'lu Şeyh Said Hâdisesinden sonra 1926 yılında Konya'ya gönderilen babasının yanına gider. Konya'da iken babasının yanında *Muhtasaru'l-Me'ânî* ile *Şerhu's-Sa'd ale'l Akâid* kitaplarını okumuştur. 1928 yılında af çıkıp Siirt'e döndükten sonra babasının yanında *Cem 'ul-Cevâmî, Tuhe, Senüsiyye, Bed'ul Emalî, Makâmatü'l-Harirî* ve *Fethu'l-Mu'in* kitaplarını okumuştur. Ayrıca Medresede okutulup da okuyamadığı *Uluğ, Mesudî, İsamü'l vâdi', Havâşi-i Abdü'l-Ğafur, Seylekûti, Şerhu's-Şemsiye, 'Âmilî'nin Risâletü'l-Hesâp* adlı kitaplarını kimseden ders almadan satır satır mütalaa etmiştir (Baz, 2021, s. 46).

Medreselerde ders olarak okunan eserlerde yer alan muğlâk ibareler ona gösterildiğinde, keskin zekâsıyla çözerek dönemindeki ilim talebelerinin ve âlimlerin dikkatini çekmiştir. Bunu üzerine Muhterem babası Şeyh Şerafeddin kendisine "Seni okutabilecek kabiliyette bir hoca göremiyorum" demiştir (M. Aydın & Bulut, 2016, s. 113).

Küçük yaşlarından itibaren güzel ahlâk ve davranışlarıyla dikkat çeken Şeyh Muhammed Kâzım, sürekli babası Şeyh Şerafeddin'in yanında bulur ve gittiği her yere onunla giderdi (Baz, 2021, s. 45).

Şeyh Muhammed Kâzım, ilim ve tasavvuf şeyhi olan Babası Şeyh Şerafeddin'den ilim ve tasavvuf icazetini almıştır. Ayrıca, Şeyh Osman Tavîli (ö. 1966) Hazretlerinin torunlarından Şeyh Bahaeddin el-Hüsami (ö. 1971) ve Şeyh Osman Seraceddin-i Sani (ö. 1997)'den de tasavvuf icazeti almıştır (Panel, 2014, s. 27).

1935 yılında Sinep (Çatlı) köyünde imam-hatiplik görevine başlayan Şeyh Muhammed Kâzım, burada geçirdiği üç yıl boyunca imam-hatiplik görevini icra etmesinin yanı sıra tedrisat da yapmıştır. 1940 yılında Muş ovasında Kırtakom köyüne imam-hatip olarak atanan Şeyh Muhammed Kâzım, kısa bir süre sonra Muş'un Hasköy ilçesine taşınmıştır (Ekinci, 2019, s. 15).

Şeyh Muhammed Kâzım, çağının en önde gelen ilim ve irfan şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Yüzlerce talebeye ilim öğreten, icazet veren ve binlerce kişinin hidayetine vesile olan Şeyh Muhammed Kâzım, Kur'an, sünnet ve selef-i sâlihînin yoluyla sıkı bağlılığını sürdürmüş, bu sayede İslami ilimlerde büyük bir itibar kazanmıştır (Baz, 2021, s. 46).

İslami ilimlerin yanı sıra astronomi, matematik ve fizik alanında da çalışmalar yapan Şeyh Muhammed Kâzım, zaman zaman ilmi toplantılar düzenleyerek bu alanlardaki araştırmalarını paylaşmıştır. Şeyh Muhammed Kâzım zamanımızın en muteber, en saygın, en mutemet fetva ve irşad

mercii kabul edilen mümtaz bir ilim ve irfan şahsiyetiydi. Bulunduğu ilim ve irfan meclislerinin tartışmasız reisiydi. Ahlâkını Kur'an'dan, yaşantısını da sünnetten alan şeyh Muhammed Kâzım, İslâmi ilimlerde derya olup "Zamanın Şafii"si diye anılmıştır. Şeyh Muhammed Kâzım, Nakşibendî tarikatının temel prensiplerini yaşamaya özen göstermiş, sünnete sıkı sıkıya bağlı kalarak bid'at ve hurafelere karşı durmuştur (*Hayatı – Şeyh Muhammed Kâzım El-Halid En-Nakşibendi (K.S.)*, t.y.).

Şeyh Muhammed Kâzım 15 Aralık 1996'da gece yarısına doğru İstanbul'da vefat etmiştir. Şeyhin cenazesi Siirt'e nakledilmiş ve vasiyeti üzerine kendisinin inşa ettirdiği Kâzimiye Medresesinin yanına defnedilmiştir (Sarimeşe, 2021, s. 23).

2.1. Eserleri:

Şeyh Muhammed Kâzım belirli ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak birçok eser kaleme almıştır.

Cevâhiru'l-'ulûmi'l-Kâzimiyye: Şeyh Muhammed Kâzım'ın eserlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan derleme bir eserdir.

Deryâdan Damlalar: İslam'ın ve imanın şartlarına dair bilgiler içeren ve daha sonra tasavvufi konulara odaklanan Türkçe eserdir.

Risâletü Menâsiki'l-Hac: Hac ibadetiyle ilgili bir eser, Şafii mezhebi esas alınarak yazılmıştır.

Risâle-i Salâti'l-Cum'a: Cuma namazının ihtiyaçtan fazla camide kılınmasına dair küçük bir risaledir. *Cevâhiru'l-'ulûmi'l-Kâzimiyye* içinde yer alır.

Risâletü Salatü'l-Cum'ati bi Ekalli mine'l-Erbain: Cuma namazı hakkındaki ikinci eser, Şafii mezhebine göre kırk kişiden az bir cemaat bulunması durumunda Cuma namazının nasıl kılınacağına dair risaledir.

Risâletü varaku'n-nût: Madeni paraların yerini alan banknot veya kâğıt paraların hükmü ve kullanımı hakkında Arapça bir risâledir.

Risâletü iknâi's-Şia: İran ve Şii düşüncelere duyulan sempatinin önüne geçmek için kaleme alınan Arapça eserdir.

Risâletü irşâdü'l-'ibâdi ile'n-nutki bi't-Tâi ve'd-Dâi: Arapça harflerden Tı (ط) ve Dad (ض) harflerinin okunuşuna dair birçok tartışma içeren risâledir.

Risale-i Tekfir: Müslümanları tekfir etmenin tehlikelerine dair yazılmış bir eserdir

Risâletün fi't-tasavvuf: Altmış adet ahlak-ı zemimedden açıklamalar içeren Arapça eserdir.

Risâletü âdâbü'l-mürîd: Müridin seyr-u süluk sürecinde uyması gereken esasları açıklayan Arapça eserdir.

Deryadan Kapsamlı Dualar: Müritler için derlenmiş küçük boy eser, 32 sayfa içinde toplam 100 dua bulunmaktadır.

Münacat: İstanbul'da i'tikaf sırasında kaleme alınan Arapça bir duadır.

Kavâidü'l-lügati'l-Fârisiyye: Farsça bilen talebeler için muhtasar bir Farsça gramer kitabıdır (Baz, 2021, ss. 149-167).

3. Şeyh Müşerref'in Şeyh Muhammed Kâzım'a Olan Muhabbeti

İlme ve ilim ehline çok büyük değer veren Şeyh Müşerref, Şeyh Muhammed Kazım'a büyük bir hayranlık ve saygı beslemiştir. Onun gerçek bir bilge ve büyük bir âlim olduğunu sık sık dile getirmiştir. Onun hakkında yazmış olduğu Farsça bir beyitte bu düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

پس اَوْ نَجَلَسْ مُحَمَّدًا كَاطِمًا عَلَّيْ مُعَاطِمًا شَدُّ
بِيَمِّي غَيْرَتَشْ شَرَعَ مُحَمَّدًا تَارَ اَوْ مَنْصُورَ

“Ondan sonra Muhammed Kâzım yüksek derecelerin üzerindeydi, Onun gayret ve bereketiyle Muhammed'in (s.a.v.) dini diri kaldı, mansur oldu”

Bu sözleriyle Şeyh Muhammed Kâzım'ın büyük bir âlim olduğunu ve bu ilmi sayesinde İslam dininin diri kaldığını ifade etmiştir (Baz, 2021, s. 97). Onun yanına giden ziyaretçilerine de Şeyh Muhammed Kâzım'ı mutlaka ziyaret etmelerini tavsiye etmiştir (Salihoğlu, 2022, s. 102).

Şeyh Müşerref Hazretleri, Sinep (Çatılı) köyünü ziyaret ettiği bir sırada köy halkı, kendilerinden bir tavsiye isteyince, Şeyh Müşerref nazikçe sormuş: “Siz bazen Siirt'e gidiyor musunuz?” Alınan olumlu cevap üzerine eklemiştir: “Peki, Şeyh Muhammed Kâzım Hazretlerini ziyaret ediyor musunuz?” Aldığı cevap “Bazen gideriz, bazen gitmeyiz” olur. Bunun üzerine şöyle buyurur: “Siirt'e her gidenin bir an bile olsa Şeyh Muhammed Kâzım'ı görmesi gerekir ve bunu yapan bundan çok fayda görecektir” diye tavsiyede bulunur (Genç, 2021, s. 29).

Şeyh Müşerref, Şeyh Muhammed Kâzım'ı fırsat buldukça ziyaret eder, her ziyaretinde Şeyh Muhammed Kâzım'ın elini öpüp saygısını gösterirdi. Şeyh Muhammed Kâzım'a olan derin saygısından dolayı, her ziyaretinde sokağın başında arabadan inip, yaşlılığına rağmen tüm sokağı yürüyerek şeyhin evine giderdi.

Bir gün, Şeyh Müşerref yine Şeyh Muhammed Kâzım'ı ziyaret etti. Şeyh hazretlerinin hal hatırını sorduktan sonra, Şeyh Muhammed Kâzım'a hitaben şöyle dedi: “Efendim, sizden çok özür dilerim.” Şeyh Muhammed Kâzım, “Neden özür diliyorsun?” diye sorduğunda, Şeyh Müşerref şöyle cevapladı: “Efendim, bugün çarşıdan buraya taksiyle geldim. Aslında sizin ziyaretinize yayan gelmeliydim. Ama hava yağışlı olduğu için taksiye binmek zorunda kaldım” (Salihoğlu, 2022, s. 201).

Bu söz ile Şeyh Müşerref, şeyhin ilminin büyüklüğünü ve kendisinin bu ilme olan saygısını dile getiriyordu. Ayrıca Şeyh Müşerref'in “kim Hz. Ebubekir'i görmek istiyorsa Siirt'te gitsin ve Şeyh Muhammed Kâzım'ı görsün” sözü, şeyh hazretlerinin ilminin büyüklüğüne bir işaretidir (Genç, 2021, s. 28).

4. Şeyh Müşerref'in Şeyh Muhammed Kâzım'a Yazdığı Mektuplar

Şeyh Muhammed Kâzım'a olan derin muhabbet, hem hayatta iken hem de vefatından sonra bölgedeki ilim erbabı tarafından pek çok şiir ve mektupla ifade edilmiştir. Bu ilim erbabı arasında, Siirt'in büyük âlim ve şeyhlerinden Şeyh Müşerref Özcan'ın özel bir konumu vardır. Bu durum Şeyh Müşerref ile Şeyh Muhammed Kâzım'ın arasındaki sevgiye işaret etmektedir. Şeyh Müşerref, yazdığı mektuplarda Şeyh Muhammed Kâzım'a duyduğu sevgi ve hürmeti açıkça ifade etmiş, “ellerinizden öperim”, “hürmetlerimi sunarım”, “hizmetkârınız” gibi sözlerle saygısını dile getirmiştir.

Elimizde, Şeyh Müşerref tarafından yazılmış üç mektup bulunmaktadır. Bu mektuplar, iki şeyhin arasındaki derin sevgi ve bağlılığın bir yansımasıdır (Baz, 2021, s. 93).

4.1. Mektup

Bu mektup, Şeyh Muhammed Kâzım'ın 1995 yılında gerçekleştirdiği Hac ziyareti sonrasında Siirt'e dönüşü üzerine yazılmıştır. Hac dönüşü, yaklaşık 2-3 ay süreyle İstanbul'da kalmış, Hac ziyareti ile birlikte geçen beş aya yakın ayrılık süresinin ardından Siirt'e dönüşü, büyük bir sevinçle karşılanmıştır (Baz, 2021, s. 94).

Şeyh Müşerref, bu özlemin ifadesi olarak, Şeyh Muhammed Kâzım'a hitaben aşağıdaki duygu dolu mektubu kaleme almıştır. Mektup, Şeyh Muhammed Kâzım'ın uzun ayrılığının ardından yaşanan hasret ve vuslat günlerini yansıtmaktadır.

Mektubun Arapça metni ve tercümesine aşağıda yer verilmiştir:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى أَشْرَفِ الْعَالَمِينَ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ

إِلَى جَنَابِ سَيِّدِنَا وَقُرَّةِ عُيُونِنَا وَمَسْرَّةِ مَحْرُونِنَا وَرَدَةِ الرَّوْضَةِ الْحَزِينِيَّةِ وَثَمَرَةِ تِلْكَ الدَّوْحَةِ الْعَاطِرَةِ
النَّاضِرَةِ الْعَبْقَةِ الدِّينِيَّةِ تَذَكْرَةَ الْأَعَاطِمِ مَنْ هُوَ لِإِسْتِنَاتِ الْمَزَايَا نَاطِمٌ، سَيِّدِي الشَّيْخُ مُحَمَّدٌ كَاطِمٌ أَدَامَ اللَّهُ
تَعَالَى إِقْبَالَهُ وَوَسَعَ ظِلَالَهُ وَأَيَّدَ كَمَالَهُ وَجَمَّالَهُ وَلَا أَرَانَا زَوَالَهُ آمِينَ

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ وَعَلَى كُلِّ مَنْ يَنْتَمِي إِلَيْكُمْ، وَأَقْبِلْ أَيْدِيَكُمْ بِكَمَالِ أَدَبٍ، وَأَعِدْ ذَلِكَ لِي مِنْ أَقْوَى سَبَبٍ. ثُمَّ إِنَّهُمْ
بَشَّرُونِي بِإِشْرَاقِ أَنْوَارِكُمْ عَلَى إِسْعَرِدِ الْمَحْرُوسَةِ فَحَصَلَ سُرُورًا صَارَ سَبَبًا لِإِسْتِنَائِي أَنْ أَتَشَرَّفَ
بِحُطَابِكُمْ وَأَرْجُو أَنْ تَعُدُّونِي مِنْ أَحِبَّائِكُمْ

وَقَدْ ذَكَرْتَنِي تَشْرِيفُكُمْ إِسْعَرِدَ مَا يُحْكِي أَنَّ شَاهَ “بُخَارَى” سَافَرَ إِلَى بَعْضِ النَّوَاحِي مَعَ خُدَّامِهِ وَتَعَوَّقَ حَتَّى
اشْتَأَقَ الْخُدَّامَ “بُخَارَى” فَكَتَبَ بَعْضَهُمْ وَكَانَ شَاعِرًا وَعَرَضَ عَلَى الشَّاهِ:

شَاهِ مَا هَسْتُ بُخَارَى أَسِمَانُ

مَا هَ سُوِي أَسِمَانُ آيِدِ هَمِي

شَاهِ سَرُوسْتُ بُخَارَى بُوسِتَانُ

سَرُوسُوِي بُوسِتَانُ آيِدِ هَمِي

فَلَمَّا قَرَأَهُ الشَّاهُ قَامَ بِلَا تَوَقُّفٍ إِلَى بُخَارَى

وَتَصَدِّيعُكُمْ وَاشْتِعَالَ أَوْقَاتِكُمْ الشَّرِيفَةَ بِهَذِهِ الْخُرَافَاتِ يَكُونُ تَرَكَ أَدَبٍ لِكِنْ الشُّوقُ رُبَّمَا جَرَّ إِلَى مَا هُوَ فَوْقَ
الطُّوقِ وَأَرْجُو الْعَفْوَ وَالسَّلَامَ -خَادِمُكُمْ مُشْرِفٌ-

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla

Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a, salât ve selam âlemlerin en şereflişi
Efendimiz Hz. Muhammed'in, onun âlinin ve ashabının üzerine olsun.

Gözlerimizin nuru, hüznlerimizi sevince dönüştüren, hazin bahçesinin gülü,
dinin güzel kokulu olan parlak ulu ağacının meyvesi, büyüklerin andığı ve meziyetleri
inci gibi dizili olan Efendim Şeyh Muhammed Kâzım'a,

Allah onun gelişini daim eylesin ve gölgesini geniş kılsın. Kemâlini ve cemalini
artırsın. Onun zevalini de bize göstermesin. Amin...

Allah'ın selamı sizin ve size intisap edenlerin üzerine olsun. Tam bir edep ile
ellerinizden öperim. Bunu kendim için en güçlü dayanak sayıyorum. Nurunuzun ışığıyla
aydınlanan Siirt'e gelişinizi bana müjdelediler. Sizin hitabımızla, şereflenmeye vesile
olacağı için çok mutlu oldum. Beni de sevdiğilerinizden saymanızı umarım. Sizin Siirt'e
gelişiniz bana, Buhara Şahı'nın hizmetlileri ile bazı bölgelere gidişini hatırlattı.
Hizmetlileri Buhara'yı özleyinceye kadar burada kaldı. Sonunda o hizmetlilerden şair
olan bir kişi, bir şiir yazdı ve Şah'a sundu:

Şah aydır, Buhara sema

Ay semâdan gelir dâima

Şah servidir, Buhâra bahçe

Servi bahçeden gelir dâima

Şah bu şiiri okuyunca, hiç beklemeden Buhara'ya gitti.

Vaktinizin bu hurafelerle meşgul olması edebi terk kabilindedir. Ancak özlem,
gerdanın üzerine kadar taşı. Affınızı umuyorum. Vesselam

Hizmetkârınız Müşerref (Baz, 2021, s. 94).

Şeyh Müşerref, Şeyh Muhammed Kâzım'ın uzun süre Siirt'ten uzak kalmasının ardından Siirt'e dönüşü üzerine duyduğu sevinçle yazdığı duygu yüklü bir mektuptur. Tasavvufi bir dille yazılmış olan mektup, manevi bir bağlılık, sevgi ve özlem atmosferi içinde edebî yönü zengin ve sanatsal bir ifadeyle kaleme alınmıştır.

Mektup, besmele, Allah'a hamd ve Hz. Peygambere salâvat edilerek başlar. Bu, İslami bir mektubun geleneksel bir başlangıcıdır (Durmuş, 2004, s. 15). Mektupta Şeyh Muhammed Kâzım'a övgüler edilirken belağat sanatından istifade edilmiş ve çok sayıda istiare ve teşbihe yer verilmiştir. Şeyh Müşerref, "gözlerimizin nuru", "hüzünlerimizi sevince dönüştüren", "dinin güzel kokulu olan parlak ulu ağacının meyvesi", "büyüklerin andığı" ve "meziyetleri inci gibi dizili" gibi ifadelerle teşbih sanatına başvurarak Şeyh Muhammed Kâzım'ın dini ve ahlaki liderliğine, bilgeliğine ve merhametliliğine vurgu yapmıştır. Mektubun devamında "Tam bir edep ile ellerinizden öperim" ifadesi ise tam bir tevazu ve saygının ifadesidir.

Mektubun devamında Şeyh Muhammed Kâzım'ın Siirt'e dönüşünü özlemle beklediğini ifade eden Şeyh Müşerref, kendisinin ve Siirt halkının Şeyh Muhammed Kâzım'a olan özlemlerini Buhara Şahı'nın hizmetlilerinin Buhara'yı özlemesine benzetmiştir. Bu benzetme ile Şeyh Muhammed Kâzım'ın Siirt için ne kadar önemli olduğunu ve onun yokluğunda Siirtlilerin nasıl bir özlem duyduğunu göstermektedir.

Mektubun sonlarına doğru, gerçekleştirdiği bu benzetme ile zamanını anlamsız bir şekilde harcayarak edebe aykırı davranışta bulunduğunu ancak, bu terk-i edebin, içsel bir özlemden kaynaklandığını vurgular.

Şeyh Müşerref, mektubunu "Hizmetkârınız Müşerref" ifadesiyle tamamlıyor ve tevazu içinde bir veda ile nokt alıyor.

4.2. Mektup

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِلَى جَنَابِ سَيِّدِي تَاجِ الْعَارِفِينَ وَسِرَاجِ الْمُؤْمِنِينَ وَعُمْدَةِ الصَّادِقِينَ، مَرْكَزِ الْمَكَارِمِ وَتَذَكِّرَةِ الْأَكْرَامِ مَوْلَانَا
الشَّيْخِ مُحَمَّدَ كَاظِمٍ، أَيْدِ اللَّهِ بِتَأْيِيدِهِ الدِّينَ، وَأَطَالَ حَيَاتَهُ الشَّرِيفَةَ حِصْنًا حَصِينًا لِلْمُسْلِمِينَ آمِينَ

سَلَامٌ وَغَايَةُ احْتِرَامٍ بِبُوسِ أَيْدِي وَأَقْدَامِ، وَقَدْ تَفَضَّلْتُمْ بِالْفَحْصِ عَنْ حَالِ هَذَا الْفَقِيرِ فَجَزَاكُمُ اللَّهُ خَيْرًا، وَالْحَمْدُ
لِلَّهِ أَنَا مُسْتَرْيِحٌ لَكِنْ مَرَضِي هَذِهِ اللَّفْؤَةُ بِحَالِهَا وَأَطْنُ أَرْبَابَهَا وَأَنْيَ لَمْ أَرَ نَفْعًا فِي الظَّاهِرَةِ الدَّكَاتِرِ وَأَرْجُو
دُعَاءَكُمْ وَأَشْكُرُ الْإِتْفَاتِكُمْ وَأَحْمَدُ رَبِّي إِذْ لَمْ يُعْطِ أَصْعَبَ، وَمَنْ اسْتَحَقَّ النَّارَ فَصَوْلِحْ عَلَى الرَّمَادِ صَارَ
مَمْنُونًا

وَأَكْرَرُ السَّلَامَ وَالْإِحْتِرَامَ (الْفَقِيرُ مُشْرِفٌ)

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla

Ariflerin tacı, Müminlerin sıracı, sadıkların önderi, cömertliklerin merkezi, keremli kimselerin andığı saygıdeğer Efendimiz Şeyh Muhammed Kâzım'a,

Allah onunla kendi dinini güçlendirsin. Allah, Müslümanlar için sağlam bir kale olan Efendimizin mübarek hayatını uzun eylesin. Âmin...

Selam ve sonsuz hürmetlerimle ellerinizden ve ayaklarınızdan öperim. Bu fakirin hâl ve hatırını sorarak lütufta bulundunuz. Allah mükâfatınızı hayırla versin. Allah'a hamd olsun ben iyiyim. Lakin hastalığım devam ediyor ve zannederim gittikçe artacak. Ben açıkçası doktorlardan bir fayda geleceğine inanmıyorum ve bu nedenle duanızı istirham ediyorum. Göstermiş olduğunuz ilgi nedeniyle şükranlarımı sunuyorum. Daha zor ve sıkıntılı bir hastalık vermediği için de Allah'a hamd ediyorum. Ateşle cezalandırmayı hak eden kimse, ateşe değil külüne girme hususunda kendisiyle uzlaşma yapılırsa elbette bundan memnuniyet duyar.

Tekrar selam ve hürmetlerimi sunarım. Fakir Müşerref (Baz, 2021, s. 94).

Mektup, Şeyh Muhammed Kâzım'ın Şeyh Müşerref'in sağlığını sormasıyla hissedilen memnuniyeti ifade etmek için kaleme alınmıştır. Mektubun içeriğinde, Şeyh Müşerref, Şeyh Muhammed Kâzım'ın sağlık durumunu sormasını bir nezaket örneği olarak değerlendirir ve kendisine dua eder.

Şeyh Müşerref, yine beyan ilminin inceliklerinden istifade ederek Şeyh Muhammed Kâzım'ı "ariflerin tacı", "müminlerin sıracı", "sadıkların önderi", "cömertliklerin merkezi" gibi ifadelerle anlatır. Bu ifadelerle, Şeyh Muhammed Kâzım'ın dini ve ahlaki liderliğine, bilgeliğine ve merhametine, İslam toplumundaki önemli rolüne vurgu yapmıştır. Bu terimler, tasavvuf ve İslam dünyasında kullanılan edebi terimlerdir.

Yazar, tevazuyla Şeyh Muhammed Kâzım'a hitap ederken "Ellerinden ve ayaklarından öperim" ifadesi, yüksek derecede bir bağlılık ve saygıyı ifade eder.

Yazarın hastalık durumu, duygu ve düşünceleriyle iç içe geçmiştir. Doktorların çabalarının ona fazla fayda sağlamadığını, bu yüzden kendisinden dua beklediğini ifade eder. Tevazuda mübalağa yaparak, "Ateşi hak eden kimse, küle basmaktan memnuniyet duyar" şeklindeki mecaz, hastalığına rağmen içsel bir memnuniyeti yansıtır. Bu ifadeyle zorluklarla karşılaşma ve bunlara sabırla katlanmanın önemine vurgu yapar.

Bu mektup, edebî bir dil ve zengin ifadelerle donatılmış, duygu yüklü bir iletişim örneğidir.

4.3. Mektup

بِسْمِهِ سُبْحَانَهُ

إِلَى سَيِّدِي زَهْرَةَ الدَّوْحَةِ الْحَزِينِيَّةِ وَوَرْدَةَ تِلْكَ الرُّوْضَةِ الْمُبَارَكَةِ الدِّيْنِيَّةِ فَحَرِّ الْأَعْظَمِ مَوْلَانَا الشَّيْخِ مُحَمَّدَ كَاطِمٍ، لَا زَالَ كُحْلًا لِلْأَبْصَارِ رَاحَةً لِأَوْلِي الْأَفْهَامِ الْأَخْيَارِ

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ وَأَقْبَلُ يَدَيْكُمْ سَيِّدِي أَخْبَرَنِي أَبُو عَلِيٍّ فِي هَذَا الصَّبَاحِ بِتَشْرِيفِكُمْ إِلَيَّ جَامِعِ الْمُتَكَدِّرِ فَلَحِقَنِي مِنَ الْخَجَلِ مَا اللَّهُ بِهِ يَعْلَمُ، كَانَ أَبِي يَقُولُ لِأَخِيهِ الْأَكْبَرِ رَجَمَهُمَا اللَّهُ، "أَزْ غَلَامَهُ لَازَمَهُ أَمْ قَدَرْتَهُ بِكُرْبَيْنِ ثَوْبِي مَهْ نَكْرِي" وَهَكَذَا يَلْزَمُنَا مَعَ جَنَابِكُمْ نُوقِرُكُمْ فِي الْعَايَةِ وَيَكْفِينَا مِنْكُمْ إِرْسَالُ السَّلَامِ

نَعَمْ لَوْ أَدْنَيْتَ الْفَرْصُ وَشَرَفْتُمُو خَنُوكُنَا لَكَانَ شَرَفًا وَفَخْرًا وَدُخْرًا وَلَرَأَيْتُمُو قُلُوبًا مُمْتَلِئَةً حُبًّا وَفُؤَادًا مَشْحُونًا وَدَادًا وَلَكُمْ الْفَضْلُ وَالْكَمَالُ وَأَنَا غُلَامُكُمْ وَالسَّلَامُ (مُشْرَفٌ)

نَوَيْتُ الزِّيَارَةَ فِي هَذَا الصَّبَاحِ فَعَاقَبَنِي وَجَعِي الشَّدِيدُ وَالْآنَ عُوْفَيْتُ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَكُنْتُ الْبَارِحَةَ فِي زِيَارَةِ "تَلُو" حَيْثُ تَعْلَمُونَ أَنَّنَا الْمَلَائِينَ نَحْبُ نِسْوَانًا كَثِيرًا وَلَوْ كَانَ الْعَمُّ الشَّيْخُ تَاجَ الدِّينِ حَاضِرًا لَمَارَحَ وَالسَّلَامُ

Allah'ın Adıyla, Onu tenzih ederim

Hazin bahçesinin ulu ağacının çiçeği, dinin mübarek bahçesinin gülü, büyüklerin övüncü, gözlerin sürmesi ve seçkin anlayış sahiplerinin huzur ve sükûn bulunduğu Efendim Muhammed Kâzım'a,

Allah'ın selamı üzerinize olsun. Ellerinizden öperim. Ebu Ali bu sabah sizin Münkedir Camii'ne teşriflerinizi bana haber verdi. Allah biliyor ki bu durumdan dolayı utandım. İkisine de rahmet olsun, babam ağabeyine şöyle derdi: Efendim sizlerin bizim kıymetimizi değil, bizim sizlerin kıymetinizi bilmemiz gerekir. Bugün de aynı şekilde bizlerin sizin kıymetinizi bilmemiz ve yanınızda bulunmamız gerekir. Sizlere sonsuz saygı ve hürmet duyarız. Sizden gelecek bir selam bizim için kifayet eder. Evet, bir fırsat bulabilir ve köyümüz Hınuk'u şerefendirirseniz, bu ziyaret bizim için şeref, övünç ve azık olur. Burada size karşı sevgiyle dolu kalpler, dostluğunuzla dolu gönüller görürsünüz. Lütuf ve kemâl size ait özelliklerdir.

Sizin hizmetkârınızım vesselam. Müşerref

Bu sabah sizleri ziyaret etmeye niyet ettim ancak şiddetli bir ağrı tuttu. Lakin şimdi iyiyim elhamdülillah. Dün gece Tillo'yu ziyaret ettim, bildiğiniz gibi biz mollalar hanımlarımızı severiz. Eğer Tacuddin Amca burada olsaydı bizimle şakalaşırdı (Baz, 2021, s. 96).

Mektup, Şeyh Muhammed Kâzım'ın Münkedir Camii'ne teşrif etmesi üzerine yazılmıştır. Mektup, diğer mektuplardan farklı olarak "Allah'ın Adıyla, Onu tenzih ederim" şeklindeki bir övgü cümlesiyle başlar. Şeyh Müşerref, Şeyh Muhammed Kâzım'ı "Hazin bahçesinin ulu ağacının çiçeği", "dinin mübarek bahçesinin gülü", "büyüklerin övüncü", "gözlerin sürmesi" ve "seçkin anlayış sahiplerinin huzur ve sükûn bulduğu" gibi ifadeler ve muazzam imgelerle şeyhin değerini ve manevi konumunu vurgulamıştır. Bu teşbihlerle, okuyucuya Şeyh Muhammed Kâzım'ın yüceliğini daha net bir şekilde tasvir etmeyi amaçlamıştır.

"Sizlere sonsuz saygı ve hürmet duyuyoruz", gibi ifadelerle Şeyh Muhammed Kâzım'a karşı büyük bir saygı ve tevazu gösterilmiştir. Aynı zamanda, "Sizin hizmetkârınızım" ifadesi, yazarın beslediği bağlılığı ve mütevazılığı vurgular.

Mektupta, Şeyh Muhammed Kâzım'ın Münkedir Camii'ne teşrif etmesi ile duyulan mutluluk ifade edilir. Şeyh Müşerref, Şeyh Muhammed Kâzım'ın teşrifini bir lütuf olarak görür ve onun mükâfatını Allah'tan diler.

Mektupta muhterem babasının büyük abisine söylediği "Efendim sizlerin bizim kıymetimizi değil, bizim sizlerin kıymetinizi bilmemiz gerekir" (أَزْ غَلَامَهُ لَازِمَهُ أَمْ فَدَّرْتَهُ بِكُرْبَيْنِ تُؤِي مَهْ نَكْرِي) cümlesi Kürtçe yazılmıştır.

Mektupta, Şeyh Müşerref'in Şeyh Muhammed Kâzım'ı Hınuk köyüne davet etmesi yer alır. Şeyh Müşerref, Şeyh Muhammed Kâzım'ın Hınuk köyüne teşrifinin köy halkı için büyük bir onur ve mutluluk olacağını belirtir.

"Eğer Tacuddin Amca burada olsaydı bizimle şakalaşırdı," ifadesi, biraz mizahi bir ton katarken, aynı zamanda yazara dair samimi bir anıyı hatırlatır ve okuyucuya bir tebessüm uyandırır.

Mektup, açıklayıcı bir dilin ötesine geçerek, satır aralarında gizlenmiş derin anlamlar barındıran bir üslupla kaleme alınmıştır. Hem içsel duygular hem de Şeyh Muhammed Kâzım'a duyulan saygı ve sevgi, zengin bir şekilde ifade edilmiştir.

Bu mektup, edebî açıdan zengin bir dil kullanarak duygu, saygı ve tevazu gibi unsurları başarılı bir şekilde işlemiş ve okuyucuya güçlü bir etki bırakmayı başarmıştır.

5. Şeyh Müşerref'in Şeyh Muhammed Kâzım'a Yazdığı Şiirler

Şeyh Müşerref, Şeyh Muhammed Kâzım için özlem ve medih içeren bir şiir, vefatının ardından ise bir mersiye ve medfun olduğu kubbe hakkında bir methiye yazmıştır. Şeyh Müşerref, Şeyh Muhammed Kâzım için söylediği şiirlerinde ona olan hayranlık ve saygısını dile getirmekle kalmamış aynı zamanda edebî içeriklerle dini mesajlar vermiştir. Tespit edilen şiirler aşağıda zikredilmiştir.

5.1. Menzum Mektup

Fırsat buldukça Şeyh Muhammed Kâzım'ı ziyaret eden Şeyh Müşerref, ziyaret edemediği zamanlarda kendisine mektup yazarak özlemini dile getirirdi. 90'lı yıllarda uzun süre İstanbul'da kalan Şeyh Muhammed Kâzım, Siirt'e dönünce Şeyh Müşerref kendisine özlem dolu bu şiiri yazar. Bu şiir, Şeyh Müşerref'in Şeyh Muhammed Kâzım'a duyduğu özlem ve sevgiyi dile getiren bir övgü şiiri olarak öne çıkıyor. Şair, duygularını ifade etmek ve saygısını göstermek için güzel bir dil kullanmıştır.

1. أَهْدِي اسْتِيَاقًا أَلْطَفَ السَّلَامِ وَلْتَمَّ كَفْتٍ بَعْدُ بِاخْتِرَامِ

Özlemlerle sunuyorum selamın en güzelini,

Ve ardından hürmetle öpüyorum elini.

2. لِسَيِّدِي الْمَوْلَى أَبِي عِصَامِ تَاجَ الْكِرَامِ قِبْلَةَ الْأَنَامِ

Efendim Mevlam 'Isâm'ın babası,

İnsanların ziyaretgâhı ve asil zadelerin tacı.

3. أَهْدِي إِلَيْهِ أَهْنًا التَّهَانِي حَلْوُ الْمَبَانِي طِيبِ الْمَعَانِي

Takdim ederim en güzel tebrikleri,

Anlamaları güzel, tatlı cümleleri.

4. مُشَرَّفٌ يَرْجُو لَهُ الْأَمَانِي فِي الدِّينِ وَالْدُنْيَا عَلَى الدَّوَامِ

Müşerref, iyi dilekler sunar ona,

Süresizce hem ahiret hem Dünyada.

5. وَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا قَدْ كَفَى مُصَلِّيًّا مُسَلِّمًا لِلْمُصْطَفَى

Yeteri kadar nimet veren Allah'a hamdolsun

Muhammed Mustafa'ya Salât ve selam olsun.

6. وَآلِهِ أَهْلُ الْوَفَاءِ وَالصَّفَاءِ وَصَحْبِهِ الْأَيْمَّةَ الْعِظَامِ

Olsun o âline, Ehl-i sefa ve'l-vefa,

Yüce halifeler ve tüm eshaba (Baz, 2021, s. 96).

Şiir, ilk dizesinden itibaren özlem dolu bir selamla başlıyor. Bu da duyguların samimi ve içten olduğunu gösteriyor. Şair, Şeyh Muhammed Kâzım'a hitap ederken, onun asaletini ve değerini vurgulayan ifadeler kullanılmıştır. "İnsanların ziyaretgâhı, asil zadelerin tacı" ifadesi, Şeyh Muhammed Kâzım'ın toplum içindeki yüksek saygınlığını vurguluyor. Özlemine dile getirerek başladığı şiirde, "ellerinden öperim" sözüyle hürmetlerini sunar. Şiirde geçen "abi eslam", Şeyh Muhammed Kâzım'ın birinci eşinden olan büyük oğlu Usamettin Aydın'dır.

Edebî sanatlarla süslenmiş bir dille yazılan bu şiirde, şairin kullandığı kelimeler ve cümlelerle duygularını okuyucuya etkili bir şekilde aktarmayı başarır. Okuyucu, şiirden Şeyh Muhammed Kâzım'ın saygın ve sevilen bir kişi olduğunu ve şairin ona karşı derin bir sevgi ve saygı duyduğunu açıkça anlayabilir.

Şiirde Kullanılan Bahir

Arapça olarak kaleme alınan şiir, "recez bahir" ölçüsünde söylenmiştir. Recez bahir; üçü birinci, üçü ikinci şatr'da olmak üzere 6 tef'ileden oluşur (Tural, 2011, s. 129).

Bu tef'iller şunlardır: مُسْتَفْعِلُنْ / مُسْتَفْعِلُنْ // مُسْتَفْعِلُنْ / مُسْتَفْعِلُنْ / مُسْتَفْعِلُنْ / مُسْتَفْعِلُنْ

Tablo 1.

Şiirin ilk beyti aruz ölçüsü.

وَلْتَمَّ كَفَّ بَعْدُ بِاخْتِرَامِ			أَهْدِي اسْتِيَابًا لَطْفَ السَّلَامِ		
وَلْتَمَّ	كَفَّ	بَعْدُ	أَهْدِي	اسْتِيَابًا	لَطْفَ
0/0//	/0/0//0	//0//0	0/0//	/0/0//0	/0/0//0
فَعُولُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مَفَاعِلُنْ	فَعُولُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ
المقطوع	سالم	مخبون	المقطوع	سالم	سالم

5.2. Şeyh Muhammed Kâzımın Medfun Olduğu Türbe Hakkında Methiye

Siirtli âlim Şeyh Muhammed Kâzım, ilim tecdri verdiği Çal Mahallesi'ndeki Kâzımıyye Medresesi'nin yakınına defnedilmiştir (Sarimeşe, 2021, s. 33). Vefatından kısa bir süre sonra, ilmi makamına yaraşır bir türbe yapılması planlanır ve Hicri 1420/Miladi 1999 yılında tamamlanır. Şeyh Muhammed Kâzım'ın ilmi makamına ve manevi şahsiyetine yakışır bir şekilde inşa edilen türbenin yapımı için büyük bir özveri gösterilmiştir.

Türbenin yapımı tamamlandıktan sonra, Şeyh Müşerref, türbe hakkında bir şiir yazar. Şiirde, türbeyi öven ve Şeyh Muhammed Kâzım'ı yücelten ifadeler yer alır. Şeyh Müşerref, şiirinde ebced hesabı ile şiirde tarih düşümü (Karabey, 1989, s. 80) dizgesinden yararlanarak türbenin bitiş tarihini de düşürür.

1. لِقْبَةِ مَوْلَايَ نُورٍ جَلِيٍّ يَرَاهُ الَّذِي لَمْ يَكُنْ حَاسِدًا

Efendimin kubbesi berrak bir nur sahibi,
Görebilir o nuru, haset etmeyenleri.

2. لَهَا رَوْقٌ جَادِبٌ لِلْقُلُوبِ كَأَنَّ قَدْ بَنَوْا تَبْرًا أَوْ عَسْجَدًا

Bir ihtişamı var, cezbeder gönülleri,
Sanki bir külçe altın inşa edilmiş gibi.

3. وَنَيْسٍ يَخِيبُ لَهَا زَائِرٌ بَلَى سُرْعَةً يُدْرِكُ الْمَقْصِدَا

Hiçbir ziyaretçi uğramaz hüsrana,
Bilakis hızlıca ulaşır amacına.

4. لِرِوَاوِهِ ذُو الْجَلَالِ حَبَا شِفَاءَ رِضَاءٍ بِهَاءٍ هُدَى

Bahşetti ziyaretçilerine yüce Mevla,
Rıza, ihtişam, hidayet ve şifa.

5. لِذَلِكَ تَارِيخُهَا جَا حَبَا شِفَاءَ رِضَاءٍ بِهَاءٍ هُدَى

Bu nedenle tarihi bu sözlere denk geldi,
Şifa, rıza, ihtişam, hidayet bahşetti.

6. وَلِلَّهِ حَمْدٌ عَلَى الْمُصْطَفَى تَحِيَّاتُ رَبِّ الْوَرَى سَرْمَدًا

Allah'a hamdolsun, Mustafa'ya selamlar,
Âlemlerin Rabbinden sonsuza kadar.

7. وَالِ وَصَحْبٍ وَمَنْ يَقْتَفَى بِهِمْ يَقْتَنِي دَوْلَةً سُوْدَدًا

Âline, ashabına ve onlara uyanlara,
Hâkimiyet ve saygınlık, örnek alanlara.

Bu şiir, Şeyh Muhammed Kâzım'ın kubbesini yücelten ve ona olan hayranlığı dile getiren bir övgüdür. Şair, Şeyhin kubbesini berrak bir nur kaynağı olarak tasvir ediyor ve bu nurun sadece haset etmeyenler tarafından görülebileceğini vurguluyor.

Şiirde kubbenin sahip olduğu ihtişam ve etkileyici özelliklerle ilgili güzel bir tasvir bulunuyor. Kubbenin cezbetme gücü, gönülleri kendisine çeken bir parıltıya sahip olduğunu ifade ederek medhediyor. Aynı zamanda, belağat sanatından istifade edilerek sanki bu kubbe altında bir değerli maden, bir zenginlik bulunuyormuş gibi teşbihli bir anlatım sunması şiire güç ve derinlik katıyor.

Şair, türbeyi ziyaret edenlerin hayal kırıklığına uğramayacağını, amacına ulaşacağını, ziyaretçileri için ise yüce Allah'ın şifa, rıza, ihtişam ve hidayet bahşettiğini söyleyerek türbeyi ziyaret etmeyi teşvik ediyor.

Dördüncü beyitte zikretmiş olduğu "حَبَا شِفَاءَ رِضَاءٍ بِهَاءٍ هُدَى" kelimelerini Beşinci beyitte tekrar zikrederek bu kelimelerin ebced hesabıyla kubbenin bitiş tarihi olan hicri 1420 tarihine denk geldiğini ifade eder. Harflerin sayı karşılıkları ve toplamı şöyledir:

Tablo 2.
Harflerin sayı karşılıkları ve toplamı

Kelimeler	هُدَى			بِهَاءٍ			رِضَاءٍ			شِفَاءٍ			حَبَا		
	ى	د	ه	ء	ه	ب	ء	ض	ر	ء	ف	ش	ا	ب	ح
Sayısal Dğr.	10	4	5	1	5	2	1	800	200	1	80	300	1	2	8
Kelimelerin Sayısal Dğr.	19			8			1001			381			11		

Şiirin son kısmı ise Allah'a hamd, Peygamberimize selam bitiriliyor. Ayrıca, âl, ashap ve onlara tabi olanlara dua edilir. Ayrıca onların yolunu takip edenlere hâkimiyet ve saygınlık vadediliyor. Bu da şiire bir manevi derinlik katan güçlü bir son noktası oluşturuyor.

Şiirde Kullanılan Edebî Sanatlar

Şair, Şeyh Muhammed Kâzım'a olan içten duygularını, edebî sanatlarla süslediği bir dille ifade etmiştir. Bu durum, şairin dil becerisi ve sanatsal ifade gücünü göstermektedir. Şiir, sadece anlamı ile değil, aynı zamanda edebî sanatların kullanımıyla da zenginleşmiştir. Şiirde geçen edebî sanatlar şöyledir:

*Teşbih-i Mürsel*¹: “كَأَنَّ قَدْ بَنَوْا تَيْرًا” cümlesinde (2.beyit) kubbe, “كَأَنَّ” teşbih edatıyla altın külçeye benzetilmiştir.

*Cem*²: Şair, “شِفَاءً” (şifa), “رِزَاءً” (rıza), “يَهَاءً” (ihtişam) ve “هَدَى” (hidayet) kelimelerini (5.beyit) “حَبَا” (barındırma) hükmünde cem’ etmiştir.

*İnsicâm*³: Bu beyitler, nazımın sade ve etkileyici bir yapıya sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Sözün ifade edildiği kelimeler hoş bir şekilde seçilmiş, cümlenin yapısı anlaşılır bir düzen içinde sunulmuştur. Beyitte kullanılan kelimelerinin tatlılığı, basitliği ve akışının güzelliği, herhangi bir zorlama veya karmaşıklıktan uzak olduğunu yansıtmaktadır.

*İzdivâc*⁴: “رِزَاءً” ve “شِفَاءً” kelimeleri (5.beyit) revî ve vezin bakımından birbirine benzeyen iki kelime ard arda zikredilmiştir.

*Tenasup*⁵: “تَيْرًا” (altın tozu) ve “عَسْجَدًا” (altın) kelimeleri (2.beyit) değerli maddeler oldukları için aralarında tenasup vardır.

*İşâret*⁶: Şiirde Şeyh Muhammed Kâzım'a ait bazı sözlere işaret sanatıyla değinmektedir. Kubbeyi ziyaret eden kişinin amacına hemen ulaşacağı (3.beyit) sözüyle Şeyh Muhammed Kâzım'a ait olan ve metfun olduğu kubbenin panosunda yer alan “ziyaretime her kim gelmişse, mutlaka geldiğinden daha iyi ayrılmıştır” sözüne işaret etmektedir.

*Mübalağa*⁷: “قَدْ بَنَوْا تَيْرًا” (sanki altından bir tepe inşa edilmiş) cümlesi (2.beyit) ile mübalağalı bir anlatım sergilenmektedir.

*Cinas-ı Nakis*⁸: “يَقْتَنِي” (iz sürmek) “يَقْتَنِي” (elde etmek) kelimeleri (7.beyt) vucûh-i erbea (hareke, harf, sayı ve sıralama tertibi) bakımından kısmen farklı, mana yönünden ise tamamen farklıdır.

Şiirde Kullanıldığı Bahir ve Kafiye

Arapça olarak kaleme alınan bu methiye, 7 beyitten oluşmaktadır ve “dal” (د) harfi ile kafiyeleşmiştir. Şeyh müşerref, Arap şiirlerinin asıl vezni olan arûz kurallarını esas alarak şiirler yazmıştır. Kaleme aldığı bu mersiye “Mütakârib bahir” ölçüsünde söylenmiştir. Mütakârib bahir; dördü birinci, dördü ikinci şatr’da olmak üzere sekiz tef’ileden oluşur (Tural, 2011, s. 193).

Bu tef’iller şunlardır: فَعُولُنْ / فَعُولُنْ / فَعُولُنْ // فَعُولُنْ / فَعُولُنْ // فَعُولُنْ / فَعُولُنْ / فَعُولُنْ / فَعُولُنْ

Tablo 3.

Methiyenin ilk beyti aruz ölçüsü

بِرَاهُ الَّذِي لَمْ يَكُنْ حَاسِبًا				لِقَبَّةِ مَوْلَايَ نُورِ جَلِي			
سِدَا	يَكْنَحَا	لَذِنَلَمْ	يَرَاهُلْ	جَلِي	يُنُورُنْ	تَمُولَا	لِقَبَّبْ
0//	0/0//	0/0//	0/0//	0//	0/0//	0/0//	/0//
فَعُلْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُلْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ
الحذف	سَالِمَةٌ	سَالِمَةٌ	سَالِمَةٌ	الحذف	سَالِمَةٌ	سَالِمَةٌ	الحذف

¹ Teşbih edatı zikredilen teşbih türü.

² Birden fazla lafzı tek hüküm altında birleştirmek.

³ Sözün kullanılan kelimelerinin hoş ve kolay anlaşılır olması.

⁴ Cümlelerde revî ve vezin bakımından birbirine benzeyen iki kelimeyi bir arada zikredilmesi.

⁵ Anlam bakımından aralarında ilgi bulunan iki veya daha fazla kelimeyi bir araya getirmek.

⁶ Az ve kısa bir sözle veya imâ yoluyla pek çok anlama değinme.

⁷ Bir özelliğin ya da durumun olduğundan daha abartılı gösterilmesidir.

⁸ Kelimelerin telaffuz bakımından birbirine benzemesi ve anlamca birbirinden farklı olması.

5.3. Şeyh Muhammed Kâzım Hakkında Yazdığı Mersiye

Şeyh Müşerref'in kalbinde yankı bulan derin bir acı, Şeyh Muhammed Kâzım Aydın'ın 1996 yılındaki vefatı üzerine bir mersiyeyle ifade buldu. Bu mersiye, Şeyh Müşerref'in içsel dünyasındaki derin üzüntüsünü ve yaşadığı acı kaybı dile getiren bir anlatıya dönüşmüştür.

Şeyh Müşerref, Şeyh Muhammed Kâzım'ın ilmi yönüne ve dini ilimlerdeki önemine özel bir vurgu yaparak, onun ilim dünyasındaki değerini anlatmaya çalışır. Kasidenin devamında vefatının getirdiği büyük kaybı ele alır. Bu, sadece bir şahsi kayıp değil, aynı zamanda bir toplumun, bir mümin topluluğunun duyduğu büyük bir acıdır.

Şeyh Müşerref'in Arapçadaki ustalığı, duygusal bir anlatımı etkili bir şekilde ifade etmesine yardımcı olmuştur. Bu mersiye, sadece bir yas ifadesi değil, aynı zamanda manevi bir derinlik ve bağlılık ifadesidir. Şiirin yapısı, içsel duyguların etkileyici bir şekilde dile getirilmesine olanak tanır. Bu, tasavvuf geleneği içinde yazılmış şiirlerin sıklıkla manevi bir derinlik taşımasının bir örneğidir.

1. مُحَمَّدُ الْكَاطِمِ الشَّيْخِ الْجَلِيلِ سَرَى لِحَاثَةِ وَالْأَبَاءِ لَهُمْ مَدَدٌ

Şeyh Muhammed Kâzım ki bir şeyh-i celil,

Ehli meded ecdadına, cennete göçtü o halil.

2. فَأَكْرَمُوهُ وَزَادَتْ طَيْبٌ صُحْبَتَهُمْ نَسُوا الدُّنْيَا حِينَ زَارُوا مَنْ لَهُ عَبَدُوا

İkrâm ettiler Ona, arttı sohbet güzelliği,

Kulluk ettiklerini görünce unuttular evreni.

3. وَأَنْهَدَ لِلدِّينِ رُكْنَ شَامِحٌ فَلِذَا تَرَى الْوَرَى مَا لَهُمْ صَبْرٌ وَلَا جَدُّ

Bir sütunu yıkıldı bugün dinin, âli mi âli,

Görürsün insanları kalmadı ne sabır ne mecali.

4. وَغَابَتِ الشَّمْسُ شَمْسُ الرُّشْدِ يَا أَسْفَى فَأَظْلَمَ الْجَوُّ وَالْأَقْطَارُ وَالْبُلْدُ

Eyvah ki eyvah, Battı kemal güneşi,

Kararttı yurtları, gökleri ve şehirleri.

5. وَغَارَ لِلْعِلْمِ عَيْنٌ طَالَمَا رُوِيَتْ مِنْهَا الْوَرَى فَاشْتَفَى مِنْ جَهْلِهِ الْخَلْدُ

Kurudu ilmin pınarı, içti ondan niceler,

Cahiller bile buradan şifaya eriştiler.

6. بَكَى عَلَيْهِ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَالطَّلْبَةُ غَدَا يَتَأَمَى وَلَا يَزْنَى لَهُمْ أَحَدٌ

Ağladı her bir talebe, gök ve yer ağladı,

Kimse yok teselli edecek, hepsi yetim kaldı.

7. فَأَرْضِهِ وَارْضَ عَنْهُ رَبَّنَا وَاعِنِ بَيْنِهِ كَيْ يَفْقُوا آبَاءَ لَهُمْ سَعِدُوا

Razı et ve razı ol yâ Rab! İneyet eyle evlâdına,

Ki tabi olsunlar, saadete erişmiş ecdadına.

8. وَصَلِّ لِلْمُصْطَفَى الْهَادِي وَعِزَّتِهِ وَصَحْبِهِ وَلَقَدْ رَاخُوا وَمَا كَسَدُوا

Salât olsun hidayet rehberimiz Muhammed Mustafa'ya,

Âline ve ashâbına ki kalmadılar gittiler dâr-ı bekâyâ.

Şiir, Şeyh Muhammed Kâzım'ın vefatının ardından yazılmış bir mersiyedir. Şeyh Muhammed Kâzım'ın dini ve ilmi alandaki önemi, vefatının ardından yaşanan üzüntüyü işlemektedir. Duygusal bir tonda yazılan şiir, Şeyh Muhammed Kâzım'ın vefatının verdiği üzüntüyü ve acıyı dile getirmektedir. Bu duygular, şiirin dilinde ve üslubunda açıkça hissedilmektedir.

Şiir, akıcı ve sade bir dil ile yazılmıştır. Şiirdeki kelimeler ve ifadeler, kolay anlaşılır bir şekilde kullanılmıştır. Bu durum, şiirin okunmasını ve anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Şeyh Muhammed

Kâzım'ın vefatı üzerine yazılan bu şiirde, şairin yaşadığı derin üzüntü her beyitte açıkça hissedilmektedir. Şiir, Şeyh Muhammed Kâzım'ın ilim ve irfan dünyasına olan katkısını ve onun ölümünün İslam dünyasında oluşturduğu eksikliği gözler önüne serer.

Mersiyede vefat edenin adını anma, câhiliye döneminden beri devam eden bir gelenektir (Toprak, t.y.). Şair de, “Muhammed Kâzım” sözleriyle bu geleneğe uyararak şiiri vefat edenin adını anarak başlatmaktadır. İsmi ardından “Şeyh” ve “Celil” sıfatlarıyla Şeyh Muhammed Kâzım'ın tarikat kollarında en yüksek aşamaya ve ilimde önemli bir dereceye ulaşmış, muhterem ve saygıya değer bir kişi olduğu belirtilir. “ehl-i meded ecdadına” sözüyle onun baba ve dedelerinin de ilim ve irfanda önemli derecelere ulaşmış olduklarına vurgu yapılır.

Şair, şiirinde, Şeyh Muhammed Kâzım'ın cennete gittiğini ve oradaki ecdadıyla buluştuğunu söyler. Bu, klasik mersiyelerde sıklıkla kullanılan bir motiftir. Ancak, şair, bu motifi sadece bir başlangıç olarak kullanır ve daha sonra şiirin odağını Şeyh Muhammed Kâzım'ın İslam dünyasına olan katkısına ve onun ölümünün neden olduğu kayıplara yönlendirerek onun ilminden, irşadından ve hizmetlerinden övgüyle söz etmektedir.

Şiirin devamında Şeyh Muhammed Kâzım'ın vefatının ardından yaşanan üzüntü ve kayıpların boyutu anlatılır. Şair, Şeyh Muhammed Kâzım'ın vefatından dolayı yer, gökyüzü ve talebelerin ağladığını ifade eder. Şair, talebeleri de ekleyerek Şeyh Muhammed Kâzım'ın birçok talebesi olduğunu ve hayatını talebe yetiştirmekle geçirdiğine gönderme yapmaktadır. Şair, talebeleri, babaları ölmüş yetimlere benzeterek Şeyh Muhammed Kâzım'ın bir baba şefkatiyle onları eğittiğine, Onun vefatıyla talebelerin yetim gibi kaldıklarını ele almaktadır. Ayrıca “Onlara teselli verecek kimse yok” cümlesiyle tüm insanların aynı duyguları taşıdıkları için teselli verecek durumda olmadıklarına işaret edilir.

Şiirde beyan sanatlarından istifade ederek Şeyh Muhammed Kâzım'ı insanların sığındığı “ulu bir direğe”, insanları aydınlatan bir “güneşe” ve kana kana içilen bir “pınara” benzetmiştir. Vefatıyla bu direğin yıkıldığını, güneşin battığını ve pınarın ise kurduğunu şiddetli hüznün ve pişmanlık için kullanılan “يا أسفى” (Eyvah ki eyvah) (Beydâvî, 1999, s. 493) kelimesi ile ifade etmektedir.

Şiirin sonunda Şair, Allah'tan Şeyh Muhammed Kâzım'dan razı olmasını ve onu razı etmesini diler. Çocuklarının da ecdatlarının yolunu takip etmesi ve saadete kavuşmaları için dua eder ve Hz. Muhammed, âl ve ashâbı için salâvat getirerek sona erdirir.

Şiirde Kullanılan Edebi Sanatlar

Şiir, sadece içeriği değil, aynı zamanda edebi sanatların ustaca kullanımıyla da zenginleşir. Farklı edebi tekniklerin kullanımı, şiire derinlik ve zenginlik katar. Özellikle mersiye türünde yazılan bu şiir, duygusal bir içeriğe sahiptir ve akıcı, sade bir dil kullanılarak yazılmıştır. Ayrıca, şiirde farklı edebi sanatların ustaca kullanıldığı görülür. Şiirde kullanılan edebî sanatlar şöyledir:

*Teşbih Belîğ*⁹: *عَدُوا يَتَأَمَى* cümlesinde (6.beyit) hocaları vefat etmiş talebeler, yetimlere benzetmiştir.

*Mecâz-ı Mürsel*¹⁰: *السَّمَا* (gökyüzü) kelimesi ile orada bulunan melekler, *الأَرْضُ* (yeryüzü) kelimesi ile ise orada bulunan insanlar kastedilmiştir.

*İstiare-i Tasrihiyye*¹¹: Şair, “*زُكُنْ شَامِخٌ*” (ulu sütun) kelimesiyle (3. beyit) Şeyh Muhammed Kâzım'ın dini ilimlerdeki önemini, bir yapıyı ayakta tutan büyük bir sütuna benzetmektedir. “*السَّمْسُ*” (güneş) kelimesiyle (4. beyit) Şeyh Muhammed Kâzım'ın vaaz ve irşad faaliyetleriyle insanlara doğru yolu göstermesi, dünyayı aydınlatan güneşe benzetmektedir. “*عَيْنٌ*” (pınar) kelimesiyle (5. beyit) ise Şeyh Muhammed Kâzım'ı her daim akan ve suyundan istifade edilen pınara benzetmektedir.

*İsti'âre-i Mekniyye*¹²: Şair, “*فَأَشْتَقِي مِنْ جُهْلِهِ الْخَلْدُ*” cümlesinde cahilliği gerçek hastalığa benzetilmektedir.

⁹ Hem teşbih edatı hem de teşbih yönü hazfedilen teşbihtir.

¹⁰ Alâkası teşbihten başka bir şey olan ve asıl manası dışında kullanılan kelimedir.

¹¹ Müsteârün leh zikredilmeyip sadece Müsteârün minh açıkça belirtildiği istiaredir.

¹² Benzeyen açıkça belirtilmeyen, benzetilen ise, karine (benzeme yönü) ile dolaylı olarak işaret edilen mecazdır.

*Tıbak*¹³: “أَهْدَى” (çöktü) ile “تَمَامٌ” (yüksek) kelimelerini (4. beyit), “عِلْمٌ” (ilim) ile zıddı olan “جَهْلٌ” (cehalet) kelimelerini (5. beyit), “السَّمَاءُ” (gökyüzü) ve karşıtı olan “الأَرْضُ” (yeryüzü) kelimelerini (6. beyit) bir arada zikretmiştir.

*Tenasup*¹⁴: “صَبْرٌ” (sabır) ve “جَدٌّ” (mecal) sözcükleri (3. beyit) anlam bakımından birbirleriyle ilgilidir.

*İktibâs*¹⁵: “يَا أَسْفَى” kelimesi (4. beyit) Yusuf süresi 84. Ayetinden alınmıştır.

*Cem*¹⁶: “الْحَبْوُ” (hava), “الأَقْطَارُ” (yurtlar) ve “الْبُلْدُ” (şehirler) kelimeleri (4. beyit) “أَطْلَمٌ” (karardı) hükmünde cem’ etmiştir.

*Cinas-ı Nakıs*¹⁷: “رَاضٍ” (razı et) / “رَاضٍ” (razı ol) kelimeleri (7. beyit) vucûh-i erba (hareke, harf, sayı ve sıralama tertibi) bakımından kısmen farklı, mana yönünden ise tamamen farklıdır.

*İnsicâm*¹⁸: Mersiye'nin genelinde kelimelerin hoş ve kolay anlaşılır olması, cümle'nin zorlama ve karmaşık olmaması, incelikle akması ve içindeki öğelerin doğal uyum içinde olması insicam sanatına örnektir.

*Îcâz*¹⁹: “غَدَوَا يَتَامَى” cümlesi (6. beyit), az kelimeyle çok derin bir anlamı ifade etmektedir. Şair, talebelerin hocalarıyla olan sıcak bağlarını, ona duydukları sevgiyi ve hocalarının onlar için bir baba figürü olduğunu öne çıkarmıştır. Şeyh Muhammed Kâzım'ın talebeleri için bir baba şefkatiyle yaklaştığı, bu bağın sadece öğrenci-hoca ilişkisi değil, aynı zamanda ailevi bir bağ olduğu vurgulanarak talebelerin şeyhlerini bir baba gibi gördükleri anlatılmıştır. İçerdiği az kelimeyle derin bir duygu ve anlam yelpazesi oluşturan bu beyit, îcâz sanatının etkili bir kullanımını temsil etmektedir.

*İtnâb*²⁰: “فَأَطْلَمَ الْجَوُّ وَالْأَقْطَارُ وَالْبُلْدُ” cümlesinde (4. beyit) özelin (الْبُلْدُ) genelden (الأَقْطَارُ) sonra zikredilmesi (zikru'l-has be'de'l-'am) nedeniyle itnâb sanatı icra edilmiştir.

Şiirde Kullanılan Bahir ve Kafîye

Arapça olarak kaleme alınan bu mersiye, 8 beyitten oluşmaktadır. “dal” (د) harfi ile kafiyelenmiş ve “basît bahir” ölçüsünde söylenmiştir. Basît bahir; dördü birinci, dördü ikinci şatr'da olmak üzere sekiz tef'ileden oluşur (Tural, 2011, s. 81).

Bu tef'iller şunlardır: فاعِلُنْ / مستَفْعِلُنْ // فاعِلُنْ / مستَفْعِلُنْ / فاعِلُنْ / مستَفْعِلُنْ / فاعِلُنْ / مستَفْعِلُنْ

Tablo 4.

Mersiye'nin ilk beyti aruz ölçüsü.

لِجَنَّةٍ وَلِآبَاءٍ لَهُمْ مَدَدٌ				مُحَمَّدُ الْكَاطِمِ الشَّيْخِ الْجَلِيلِ سَرَى			
مَدَدُو	بَاءُ نَلَهُمْ	وَلِآءُ	لِجَنَّتَيْنِ	لَسَرَى	شَيْخُ الْجَلِيلِ	كَاطِمُشْ	مُحَمَّدُ
0///	0//0/0/	0///	0//0//	0///	0//0/0/	0//0/	0//0//
فَعْلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَعْلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَعْلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ
مخبونة	سَالِمَةٌ	مخبونة	مخبونة	مخبونة	سَالِمَةٌ	سَالِمَةٌ	مخبونة

Sonuç

Arap edebiyatında mektuplar ve şiirler, klasik dönemden günümüze kadar önemli bir yer işgal etmektedir. Bu metinler, yazarların duygularını ve düşüncelerini ifade etmesinin yanı sıra iletişim kurmaları ve zamanlarının tanığı olmaları açısından büyük öneme sahiptir. Özellikle, Şeyh Muhammed Kâzım'a olan derin sevgi ve saygı, hayatta iken ve vefatından sonra bölgedeki ilim erbabı tarafından şiir ve mektuplarla ifade edilmiştir. Onun dini ilimlerdeki yüksek bilgisi, manevi liderliği ve etkileyici öğretileri, bölgede benzersiz bir etki bırakmıştır.

¹³ Hakiki olsun mecaz olsun iki zıddı veya karşıt olan iki kelimeyi bir arada zikretmektir.

¹⁴ Anlam bakımından aralarında ilgi bulunan iki veya daha fazla kelimeyi bir araya getirmektir.

¹⁵ Şiirde, sözünü süslemek ve kuvvetlendirmek için Kur'an âyetinin veya hadis-in bir kısmını veya tamamını alınılmaktır.

¹⁶ Birden fazla lafzı tek hüküm altında birleştirmek.

¹⁷ Kelimelerin telaffuz bakımından birbirine benzemesi ve anlamca birbirinden farklı olması.

¹⁸ Şiirde kullanılan kelimelerinin hoş, kolay ve anlaşılır olması.

¹⁹ Bir sözün anlam bakımından zengin olmasına rağmen, lafız bakımından çok az kelimeyle ifade edilmesi.

²⁰ Düşünceyi açıklamak için gerekli kelime ve cümlelerden fazlasını kullanmak.

Özellikle Şeyh Müşerref Özcan, bu sevginin güzel bir örneğini sunmuştur. Mektup ve şiirlerin, Arap edebiyatında iletişimin güçlü bir aracı olduğu ve insanların duygularını ifade etmek, düşüncelerini aktarmak ve bağlantılarını güçlendirmek için kullanılan araçlardır.

Şeyh Müşerref Özcan'ın kaleme aldığı mektuplar ve şiirler, Şeyh Muhammed Kâzım'a duyulan derin sevgi ve saygının bir yansımasıdır. Bu metinler, iki şeyh arasındaki manevi bağı ortaya koymaktadır. Bu mektup ve şiirler, derin bir anlam barındıran içsel duygular ve saygı-sevgi bağı zengin bir şekilde ifade edilmiştir.

Mektuplardaki incelikli ifadeler, örneğin “Ellerinizden öperim”, “hürmetlerimi sunarım” ve “hizmetkârimız” gibi ifadeler, Şeyh Müşerref'in derin sevgi ve hürmetini gösterirken aynı zamanda iletişimdeki samimiyeti ve bağlılığı yansıtır. Bu ifadeler, sadece duyguları ifade etmekle kalmayıp aynı zamanda alıcıyla kurulan iletişimi güçlendirir. Araya serpiştirilen hafif mizahi bir ton, yazarın içtenliğini ve sıcaklığını artırırken, okuyucuda bir tebessüm oluşturur. Bu tür ifadeler, iletişimdeki etkileşimi daha zengin hale getirirken, karşı tarafa olan saygı ve bağlılığı da açıkça ortaya koyar.

Mektuplardaki geleneksel başlangıç, şiirlerin ve mektupların dua ve salât ile sonlanması, dini şiirlerde ve tasavvuf geleneğinde sıkça rastlanan bir uygulamadır. Bu unsurlar, Şeyh Müşerref'in şiirlerinin tasavvuf geleneğinin ve manevi derinliğin bir yansıması olduğunu göstermektedir.

Mektup ve şiirler, sadece duygu dolu bir iletişim örneği olmanın ötesine geçerek edebî bir zenginliği de barındırmaktadır. Şiirlerde kullanılan edebî sanatlar, Şeyh Muhammed Kâzım'ın değerini anlatmaktadır. Şiir ve mektuplardaki edebî sanatlar, gramer kurallarının uygun kullanımı, kelimelerin hoş ve kolay anlaşılır olması, cümlelerin zor ve karmaşık olmaması, incelikle akması ve içindeki öğelerin doğal uyum içinde olması kısaca şairane ifadeler, Şeyh Müşerref'in Arap edebiyatına ve gramerine olan hâkimliğini gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

- Aydın, M. K. en-Nakşibendî el-Hâlidî. (t.y.). *Cevâhiru'l-'ulûmi'l-Kâzimmiyye* (2. bs). Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Aydın, M., & Bulut, A. (2016). *Şeyh Muhammed el-Hazîn ve Divanı*. Ravza Yayınları.
- Aydın, Ş. M. K. H. N. (2005). *Deryadan Damlalar* (2. bs). Divan Yayınları.
- Batar, Y. (2012). “Şeyh Müşerref'in Hayatı Eserleri ve Eğitim-öğretimle ilgili Görüşleri”.Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyumu. *Muş Yayınları*, 2, 721-795.
- Baz, İ. (2021). *Rabbânî Bir Âlim Şeyh Muhammed Kâzım Aydın el-Hâlidî en-Nakşibendî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*. İnsan Yayınları.
- Beydâvî, A. B. Ö. B. M. (1999). *Tefsiru'l-Beydâvî* (C. 1). Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Durmuş, İ. (2004). MEKTUP. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- Durmuş, İ. (2010). ŞİİR. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- Ekinci, Y. (2019). *Şeyh Muhammed Kâzım Aydın en-Nakşibendî'nin Hayatı, Eserleri, Tarikatı ve Tasavvufî Görüşleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Van Yüzüncüyıl Üniversitesi.

- Genç, S. (2021). *Mürşidim ve Manevi Babam Şeyh Muhammed Kâzım Hazretleri (Halidi-Nakşibendi)*. Ravza Yayınları.
- Hayatı – Şeyh Muhammed Kâzım El-Halid En-Nakşibendi (K.S.)*. (t.y.). Geliş tarihi 10 Aralık 2023, gönderen <https://seyhmuhammedkazim.com/hayati/>
- İlhan, A. (2019). *Şeyh Müşerref el-Hunûkî ve Arapça Manzum Mektupları* [Yüksek Lisans Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karabey, T. (1989). Tarih Düşürme. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 40). TDV Yayınları.
- Nazım, M. (2012). *En-Nûru 's-sarî fi menâkibi Şeyh Müşerref el-Hunûkî el-Berwarî*.
- Özalp, S. (2020). *Şeyh Müşerref'in Hayatı ve Tasavvufî Görüşler* [Yüksek Lisans Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Panel. (2014). *Gönüllerin Sultanı Şeyh Muhammed Kâzım Aydın el-Halidi En-Nakşibendi Paneli*.
- Salihoglu, S. M. (2022). *Muhiplerin Gözüyle Şeyh Muhammed Kâzım Aydın el-Hâlidî en-Nakşibendî*. Ravza Yayınları.
- Sarımeşe, F. (2021). *Şeyh Muhammed Kâzım Aydın Türbesi*. Kesit Yayınları.
- Sönmez, N. (2018). *Divana Şêx Müşerrefê Xinukî*. Seyda Yayınları.
- Toprak, M. F. (t.y.). *MERSİYE*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Geliş tarihi 18 Aralık 2023, gönderen <https://islamansiklopedisi.org.tr/mersiye>
- Tural, H. (2011). *Arap Edebiyatında Aruz*. Ensar Yayınları.
- Uğurlu, M. (2022). *Menakıpname-i Şeyh Muhammed Kâzım Aydın*. Ravza Yayınları.

Türkiye Modernleşmesinde ‘Köy Enstitüleri’ nin Yeri
The Place of ‘Village Institutes’ in The Modernization of Turkey

Aydın YAZĞAN

Bağımsız Araştırmacı, İstanbul, Türkiye

ORCID: 0000-0002-8271-3842 | Email: ronyazxan@gmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atf: Yazgan, A. (2024). Türkiye modernleşmesinde ‘Köy Enstitüleri’ nin yeri. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 97-109.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 17.12.2024 **Kabul Tarihi / Accepted:** 25.02.2024

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June 2024

Cilt/ Volume: 4 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 97-109

İntihal / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two reviewers and confirmed to be plagiarism-free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi / Siirt University Faculty of Arts and Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Aydın YAZĞAN). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Türkiye modernleşme hareketlerinde kilit rol oynayan köy enstitüleri, ülkenin okuryazar oranını artırmak, insanları mesleki anlamda eğitmek ve yapılan işin geleneksel yöntemlerden ziyade modern yöntemlerle yapılmasını sağlamak adına kurulan okullardır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında çağı yakalamak ve muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak önem arz etmiştir. Bu nedenle atılacak adımlardan önemli birisi de ülke yapısına uygun sağlıklı, uygulanabilir bir eğitim sistemi oluşturmaktır. Bundan dolayı mevcut eğitim sisteminin revize edilerek çağa uygun hale getirilmesi ve eğitimin yaygınlaşması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu minvalde eğitimin köye ulaşması elzem bir durum olarak görülmüştür. Köy enstitülerinin kurulmasındaki temel amaç da, halkın; devletin gelişmesine ayak uydurması, bilinçlenmesi ve modernleşmesini sağlamaktır. Köy enstitüleri yapı ve işleyiş tarzı olarak devletin kurduğu diğer okullardan farklı bir öneme sahipti. Bu okulların öncelikli hedefi köyün çok yönlü bir şekilde kalkınmasına yardımcı olmaktır. Bundan dolayı köy enstitüleri Türkiye’nin eğitim hayatında hayati bir konumda yer almaktaydı. Bu çalışmada köy enstitülerinin kuruluş, gelişim ve kapatılmasına götüren süreçler ele alınmıştır. Bunun yanında bu okulların genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Köy Enstitüleri, İsmail Hakkı Tonguç, Okul, Öğretmen, Öğrenci.

Abstract

Village institutes, which play a key role in Turkey’s modernization movements, are schools established to increase the country's literacy rate, educate people professionally and ensure that the work is done with modern methods rather than traditional methods. During the founding years of the Republic, it was important to keep up with the times and reach the level of contemporary civilizations. Therefore, one of the important steps to be taken is to create a healthy, applicable education system suitable for the country's structure. Therefore, the need to revise the current education system and make it suitable for the age and to expand education has emerged. In this regard, it was seen as essential for education to reach the village. The main purpose of establishing village institutes is that the people; To ensure that the state keeps pace with its development, raises awareness and modernizes. Village institutes had a different importance from other schools established by the state in terms of their structure and operating style. The primary goal of these schools is to help the village develop in a versatile way. For this reason, village institutes had a vital position in the educational life of Turkey. In this study, the processes leading to the establishment, development and closure of village institutes are discussed. In addition, a general evaluation of these schools was made.

Keywords: Village Institutes, İsmail Hakkı Tonguç, School, Teacher, Student.

Giriş

“İnsan, halka yararlı bir iş yapmadan ölmeye utanmalıdır...” (Makal, 2005, s. 18)

Batı dünyasında başlayan ve bütün dünyayı etkisi altına alan modernleşme ruhu, toplumların geleneksel yaşam tarzlarını, ekonomik faaliyetlerini, sosyal ilişkilerini değişime ve çözülmeye uğratmıştır. Türkiye de yayılan bu dalgadan nasibini alan ülkelerden birisi olmuştur. Modernleşme, gerek Osmanlı devletinin çözülüşü, dağılması gerekse yeni devletin kurulmasında anahtar rol oynamıştır. Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ile birlikte devlet erkânı Batı’ya dönük politikaların izlenmesine ve modernleşmenin devlet kademesi ile sınırlı kalmayıp halka uygulanması veya yansıtılmasına (yayılmaya) önem vermiştir. Modernitenin tabana yayılması için devlet gerekli gördüğü birçok alanda kendini hissettirmiştir. Bunu devletin birçok teşebbüsünde görmekteyiz: Ekonomik kalkınma hareketleri, bürokrasi, anayasa, devlet yönetimi, eğitim, sağlık vs... Eğitim, kurulan devletin hem dağılması hem güçlenmesi hem de modernleşmesi adına önemli bir aygıttır-kurumdur. Devlet erkânının bunun farkında olduğu ve bunu önemseydiği, 1921 tarihinde Maarif Kongresini düzenlemesinde görmekteyiz. Zira o dönemler dünyada hala savaşın hâkim olduğu dönemlerdi. Fakat eğitim konusu devletin gündemindeydi. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, o yılları ve Mustafa Kemal Atatürk’ün eğitime vurgusunu şöyle kaleme almıştır: “Mustafa Kemal Paşa, üçüncü Yunan taarruzunun en ateşli zamanında muallim ordusunun gelecek vazifesi ile meşgul bulunuyor. Bu asil ve yüze örnek Türk tarihinin benzeri ender bulunan kıymetli hatıralarından biri olacaktır” (Kaplukan, 2012, s. 174-175). Eğitimin ne kadar önemli olduğu bu sözlerden de anlaşılmaktadır. Zira durumun vahameti şöyle izah edilebilir: “1935’te yapılan nüfus sayımı Cumhuriyet’in geleceği için son derece ciddi sonuçları kapsıyordu. Ortaya çıkan tabloya göre ülke nüfusunu meydana getiren erkeklerin % 76,7’si, kadınların ise %91,8’i okuma yazma bilmiyordu. 10 binden az nüfuslu yerlerde okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 89,3’e kadar yükseliyordu. Bu sonucu doğuran temel nedene gelince: Ülkede mevcut 40 bin köyün 31 bininde okul yoktu. Durumun aciliyeti ortadaydı. Osmanlı’dan devralınan miras, bir insan enkazından ibaretti” (Tonguç, 2020, s. xvi). Eğitimin bir an evvel geliştirilmesi ve ülke geneline yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu durum öğretmen yetiştirecek okulların ihtiyacını doğurmuştur. Köy enstitüleri bu eğitim seferberliği bağlamında ortaya çıkmıştır. Köy enstitüleri –genel çerçeveden söyleyecek olursak– halkın gelişmesine, modernleşmesine katkı olarak köyün iyileşmesi ve canlanması adına kurulmuştur. Bu nedenle köy enstitüleri; köyün gelişmesini, sürdürülmesini ve modern bir hal almasını amaçlamıştır (Yılmaz, 1977, s. 73). Başka bir deyişle iyileşme ve canlanma köyü birçok yönden geliştirmek anlamlarına gelmekteydi. Çünkü o dönemde eğitimde amaçlanan insanlara sadece okuma-yazma becerisi kazandırmak değildir. “Cumhuriyetin eğitim politikası, kültürü, yeni Türkiye’nin temeli yapmaktı. Mustafa Necatiler, Hasan Ali Yüceller, sorunu salt okuma-yazma kıtlığında görmemekte; köylü kitlesinin ve toplumun kalkındırılmasını eğitim yoluyla sağlamaya çalışmaktaydılar. Köye dönük eğitim; Millet Mektepleri, Halkevleri; yetmeyince Köy Enstitüleri ile gündeme getirildi” (Sakaoğlu, 1992, s. 7-8). Köyün durumunun iyileşmesi o dönemde ülkenin kalkınması ve çağdaşlaşması adına çok gerekli bir durum olarak görülmekteydi. Çünkü ülke nüfusunun çoğunluğu köyde yaşamakta ve köyler birçok yönden kötü koşullardaydı. “Nüfusun %80’i köylerde yaşadığı ve hala birçoğunun Atatürk devrimlerinden haberi olmadığı görülmektedir. Köylerde yoksulluk, hastalık ve cahilliğin hüküm sürdüğü görülmektedir” (Elmas, 2020, s. 5). Köye okuma-yazma, teknik personel, sağlık çalışanı, modern tarımın öğretilmesi gibi hedefler amaçlanıyordu. Bu bakımdan köy enstitüleri köy insanının aydınlanması ve bilinçlenmesi adına Türkiye eğitim hayatında ayrı bir yere sahiptir. Köy enstitüleri, köyü ve köylüyü işin içine katarak kalkındırmayı ve bilinçlendirmeyi hedeflemektedir. Tonguç edindiği bu misyonu şöyle ifade etmektedir: Köyü, “*Kendi unsurları ile içinden canlandırmaya çalışmak ve şuurlandırmak*” gerekiyor (1970, s. 171-172). Çünkü köyün kalkınması ülkenin kalkınması anlamına gelmektedir. Hatta köy enstitüleri, cumhuriyet rejimi düşüncesini köylere ulaştırmayı, köylerde ulus-devlet bilincinin oluşmasını sağlamayı ve köy yaşamını modern kırsal bir yaşama dönüştürmeyi amaç edinmiştir (Tuna, 2009, s. 28). Bundan dolayı modernleşme adına köy enstitülerinin ele alınması oldukça önem arz etmektedir. Bu yüzden bu konu detaylı bir şekilde ele alınarak kuruluş, içerik, kapatılma nedenleri incelenecektir. Bunun yanında da köy enstitülerinin topluma ne türden yansımaları olduğuna ilişkin genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

1. Köy Enstitülerinin Kuruluşu

Köy enstitüleri, ilk olarak 1935 tarihinde ‘İlköğretmen Okulları’, 1936 tarihinde ‘Köy Eğitmeni Yetiştirme Kursları’, 1937 tarihinde ‘Köy Öğretmen Okulu’ finalde de 17 Nisan 1940 tarihinde 3803 sayılı yasayla ‘Köy Enstitüleri’ ismini almıştır (Altunya, 2014, s. 31). Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan 1935 tarihinde İsmail Hakkı Tonguç’u İlköğretim Genel Müdürlüğüne atamıştır. Arıkan bir değerlendirme yaparak Tonguç’u İlköğretim Genel Müdürlüğüne atamaya karar vermiş ve bunu Başbakan İsmet İnönü’ye (1935) duyurmuştur (Türkoğlu, 1997, s. 104). Tonguç bu görev itibarıyla eğitimde daha fazla söz sahibi olmuştur. Zira kurmuş olduğu köy enstitüleri bunu göstermiştir. İsmail Hakkı Tonguç, köy enstitüleri fikir ve kuramını Almanya’da inceleme yaparken *Bauhaus Ekolü* ile tanıştıktan sonra oluşturmuştur (Ülkü, 2008, s. 41). Bauhaus Ekolü, Bauhaus tarafından endüstrileşmenin ayrıştırdığı sanatsal, teknik ve üretimsel bölümlerin birlikteliğini yeniden oluşturma uğraşlarının önemli bir noktasında 1919 yılında Almanya’da kurulmuştur. Bauhaus amacı, uygulanan eğitim ve öğretimin esası, *kişisel becerileri geliştirecek atölye sistemi* oluşturulmaktır (Bulat & Bulat & Çoban, 2011, s. 106). Köy enstitüleri de bu minvalde köyün ihtiyacı olan eğitimci, zanaatkar, sağlık çalışanı, teknisyen ve çiftçi vs. yetiştirmiştir. Köy enstitüleri Bauhaus Ekolü ile benzer özellikler taşımaktadır. Her iki eğitim sistemi de pratik ve uygulamalı öğrenmeyi hedeflemektedir. Köy enstitülerinin iç yapısına bakıldığı zaman pratik eğitimin uygulandığı okullar olduğu görülmektedir. Bu ekolün etkisi ile Tonguç, köy enstitülerinde pratik yaşam becerilerinin yanında sanat eğitiminin verilmesini de önemsemiştir. Dolayısıyla enstitülerde genel olarak kültür, sanat, tarım, teknik, mesleki dersler okutulmuştur. Bu okullarda çok kapsamlı bir eğitimden geçen öğretmen adayları gittikleri köylerde köy çocuklarını eğitim, sanat, pratik yaşam becerileri vs alanında eğitmişlerdir. Bunun yanında köy ve köylüye de olumlu birçok katkıları olmuştur. Köylüye modern tarımı, hayvancılığı, -gittikleri yerlere göre arıcılığı, balıkçılığı- öğretmişlerdir. Köy enstitüleri, yeni kurulan ülkenin eğitim hayatında, devrim niteliği taşımaktadır. Bu eğitim sistemi yapı olarak hem kurulan diğer okullardan farklı olduğu için ‘özgün’ hem de ihtiyaçlara cevap vermek adına en uygun eğitim sistemidir. Köy enstitülerinin kurucusu dönemin İlköğretim Genel Müdürü (1935-1946) olan İsmail Hakkı Tonguç’tur (Makal, 2005, s. 15). Tonguç’un enstitüleri, Türkiye’nin diğer okulların ezberci ve sadece teori eksenli anlayışından tamamıyla farklılık göstermektedir. Tonguç’un kurmuş olduğu enstitüler pratik eksenli ve yaparak, yaşayarak öğrenme tarzında olduğu için canlı bir yapıya sahiptir. “Eğitim anlayışı açısından Köy Enstitüleriyle diğer okullar arasında çok önemli nitelik farkı bulunmaktadır. Köy Enstitüleri’ne eğitim anlamında yüklenen sorumluluk ağır ve anlamlıdır. Köy Enstitüleri’ndeki anlayış o dönemde ‘eğitim, üretim içindedir’ şiarıdır. Hep beraber ülkeyi kalkındırmak için üretmek ve hayata birlikte bakmaktır” (Kartal, 2008, s. 31).

“Köy enstitülerinin kuramcısı ve kurucusu olan Tonguç, Batıyı taklit etmek yerine ülkenin ulusal, kültürel, ekonomik gereksinimleri doğrultusunda, sanatla eğitim ve üretim içindeki eğitim anlayışı ile yepyeni bir eğitim modelini hayata geçirmiştir” (Çoban, 2011, s. 457). ‘Eğitim üretim içindedir’ anlayışı köy enstitülerinin eğitim hayatının olmazsa olmaz bir parçasıydı. Öğrenciler uygulamalı eğitimlerini yerinde yaparak öğreniyorlardı. Tarım, hayvan yetiştiriciliği, duvar örme, demircilik, marangozluk, müzik çalışmaları, el işleri, tiyatro çalışmaları vs. faaliyetlerde öğrenciler aktif bir şekilde bulunuyorlardı. Aktif bir şekilde bulunmalarındaki temel etken köy enstitülerinde yaparak, yaşayarak öğrenme yaklaşımı hâkimdi (Ülkü, 2008, s. 43). Öğrenci dersi deneyimleyerek, tecrübe ederek olumlu, olumsuz yanlarını görerek öğrenmekteydi. Tecrübe ile gelen öğrenme sonucu öğrenciler, birçok alanda donanımlı bir şekilde mezun olmaktadır.

Köy enstitüleri işleyiş açısından köylüye ihtiyacı olan okuma yazma, pratik yaşam becerileri, kültür ve sanat bilgileri olmak üzere çok yönlü bir eğitim sistemi sunmaktaydı. Köyün modernleşmesini sağlayan bu öğretmen yetiştirme okulları, öğrencilerini köylerden alarak yetiştirip ve tekrar köylere yollamaktaydı. Bu uygulamanın yani öğrencilerini sadece köy çocuklarından seçmesindeki neden köy çocuklarının köy yaşantısına kentli çocuğa nazaran daha hâkim olması ve bundan ötürü de köye atandığında aşırı bir zorlukla ve sürprizle karşılaşmamasıdır. Başka bir deyişle, o dönemler kent çocukları öğretmen olduklarında köye görev için yollandığı vakit buraların yaşam koşullarına ayak uyduramamaktadır. Zira köy yaşam şartları kente göre daha zor ve bu yaşam deneyimine sahip olmayan öğretmenler, köyde öğretmenlik yapmada güçlüklerle karşılaşabilmektedir. Ayrıca köy insanı ile iletişim sorunu da doğabilmektedir. Bu durumdan kaynaklı olarak öğretmenler, ya öğretmenliği

birakmakta ya da görev yerini şehre almak için devreye bir takım tanıdıklar sokmaktadır. Örneğin, eğitim açısından bu dönemin en büyük sorunlarından birisi köyde görev yapacak öğretmen bulmak ve bu öğretmenlerin niteliği sorunudur. Çünkü “öğretmenler çeşitli nedenlerle köye gitmek istememekte, gidenler ise köye uyum sağlamakta zorluk çekmekteydiler” (Şeren, 2008, s. 210). Sonunda ise olan köy ve köylüye olmakta, köyler öğretmensiz kalmaktaydılar. Bu açıdan bakıldığında köy enstitüleri köyün öğretmensiz kalmaması ve moderniteyle temasının olması ve kesilmemesi için yerinde bir uygulamadır. Bu nedenle eğitimin köy hayatına dâhil olması adına köy gençleri, köy enstitülerinde ilkökul öğretmenleri olarak eğitilmekteydi (Zürcher, 2020, s. 229). Köy enstitülerinin önemini Tonguç şu sözlerle dile getirmektedir:

Köyü canlandırabilmek için insanı mutlaka kendi kendine ayakta durabilecek yaratıcı ve kadir bir kıymet haline getirmelidir. Bunu yapabilmeyen en esaslı şartları şunlardır: 1) (Başarılmayacak iş dünyaya gelmez) diyebilen köylüyü, köyden başlayarak ta Kamutaya varıncaya kadar devletin bütün şubelerinin idaresine, onda bugünkü vasıflarından başka bir şart aramaksızın iştirak ettirmek, bu suretle devlet işlerini, realiteden kuvvet alan elemanla besleyerek memleketin hakiki bünyesine uygun bir hale getirmek, 2) Realiteye dayanmadan çalışan münevverin... her türlü ezbere işleri realize etmesine hiçbir sahada müsaade etmemek... 3) 18 yaşından yukarı yaşlardaki asgari 8 milyon erkek ve kadın vatandaşı en az altı aylık bir köy mecburi hizmetine tabi tutarak çalıştırmak... 4) Modern tekniği... mesleklerinin icabına göre bütün vatandaşlara öğretme imkanlarını hazırlayıcı tedbirleri almak, 5) Köylüyü de... tabii ve insani haklarına kavuşturucu tedbirleri genişletmek, 6) Köylü vatandaşlarda da Cumhuriyet vatandaşlığı şuurunu aksiyon haline gelebilecek bir şekilde uyandırmak için gereken tedbirleri süratle almak, 7) Kültüre, hukuka, ekonomiye, sanat ve bilime bu ana prensiplerin renklerini taşıyan bir karakter vermek... (Canlandırılacak Köy)de Cumhuriyetin bir ideoloji olarak getirdiği prensiplere dayanılarak işte bu ana fikirler... hem izah, hem de müdafaa edilmeye çalışılmıştır (Tonguç, 1970, s. 171).

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere İsmail Hakkı Tonguç’un temel de yapmak istediği şeyin köyün eğitim, zirai, kültür, sanat, teknik, mesleki, sağlık vs. yönleri ile canlanmasını sağlamaktır. Çok yönlü olarak köyün canlanması ve kalkınmasını hedefleyen bu okullar, aynı zamanda devletin ulus bilincinin oluşması, yerleşmesi işlevini de görmektedir. Çünkü yeni kurulan bir devletin ayakta tutulması gerekmekte ve bunu sağlanmanın bir yolu ise ülke aidiyeti olan fertler yetiştirmektir. Tonguç’a göre *köylü vatandaşlarda da Cumhuriyet vatandaşlığı şuurunu aksiyon haline gelebilecek bir şekilde uyandırmak için gereken tedbirleri süratle almak* gerekmektedir (Tonguç, 1970, s. 171). Bu bakımdan köy enstitüleri, ‘ulus-devlet ideolojisi’nin ülkenin genelinde yaratılmasını da sağlamaktadır.

Köylerde yukarıda sayılan yönlerin gelişimi ile birlikte ülkenin topyekün muasır medeniyetler seviyesine ulaşacağı öngörülmektedir. Tonguç’un köye bu kadar önem vermesindeki en önemli etkenler: Köylerin çok yoksul olması, köylerin kentle bağı çok zayıf olması ve ülke nüfusunun %80’nin köyde ikamet etmesidir. “1935’lerde nüfusun yüzde sekseni köylüydü ve kitle tümünden bilgisizdi. Yalnız okuma yazma değil, inanç, sağlık ve üretim yönünden de çağdışı koşullar içindeydi. İhmal edilmişti” (Makal, 2005, s. 52). Dolayısıyla köyün canlanması, bilinçlenmesi, şartların iyileşmesi; ülkenin canlanması, bilinçlenmesi, şartlarının iyileşmesi demektir. Çözüm ise köy enstitüleri. Köyün canlanması ise köy insanının çok amaçlı bir eğitimden geçmesi ile olanaklı olmaktadır. Bu yüzden köy enstitülerinde eğitimini tamamlayan öğrenciler tekrar köylerine geri yollanmaktaydı. Bunun yapılmasındaki maksat ise köyü ancak köyden olan birinin anlayacağına ve kalkındıracağına olan inançtı. Sorunlarla başa çıkma, sorumluluk alma enstitünün olmazsa olmazları arasında yer almaktaydı. Bu eğitimi alan öğrenciler, öğretmen olduklarında karşılaştıkları sorunlarla baş etme becerileri kazanmış olacaktı.

Dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Ali Yücel, köy enstitülerinin neden gerekli ve önemli olduğunu şu sözlerle belirtmektedir:

Mesele şudur: köye köyden olmayanı yollayarak köylüyü eğitim ve öğretime kavuşturamadık. O halde köye köyden olanı köy hayat şartları içinde yetiştirip vermekten başka çare yoktur. Bu pratik ilke, tamamıyla bizimdir. Taklit değildir. Türkçe buluştur. Benzersizdir. Çünkü millet sevgisi gibi bir kaynaktan ilhamını almıştır. Pratikdir. Pedagoji kitapları yazmaz. Klasik pedagoglar bilmez. Bilmezler, çünkü bir eğitim kuramı değil, milli bir kalkınmanın temel ilkesidir ve onun gerçekleşmesi, hayata geçmesi atılımıdır. Köy enstitüleri, her zamanki cinsten bir okul açma girişimi olsaydı üstüne bu kadar kuvvetli bir dikkat ve ilgi çeker miydi? Daha birkaç ay önce Ankara’da açılan Öğretmen Okulu’nu kim duymuştu? Böyle oluşunun sebebi, Enstitülerin sosyal ve geniş ölçüde milli bir hareketin durağı oluşlarıdır (Makal, 2005, s. 125).

Köy enstitüleri özgün ve milli bir öğretmen yetiştirme uygulamasıdır. Özgünlüğü eğitimde pratiği ön planda tutması, milli değerlere önem vermesi ve öğretmen adaylarını geleneksel sanat dalları ile de yetiştirmesinde yatmaktadır. Bu okulları özgün kılan bir diğer faktör ise şehir veya kasaba merkezlerinde kurulmamalarıdır. Zira o dönemde okullar önce şehir veya kasaba merkezlerinde kuruluyordu. Devlet erkânına, hem ulaşım hem de bir takım olanaklara ulaşma adına merkezlerde okul kurmak daha cazip geliyordu. Ama nüfusun çoğunluğu köylerde yaşaması bu anlayışın işlerliğini tartışma konusu haline getirmiştir. Bu yüzden köy enstitüleri kurulma yerleri olarak şehir, kasaba merkezleri seçilmemiştir. Daha çok anayollara, demiryollarına yakın köyler arasında kurulmuştur. Enstitüler genellikle şehir ve kasabaların dışında demiryollarına veya karayoluna yakın köy ve köylerin bitişiğinde imar edilmiştir (Çoban, 2011, s. 457). Bununda sebeplerinden önemli olanı köy öğretmeni köy yaşantısına uygun ortamda yetiştirilir görüşü benimsendiği içindir. Öğrenciler bu okullarda köy yaşantısına uygun bir eğitim görmekteydiler ve okulu bitirip öğretmenliğe başladıklarında aldıkları bu formasyon sayesinde köy hayatına yabancılaşmıyorlardı. “Köy enstitülerinin kuruluş amacı köye uyum sağlayabilecek öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmektir. Köylüyü benimseyecek ve onlara örnek olabilecek öğretmenler köyü yadırgamayacak öğretmenlerdir” (Çoban, 2011, s. 457). Dolayısıyla bu öğretmenler köyle bağı daha rahat kuracak ve köyü topyekûn olarak kalkındırmaya öncü olacaklardır. Enstitüde yetişen öğretmenler köyü, köylüyü dışlamayacaklardır çünkü onlarda, köken olarak köyden gelmiş insanlardı.

Tonguç ve ekibi sayesinde ülke çapında toplam 21 köy enstitüsü kurulmuştur. En son kurulan ise 1948 tarihinde kurulan Van Ernis Köy Enstitüsü’dür. Köy enstitüleri 1940 yılında kurulmasında 1954 yılında kapanmasına kadar eğitim hayatına devam etmiştir. Türkiye için önemli yazar ve entelektüeller yetiştirmiştir. 1954 yılına gelindiğinde ise ülkenin politik hayatındaki gelişmeler ve toplumda yükselen itirazlar sonucu köy enstitüleri 6234 sayılı yasa ile kapatılmıştır (Elmas, 2020, s. 36-37).

Kurulan köy enstitüleri sırasıyla şu şekildedir: “İzmir – Karaçullu, Eskişehir – Çifteler, Lüleburgaz – Kepirtepe, Kastamonu – Gök köy, Malatya – Akçadağ, Antalya – Aksu, Ladik – Akpınar, Adapazarı – Arifiye, Vakfıkebir – Beşikdüzü, Kars – Cılavuz, Bahçe – Düziçi, Isparta – Gönen, Balıkesir – Savaştepe, Kayseri – Pazarören, Ankara – Hasanoğlan, Konya Ereğli – İvriz, Yıldızeli – Pamukpınar, Erzurum – Pular, Ergani – Dicle, Aydın – Ortaklar, Van – Ernis” (Akyüz, 2007, s. 393. Aktaran: Can, 2021, s. 43-44).

2. Köy Enstitülerinin İşleyişi ve İçeriği

Köy enstitülerinde işler imece usulü ve/veya herkesin dâhil olması ile yapılmaktaydı. Örneğin yemek, temizlik, günlük işler, onarım vs. gibi işler öğretmen ve öğrenci ayrımı gözetmeksizin herkes tarafından nöbetleşe görülürdü. Tonguç bu durumu şöyle ifade etmektedir: Enstitüler, içinde yaşayanların ortak malları ve ortaklaşa yönettikleri yılmaz kurumlardır (Başaran, 1990, s. 14). Öğretmen ve öğrenci arasında hiyerarşik bir düzen söz konusu değildi. Aksine köy enstitülerinde demokratik bir yapı söz konusuydu. Okul işleri öğretmen, öğrenci gözetmeden yapılmaktaydı. İş bölümü okulun temel anlayışını oluşturuyordu. Herkesin sorumluluk alması, kararların birlikte alınmasını ve benimsenmesini gerekli kılıyordu. Bu işleyiş anlayışı ise öğrencinin eleştirel düşünmeyi kazanan, sorumluluklarını bilen, verilen iş ve ödevi yerine getirilmesinin bilincinde olan bireylerin yetişmesini sağlamıştır. Türkoğlu köy enstitülerinin demokratik, eleştirel yapısını şu şekilde aktarmaktadır:

Enstitü yaşamında küçük öğrencilere kadar herkesin yetki ve sorumlulukları olması, onlara konuşma ve eleştiri hakkı da veriyordu... Konuşmalar hep sorunlar ve işler üstüne olduğundan, gösterişe, kendini göstermeye kaçan olmazdı. Bu toplantılar yoluyla bir yandan Enstitü işlerinin iyi gitmesi sağlanırken, bir yandan da öğrenciler eleştiri, özeleştiri, öz-denetim alışkanlığı kazanıyor; korkmadan çekinmeden konuşmayı, ama başkalarını kırmamayı, kendine yöneltilen eleştiriye kırılmamayı, hoşgörüyü ve kendi eksiğini yanlışını görmeyi öğreniyor, bundan korkmuyordu. Herkes Enstitünün her işini avcunun içi gibi biliyor, iyileşmesi güzelleşmesi, işlerin bitirilmesi için eleştiriyor ve öneri getiriyordu (Türkoğlu, 1997, s. 342).

Öğrencilerin bu denli aktif, eleştirel ve aidiyet hissederek işin içinde olması öğrencilere özgüven, kendini ifade edebilme ve sorunlarla başa çıkma gibi becerilerin kazanılmasına olanak

tanımıştır. Zira öğrenciler enstitü yönetiminde de söz hakkına sahipti. Bu anlayış, idareyi tek kişi hegemonyasından kurtarmak ve herkesin demokratik bir şekilde sorumluluk almasını sağlamak için yapılmaktaydı. Tonguç’a göre enstitüleri tek ve terör yaratan otoriterlerden kurtarmak gerekmektedir; ayrıca enstitülerin, o kişi bulunduğu zaman işleyen, bulunmadığında işlemeyen yerler olmadığını ifade etmiştir. (Çoban, 2011, s. 453). Sistem şahsa değil, kurum içinde olan herkese bağlıydı. Eş deyişle enstitü idaresinde; müdür, müdür yardımcısı, öğretmen ve öğrenci söz sahibiydi. Tonguç’un temel olarak yapmak istediği şey öğrencilere sorumluluk bilincini aşılmasıdır. Bu sorumluluk bilincini edinen öğrenciler, köylere geri döndüklerinde karşılaştıkları sorunları çözebileceklerdi.

Enstitüler, öğrencileri köy koşullarına hazırlama anlayışı ekonomiklik anlamında da önem arz etmektedir. Zira köy enstitüsünün içinde bulunduğu yıllar dünya ve Türkiye için zor şartlar barındırıyordu. Gerek II. Dünya Savaşı gerekse yeni kurulan ülkenin ekonomisinin iyi olmaması atılacak her adımın tasarruflu olmasını gerektiriyordu. “Köy Enstitüleri, II. Dünya Savaşı’nın sınıra dayandığı, ülkede kuraklık ve kıtlığın kol gezdiği bir dönemde kuruldu. Ülke kaynakları her yönden kısıtlı ve ürünün büyük kısmı da her an çıkacak savaş için ayrılıyordu” (Aysal, 2005, s. 275). Bu nedenle köy enstitülerinin kuruluşu ve ihtiyaçlarının karşılanması devlet ekonomisine yük olmadan karşılanması gerekiyordu. Bu minvalde köy enstitülerinin giderleri, ya da ihtiyaçları elden geldiğince enstitünün kendi içerisinde karşılanmaya çalışılmıştır. Örneğin enstitülerde tarım, hayvancılık, kümes hayvancılığı, arıcılık, -yerine göre- balıkçılık, demircilik, marangozluk yapıldığı için enstitünün birçok ihtiyacı karşılanıyordu. Karşılanamayan ihtiyaçlar ise üretilen fazla ürün karşılığında elde edilen kârla gideriliyordu. Hatta okul için gerekli olan binalar bile öğretmen, öğrenci işbirliği ile inşa edilmekteydi. Köy enstitülerinin bu tarz bir anlayışa sahip olması o dönemde ülke ekonomisine büyük çapta harcamalar yaptırmayı önlemiştir. “Köy Enstitüleri bu şartı gerek okul binası ve malzeme, gerek öğretmen masrafı bakımından en ekonomik şekilde halletmek durumunda olan bir sistemi beraberinde getiriyordu” (Kaplukan, 2012, s. 185). Enstitülerin bu anlayışla kurulması ve işlerini yürütmeye çalışması II. Dünya Savaşı sırasında ülke ekonomisine yük olmamasını sağlamıştır. Buradan yetişen öğretmenler yurdun dört bir yanına görevlendirilmiş ve ülkenin eğitim ihtiyacı -kısmi de olsa- karşılanmaya çalışılmıştır. Bu öğretmenlerin ülkenin kalkınmasına, modernleşmesine katkı sağladığı söylenebilir.

Enstitülerde işler imece usulü görülür, gereksiz masraflardan kaçınılırdı. Dayanışma ile yapılan işler okulun verimli işlenmesini sağlıyordu. Burada hiyerarşik bir sistem yoktu; herkes elinden geldiğince birbirine yardım eder ve bir şeyler öğrenirdi. Örneğin; “öğrenci için masa, sandalye, dolap, karyola gibi eşyalar ışıklarında çok ucuza mal edilmiştir. Burada, aracısız olarak gerekli eşya ve bazı yiyecek maddelerinin döner sermaye ya da kooperatif yoluyla sağlandığını da belirtmeliyim. İşçi hademe yok denecek kadar azdı. Enstitüler’in günlük işleri öğrenciler tarafından yapılırdı. Örneğin, elektrik santralının yalnız yağlama gideri olarak beş-on kuruş günlük masrafı oluyordu. Su akar, türbin döner, öğrenciler işletirdi” (Makal, 2005, s. 68). Hatta bu uygulamayı yani okul ihtiyaçlarının içerden karşılanması anlayışı köylere öğretmen olarak atanan köy enstitüsü öğrencilerinin de benimsediği bir yol olmuştur. Öğretmenler gittikleri köylerde işleri köyün elverdiği olanaklar dâhilinde dayanışma içerisinde yürütmeyi amaç edinmişlerdir. Dolayısıyla köyün kalkınması elbirliğiyle köy içinden halledilmeye çalışılmıştır.

Köy enstitüsünde günlük hayat sabahın ilk ışıkları ile başlar, yıkanma ve giyinmeden sonra sabah jimnastiği veya halk oyunları oynanır, daha sonra kahvaltıya geçilirdi. Enstitülerde güne öğrenci ve öğretmenlerin katılımıyla topluca oynanan halk oyunları ile başlanılıyordu. Bu uygulama hem enstitüde samimi bir havanın oluşmasına hem de öğrencilerin psikolojik ve sosyal gelişimine büyük katkısı oluyordu. Ayrıca motive edici bir faaliyet olduğu da söylenebilir. Halk oyunları oynatılmasındaki neden ise öğrencinin fiziksel, kültürel ve sanatsal yönden geliştirmeyi amaçlıyordu (Elpe, 2014, s. 27). Bu işlemler bittikten sonra saat: 08.30 sıralarında toplanılarak yoklama ve günlük işlerin dağılımı yapılırdı. Sabah programı 3 saat sürerdi. Öğleden sonra sabah çalışmasına benzer bir çalışma devresi olurdu. Akşam yemekten sonra ise ders çalışma evresi ve sonra günün programı 21.00 veya 21.30 gibi sona ererdi. Haftalık program cumartesi saat: 12.00’de sona ererdi (Kirby, 1962, s. 231-232). Cumartesiyi pazara bağlayan gece ise haftalık yorgunluğun atılması adına sanatsal ve eğlence amaçlı faaliyetler düzenlenirdi. Mevsimlik programlar ise, enstitünün bulunduğu coğrafyanın özelliklerine göre hazırlanır ve uygulanırdı (Şeren, 2008, s. 222). Günlük, haftalık, mevsimlik programların olması bu okulların işleyişinin ne denli sistemli bir şekilde yürütüldüğünü göstermektedir. Öğrenciler enstitülerde ders dışında mutlaka bir şeylerle zaman geçiriyorlardı; ya sanatsal faaliyet ya okuma ya kültürel uygulamalar ya da yazı, şiir, öykü yazma gibi birçok faaliyette aktif bir şekilde bulunmaktaydılar. Hatta öğrenciler tarafından yazılan metinler dergilerde yayımlanırdı. Öğrenciler, şiir ve öykülerini *Köy*

Enstitüleri Dergisi’ne yollar, beğenilenler yayınlanırdı. Derginin genel merkezi *Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü* idi. Burada enstitülerin ihtiyaç duyduğu öğretmenler yetiştiriliyordu. Öğrenim süresi 3 yıldır. Her öğrenci bir eser yazarak buradan mezun olarak enstitülerde öğretmen olmaya hak kazanıyordu. “Üç öğrenim yılı süresince dersler, inceleme gezileri, stajlarla yetiştirilen, yoğurulan öğrenci beşinci sömestreden itibaren devam eden derslerle, denemesinden ve pratik iş ödevinden ilgili öğretmenlerce bir kanaat yoklamasına tabi tutulur. Bunlardan başarı göstererek (derslerden-denemeden pratik çalışmalarından) en az orta derecede not alırsa diplomaya hak kazanır. Denemelerde, yayınlanmaya elverişli olma niteliği aranır. Pratik iş ödevinin işe yarar, kalıcı bir eser olması gerekir” (Başaran, 1974, s. 20). Basılan dergi bütün enstitülere yollanır ve dergiye büyük ilgi duyulurdu. “Dergi geldiği gün elden ele dilden dile dolaşıyordu... Her Enstitüden seçilmiş şiirler, inceleme, öykü vb. yazılar köy enstitüleri dergisine ulaşıyor, beğenilenler dergide çıkıyordu” (Türkoğlu, 1997, s. 254). Öğrencilerin yazı kabiliyetini güçlendirmeye bu denli teşvik edici faaliyetler, enstitülerin sadece bedensel becerilerini geliştirmesinin yanında mental becerilerinin de geliştirmeye önem verdiğini gösterir. Yazı dili gelişen öğrenciler köylerde öğretmenliğe başladığında köy yaşamını gözlemleyip yazıya dökebileceklerdi.

Köy enstitülerinde yürütülen derslere baktığımız vakit içeriğinin zengin ve kapsamlı olduğunu görmekteyiz. Dersler 3 ana başlık altında çeşitlenmektedir. Bunlar; kültür, tarım, teknik dersleridir. Enstitünün eski mezunlarından olan Makal, *Köy Enstitüleri ve Ötesi* adlı eserinde okutulan dersleri şu şekilde belirtmektedir:

Enstitülerde okutulan dersleri üç kümeye ayırmak doğru olur. Bunlardan birincisi, **kültür** dersleri dediğimiz derslerdir. Bu kümeye; Türkçe, tarih, coğrafya, yurttaşlık bilgisi, matematik, fizik, kimya, tabiat ve okul sağlığı bilgisi, yabancı dil, el yazısı, resim-iş, beden, eğitimi ve ulusal oyunlar, müzik, askerlik, ev idaresi ve çocuk bakımı, öğretmenlik bilgisi, tarım işletme ekonomisi ve kooperatifçilik girer. Her sınıfa haftada 22 saat.

Tarımla ilgili dersler: Tarla ziraatı, bahçe ziraatı, sanayi bitki ziraatı ve ziraat sanayi, zootekni, kümes hayvancılığı, arıcılık ve ipek böcekçiliği, balıkçılık ve su mahsulleri. Her sınıfta haftada on bir saattir.

Teknik ders ve çalışmalar: Demircilik: (Sıcak ve soğuk demircilik, nalbantlık, motorculuk.), Dülgerlik: (Dülgerlik, marangozluk, duvarcılık.), Yapıcılık: (Yapıcılık, betonculuk, dülgerlik.), Biçki-Dikiş: (Dikiş, örgü ve dokuma, ziraat sanatları.), her sınıfta haftada her ders çeşidi on bir saattir (Makal, 2005, s. 60-61).

Ders çeşitliğinin bu kadar fazla olmasındaki en önemli etkenlerden biri köyde öğretmenlik yapacak kişinin çok donanımlı olması gerektiğinden kaynaklanmaktadır. Zira köy yaşam koşulları kent yaşamına göre daha zor ve insanlar doğa ile daha içli dışlı yaşamaktadırlar. Bu yüzden köy öğretmeni her zorluğa elinden geldiğince çözüm üretmek istiyorsa bu derslerin okutulması makul görünmektedir. Ayrıca köy öğretmeni köye sadece okuma-yazma öğretmek için gitmemektedir. Öğretmen, okuma-yazma öğretmenin yanında; köy insanına yapılan işlerin profesyonel bir şekilde yapılmasını da öğretmekteydi. Yani köy yerinde köylüye ihtiyaca göre meslekler öğretiyordu. Örneğin öğretmen; köylülere modern tarımı, hayvancılığı, marangozluğu, duvarcılığı, demirciliği, biçki-dikiş gibi faaliyetlerini de öğretmektedir. Öğretmenin köyde bulunması sonucu köyde bir işbölümü ortaya çıkmakta ve yapılan işlerden verimlilik artmaktadır. 1940 tarihli 3803 sayılı yasanın altıncı maddesi köy enstitüsü mezun öğretmenlerin köydeki fonksiyonlarını şöyle açıklamaktadır: “Köy enstitülerinden mezun öğretmenler, tayin edildikleri köylerin her türlü öğretim ve eğitim işlerini görürler. Ziraat işlerinin fennî bir şekilde yapılması için bizzat meydana getirecekleri örnek tarla, bağ ve bahçe, atölye gibi tesislerle köylülere rehberlik eder ve köylülerin bunlardan istifade etmelerini temin ederler. Bu öğretmenlerin disiplin işlerinin ne suretle görüleceği bir nizamname ile tayin edilir” (Köy Enstitüleri, 1940, s. 13682). Yasadan da anlaşılacağı üzere öğretmenlerin köy vazifesi çok yönlüdür. Okuma yazmadan, modern tarım ve atölye tesislerinin rehberliğini yapma görevleri vardır. Öğretmen köyde başvurulacak kılavuz olarak konumlanmıştır. Köy enstitülerinde öğrenciler bu işlerin üstesinden gelebilecek anlayışla eğitildikleri için köyde kılavuz olmaları köyü birçok yönden geliştirecektir. Köy enstitülerinin eğitimi ve görevi ile ilgili Tonguç şunları belirtmektedir: “Köy Enstitüsü’nün görevi, öğretmen ve köy meslekleri erbabını yetiştirmek, bunların yanında bütün köy sorunlarının çözüm yolları bulmak için araştırmalar, incelemeler yapmak olacaktır” (Balkır, 1998, s. 122). Dolayısıyla bunları gerçekleştirecek öğretmen adayları bulmak, eğitmek önem arz etmektedir. Köy enstitülerinde öğrenci seçimi ve eğitim süresi de 1940 tarihli 3803 sayılı yasa ile belirlenmiştir. Öğrenciler; sağlıklı, ilkokulu bitirmiş, kabiliyetli ve köy çocuklarından oluşmaktaydı. Eğitim süresi ise en az 5 yıl olarak

ayarlanmıştır: “Enstitülere tam devreli köy ilkokullarını bitirmiş sıhhatli ve müstait köylü çocuklar seçilerek alınırlar. Enstitülerin tahsil müddetleri en az beş yıldır” (Köy Enstitüleri, 1940, s. 13682). Adı geçen niteliklere sahip öğrencilerin bulunması için köylere müfettiş ve gezici başöğretmen yolları, öğrencilerin ana nitelikleri yazılı ‘öğrenci seçim fişi’ tutulur, daha sonrasında tutulan bu fişler milli eğitim müdürlüğüne ve enstitülere gönderilirdi (Şeren, 2008, s. 214. Ayrıca: Köy Enstitüleri, 1942, s. 3245). Enstitülerde öğretmenlerce oluşan komisyon tutanakları inceler; kabul alan öğrenciler milli eğitim müdürlüğüne bildirilirdi (Şeren, 2008, s. 214-215). Sonunda öğrenciler bu aşamalardan geçerek enstitüye kabul edilirdi. Kabul edilen öğrenciler enstitüde yatılı olarak kalırdı. İsmail Hakkı Tonguç tarafından düşünülen ve 1940 yasasında yer alan Köy Enstitüsü yalnız bir okul değil aynı zamanda modern bir çiftlik ve öğrencilerin kendi binalarını bizzat kendileri yapmayı, toprağı işlemeyi öğrendikleri, bir yandan çok yönlü derslerini gördüğü, bir yandan da yaşantılarını düzenledikleri yatılı kurumdur (Eyüpoğlu, 1999, s. 86). Enstitülerin yatılı olması öğrencilerin çoğu zamanını enstitüde geçirmelerine olanak tanıyordu. Bu da günün neredeyse her vaktinde bir şeylerin öğrenildiği, yapıldığı, uygulandığı anlamına geliyordu. Köy enstitüleri yatılı olmasının yanında karma eğitim anlayışına sahipti. Yani enstitüye sadece köyden erkek öğrenciler değil, kız öğrencilerde kabul edilmekteydi. Bu uygulama döneminde çok ses getirmiş olsa da Türkiye’nin modernleşmesi açısından önemli bir adım olmuştur. Çünkü Türkiye eğitim tarihinde yatılı düzeyde karma eğitimi, ilk kez köy enstitülerinde uygulanmıştır (Tuna, 2009, s. 22). Karma eğitimin önemini eski enstitü mezunu olan Türkoğlu *Tonguç ve Enstitüleri* adlı eserinde şöyle izah etmektedir:

Ayrıca yeni eğitim politikası kadın ile erkek arasında var olan fırsat eşitsizliğini azaltıyordu. Bunu örgütleyecek, düzenleyecek ilkeler, yapılan denemelerde ortaya çıkmıştı. Tonguç'un kadın eğitimine bakışı, Türk toplumuna yeni ve güzel bir "yüz" kazandıracaktı. Yalnız köylü erkekler değil, köy kızları ve kadınları da toplumun gereksinimleri ve kendi beklentileri doğrultusunda çağdaş alışkanlıklar, beceriler kazanacaktı. Küçük köylere bir an önce öğretmen verilmesi en başta köy kızlarının olanaksızlığını azaltıyordu. Yeni açılacak kurumlara yeterince kız öğrenci alınarak, eğitim tarihinde ilk kez köy kızları ve erkekleri devlet eliyle ileri öğrenim olanağına kavuşuyordu. Yeni örgütlenmede okulsuz köy kalmayacağı gibi kız-erkek tüm çocuklar ve erişkinler bu eğitim çarkından geçirilecekti (Türkoğlu, 1997, s. 150).

Kadınların eğitilmesi önemli olmasının yanında köyden kız çocuklarının eğitilmesi ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü köy yerinde kadınların toplumsal konumu kente göre daha kötüydü. Bu yüzden köylü kız çocuklarının eğitilmesi ve köylere öğretmen olarak görevlendirilmesi köyde yaşayan (özellikle) kadınların gerek bilinçlenmesi gerekse pratik hayatta uygulayacakları el işlerini öğrenmesi köyde kadına bakışı değiştirmek adına önemliydi. Kadının bilinçlenmesi, toplumun bilinçlenmesi demektir. Bilinçli anneler bilinçli fertler yetiştirir. Dolayısıyla diyebiliriz ki karma eğitim sistemi modernleşme adına ülkenin sosyolojik yapısı göz önünde bulundurulduğunda devrim niteliğindedir.

3. Köy Enstitülerinin Kapanışı

Köy enstitüleri kurulduğu yerler, işleyiş, içerik ve amaçları bakımından Türkiye’nin eğitim hayatı içerisinde farklı bir yerde durmaktadır. Bununla beraber temel nedeni bu okulların pratik yaşamla temas halinde bir eğitim anlayışı benimsemesidir. Köy enstitülerinde, “duvar ören, tarım yapan, marangozluk, demircilik yapan, aynı zamanda dünya klasiklerini okuyan ve müzik yapan insanlar yetiştiriliyordu. Bilindiği gibi bu şekilde yetişen çocuklar kendilerine güveni olan, üretken insanlardır” (Kartal, 2008, s. 29-30). Enstitülerin eğitim sistemi diğer okulların standartlarına benzememekteydi. Dolayısıyla bu farklı eğitim sistemi ister istemez beraberinde muhalif sesleri ortaya çıkarmıştır. Bu da enstitülerin sonunda kapanmalarına/kapatılmalarına yol açmıştır. Enstitülerin kapanması aşamalı bir şekilde gerçekleşmiştir. 1946 seçimleri ile birlikte Hasan Ali Yücel Milli Eğitim Bakanlığında, İsmail Hakkı Tonguç İlköğretim Genel Müdürlüğünden alınırlar. Bu görevden almalarının temel nedeni ise köy enstitülerinin ‘solcu yuvası’ olduğu suçlamalarıydı (Kapluhan, 2012, s. 188). Görevden alınmalarla birlikte köy enstitülerinin eğitim programlarında aşamalı bir şekilde ciddi değişiklikler olmuştur. 1947 programı ile başlayan 1951 programı ile ivme kazanan köklü program değiştirme süreci, enstitüleri klasik öğretmen yetiştirme okullarına dönüştürmüştür (Ülkü, 2008, s. 43). Örneğin köy enstitülerine başlarda sadece köylerden öğrenci alınırken yapılan değişikliklerle beraber kentlerden de öğrenci almaya başlamıştır.

Köy enstitülerine yöneltilen temel suçlamaları Şerafettin Turan genel olarak şöyle sıralamıştır:

- 1- Enstitülere yalnızca köy çocuklarının alınması ve mezunlarının da yine köylerde görevlendirilmesi, toplumda bir köylü-kentli ayrımı yani sınıf farklılığı doğurmaktadır. Bu bölünme, Anayasaya da girmiş olan halkçılık ilkesine ve anlayışına da ters düşmektedir.
- 2- Enstitülerde, aşırı solcu, hatta komünist ideolojiyi yansıtan bir eğitim-öğretim yaptırılmaktadır. Öğrencilerin okul yapımlarında, tarım ve teknik uygulamalarında, temizlik ve bakım işlerinde çalıştırılmaları, Sovyet Rusya’yı, komünist rejimeri andırmaktadır. Bu tür eğitim milliyetçilik ilkesiyle çalışmaktadır. Nitekim Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü’nde öğrencilere Komünist Manifesto dağıtılmıştır.
- 3- Enstitülerin yönetici ve öğretim kadrosu, genelde solcu, Marksist tanınan kişilerle doldurulmuştur.
- 4- Yatılı olan enstitülerde uygulanan karma öğretim, yani kız-erkek beraberlikleri, Türk aile ve ahlak anlayışına uymamaktadır.
- 5- 4274 sayılı yasanın okul-işlik-öğretmen evi yapımında ve çocuklarını okula göndermede köylülere getirdiği yükümlülükler, yerine getirilemeyecek derecede ağırdır. Hele yurdun ulaşımı güç bölgelerinde tek tip okul binası projesinin uygulanması yapım giderlerini daha da artırmaktadır. Bu yükümlülükler, Anayasanın eşitlik ilkesine de aykırıdır (Turan, 1999, s. 47).

Bu suçlamalarla birlikte, enstitülere yöneltilen başka eleştiriler ise öğrencilerin yaşları farkı gözetmeksizin birçok ağır işte çalıştırılması ve işlerin cinsiyete göre belirlenmesidir. Cinsiyete göre iş bölümünün olması geleneksel rollerin hala benimsendiğini göstermektedir. “Başlangıçta erkek öğrencilere odun kesmek, su temin etmek gibi görevler; kız öğrencilere cinsiyetlere göre ateş yakmak ve yemek yapmak gibi görevler verilir. Yeni oluşturulacak ulus devlette toplumun devamı için toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretimini sağlayan bir eğitim sistemi icra edildiği görülmektedir.” (Aydeniz, 2021, s. 410). Suçlamaların etkisi ile enstitü için yeni bir yönetmelik hazırlandı (1947). Buna göre öğrencilerin artık yönetime katılması, yetki ve sorumluluk alması sona ermiştir, kız ve erkeklerin kaldığı yerler ayrılmıştır, serbest okuma saatleri kaldırılmıştır, öğrenci alımlarında kent-köy ayrımı gözetilmeyecektir, iş eğitimi uygulaması kaldırılmıştır, köylerde sağlık örgütlenmesi yok edilmiştir (Türkoğlu, 1997, s. 513).

Bu suçlamaların yanında köy enstitüleri köylünün bilinçlenmesini sağladığı için ağa-eşraf kesimi rahatsız oluyordu. Zira gözü açılan köylü geleneksel ağa-eşraf otoritesini sorgulamaya koyulmuştur. Eş deyişle enstitüler köylerin ağa-eşraf hiyerarşik yapısını tehdit etmeye başlamıştır (Kartal, 2008, s. 35). Bu yüzden toplumun bu kesimi enstitülere karşı cephe almıştır. Çünkü ağa-eşraf kesimi, köylünün cahil kalmasını, gözünün açılmamasını istemektedir. Ağalığın devam etmesi eski düzenin korunmasına bağlıdır. Bu bakımdan ağaların en büyük korkusu bir padişah gibi yönettiği köyünün ve bir maraba gibi çalıştırdığı köylünün kendisine karşı çıkması ve ağalığının bitmesidir (Aydeniz, 2021, s. 412).

Eleştiri ve suçlamalara rağmen köy enstitüleri, 14 yıllık sürede (1940-1954), 21 yerde köy enstitüsü açmış ve bu enstitülerde: 17 bini aşkın öğretmen, 8 bin civarında eğitmen, 2 binin üstünde sağlık memuru yetiştirmiş olup, takribi olarak 16 bin köyü öğretmene kavuşturmuştur (Elmas, 2020, s. i-ii). Bu tabloya baktığımız vakit köy enstitüleri dönemin gerek ekonomik zorlukları, gerekse muhalif kesimin baskısına karşı iyi işler yapmıştır. Devlet kademesinden ve toplumun bazı kesiminden yükselen bu suçlamalar doğrultusunda Tonguç’un kurmuş olduğu okullar kapatılmıştır. Köy enstitüleri içeriğinin bu değiştirmelerden sonra yine de Tefvik İleri’nin bakanlığı döneminde çıkartılan 27 Ocak 1954 gün ve 6234 sayılı yasa ile köy enstitüleri tümüyle öğretmen okullarına dönüştürülerek kapatılmışlardır (Turan, 1999, s. 51).

Sonuç

Türkiye’nin eğitim hayatında önemli bir yeri olan köy enstitüleri, ülkenin kalkınmasının köyün kalkınmasına bağlı sayarak yurttaş eğitimine köylerden başlamayı kendisine görev edinmiştir. “Köy enstitüleri, Türkiye’nin kırsal kesimlerinde, kırsal alanların kendine özgü yöntem ve sistemiyle modernleştirilmesi amacıyla kurulmuş bir projedir” (Gönder & Dükal & Aydingüler, 2022, s. 24). Bu yüzden köy enstitüleri şehirden uzak, köylere yakın yerlerde kurulmuştur. Köyün kalkınması ve köy insanının çok yönlü olarak eğitilmesi ezber, teorik bilgilerin dayatılması ile olamayacağını incelediği köylerle fark eden Tonguç, eğitimin ihtiyaca uygun pratik saha ile bağlantılı verilmesini savunmuştur. Eğitim yalnızca okuma-yazma ile sınırlı değildi (Ekoç, 2020, s. 456). Eş deyişle onun eğitim sistemi

çok yönlü yaparak, yaşayarak öğrenmeyi gerektiriyordu. Öğrenciler mental, sanatsal, kültürel, teknik, mesleki, bedensel olarak eğitiliyordu. Çok yönlü bir eğitimden geçen öğrenciler, özgüvenleri yerinde, konuşma becerisi güçlü, eleştirel ve analitik düşünmeye sahip bireyler olarak mezun olmaktaydılar. Tonguç öğrencilerin ‘birey’ olarak yetişmelerine büyük önem veriyordu. Bu yüzden enstitüde toplantılara öğrenciler dâhil edilir ve sözlerini çekinmeden söylemeleri istenirdi. Öğrenciler; enstitünün sorunlarına kafa yorar, fikir üretir, yeri geldiğinde yürütülen politikalara, kararlara itiraz ederlerdi. Ayrıca bu eğitimi alan köy öğretmenleri gittikleri köylerde köyün sorunlarıyla mücadele edebilmekte, inisiyatif alabilmekteydiler. Köy enstitüsünün Türkiye’nin eğitim hayatına kazandırdığı bir yenilik ise karma eğitim uygulamasıdır. Cinsiyet farklılığını eğitimde kıran enstitüler, Türkiye’nin eğitiminin çağdaşlaşmasına katkı sağlamıştır. Hatta “köy Enstitüsü deneyimi, ülkemizde çağdaş eğitimin öncü bir uygulamasıdır” (Altunya, 2014, s. 47).

Köy enstitüleri açıldıkları yerlerde köylere ve köylüye birçok katkı sağlamıştır. Örneğin; Malatya’daki Akçadağ Köy Enstitüsü, köyleri dolaşarak, iklim koşulları ve yörenin toprağı üzerinde incelemeler yapmış ve yörenin kayısı yetiştiriciliğine elverişli olduğunu tespit etmiştir (Kartal, 2008, s. 29). O günden bu güne baktığımız vakit Malatya kayısıda marka olmuştur. Örnekte de gördüğümüz gibi enstitüler açıldıkları yerlerde olumlu etkilerde bulunmuştur. Enstitüde yetişen öğrenciler de gittikleri köylerde köyün eğitim, sosyal, ekonomik, pratik yaşam, teknik yönlerinden canlanmasını sağlamıştır. Köylerin canlanması ülkenin canlanması anlamına gelmektedir. Tonguç’un savunduğu sav esasında da buydu. “Köylü zannedildiği kadar bilgisiz, görgsüz ve düşkün değildir. Cepheden cepheye koşarak memleketi kurtaran odur. Onun için -hizmet ve alaka bekleyen manzarasıyla karşımızda duran bu insanları kurtarmak ve yükseltmek lazımdır” (Tonguç, 2020, s. 34). Köy ne kadar canlanır, modernleşirse köy-kent arasındaki uçurumda kapanmaya doğru gider. Dolayısıyla köy enstitüleri ve yetiştirdiği öğretmenler ülkenin gelişmesini ve geleceğe umutla bakmasını sağlamıştır. Sonuç olarak köy enstitüleri Türkiye’nin eğitim ve modernleşme alanlarına olumlu katkıları olmuştur. Kapatmasına götüren etkenler her ne kadar Tonguç’un yaptıklarını önlemeye çalışsa da o, yetiştirdiği gençlerle döneminde ulaşabildiği köylere ilmi, bilinçlenmeyi ve modernleşmeyi götürmüştür.

Kaynakça

- Akyüz, Y. (2007). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Altunya, N. (2014). Köy Enstitüleri Sisteminde Yönetim, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10, Eylül, s. 28-49.
- Aydeniz, A. (2021). Kemal Tahir İle Köy Enstitülerine Bakmak: Bozkırdaki Çekirdek, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 14, Sayı 76, s. 405-413.
- Aydın, B. (2014). Bauhause Tasarım Okulu, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (1), s. 105-120.
- Aysal, N. (2005). Anadolu’da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 35-36, Mayıs-Kasım, s. 267-282.
- Balkır, S. E. (1998). *Eski Bir Öğretmenin Anıları*, (Cumhuriyet Gazetesi), İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın Ve Yayıncılık A.Ş.
- Başaran, M. (1974). *Tonguç Yolu Köy Enstitüleri: Devrimci Eğitim*, Ankara: Varlık Yayınları.
- Başaran, M. (1990). *Özgürleşme Eylemi: Köy Enstitüleri*, İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Bulat, M. & Bulat, S. & Çoban, A. (2011). Öğretmen Yetiştirme Politikası Olarak Köy Enstitüleri Örneğinin İncelenmesi, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Mayıs, Cilt: 19, No: 2, s. 449-458.

Ekoç, A. (2020). Unfinished Song In Teacher Education: The Village Institutes Experience In Turkey, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö7), 455-467. DOI: 10.29000/rumelide.808742 , s. 455-467.

Elmas, A. (2020). *Köyü Canlandırma Hareketi Olarak Köy Enstitüleri*, Ankara: İksad Yayınevi.

Elpe, E. (2014). Köy Enstitüleri ve Sanat Eğitimi, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 15-34.

Eyüpoğlu, S. (1999). *Köy Enstitüleri Üzerine*, (Cumhuriyet Gazetesi), İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın Ve Yayıncılık A.Ş.

Gönder, H. & Dükal, K. & Aydınöüler, Y. (2022). The Question of the Modernization of Turkey's Rural Areas: Village Institutes, *Verejná Správa a Spoločnosť*, 23/2022(1). <https://doi.org/10.33542/VSS2022-1-02> p. 24-37.

Kapluhan, E. (2012). Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği Ve Köy Enstitüleri, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 26, Temmuz, s. 172-194.

Kartal, S. (2008). Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, Haziran, s. 23-36.

Kirby, F. (1962). *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, Ankara: İmece Yayınları.

Köy Enstitüleri. (1940). 3803 Sayılı Yasa, *Resmi Gazete*, Sayı: 4491, Ankara, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/4491.pdf> , s. 13682-13683, (Erişim Tarihi: 25.12.2021).

Köy Enstitüleri. (1942). 4274 Sayılı Yasa, *Resmi Gazete*, Sayı: 5141, Ankara, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/5141.pdf> , s. 3243-3250, (Erişim Tarihi: 25.12.2021).

Makal, M. (1970). *Kalkınma Masalı*, Ankara: Bizimköy Yayınları.

Makal, M. (2005). *Köy Enstitüleri Ve Ötesi*, Ankara: Piramit Yayınları.

Sakaoğlu, N. (1992). *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Şeren, M. (2008). Köye Öğretmen Yetiştirme Yönüyle Köy Enstitüleri, *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 1, s. 203-226.

Tahir, K. (2011). *Bozkırdaki Çekirdek*, (1967), İstanbul: İthaki Yayınları.

Tonguç, E. (1970). *Devrim açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*, İstanbul: Ant Yayınları.

Tonguç, E. (2007). *Bir Eğitim Devrimcisi İsmail Hakkı Tonguç (Yaşamı, Öğretisi, Eylemi)*, İzmir: Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği Yayınları.

Tonguç, İ. H. (2020). *Canlandırılacak Köy*, (1939), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tuna, S. (2009). Köy Enstitüleri’nde Kadın Olmak, *Fe Dergisi*, No: 1, Sayı: 1, s. 20-29.

Turan, Ş. (1999). *Türk Devrim Tarihi*, 4. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Türkoğlu, P. (1997). *Tonguç ve Enstitüleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Usta, C. O. (2021). Doğuşu, Gelişimi Ve Bitişi Ekseninde Köy Enstitüleri Ve Verdiği Eğitim, *Yüksek Lisans Tezi*, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, (Erişim Tarihi: 24.12.2021).

Ülkü, C. (2008). Sanat Eğitimi, Sanat ve Köy Enstitüleri, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, Haziran s. 37-45.

Yılmaz, Ö. (1977). Schools For Developing Countries: The Turkish Village Institutes, *Journal Of The International Society Of Educational Planners*, Volume 3, No. 4, p. 72-80.

Zürcher, E. J. (2020). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yayınları.

Milliyetçilik ve Ulusalçılık (Yurtseverlik) Arasında Kalmış Bir Aşk Olarak Vatan
Homeland as a Love Caught Between Nationalism and Nationalism (Patriotism)

Doç. Dr. Aydın AKTAY

Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sakarya, Türkiye

ORCID: 0000-0001-9806-3365 | Email: aydinaktay@sakarya.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Aktay, A. (2024). Milliyetçilik ve ulusalçılık (yurtseverlik) arasında kalmış bir aşk olarak vatan. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 110-116.

Makale Türü / Article Types: Kitap Kritiği / Book Review

Geliş Tarihi / Received: 15.12.2023 **Kabul Tarihi / Accepted:** 22.05.2024

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June 2024

Cilt/ Volume: 4 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 110-116

İntihal / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two reviewers and confirmed to be plagiarism-free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi / Siirt University Faculty of Arts and Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Aydın AKTAY). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

“Vatan Aşkı” Kitabında, Viroli, milliyetçilik ve ulusalçılık (yurtseverlik) kavramları arasında karşılaştırmalar yaparak yurtseverliğin milliyetçiliğe niçin tercih edilmesi gerektiğinin gerekçelerini temellendirmeye çalışır. Kitap boyunca Viroli bu karşılaştırmayı genellikle Yurtseverlik lehine işleyen milliyetçilik aleyhine işleyen bir retorikle ve örneklerle ortaya koymaya çalışmaktadır. Viroli, rasyonellik, evrensel insani değerlere mesafeleri açısından her iki ideolojiyi karşılaştırarak milliyetçiliğin handikapları olarak belirlediği fanatizm, katılık, ırkçılık ve faşizm üretme potansiyeline karşı yurtseverliğin ya da günümüzdeki adıyla ulusalçılığın bunları engelleyen bir mükemmellik yanında insani, evrensel değerlere ve rasyonaliteye uyumu, demokratik değerlere açılımı gibi özellikleriyle adeta bir kurtarıcı gibi sunulmaktadır. Bu çalışmada söz konusu kitabın analizi eşliğinde bu karşılaştırmaların ve içerdiği iddiaların doğruluğu tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Vatansever(lik), Yurtsever(lik), Milliyetçi(lik), Ulusal(cılık), Dinsel Yurtseverlik, Politik Yurtseverlik, Cumhuriyetçi yurtseverlik

Abstract

In his book “Love of the Country”, Viroli tries to justify why Patriotism should be preferred to nationalism by making comparisons between the concepts of Nationalism and Patriotism. Throughout the book, Viroli tries to put forward this comparison with a rhetoric and examples that generally work in favor of patriotism and against nationalism. Comparing both ideologies in terms of rationality and their distance from universal human values, Viroli argues that against the potential of producing fanaticism, rigidity, racism and fascism, which he identifies as the handicaps of Nationalism, Patriotism, or as it is called today, Nationalism, has a perfection that prevents these, as well as its harmony with humane, universal values and rationality, and its expansion into democratic values. It is presented as a savior with features such as. In this study, the accuracy of these comparisons and the claims they contain are discussed, accompanied by the analysis of the book in question.

Keywords: Patriotism, Patrioticism, Nationalism, Citizenship, Religious Patriotism, Political Patriotism, Republican Patriotism

Giriş

Jürgen Habermas'ın Etnik Nasyonalizm'e yaptığı eleştirilerin bir benzerini yapan Viroli¹, "eskiden milli iktisatlar, devlet sınırları içinde açılırken şimdi artık devletler, pazarların içinde yerleştirilmiş durumdadır." diyen Habermas'ın (2008) izinden giderek değişen dünyanın yeni yapılanma biçimine ayak uyduracak bir millet, vatan, yurttaş, vatanseverlik, milliyetçilik tanımlamaları peşindedir.

Ulus ve ulus devletleri aşan modern dünya sistemindeki bu son değişikliklerle hem yeni değer ve birlikler yaratılmakta hem de ulusçuluk anlayışı üzerinde etkide bulunan pek çok yeni örüntüler belirlenmektedir (Yılmaz;1994, sh.57). Viroli, bu örüntüler arasında dolaşarak doğru bir vatan ve vatanseverlik tanımlaması peşinde koşmaktadır. Viroli, bunu yapmaya çalışırken bir tarz Weber'yen ideal tiplerle ya da Simmel'deki Uzaklık-Yabancı; Uzak-Yakın kavramlarını geometri dilini sosyal bilimlere diyalektik yöntemle uyarlama çabasına benzer bir yöntemle yapmaya çalışır. Simmel de zaten bunu Weber'in ideal tiplerinden mülhem ortaya koyar.² Simmel'e göre, Yabancı-Uzaklık gibi kavramlar geleneksel anlamlarının uzağında bir içeriğe sahiptir. Bunların gerçek anlamına ideal tipler yoluyla ulaşırız. (Simmel;2009)

Viroli'nin bu eserinde³, milliyetçilik ve yurtseverlik kavramları bu yöntemle, yani diyalektik bir bakış açısıyla ve ideal tiplerle yardımcıyla açıklığa kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Viroli, bu kavramsal ikiliyi karşılaştırırken, aynı zamanda milliyetçiliğe karşı yurtseverliği hiyerarşik olarak üstte tutan ve yurt severliği idealize eden bir seçimle Derrida'cı kavram çiftleştirme geleneğine de uyumlu çıkarımlar yapmaktadır. Bu yönüyle yurtseverlik, öz itibarı ile her daim olumlu milliyetçilik ise olumsuz anlam yüklemeleri ile anılmaktadır. Derrida'cı kavram çiftleştirme geleneğinde de yöntem budur zaten: Bu karşılaştırma karşılaştırılan kavram çiftlerinden biri diğerine hiyerarşik olarak her zaman üstte olacak şekilde yapılır. Oryantalizm kitabında Said, Oryantalistlerin inşa ettikleri söylemsel düzende Doğu-Batı Kavram çiftinin bu şekilde nasıl bir karşılaştırmaya tabi tutulduğunu ve bunun sonucunda nasıl bir takdim olarak hayali bir Doğu üretildiğini ifşa eder (Said, 1996).

Foucault ise, bu takdim ve karşılaştırma kültürünün tanımlama-hükmetme formülasyonu batı için nasıl bir iktidar üretimine hizmet ettiğini deşifre eder. Vatan Aşkı kitabındaki genel akış tıpkı bu şekilde bir havaya sahiptir. Kitap boyunca milliyetçilik karşısında hiyerarşik pozisyonu yukarıda bir yurtseverlik kavramı vardır. Bu kitapta, her daim olumlu içeriği ile anılan bir yurtseverlik kavramı karşısında sürekli kötü bir takdimle ve içerikle anılan milliyetçilik kavramı. Bu karşılaştırma ile hedeflenen nasıl bir tanımlama/hükmetme formülasyonudur veya ne tür bir iktidar amaçlanmaktadır acaba? (Foucault,1995)

"Vatan aşkı" kitabının (1997) baş amacı da, bu kavramların yeni dünya düzeninde artık gelişmeye başlayan "dünya vatandaşlığı" çerçevesinden kopmayan ama bir o kadar da vatanına düşkün ama yanlış tutku ve ihtiraslarla bunu fanatizme çevirmeyen bir yurtseverlik çerçevesi belirlemektir. Ülke gündemimizi yıllardır belirleyen tartışma gündemlerinin baş kavramları olan vatan, millet ve bunlara

¹ Paul Virilio (4 Ocak 1932 - 10 Eylül 2018), Fransız kentbilimci ve estetik felsefecisidir. Yeni iletişim teknolojileriyle ilgili stratejik sorunları çözmeye uzmandır. Paris Özel Mimari Okulu'nun eski yöneticisi ve şimdiki profesörüdür. 1973 yılında Galilée yayınlarının "L'espace critique" dizisine yönetici oldu. 1987 yılında mimari eleştiri büyük ulusal ödülünü aldı. 1990 yılında Jacques Derrida'nın yönetiminde Uluslararası Felsefe Koleji programını yönetti. Şiddetsizlik Ortaklığı Vakfı XXI'in 2001 yılında kuruluşundan bu yana destekçisidir. 1970'li yılların sonuna dek "dromotoloji" kavramının eski dil uzmanları için muhtemel bir anlamı vardı elbette. 1991'den itibaren askeri tekniğin gelişimi ile sinema arasında şaşırtıcı benzerlikleri ortaya çıkarmaya çalıştı. Virilio: teknoloji, bilgi tarihi ve felsefe disiplinleri arasındaki bağları kurması ve karşılaştırmalı çalışmaları ile öne çıkmaktadır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Paul_Virilio)

² "İdeal tip, değer yargılarından arınmıştır. Toplumsal olgulardaki ortak özellikleri de kendi içinde toplayan bir yapı değildir. İdeal tiplerde tipik olmayan özelliklere de yer verilmez. ideal tipler yoluyla, soyut ve kavramsal niteliğe sahip özellikleri ile gerçek toplumsal yaşamda gözlenen somut olgunun karşılaştırmasını yaparak, benzerlikler saptanmakta ve farklılıkların nedenleri araştırılmaktadır. Weber, ideal tip kavramı ile pozitivist yaklaşımın eleştirisini de yapmaktadır. (2019) Çünkü pozitivism bir olguyu tanımlarken onun en yaygın ve görünür özelliklerini tutarlı bir bütün içinde tanımlamaktadır." (Özlem,2001:170-171)

³ Viroli'nin bu eserini değerlendiren bir kitap analizi, söz konusu kitabı özetleyen kısa haliyle, daha önce 2011 yılında, bir kitap tanıtım dergisinde (Müfredat) "Vatan Aşkı Milliyetçi Midir Yurtsever mi?" Başlığıyla yayımlanmıştır. Bu çalışma ise o kitap tanıtım yazısının makale formatında genişletilerek güncellenmiş son halini içermektedir. Yakın siyasi gündemimizde oldukça etkin bir biçimde yer tutmaya başlayan Ulusalçılık-Milliyetçilik tartışmalarına ışık tutması açısından yeniden gündeme getirilmesi gereken bir konu olması hasebiyle böyle bir güncelleştirme yapılmıştır.

duyulan bağlılıklar sevgiler; bunlar etrafındaki bağlılıkları ve retorikleri belirleyen düşünceler açısından ufuk açıcı bir içerikle yoğrulmuş bu kitapta yurtseverlik ve milliyetçiliği ayırt edici bazı hususlar ortaya konmaya çalışılmaktadır. Kimlik tartışmaları ve bunlar üzerinden yürütülen siyaset biçimlerinin anlamına ve oturdukları zeminin gerçekliğine dair işaretler içeren bu kitapta, siyaset bilimi açısından yeni kavramsallaştırma imkanlarını kazanma ihtimali de oldukça güçlüdür.

Maurizio Viroli, akademik ve halk dilinde eş anlamlı olarak kullanılan “vatan aşkı”, “milli sadakat”, “yurtseverlik”, ve “milliyetçilik” kavramlarının gerçekte belirgin olarak birbirlerinden ayırt edilebilir farklarını göstermeye çalıştığı bu eserinde bu farkın gösterilme zarureti de güçlü bir sesle vurgulamaktadır. Çünkü Viroli’ye göre milliyetçiliğin yurtseverliğin bir türü olarak tanınması modern milliyetçilik-yurtseverlik kavrayışının bulandırılmasını ve birbiriyle taban tabana zıt olan bu iki kavramın birbirleri yerine ikame edilmesi gibi bir sorunsal zemin doğurmaktadır. Oysa gerek tarihi gerekse kabul ettikleri politik ilkeler ve retorikler bağlamında birbirlerinden oldukça farklı olan bu iki kavramın doğru anlaşılmadığında gerçekleşecek sosyal ve siyaset bilim alanındaki analizlerin çoğunun gerçek bir zeminden beslenme ihtimali oldukça zayıftır.

Viroli, bu eserinde (1997), yurtseverliğin cömert, kucaklayan metin örnekleri üzerinden kendisine bir yol bulmaya çalışarak özgürleştirici ve aynı zamanda farklılıkları kendi içinde yaşatmaya tahammüllü olan bir kültürü besleyen ve cumhuriyet ideali olan bir anlayışa sahip yurtseverliğin izlerini arar. Rizal’den alıntılı olduğu bu dizeler Viroli’nin özlemini duyduğu ve vatan aşkının sınırlarını belirleyen duygularının bir tercümesidir aslında:

“Tapındığım ülke, acıların en acısı
Sevgili Filipinler, duy son vedamı
Her şeyi sana bırakıyorum, ailemi, aşklarımı
Yolum ne kölelerin ne zorbalara barındığı
İnancın öldürmediği, Tanrının hükmetmediği memleket.” (Sh.17)

Bir paranın iki yüzü gibi olan milliyetçilik ve yurtseverlik çok farklı toplumsal tasarımlara sahiptir. Maurizio Viroli, bu kitabında yurtseverliğin milliyetçiliğe teslim edilemeyecek kadar önemli olduğunun altını özellikle çiziyor. Çünkü yurtseverlik, yurttaşların yönetime katıldığı, çoğulculuktan yana bir toplum projesinden yana olurken; milliyetçilik, farklılıkların silindiği, bunu sağlamak için de otoriter olmaktan çekinmeyen, kişi haklarını reddeden bir toplumsal yapıyı amaçlar. Bu çalışmasında Viroli, bu iki kavramı söz konusu endişeler merkezinden hareketle yeniden tanımlamaya ve gerçek bir zeminde doğru anlaşılmasına katkı sunmaya çalışmaktadır. Viroli, ayrıca “vatan aşkı” ile bu iki kavram arasındaki bağlantıları birbirleri ile ilişkilendirerek vatanseverliği değişik vatanseverlik çeşitleri ile birlikte tanımlamaktadır.

1. Fanatik Milliyetçiliğin Panzehiri Olarak Cumhuriyetçi Yurtseverlik

Son yüzyılın sonlarında ulus devletlerin sonunu getiren siyaset bilim analizleri eşliğinde milliyetçiliğin fanatizm ile derin irtibatının menşeyini bu iki kavram temelinde arkeolojik bir kazı titizliğinde bulmaya çalışan Viroli’nin buna yönelik cevabını aradığı sorular da oldukça ilgi çekicidir. Örneğin, milliyetçilikle fanatizm birlikteliğinin nedenlerini sorgular bu sorulardan birinde ve bir imkan olarak yurt severliğin bu fanatizme çare olabilirliği üzerinde kafa yorar. Viroli’nin kafasını meşgul eden bu sorunlar ise yıllardır ülke gerçekliğimizin bir parçası durumundadır. "Vatan", "millet" sözcükleri çok kullanılmaya başlandığında ortamın gerginleştiği, şiddetin arttığı bir ülkede yaşıyoruz. Kimilerinin "vatansever" dediklerine kimileri "vatan haini" diyebiliyor. Çünkü vatan tanımları ve vatana hizmet anlayışları farklı. Benzer olansa, vatani sevmek gereği. Biri "kasalarımızın ve çek defterlerimizin içindekilerse vatan/.../vatan kurtulmaksa kokmuş karanlığımızdan/ben vatan hainiyim" diyor, diğeri "Ya sev ya terk et". Böylesi sözler ya yurtseverliğin diliyle ya da milliyetçiliğin diliyle söylenir. Bu söylemler karşısında Viroli, şu esaslı soruyu sorar: Milliyetçiliğin fanatizm üretmesi engellenebilir mi?

2. “Milliyetçiliğin fanatizm üretmesi engellenebilir mi?”

Bugün itibarıyla bu soruya iyimser bir yanıt mümkün görünmüyor. Viroli Maurizio’ya göre milliyetçilik dili ‘on sekizinci yüzyıl sonlarının Avrupa’sında bir halkın kültürel, dilsel ve etnik birliğini ve homojenliğini savunmak ya da güçlendirmek üzere biçimlendirilmiştir.’ Artık yirmi birinci yüzyıldayız. İki yüzyıl önceki homojenleşme düşüncesi ciddi olarak irtifa kaybetti. Ulus-devletler değişti. Bu değişim olgusu karşısında bireylerin vatanla olan duygusal ve kültürel pek çok bağlarının

yeniden düşünülmesinin tam da zamanıdır diyen Viroli, Modern yüzyılda 'vatanseverliği' yorumlarken, "Vatan Aşkı" adlı kitabında, 'fanatizm'den sıyrılmış gerçek vatanseverin referansını 'şefkat' olarak vurgular. Bu 'şefkat vatanseveri' için Viroli; "Gelip geçici büyüklük, şan ve şereften, geçmişteki ya da şimdiki suçlar ve skandallardan; geçmişteki ve şimdiki acılardan ve aşağılanmalardan oluşan rengarenk bir tablo görür. Her şey onundur; kaçmak unutmak istemez. Her şeyi kabul eder ama her şeyin değeri aynı değildir ya da aynı şekilde ona ait değildir" der.(Sh.24-25). Bu cümleleriyle Viroli, bir imkan olarak fanatizmden sıyrılmış bir vatanseverin varlığını müjdelir. Oysa, milliyetçiler için "millet" politik bir kurum değil, doğal bir varlıktır; bir bitki hayat bulduğu toprağa ve havaya nasıl bağlıysa insanlardan da o kadar sıkı bir bağlılık ister. Yurttaşları birbirine ve vatana bağlayan bağ birliğe duyulan dinsel bir bağlıdır; bireyler millet bünyesinde erimelidirler. Kişi hakları ancak bu birlik sağlandıktan sonra ve birliğe katılanlar için söz konusu olabilir. Milliyetçiliğin, vatan aşkı, şan ve şeref arzusuyla tutuşan kahramanlık ruhuyla birleştiğinde, en iğrenç araçlarla yürütülen bir ihtiras halini alır. Bu tehlikeye dikkat çeken Rousseau'dan, Viroli, "Gereğinden fazla kahraman varken, asla yeteri kadar yurttaş olmamıştır" sözünü aktarır (Viroli,1997).

Aslında, Viroli'nin özlemine duyduğu "vatansever" tipi bu şekilde bir etnik ya da dinsel bir homojenite'ye hatta coğrafi bir mekana sıkı sıkıya kökleri ile bağlı bir "vatansever" tipi değildir. Viroli'nin vatanseveri, çevresindeki farklılıkların farkında ve kendi farklılığının da farkındalığında olan bir bireydir. Bu birey, birlikte yaşamını paylaştığı diğer insanlarla cumhuriyeti birlikte seven ve savunan ve hangi mekanda bulunursa bulunsun ait olduğu kültüre ve özgürlüğe düşkün olmayı başaran bir bireydir. Bu birey, aynı zamanda etnik veya dini kökeni ne olursa olsun vatandaş olmayı ya da Viroli'nin deyişiyle "yurttaş" olmayı başarmış bir bireydir.

3. Dinsel, Politik, Cumhuriyetçi Yurtseverlik Çeşitleri

Kürşat Bumin'in köşesinde aktardığı "cumhuriyetçi ruh" ile "milli bilinç" kavramları arasındaki kıyaslamasına benzer ikili bir karşılaştırma tarzı ile Maurizio Viroli, "Vatan Aşkı" kitabında modern öncesi düşünürlerden başlayıp Montesquieu, Rousseau ve Machiavelli'den Habermas'ın yazdıklarına uzanarak bu iki dili çözümlüyor. Sonra da "yurtseverlik", "yurttaş erdemi" gibi kavramları yeniden tanımlıyor ve onlara bambaşka bir içerik kazandırıyor (Bumin;2005). Bu içeriklendirme deneyimi sonucunda ise Viroli'nin ulaştığı sonuç şudur: Cumhuriyet, yurttaşların haklarını koruduğu ve ortak iyiye hizmet ettiği için "cumhuriyete bağlılık" ya da "Vatan Aşkı" rasyonel bir sevgidir. Ortak özgürlüğün düşmanlarıyla savaşırken bile yasal sınırların dışına çıkılmamalı, adaletsizliğe maruz kalan tek bir kişi olsa bile, yurttaşlar sesini yükseltmeli ve karşı koymalıdır. Yoksa tehlikeye giren kişilerin yalnızca ortak özgürlüğü değil kendi kişisel ve politik özgürlüğü olacaktır. Kısaca "vatan aşkı" Viroli'ye göre, kültür ve hayat tarzıyla ortak özgürlük ilkesine dayalı bir politik cemaat olarak cumhuriyeti sevmek anlamına gelir.

"Vatan aşkı" kitabında yer yer şiirlerle, felsefi argümanlarla, tarihten referanslarla düşüncelerini temellendirmeye çalışan Viroli, ne tür bir vatan aşkı ve nasıl bir yurtseverlik arayışı içinde olduğunu göstermeye çalışarak oldukça dağınık bir sürü metnin içinden bize kısaca yurtseverliğin milliyetçilikten farklı olduğunu hatta pek çok yurtseverlik türü olduğunu göstermeye çalışıyor. Viroli, sadece tek tür bir yurtseverlik ve tek tür bir vatan aşkı biçime olumlu baktığını vurgulamaktadır. Yurtseverliğin kolayca milliyetçiliğin indirgemeci, baskıcı ve kolayca fanatizme evrilen yönüne benzer bir tarzından söz eden Viroli, aynı zamanda tek tip bir yurtseverlik düşüncesi taşımadığını gösterir bu kitabında. Dinsel, politik ve cumhuriyetçi yurtseverlik tarzlarından söz ederek her birinin iyi-kötü yönlerini ortaya koymaya çalışan Viroli'nin dinsel ve politik yurtseverlikle arası yoktur. Bu yönüyle de çok da cumhuriyetçi/demokrat bir görüntü çizmeyen ülkemizdeki ulusalçı yurtseverlik/vatanseverlik görüntülerinden uzaklaşır.

Viroli'nin cumhuriyetçi yurtseverlik tercihi özsel olarak çeşitlilikleri tölere eden bir demokratlıkla beraber anılabilir. Oysa Cumhuriyetçi/demokrat iddialarına karşın bizde ulusalçılık; tek tipçi, bağınaz bir sekülerlik ve ırkçı bir görüntüye sahiptir. Dinsel sembollere, geleneksel fikir veya davranışlara, sığınmacılara, mültecilere, özellikle Ortadoğulu göçmenlere dönük tutum ve algılar, düşmanca tavırlar bu anlamda bu tarz ırkçı ve kaba sekülerlik anlamında bir bağınazlığın somut gösterenleri ve örneklerini oluşturmaktadır. Viroli, kitabının bu bölümünde, bu tarz bir ulusalçı yurtseverliğin, yani inanç özgürlüğünün ve çeşitliliğin hakça gereğini ihmal eden anti demokrat tutum ve tavırların, insanları iğrenç bir milliyetçiliğin batağına sürükleyeceğini açıkça ortaya koyar.

Viroli, politik, dinsel ve cumhuriyetten söz eden yurtseverlik ayrımını yaparak tercihini sonuncusundan yana kullanır. Çünkü “dinsel” ve “politik yurtseverliği” hem kolayca milliyetçiliğe dönüşen retorikleri ve biçimleriyle ürkütücü bulur hem de özgürleşmenin önünde çok despot yapılar olarak görür. Özellikle dinsel yurtseverlik biçiminin insanları tanrı ile olan ilişki biçimine benzer bir ilişki kalıbı içinde bir “vatan aşkını” üretmesi yönü ile korkunç bulur. Millet bağlılığını “bir halkın özgürlüğü, herkese özgürlük hakkı tanıyan inanç dışında kazanılamaz ve savunulamaz” ilkesi unutulduğunda ya da ihmal edildiğinde veya çığnendiğinde, iğrenç bir milliyetçiliğin batağına sürüklenir. Diyen Viroli, dinsel ve politik yurtseverliği de, aynı zamanda millileştirilmiş her türlü yurtseverlik biçimlerini de lanetler (Sh.166).

Teorik olarak savunulabilir görmekte birlikte “politik yurtseverliğin” kendi dilinden yoksun olması ve halktan kopuk milliyetçi vatan aşkı ile karıştırılabilecek hamasi bir retoriğe sahip olarak gördüğü politik dili olan yurtseverliğe karşı mesafelidir. Viroli, “cumhuriyetçi yurtseverliği” ise geçmişten bulup çıkarmaya değer bir yurtseverlik tarzı olarak benimser. Çünkü Viroli’ye göre cumhuriyetçi ve şefkat diline sahip olarak sevgi ve güven yayan retoriği ile ve özgürleştirici eylem tarzı ile bu yurtseverlik tarzının önerdiği vatan aşkının sınırları da esnektir. Viroli, yurtseverliğin milliyetçiliğe teslim edilemeyecek kadar önemli bir kavram olduğunun altını çizirken aynı zamanda birtakım handikaplarından da söz eder. Örneğin, yurtseverlerin aşırı idealize edilen ve reel hayattan kopukluğu gösteren retoriklerinin ütopyik özgürlük ve yurttaşlık ideallerinin kendilerini halktan kopardığını ve aynı zamanda bu kopukluğun yurtseverlerde reel politik yaşamın gerisinde kalmak gibi bir sonuç doğurduğunu da ekler. “Onlar özgürlükten dem vurdular ama halk ne kastettiklerini anlamadı. Ve yurtseverler kendilerini anlatamadılar çünkü kültürel olarak haktan kopuktular. Aşırı soyut özgürlük idealleri yıktı özgürlüğü., diyen Viroli, Fransa’da “yurtsever cumhuriyetçilerin” eylem ve teori bütünlüğünü niçin kuramadıklarını uzun uzun anlatır (Sh.120).

Viroli, “şayet bir kişinin ülkesini sevmesi ortak etnik ve dilsel özellikleri, paylaşılan bir iyi yaşam kavrayışını ya da ortak bir milli kader anlayışını sevmek demekse, böyle bir sevgi kuşkusuz ortak iyiye bağlı kalmayı sağlar. Ama aynı zamanda da bu sevgi hem içerde hem de dışarıda kültürel, ırksal ve politik farklılıklara karşı tepeden bakmayı ve hoşgörüsüz davranmayı yüreklendirir.” Demektedir (Sh.22).

Viroli, bu satırlarında açıkça, “dışlayıcı, ötekileştirici bir vatan sevgisinin” ülkedeki birlik beraberliği; yani, toplumsal bütünlüğü dolayısıyla da toplumsal yapıyı tehdit edeceğini, bu durumun ise aslında “farkına varılmamış bir vatana ihanet durumu” olduğunu ustalıkla aktarır. Cehalet ve bağnazlıkla temellenen bu tarz bir vatan sevgisinin çoğu zaman, severken sevdiğini öldürmek gibi sonuçları olmaktadır. Ülkeleri için kanlarını akıtmaya ama aynı zamanda da dinsel özgürlüğü, azınlık haklarını ve kültürel çoğulculuğu reddetmeye hazır bilinçli yurttaş örneklerine bolca rastlarız; ve onların yurtseverliklerinin darlığı ülkelerine duydukları sevginin dışlayıcı özelliğini yansıtır. Bu durumda yurttaşlık erdemi ya imkansız ya da tehlikeli bir hal alır. Oysa der Viroli, “cumhuriyetçi yurtseverlikte” ihtiyaç duyulan sadece ilgi ya da sevgi değildir. Yurttaşlığın ideal olanı, doğru sevgi ve tutkulara ve kontrol edilebilir bağlılıklara sahip bir vatan aşkıdır. Viroli, bir kimsenin halkının ortak özgürlük ve iyiliğine duyduğu sevgi kolaylıkla milli sınırlar ötesine taşınabiliyor ve yurttaşlar arasında dayanışma üretiyorsa ancak makbul olan sevgi ve vatan aşkı budur, diyor (Sh.23-25).

4. Ulusalçılık/Yurtseverlik, Fanatizmin bir Panzehiri midir Nedeni midir?

Maurizio Viroli, Ayrıntı Yayınları'ndan çıkan bu kitabı "Vatan Aşkı"nda, yurtseverliği milliyetçilikten ayırıyor ve "yurtseverliğin, milliyetçiliğe teslim edilmeyecek kadar önemli olduğunu" vurguluyor. Milliyetçiliğin, kan, şan, şeref söyleminin karşısına kandan, kahramanlık-tan arındırılmış, yalın bir yurt sevgisini koyuyor. Gerçek yurttaşların ülkesini seven, ona karşı şefkat duyan, acılarını paylaşan ve ona gözü gibi bakanlar olduğunu söylüyor. Ama bu sevginin, asla sahibini belli bir coğrafi mekana hapsetmeyen özgürleştirici bir sevgi olduğunun da altını çiziyor. Adına gerçek “vatan aşkı” dediği bu sevginin, sınırları aşan ve ülke yurttaşları arasındaki sevgi ve dayanışmayı, giderek bütünleşmeyi artıran bir sevgi olduğunu vurguluyor. Yurtseverliği, özgürlük sevdası ve saygıyla özdeşleştiriyor.

Virolı, kitap boyunca, Vatan aidiyetini, sevgisini, küresel dünya kültürü ile uyumlu; liberal, seküler ve rasyonel temellerle ehlileştirme çabası içinde görünüyor. Milliyetçiliğin vatan sevgisini yurtseverlik karşısında irrasyonel, metafizik ve duygusal, dürtüsel temellerle tanımlarken bu özellikleri ile milliyetçiliğin faşizm, ırkçılık üretmesi potansiyelini fobik tutumlar üretecek şekilde inşa ediyor. Virolı'nın söylemsel düzen inşa edici bu retorığı, kitabın sonunda tamamen bir kurgu olarak milliyetçiliği öcü gibi, yurtseverliği ise bir umut olarak okurun belleklerine yerleştiriyor.

Sonuç

Virolı tarafından yurtseverlik olarak ikame edilen bu kavramın artık ulusalçılık gibi bir karşılığı var. Buna göre ulusalçılığın karşımıza bugün çıktığı tarzın hiç de sevgi, barış; demokratik, evrensel değerlere saygılı bir çıktısı yok gibidir. Aksine geleneksel muhafazakar milliyetçiliğin kuşatıcı, yayılcı ve esneklik özelliklerinin yanında oldukça kötü bir profili var. Milliyetçiliğe göre seküler, din karşıtı, geleneksiz ve her tür dejenerasyona kapıları ardına kadar açan yönleri ile ulusalçılık ya da Virolı'nın diliyle Yurt Severlik, Virolı'nın ümidinin tersine ülkemizde bugün kafatasçı ve pespaye bir ırkçılık tarzının sınırlarında dolaşüyor. Bu dolaşım hali de kendisine epeyce müşteri topluyor. Sığınmacı karşıtlığından dini değerlere mesafelerine, oradan da etnik ve inanç çeşitliliklerine karşı tutumlarına kadar ulusalçılık bir karabasan gibi günden güne ülkemiz siyasetine çöküyor. Bu yüzden, Virolı'nın düşüncelerinden hareketle gerçek hayattaki yurtseverliğin ya da ulusalçılığın; ırkçılığın, faşizmin bir panzehri mi yoksa nedeni mi olduğu sorusu oldukça cevapsız kalmaktadır.

Kaynakça

- Aktay, A. (2011). Müfredat Dergisi; “Vatan Aşkı Milliyetçi midir, Yurtsever mi?”, İstanbul
- Bumin, K. (2005). “Millet'ten Söz”, 12 Aralık, Yeni Şafak Gazetesi.
- Foucault, M. (1995). “Ders Özetleri” Çev. Selahattin Hilav, ss.9-12, YKY, İstanbul.
- Habermas, J. (2008). “Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti”, Bakış Yayınları, Sh.24, İstanbul
- Said, E. (1996). “Oryantalizm”, sh.118-119, Pınar Yay., Ankara.
- Özlem, D. (2001). “Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji” , İnkılap Kitabevi, İstanbul
- Simmel, G. (2009). “Bireysellik ve Kültür”, (Çev. Tuncay Birkan), Sh.175-180, İstanbul, Metis Yayınları
- Virolı, M. (1997). “Vatan Aşkı-Yurtseverlik ve Milliyetçilik Üzerine Bir Deneme” (Çeviri: Abdullah Yılmaz) Ayrıntı Yay., İstanbul
- Weber, M. (2019). <https://bit.ly/39SzaCD> Erişim Tarihi:06-08-2019
- Yılmaz, A. (1994). “Etnik Ayrımcılık”, sh.57, Vadi Yayınları, Ankara

Kitap İncelemesi: Kitabı'l Hâlid, Emîn Er-Reyhânî

Book Review: *The Book of Khalid by Ameen Rihani*

Doç. Dr. Mehmet BÖLÜKBAŞI

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arapça Mütercim ve Tercümanlık Bölümü,

Bartın, Türkiye

ORCID: 0000-0002-5923-3920 e-mail: blkbamehmet@gmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Bölükbaşı, M. (2024). Kitap İncelemesi: Kitabı'l Hâlid, Emîn Er-Reyhânî. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 117-123.

Makale Türü / Article Types: Kitap Kriği / Book Review

Geliş Tarihi / Received: 23.04.2024 **Kabul Tarihi / Accepted:** 06.06.2024

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June 2024

Cilt/ Volume: 4 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 117-123

İntihal / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two reviewers and confirmed to be plagiarism-free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi / Siirt University Faculty of Arts and Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mehmet BÖLÜKBAŞI). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

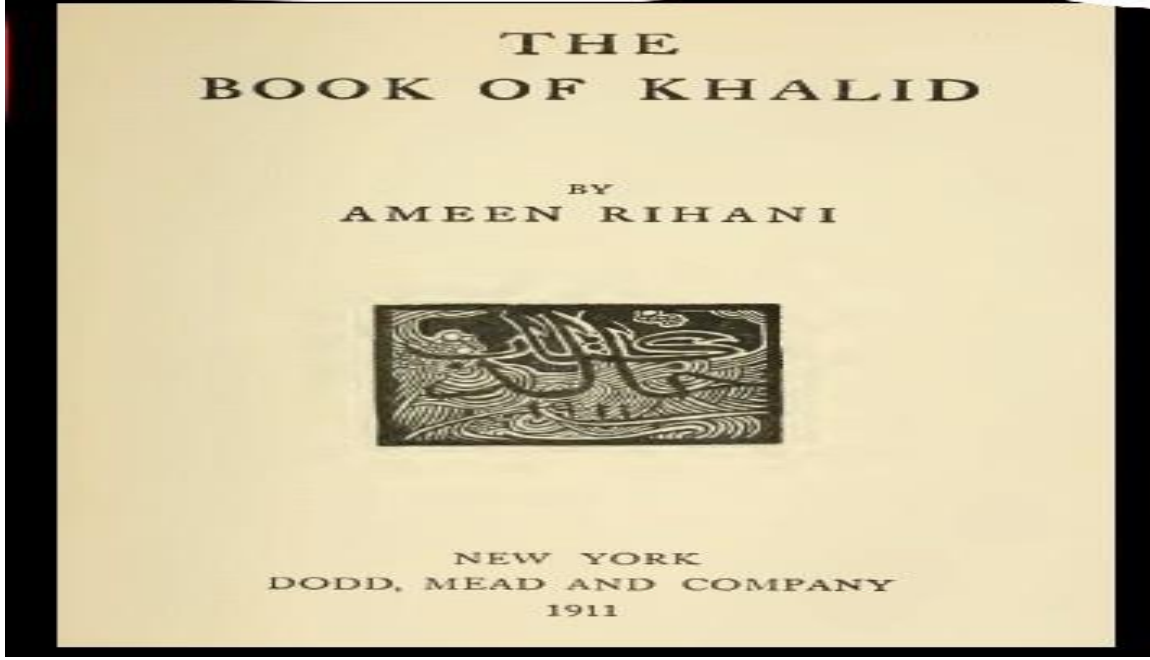
Romanın ana temasında, Doğu ve Batı kültürlerini uzlaştırma ve karşılaştırmaya ağırlık verilmiştir. Emîn Er-Reyhânî, sürekli olarak Amerika'nın erdemleri ve gelecekteki kaderi üzerine kafa yormuş ve bunu Osmanlı İmparatorluğu ile dinî hoşgörüsüzlük ve çatışmalarla mücadele eden Arap dünyasıyla ilişkilendirmiştir. İki farklı kültürü belki de dönemin diğer tüm yazarlarından daha fazla sentezleyen yazar birkaç yıl kaldığı Amerika'yı deneyimledikten onun güçlü ve zayıf yönlerini değerlendirdikten sonra Lübnan'a geri dönerek Arap halkını doğrudan ilgilendiren bir felsefe geliştirmiştir. Amerika'nın materyalizmi ve ideallerini tutarsız bir şekilde takip etmesi onu sürekli hayal kırıklığına uğratsa da yine de Amerika'nın dünyanın gelecekteki evriminde güçlü bir gücü temsil ettiğine ve Arap dünyasının onun siyasi ideallerinden, dine olan göreceli saygısından, bilim ve ilerlemeyi kucaklamasından bir şeyler öğrenebileceğine inanmıştır. Yazar felsefik düşüncelerine Kitabu'l Halid adlı eserinde yer vermiştir. Eserde Arap milliyetçiliğinin önemi ve gelişmesi ile Osmanlı Dönemi Lübnan'ı hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bu çalışmada Emîn Er-Reyhânî'nin kaleme aldığı Kitabu'l Halid adlı eserde yer alan olay kurgusu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kitabu'l Halid, Emîn Er-Reyhânî, Göç, Lübnan, Doğu ve Batı kültürü.

Abstract

The main theme of the novel emphasizes the reconciliation and comparison of Eastern and Western cultures. Ameen Rihani constantly reflects on the virtues and future destiny of America and relates it to the Ottoman Empire and the Arab world struggling with religious intolerance and conflict. The author, who synthesized two different cultures perhaps more than any other writer of the period, returned to Lebanon after experiencing America for a few years and evaluating its strengths and weaknesses, and developed a philosophy that directly concerned the Arab people. Although he was constantly frustrated by America's inconsistent pursuit of materialism and its ideals, he nevertheless believed that America represented a powerful force in the future evolution of the world and that the Arab world could learn from its political ideals, its relative respect for religion, and its embrace of science and progress. The author included his philosophical thoughts in his work The Book of Khalid. The work includes information about the importance and development of Arab nationalism and Lebanon during the Ottoman period. In this study, the event fiction in the work The Book of Khalid written by Ameen Rihani is discussed.

Keywords: The Book of Khalid, Ameen Rihani, Migration, Lebanon, Eastern and Western culture.

1. Dış Yapı İncelemesi

Eserin adı: Kitabu'l Hâlid

Yazarı: Emîn er-Reyhânî

Basım yeri ve tarihi: Newyork

Dodd, Mead Basımevi Amerika 1911

Sayfa sayısı: 349

1.1. İç Yapı İncelemesi

1.2.Konu Yönünden

Romanda ağırlıklı olarak çocuk yaşta göç eden Emîn er-Reyhânî'nin otobiyografisi anlatılır. Hâlid ve Şekîb adlı iki Lübnanlı gencin Baalbek Lübnan'dan (Bölge bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu egemenliğindedir) gemiyle Amerika'ya göçlerini ve göçmenlerin yaşadığı zorluklardan bahsedilir. Hâlid ve Şekîb Manhattan'da Battery Park yakınlarında bulunan Suriyeli göçmenler topluluğunun yanına yerleşirler. Bu topluluk Amerika'da yaşayan tipik bir Arap topluluğudur. Hâlid seyyar satıcılık yapmaya başlar. Filistin ile ilgili taklit dinî bibloları ve dinsel materyaller satmaya başlar, Şekîb şairdir. Seyyar satıcılıktan kazandığı paraları biriktirir fakat Hâlid'in kafası karışır, ticari faaliyetlere sırtını döner, çılgınca tüketen Batı Edebiyatına Newyork entelektüellerine ve Bohem (yarınını düşünmeden yaşayan, gününü gün eden, tasasız derbeder bir yaşayışı olan yazar ve sanat çevresine) katılır. Seyyar satıcılık yaparak satmış olduğu taklit ve dinî materyallerin satışının dürüst olmadığını düşünerek kendi seyyar tezgahını yakar.

Pervasızca sürdürdüğü bohem hayat tarzından yorulan Hâlid'in siyasi görüşleri ön plana çıkar, şehirdeki Arap topluluğunun temsilcisi olması önerilir. Hâlid, siyasi çalışmalarında ahlaklı, temiz olmakta ısrar eder ve bu ısrarı yöneticilerle aralarında anlaşmazlık çıkmasına neden olur. Kamu fonlarını yerinde kullanmadığı gerekçesiyle 10 günlük kısa süreli hapse atılır. Şekîb, onun serbest bırakılması için güvence verir. Hâlid, birikmiş borçlarını ödemek için bir süreliğine seyyar satıcılığa geri döner. Bu olaydan sonra Hâlid ve Şekîb Lübnan'a dönmeye karar verir.

Hâlid, Lübnan'a döndükten sonra Amerika'da yaşadığı deneyimleri ön plana çıkar. Bu deneyimler arasında Amerika'da yaşadığı zorluklar nedeniyle hayat tarzını, dünyaya bakışını ve siyasi

görüşlerini sorgulayarak düşüncelere dalar. Hâlid, Lübnan'da yaşadığı yerde bir dizi çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar kiliseye karşıdır. Hâlid, kilise hizmetlerine devam etmeyi, broşürlerini dağıtmayı reddeder. Ayrıca kilisenin fikirlerinin sapkın ve uç olduğunu söyler. Bu söylemleri ve yaptıkları Mârûnî din adamlarını öfkelenendirir.

Diğer yandan, Hâlid genç kuzeni Necme ile evlenmek ister fakat kilise liderleri buna izin vermez. Artan tartışmalar sonucu Hâlid afroz edilir ve Necme zorla başkasıyla evlendirilir. Bunun üzerine Hâlid dağlık ormanlara giderek orada münzevi bir hayata başlar. Bu münzevi dönemde Hâlid Amerika'da öğrendiği siyasi ve kültürel düşünceleri ve Arap dünyasının içinde bulunduğu kültürel ve siyasi ikilemleri düşünür. Ayrıca kendisini geliştirerek ve bağımsız bir birey olarak Arapların sesi olmayı tasarlar. Osmanlı İmparatorluğu'ndan kurtulmak için din birliğinin ve bilimsel ilerlemenin önemini vurgular ve görüşlerini yaymak için yaşadığı ormandan şehre geri döner. Hâlid, farklı şehirlere seyahatler yapar, bu seyahatleri sırasında arkadaşı Şekîb'e periyodik olarak politik ve ruhani konuşmalardan (felsefik) bahseden mektuplar yazar. Yolculukları esnasında, Hâlid Amerikalı Bahai olan Bayan Gotfry ile karşılaşır. Bu esnada Hâlid aşk ve dinle ilgili soruları sorgulamaya başlar.

Daha sonra Hâlid Şam'a gider, burada Ulu Cami'de Batı ve dinî geleneklerle ilgili görüşlerini söyler, Osmanlı yetkilileri onun bu konuşmalarını isyana teşvik olarak algılar ve takip edilerek tutuklanmasının talimatını verirler. Bunun üzerine Hâlid Bayan Gotfry ile birlikte Lübnan'daki Baalbek'e kaçar. Baalbek'in tarihinden, kuruluşundan, öneminden ve tarihi evrelerinden örnekler verir. Baalbek'te bulunan Jüpiter Tapınağından ve geriye sadece 6 kolonunun ayakta kaldığından ve bazı önemli parçalarının kaybolduğundan söz eder.

Şekîb onu Baalbek'te karşılar, bu esnada Necme'nin terk edildiğini, hasta olduğunu ve oğlu ile birlikte olduğunu öğrenir. Osmanlı yetkilileri tarafından takip edildiği için hep birlikte Hâlid, Bayan Gotfry, Necme, Necme'nin oğlu Necd Osmanlı yetkililerinden kurtulmak için Mısır çölüne kaçarlar. Çölde sessiz, sakin birkaç ay geçirirler bir müddet sonra Bayan Gotfry ve Şekîb ayrılırlar. Necme'nin oğlu Necd beklenmedik bir hastalık nedeniyle aniden ölür. Oğlunun ölümüne çok üzülen Necme'nin hastalığı nükseder. Bunun üzerine Hâlid ortadan kaybolur, Şekîb'le irtibatını keser ve nerede olduğu bilinmez.

2.Romanın Yapısı ve Tarzı

Lübnan dağlarında bir süre kalan Arap asıllı Amerikalı yazar Emîn er-Reyhânî'nin 1911 yılında İngilizce yazdığı ilk büyük romanı Kitâbu'l-Hâlid Arap-Amerikan edebiyatında öncü bir edebi eser olarak kabul edilir. Ayrıca Emîn er-Reyhânî çağdaşı olan Halîl Cibrân'ın (ö.1931) çok bilinen Nebi (Peygamber) adlı eserinden etkilenmiştir.

Roman Halîl Cibrân'ın çizimlerinden (çizmiş olduğu resimlerden) izler taşır. Roman diğer Arap-Amerikan kurgusal eserlerinde olduğu gibi Kahire'de Hidiv Kütüphanesinde içerisinde Arapça el yazması ve resimlerin (figürlerin) bulunduğu bir yazmayla başlar.

Roman üç kısımdan oluşmuştur. İnsan, Doğa ve Allah

Her bölüm Cibrân tarafından çizilmiş resimler ve roman kahramanı Hâlid'e atfedilen felsefi durumlarla başlar.

Yazar hikâyenin ilerlemesi için doğrudan okuyucu ile konuşur, roman son derece açıklayıcı ve şiirsel tarzda ve ana karakterlerini merkeze alarak devam eder. Ayrıca romanda doğu ve batı formlara değinilmiş. Doğu ve batı filozofları, yazarları ve entelektüellerinden sürekli örnekler yapılmıştır. Romanda kahramanlara sık sık şiirler atfedilmiştir. Emîn er-Reyhânî romanda birçok yerde alaycı ve hiciv içeren mizahi bakış açısı ile olayları anlatmıştır.

2.1.Romanın Ana Teması

Romanın ana teması Doğu ve Batı değerlerini evrensel bir noktada bağdaştırmaktır. Romanda Doğunun maneviyatı, Batının materyalizmi gerçeklik ve kurgu iç içe kaynaştırılmıştır, romanda Arap ve Amerikan felsefesi ve edebiyatı her iki dilin sözcükleri bir arada kullanılmıştır. Romanın kahramanı Hâlid Doğu'nun saflığı ile yola çıkar ve Batının sert yüzüyle karşılaşır. Ayrıca Hâlid gideceği yeri ideal bir İmparatorluk olarak hayal eder. Doğunun maneviyatını, Avrupa'nın sanatını ve Amerika'nın bilimini birleştirip sentezlemeyi düşünür. Ayrıca eserde Doğunun maneviyatı ve Batının materyalizminin uzlaştırılarak bilgelik ve kehanet öğelerinin ortaya çıkması istenmektedir.

Ayrıca, eserde Doğu ve Batı din birliğinin sağlanarak evrensel bir sentez ortaya çıkartılmak istenmiştir. Bununla birlikte Hâlid sürekli olarak kendine yararlı olacak durumları, geleceğini ve Amerika'daki kaderini ve geleceğini düşünür. Ayrıca Arap dünyasının kendi içindeki mücadeleleri, Osmanlı İmparatorluğu ile olan mücadeleleri ve dinî hoşgörüsüzlük ile ilgili düşünür. Bununla birlikte, Emîn er-Reyhânî dönemin diğer yazarlarına göre iki ayrı kültürü daha iyi sentezlemiştir. Amerika'da geçirdiği birkaç yıl içerisinde elde etmiş olduğu deneyimlerini döndükten sonra Arap halkına uygun bir felsefe geliştirerek bu felsefeyi yürütmeye çalışır. Ayrıca Amerika'nın güçlü ve zayıf yönlerinin olduğunu kabul etmiştir.

O, sürekli Amerikan materyalizmine ve Amerika'nın tutarsız ideallerine öfke duyar. Fakat o halen Amerika'nın geleceğin dünyasında güçlü bir konumda olacağına inanmaktadır. Ayrıca Arap dünyasının kendi siyasi düşüncelerini göreceli din kurallarına saygı duymayı, bilim ve ilerlemeyi kucaklamayı Amerika'daki düşünceler sayesinde öğrenebileceklerini belirtmiştir. Bu ifadeler ve açıklamalar kendisine zulüm edilmesine neden olsa da o kendisini siyasi, kültürel ve manevi iletileri aktaran modern bir peygamber olarak ortaya çıktığını belirtmiştir.

2.2.Romanın Arka Planı

20'li yaşlarında yaşadığı yüzyılda Emîn er-Reyhânî New York'un kültürel dünyasında ilk Arap-Amerikan edebiyat topluluklarının kurulmasına yardımcı oldu. Ebu'l Ala'nın şiirlerinden seçilmiş koleksiyonu 1903 yılında İngilizceye çevirerek yayımladı, ayrıca çeşitli Arapça makaleler ve şiirler yazdı. 1905 yılında Lübnan'a döndü ve birkaç yıl dağda tek başına yaşadı, yine de tamamen izole olmadı ve bir süre boyunca yerel üniversitelerde dersler verdi, deneme, tiyatro ve Arapça şiirlerle ilgilendi.

1910 yılında denemelerinden oluşan Reyhânîyat koleksiyonunu yayımladı ve bölgede olumlu tepkiler aldı ve bu durum Emîn er-Reyhânîyi Arap entellektüelleri arasında güçlü bir üne kavuşturdu, ayrıca bu kitap onun ileri düşünceli ve vizyon sahibi olduğunu ortaya çıkardığı için kendisine Füreyke'li filozof denildi. Bu dönemde, Kitabı'l Hâlid üzerinde çalıştı ve 12 Ocak 1910 tarihinde Lübnan'daki evinde kitabını tamamlamıştır. Kitap Amerika'ya göçün popüler olduğu bir dönemde yayımlandı ve bu dönemde Amerika'ya göç konusu oldukça popüler bir konuydu. Kitap, Amerika'daki göçmenler ve Amerikalı kitap okur severler tarafından ilgiyle karşılanmış olmasına rağmen olağanüstü bir satış başarısına ulaşamamıştır.

3.Romanın Çeşidi

Kitabı'l Hâlid Romanı Romantizm, Postmodernizm ve Amerikan Transandantalizm (Deneyüstüçülük)'inden izler taşır.

Romantizm: Duygu ve coşku önem kazanır. Birey, öznel, akıl, düş gücü, kişisel ön plana alınmıştır. Aşk, ölüm, tabiat, belli başlı konular olarak dikkat çeker.

Romandaki Romantizme Örnek; Hâlid'in kiliseye ve öğretilerine karşı çıkması bireyselliği ön plana çıkarır. Hâlid'in Bayan Gotfry olan aşkı, Necme'nin oğlu Necd'in ani ölümü, Hâlid'in münzevi bir hayat yaşamak için Lübnan'ın ormanlık dağlarına yerleşmesi Romantizme örnek gösterilebilir.

Postmodernizm: Postmodern romanlarda kurgulanmış bir "olay" yoktur. Postmodernist anlatılarda amaç, olay anlatmak değil, olayın yarattığı izlenimleri, duyguları anlatmaktır ki bu da "karamsarlık, yalnızlık, bunalım, gerçek arayışı" gibi duyguların ifadesidir.

Romandaki Postmodernizme örnek: Romanda Hâlid olayları anlatırken olayın yaratmış olduğu etkilerden ve kişiler üzerindeki duygusal etkilerden bahsetmektedir. Bu duygular ise karamsarlık, yalnızlık, bunalım ve gerçeği arayış olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin; Hâlid'in Amerika'da yaşadığı zorluklar nedeniyle Lübnan'a dönmesi ve burada karamsarlığa kapılarak dağlık ormanlara yerleşip münzevi bir hayat yaşamaya başlaması. Ayrıca Hâlid'in Kuzeni Necme ile evlenmek istemesine kilisenin karşı çıkarak onu Afroz etmesi sonucu kendinden kaçması. Bununla birlikte Hâlidin varoluş, din, kilise öğretileri ve Arap toplumu ile ilgili sürekli sorgulamalar yapması ve arayış içinde olması romanda bazı yerlerde şiirlerin bulunması Postmodernizm'e örnek gösterilebilir.

Amerikan Transandantalizmi: 19. yüzyıl başlarından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nin New England bölgesinde edebiyat, din, kültür ve felsefe alanında ortaya çıkan yeni fikirlerden meydana gelmiş bir akımdır. Transandantalistler var olan toplumsal kurumların bireyin kendi içindeki iyiliği fark

etmesi ve ona dönmesine mâni olduğuna inanmışlardır. Bu yüzden bireyin kendini keşfine önem vermişlerdir. Kendine güven ve bireysellik ön planda olmuştur.

Romadaki Transandantalizme örnek: Romanda Hâlid'in Amerikan materyalizmine ve tutarsız ideallerine karşı çıkması, Kilisenin düşüncelerine ve öğretilerini eleştirmesi, din adamlarına karşı yeni söylemler ve düşünceler ileri sürmesi. Ayrıca Hâlid'in kendisinin Arap toplumunun içinde bulunduğu karışıklıklara çözüm bulabileceğini ve kendisini siyasi, kültürel ve manevi iletileri aktaran modern bir peygamber olarak ortaya çıktığını belirtmesi, Osmanlı İmparatorluğu yönetimine karşı çıkması ve Osmanlıdan kurtulmanın gerektiğini ifade etmesi Amerikan Transandantalizmine örnek gösterilebilir.

3.1.Romanın Kahramanları

Hâlid: İçinde yaşadığı dönemi ve Arap toplumunun birbirleriyle olan ilişkilerindeki karışıklıklarının nedenini sorgulayan ve çözüm yolları arayan, felsefi düşüncelere sahip, kendine güveni fazla olan ve otoriteye karşı çıkan bir gençtir.

Şekîb: Şair ruhlu, şiir yazar, ticarete yatkın ve Hâlid'e sürekli yardım eden ve ona destek olan bir gençtir.

Bayan Gotfry: Amerikalı entelektüel ve Bahai inancına sahip ve Hâlid'e yolculuklarında eşlik eden kişidir.

Necme: Hâlid'in kuzenidir ve Hâlid'le evlenmek ister fakat kilise evlenmesine engel olur ve başka biriyle evlendirilmiştir.

3.2.Eserin Planı

Giriş bölümünde: Roman Kahramanlarının ruhsal ve duygusal durumları, kişisel özellikleri anlatılmaktadır. Ayrıca Kahramanların Amerika'ya göçü sırasında başlarından geçen zorluklar ve yaşadıkları sıkıntılardan bahsedilmektedir.

Gelişme bölümünde: Hâlid'in ve Şekîb'in tezgâhtarlık yaptıklarından, Amerika'daki Arap göçmenlerin yaşadığı sıkıntılardan, zorluklardan ve Hâlid'in farklı bir hayat tarzı seçmesi sonucu başından geçen olaylar ele alınmıştır. Ayrıca, roman kahramanlarının Lübnan'a geri dönmelerinden ve Lübnan'da yapmış oldukları işler ve olaylar anlatılmıştır.

Sonuç bölümünde ise: Hâlid'in Amerika'dan Lübnan'a döndükten sonra yaşadığı olaylar yaşamış olduğu münzevi hayattan, daha sonra çıktığı yolculuklar ve başından geçen olaylar anlatılmıştır.

4.Yazarın Hayatı

Emîn Er-Reyhânî (Emîn B. Fâris B. Antûn Er-Reyhânî)

24 Kasım 1876 tarihinde Lübnan'da (Füreyke) doğdu. Lübnanlı Arap asıllı Amerikalı yazar olan Emîn er-Reyhânî entelektüel ve siyasi aktivisttir. Ayrıca Kuzey Amerika'da göçmenler tarafından geliştirilen Mehcer Edebiyatı (Göç Edebiyatı) hareketi içinde önemli bir figür ve Arap Milliyetçiliğinin ilk teorisyenidir. 1901 yılında Amerikan vatandaşı olmuştur. Altı çocuklu ailenin en büyüğüdür. Babası Lübnan Mârûnî'lerinden ham ipek üreticisi ve Amerika ile ticaret yapmış bir tüccardı. 1888 yazında önce küçük oğlunu daha sonra büyük oğlu Emîn er-Reyhânîyi Amerika'ya göndermiştir (Abbûd, 1952: 45).

12 yaşındaki Emîn er-Reyhânî gelişinden birkaç ay sonra New York dışındaki bir okula yerleştirilmiş okulda İngilizcenin esaslarını öğrenmiştir. Babası ve amcası Manhattan'da küçük bir mahzende tüccar olarak kendilerine kurmuş oldukları ticarethanede çalışmaya başlamışlardır. Fakat kısa bir süre sonra İngilizce okuyabilen ve yazabilen bir asistana ihtiyaç duymuşlardır. Bu nedenle Emîn er-Reyhânî'yi baş kâtip, tercüman ve iş muhasebecisi olması için okuldan almışlardır. er-Reyhânî ailesi ile birlikte 4 yıl boyunca bu ticari işe devam etmiştir. (en-Neşâşîbî, 1928: 98). Bu süre esnasında Emîn er-Reyhânî iki önemli yazar ve şair olan William Shakespeare ve Victor Hugo'nun eserlerini okumuştur. Bunlar batı edebiyatı ile ilgili okuduğu ilk eserler olmuştur. Zaman içinde Emîn er-Reyhânî'de okuma sevgisi gelişmiştir. er-Reyhânî daha sonra Darwin, Huxley, Spencer, Whitman, Tolstoy, Voltaire, Thoreau, Emerson ve Byron gibi birkaç yazar ve şairin yazılarını okumuştur (Jayyusi, 1977:88).

Emîn er-Reyhânî'de doğal ve gelişmiş bir konuşma yeteneği vardı bu yeteneği sayesinde 1895 yılında Amerika'da Henry Jewet'in düzenlediği bir tiyatro turnesine katılmış ve tiyatrodaki rol almıştır.

Aynı yılın yazında tiyatro topluluğu dağılması üzerine Emîn er-Reyhânî babasının yanına geri dönmüştür. Fakat o, babasının işinde çalışmak istemiyordu bunun üzerine babası, oğluna düzenli bir eğitim vermek istiyordu. Bu nedenle oğlunun hukuk okumasını arzu ediyordu. Bu durum üzerine, Emîn er-Reyhânî bir yıl boyunca gece okuluna devam ederek, sınavları geçerek 1897 yılında New York Hukuk fakültesine girmeyi başarmıştır. Akciğer enfeksiyonu nedeniyle eğitimi kesintiye uğramıştır. Hastalığı nedeniyle ilk yılın sonunda babası onu tedavi olması için Lübnan'a geri göndermiştir (Cebr, 1947: 38).

Ülkesindeki okullarda İngilizce dersler vermeye başlayan Emîn er-Reyhânî, 1897 yılında ilk olarak Arap ve diğer doğu şairlerini incelemiştir. Bu şairler arasında Ebu'l -Alâ ve Ömer Hayyâm vardı. 1899 yılında New York'a geri dönmüş ve Ebu'l-Alâ'nın bazı dördlüklerini İngilizce'ye çevirmeye karar vermiştir. Çevirinin ilk sürümü 1903 yılında yayımlanmıştır. Bu dönemde New York'ta birkaç edebi ve sanatsal topluluklara katılmıştır. (Amerikan şiir derneği gibi.) Ayrıca New York'ta haftalık olarak Arapça yayınlanan 'Al-Huda' dergisinde yazılar yazmıştır. Böylece o doğu ve batı dünyası arasında köprü kurmayı hedeflemiştir (Hûrî, 1948: 69).

1902 ve 1903 yılında ilk iki kitabı Arapça olarak yayınlanmıştır. 1905 yılında Lübnan dağlarına dönmüş, altı yıl dağlarda yalnız kalmıştır. Yalnız kaldığı dönemde Arapça iki ciltlik deneme, birkaç kısa öykü ve oyunlar yazmıştır. Ayrıca Beyrut Amerikan Üniversitesinde, Lübnan'da bulunan birkaç kurumda, Şam ve Humus şehirlerinde dersler vermiştir. Bununla birlikte ülkesinin Osmanlı yönetiminden kurtulması için diğer ulusal liderlerle birlikte çalışmıştır. Kitabı'l Hâlid'i yalnız başına Lübnan dağlarında kaldığı dönemde yazmıştır. İngilizce yazılan bu eserin içindeki resimleri Halîl Cibrân çizmiştir (er-Reyhânî, 1965: 53).

Emîn er-Reyhânî 1926 yılında Amerikalı sanatçı Bertha Case ile evlenmiştir. Reyhânî 1910 ve 1922 yılları arasındaki dönemde en verimli çağını yaşamış ve politik görüşlerini yaymaya devam etmiştir. Edebi yönden ise İngilizce ve Arapça yayınlar yazmaya devam etmiştir. Bununla birlikte 1922 yılında Arabistan'a seyahatler yaptı bu seyahatlerde gördüklerini yazmış, seyahatlerle ilgili İngilizce ve Arapça olmak üzere 6 kitap yayınlamıştır. Arap milliyetçiliğinin fikri gelişiminde önemli rol oynamış, hiçbir azınlığın veya çoğunluğun olmadığı herkesin eşit olduğu Laik bir devlet anlayışını savunmuştur. Ayrıca Emîn er-Reyhânî kitlelere yapmış olduğu konuşmalarda milliyetçiliğin yayılmasında ve yerleşmesinde rol oynamıştır. Lübnan'da, Amerika'da ve Arap ülkelerinde siyaset ve sosyal reformlarla ilgili konuşmalar yapmıştır. 1920 ve 1930'larda Filistin davasında Arapları savunmuştur. O dönemde kurulan Filistin Anti-Siyonizm Derneğinde aktif rol almıştır. Daha sonra bu dernek Arap Ulusal Ligi adını almıştır (el-Fâhûrî, 1985: IV, 325).

Emîn er-Reyhânî, Arap-Amerikan edebiyatının kurucu babası sayılmaktadır. Ayrıca o, ilk İngilizce deneme, şiir, roman, kısa öykü, sanat eleştirileri ve seyahat yazıları yazan ilk Arap'tır ve bu çalışmalarını Amerika'da yayınlamıştır. Bununla birlikte Emîn er-Reyhânî Edeb el-Mehcer (Göç Edebiyatı)'nın kurucusu olarak kabul edilir. Amerika'da Arapça ve İngilizce eserler yazıp bunları yayınlayan ilk Arap'tır. Onun yazıları, Arap Rönesans'ı ve Çağdaş Arap düşüncesinde öncü bir rol oynamış ve Modern Arap Edebiyatı hareketine öncülük etmiştir. Emîn er-Reyhânî 1940 yılında 64 yaşında Lübnan'da hayatını kaybetmiştir. Lübnan'da Füreike'de bulunan aile mezarlığına defnedilmiştir (Yazıcı, 2002: 183).

Kaynakça

- Abbûd, M. (1952). *Emîn er-Reyhânî*. Kahire.
- Cebr, C. (1947). *Emîn er-Reyhânî*. Beyrut.
- en-Neşâşibî, İ. (1928). *el-Luğatu'l- 'Arabiyye ve'l-ustâz er-Reyhânî*. Mısır.
- er-Reyhânî, A. (1965). *er-Reyhânî ve mu'âşırüh*. Beyrut.
- el-Fâhûrî, H. (1985). *el-Mücez fi'l-edebi'l- 'Arabî ve târîhih*. I-IV. Beyrut.
- Hûrî, R. (1948). *Emîn Reyhânî*. Beyrut.
- Jayyusi, S.K. (1977). *Trends and Movements in Modern Arabic Poetry*. Leiden
- Yazıcı, H. (2002). *Göç Edebiyatı*. İstanbul.

Moğol Çin’inde Kıpçak Güç Ağları¹

Kipchak Networks of Power in Mongol China

Prof. Dr. Michael C. BROSE*

Kutluay ERK

Bağımsız Araştırmacı, İzmir, Türkiye

ORCID: 0000-0001-5095-7888 e-mail: kutluay.erk@windowslive.com

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Erk, K. (2024). Moğol Çin’inde Kıpçak güç ağları. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 124-138.

Makale Türü / Article Types: Çeviri / Translate

Geliş Tarihi / Received: 23.02.2024 **Kabul Tarihi / Accepted:** 20.03.2024

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June 2024

Cilt/ Volume: 4 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 124-138

İntihal / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two reviewers and confirmed to be plagiarism-free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi / Siirt University Faculty of Arts and Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Kutluay ERK). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

* Indiana Üniversitesi, Orta Avrasya Çalışmaları Fakültesi. E-mail: brosemc@iu.edu

¹Brose, M. (2017). Kipchak Networks of Power in Mongol China. *How Mongolia Matters: War, Law, and Society*, ed. by Morris Rossabi, *Series: Brill’s Inner Asian Library*, Volume: 36: 69-86’daki İngilizce aslından tercüme edilmiştir.

Öz

Kıpçak boyları Moğol İmparatorluğu’nda daima önemli bir askerî role sahip olmuştur. Bu makalede söz konusu askerî rolün merkezinde bulunan, Moğol Çin’inde güçlü sosyal ve siyasi ağ oluşturan bir Kıpçak boyu ele alınmıştır. Çin’deki Moğol sivil bürokrasisine ait nüfuzlarını güçlendirmek için kullandıkları sosyal sermaye ile askerî rollerinin dışında aile yapılarının da işleyişi ve bunun faydaları gösterilmektedir. Buna göre söz konusu Kıpçak boyunun üyelerinin evlilikleri bile, kendi güç ağlarını kurmaya veya genişletmeye hizmet etmiştir. Yuan döneminde birçok önde gelen göçmene ev sahipliği yapan Çin’deki Jiking Bölgesi’nin yerel kayıtları bu incelemeye dair önemli deliller sunmaktadır. Gerek sivil bürokraside gerekse askerî alanda hanedanın sonuna kadar elit bir askerî birlik olarak kimliklerini korumaya özen gösteren Tuq Tuq’a’nın akrabaları ve soyundan gelenler İmparatorluk Muhafızları Komutanı pozisyonunu başarıyla devam ettirmişlerdir; ayrıca bu önemli ve güçlü askerî boy, Jiking Bölgesi’nde önemli ölçüde mülk ve mali avantajlar elde etmişlerdir. Çin’e yerleşen bu göçebe grup Yuan Hanedanlığı’nın önemli bir parçası olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kıpçaklar, Moğollar, Yuan Hanedanlığı, Jiking, Tuq Tuq’a

Abstract

Kipchak tribes have always had an important military role in the Mongol Empire. In this article, a Kipchak tribe that was at the center of this military role and formed a strong social and political network in Mongolian China is discussed. In addition to their military roles and the social capital they use to strengthen their influence in the Mongolian civil bureaucracy in China, the functioning of their family structure and its benefits are shown. Accordingly, even the marriages of the members of the Kipchak tribe in question served to establish or expand their power networks. Local records of the Jiking Region in China, which hosted many prominent immigrants during the Yuan period, provide important evidence for this investigation. Tuq Tuq’a’s relatives and descendants, who took care to preserve their identity as an elite military unit until the end of the dynasty, both in the civil bureaucracy and in the military field, successfully maintained the position of Commander of the Imperial Guard; In addition, this important and powerful military clan gained significant property and financial advantages in the Jiking Region. This nomadic group that settled in China became an important part of the Yuan Dynasty.

Keywords: Kipchaks, Mongols, Yuan Dynasty, Jiking, Tuq Tuq’a

I. Kıpçaklara Giriş

Moğollar tarafından *Kibca’ut* yani Kıpçaklar olarak bilinen halk, Rus bozkırının geniş bir bölgesinde (günümüzde güney Ukrayna’da ve Rusya Federasyonu’nda Volga Nehri çevresinde ve daha çok Kıpçak bozkırı olarak bilinen Orta Asya’nın batısında), yaşayan Türk boylarının bir konfederasyonudur². Batılı okuyucular tarafından belki de daha çok 1220’lerde Moğol konfederasyonunun batıya doğru yayılmasına karşı savaşmak için Ukraynalı Rus prensleriyle ittifak kuran Kumanlar olarak bilinmektedirler (Buell, 2003, 180; Douglas, 1991). Kumanlar, İdil ve Dinyester nehirleri arasındaki geniş alana hakim olan büyük Kıpçak konfederasyonunun en büyük ve en güçlü boy birliğidir; ancak Kıpçak boyları yeni Moğol İmparatorluğu’nun doğu yarısında, özellikle Mönge Han ile Kubilay Han’a hizmette, önemli rol oynamışlardır (Gökbel, 2002, 643–659; Vasary, 2005). Bu makale, söz konusu hizmetin merkezinde yer alan ve Moğol Çin’inde bir dönem siyasi gücün en yüksek seviyelerine ulaşan güçlü bir sosyal ve siyasi ağ oluşturan bir Kıpçak boyunu incelemektedir. Makalenin gösterdiği gibi, söz konusu Kıpçaklar, Çin’deki Moğol sivil bürokrasisi üzerindeki nüfuzlarını genişletmek için askerlik hizmetlerinin karşılığı olarak biriktirdikleri önemli sosyal sermayeye güvenmişlerdir. Makale aynı zamanda bu ailedeki Kıpçakların askerî aktörler olmanın ötesinde nasıl güçlü bireyler ile ailelere dönüştüklerini göstermek ve anlamak için sosyal ağ analizinin analitik bir yaklaşım olarak faydasını da göstermektedir.

I.I. Kıpçak Tarihi

Kıpçak boylarının etnik kökeni karışıktır; ancak çoğu bilim adamı bunların bazı Türkleştirilmiş Moğol unsurları içeren Türk boyları olduğu konusunda hemfikirlerdir³. Kıpçaklar ilk olarak VIII. yüzyıldan itibaren Müslüman yazarların, XII. yüzyılın başlarında ise Rus ve Çinli tarihçilerin dikkatini çekmeye başlamıştır. Kıpçak teriminin bir etnonim olarak ilk kez ortaya çıkışı, Uygur Kağanı Eletmiş Bilge Kağan (747-759) tarafından yazılan bir runik taş yazıttadır. IX. yüzyılda yaşamış bir İslam yazarı olan İbn Hurdâzbih, onları Kırgızların yanında, Kuzey Türklerinin yer aldığı bir listeye kaydetmiştir. Batı kaynaklarında (Rus, Alman, Latin, Ermeni) Kıpçaklar *Polovčîn* olarak bilinmektedir. Kıpçakların spesifik boy kompozisyonu hakkında pek çok şey hala belirsizdir; ancak İslam yazarları tarafından Deşt-i Kıpçak (“Kıpçak Bozkırı”) olarak bilinen geniş bir toprak parçasında oldukça geniş bir boy konfederasyonu içinde yaşamışlardır. Kıpçaklar hakkındaki araştırmaları yönlendiren sorulardan biri de onların neden hiçbir zaman kendi devletlerini kurmadıklarıdır. Görünen o ki, Macaristan, Bizans, Rusya ve Gürcistan’dan Harezmi’ye kadar diğer bölgesel devletlerle ve savaş beyleriyle, genellikle ücretli askerî seçkinler sıfatıyla müdahil olan geniş bir konfederasyon olarak kalmayı tercih etmişlerdir⁴. Aslında, Çin’de nihayet bulan

² Doktora çalışmalarına başladığımda ve Yuan Hanedanlığı’nın sosyal tarihi üzerine çalışmaya ilgi duyduğumu ifade ettiğimde danışmanım, imparatorluk dönemlerinin bu en karmaşık kısmına iyi bir giriş niteliğinde olan, Morris Rossabi tarafından düzenlenen *China Among Equals* ve onun Kubilay’ın biyografisini içeren iki kitabı okumam konusunda beni teşvik etmişti. Onun ayrıntılı ve heyecanlandırıcı Kubilay biyografisi, bu en önemli şahsiyete çok az biyografinin yapabildiği şekilde hayat vermişti ve bana Moğol dünyası ile onların Çin üzerindeki hakimiyetine dair mükemmel ve hızlı bir giriş sağlamıştı. Aynı zamanda şimdiye kadar okuduğum en anlaşılır monografilerden biriydi; en azından, en karanlık ayrıntıları arayan yüksek lisans öğrencisinden ileri düzeydeki akademisyene, Moğol tarihinin ilk kez tadına varan genel okuyucuya kadar herkes için bir şeyler vardı. Çin’in dış ilişkilerine ilişkin düzenlediği kitabı, standart Çin merkezli klişeyi sorgulamayı kabul edilebilir kılmıştı. Çin’in gerçekten tek bir devlet ve “eşitler” arasında bir toplum olduğu dünyanın diğer üyelerini incelemenin değerini göstermişti. Birinci sınıftaki bir doktora öğrencisi için harika bir okumaydı bu! Morris’in Yuan ve Ming’in yanı sıra çağdaş Moğol tarihi ve toplumu üzerine sonraki çalışması, benim ve öğrencilerim için bir bilim modeli olmaya devam etmektedir; her zamanki gibi, ikna edici, anlaşılır bir düzyazıyla ortaya konan derin analitik içgörülerıyla dikkate değer ve her zaman olumlu, biraz da olsa alışılmışın dışında görünen bir yaklaşım sergilemektedir. Umarım Morris’in kariyerini ve çığır açan ilmini onurlandıran katkım, onun öğrenci olarak okuduğum ve çalışmalarını şekillendirmeye devam eden ilk eserlerinde sağladığı standart ve yaklaşımları bir nebze olsun karşılayabilir.

³ Kıpçakların etnik yapısına ve en eski kaynaklarına ilişkin bu tartışma Peter B. Golden’in “Nomads and Their Sedentary Neighbors in Pre-Çinggisid Eurasia, *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 7 (1987 1991): 41–82” adlı çalışmasına dayanmaktadır (Golden, 1992); özellikle k. 8. (Gammer 2005, 483–502; Allsen, 1987–91, 5–39).

⁴ Aslında Peter B. Golden’in makalesinin odak noktası Kıpçakların devletsizlik durumudur (Golden, 1991, 132–157).

Kıpçak alt konfederasyonu Baya’ut, ilk olarak Cengiz Han tarafından tanınmıştı; çünkü Harezmi Şahı, elçilerine kötü davrandığı için Moğolların gazabına uğradığında Harezmi Devleti’ne askerî güç sağlamışlardı. O zamandan önce bile Harezmi toplumuna o kadar entegre olmuşlardı ki, Baya’ut boyundan bir Kıpçak kadını olan Terken Hatun, Harezmişah Tekiş’le (1172-1200) evlenmişti. Moğol elçilerine karşı kötü muamelesi sonucunda, devletin Moğollar tarafından yok edilmesine yol açan kişi, oğulları Şah Muhammed’di. Kıpçak boyları, 1218 yılı civarında Cengiz Han tarafından avlanırken bir başka bozkır boyu olan Merkit’i de barındırıyorlardı⁵. Subutay ve Jebe 1221’de Cengiz Han tarafından Rus prenslikleriyle yüzleşmek ve potansiyel müttefikleri araştırmak üzere Kafkasya ve Pontus bozkır bölgesine gönderildiğinde, Moğolların ve Kıpçakların ortak göçebe kültürüne başvurarak Kıpçakları Alan müttefiklerinden ayırmışlardı. Tam da o sıralarda Cengiz Han da nihayet Merkit boylarını fethetmişti. *Baya’ut*ların lideri İnos (Çin kaynaklarına göre Kral ünvanını taşıyan *Guowang*), görünüşe göre 1222 yılı civarında Cengiz Han’a teslim olmayı teklif etti (Baya’ut ve diğer boylara mensup Kıpçaklar ise farklı bir yol izleyerek Rus prensleriyle ittifak halinde kaldılar ve 1223’te Kalka Nehri’nde Moğollarla savaştılar.⁶). Çin kaynakları, aynı Baya’ut Kıpçaklarının birkaç on yıl sonra, liderleri Banduçak’ın Mönğke’ye teslim olmasıyla, Mönğke’nin Dali Devleti’ne karşı güneybatıya doğru yürüttüğü askerî hareketlerde (Mönğke’nin küçük kardeşi Prens Kubilay tarafından yönetilen ve aslında Güney Song’u hedef alan bir harekatta) kullanıldığını söylemektedir. Bu makalenin odak noktası, Mönğke’ye boyun eğmeleri sonucunda Moğol Çin’inde önemli askerî ve siyasi aktörler haline gelen Baya’ut Kıpçaklarıdır. Bunlar, bazı Orta Asya göçebe kavimlerinin tamamen yeni sosyal, coğrafi ve ekonomik konularda birçok nesil boyunca kavim kimliği duygusunu nasıl koruduklarının mükemmel örnekleridir. Burada sunulan vaka çalışmasında göreceğimiz gibi güçlü Kıpçak kimliği duygusu, imparatorluk korumalarının bir parçası olarak, hem Mönğke hem de Kubilay tarafından yürütülen seferlerde Moğol askerî makinesine paha biçilmez katkılar sağlayan dövüş yeteneklerinin konuşlandırılması nedeniyle hayatta kalmıştır. Onların benzersiz yetenekleri, bir bilim adamının yaptığı gibi, onları mükemmel sınır komutanları olarak tanımlayarak kolayca özetlenebilir⁷.

Erken dönem Kıpçaklarla ilgili en ilginç ve çözülmemiş sorulardan biri olan neden bozkırda kendi fetih devletlerini geliştirmedikleri sorusunun cevabı kısmen, Harezmi gibi diğer devletler tarafından çekirdek askerî birimler olarak konuşlandırılmalarının uzun ve başarılı geçmişiyle cevaplanabilir. Bu vakaların çoğunda, stratejik sınır bölgelerinin komutası Kıpçaklara emanet edilmişti; ayrıca göçebe bozkır kabileleri için, kendi devletlerini kurmamasının bir kural olduğu gerçeğini de gözden kaçırmamalıyız⁸. Kıpçakların Moğollara hizmet rollerini ve bunların Çin’e nihai entegrasyonunu nasıl etkilediğini daha iyi anlayabilmemiz için onları bir tür "sınır bölgesi" halkı ya da kendi devletlerini kurma düşüncesi etrafında birleşmiş boylar konfederasyonu olarak görmemiz gerekmektedir. Özellikle Pontus bozkırlarındaki erken tarihlerinde Kıpçaklar, diğer devletlerin siyasi elitlerine hizmet eden kiralık askerî elitler olarak katılımlarıyla dikkate değerdir. Bu teamül Moğollarla karşılaştıklarında onlara çok yararlıdır; çünkü onların itaatleri ve askerî seferlerde anında kullanılmaları, geleneksel olarak nasıl davrandıklarına ve başkaları tarafından nasıl görüldüklerine tamamen uygundur. Ve bildiğimiz gibi Cengiz ve halefi olan hanlar, hem sadakatlerine güvenilebilecekleri için hem de kendi oldukça az olan sayılarına destek sağlamak için her zaman daha fazla birliğe ihtiyaç duydukları için, tam olarak bu tür bir birliği konfederasyona katmaktan çok mutluydular.

Fetih seçkinlerinin üyesi olarak Çin’de yaşayan Baya’ut Kıpçakları, Moğolların Çin’deki yeni, melez idaresinde kurdukları belirli siyasi, sosyal ve kültürel yöntem ile söylemler aracılığıyla kimliklerini

⁵ Kıpçakların Harezmi’deki katılımının tartışması için: (Golden, 1987-1991, 66-68). Bununla birlikte, P. B. Golden’in da vurguladığı gibi, devletin çöküşüne yol açan şeyin Kıpçakların Harezmi siyasetine karışması olmadığını belirtmek önemlidir. Harezmi, Kıpçaklarla hiçbir ilgisi olmayan iç yapı zayıflıkları nedeniyle Moğolların eline geçmiştir.

⁶ Kıpçakların Cengiz Han’a teslim oldukları gerçek tarih ve teslim olanın İnos mu yoksa oğlu Kırsman mı olduğu konusunda Çin kaynaklarında bazı karışıklıklar vardır. Bu sorunun çözümü bu makalenin kapsamı dışındadır. Orta Çağ Kiev Rusya’sından Delhi Sultanlığı Harezmişah’a ve Çin’e kadar devletlerle ilgilenen ve genellikle Avrasya’nın büyük bölümünde on üçüncü yüzyıl boyunca oldukça görünür siyasi aktörler olarak kalan çeşitli Kıpçak gruplarının tartışılması için bkz. (Halperin, 2000, 229-245).

⁷ Liu Yingsheng makalesinde bu kaliteyi göstermektedir (Yingsheng, 2005, 339-358).

⁸ Peter B. Golden 1991 tarihli makalesinde bunu ikna edici bir şekilde savunmaktadır (Golden, 1991).

aktarmış ve sunmuşlardı. Aynı zamanda Moğolların ve onların tebaasının yaşadığı Çin imparatorluk dünyasındaki kimlik performansının köklü biçimleri olmuşlardı. Kıpçakların Çin’deki elit statülerini korumak ve geliştirmek için kullandıkları en güçlü araç, savaş becerileriyle tanımlanan ayrı bir kabile veya soy olma duygusuydu. Kıpçakların kimlik stratejilerinin tesirini, bu grubun üyelerinin birbirleriyle, Moğollar, *Semurenler* ve hatta Yuan Çin’indeki Çinli kadronun da dahil olduğu diğer güçlü aktörlerle birlikte nasıl etkileşime girdiğini inceleyerek değerlendirebiliriz. Bu makale, Çin’e yerleşmeleriyle birlikte gelen ağlar olarak tanımlanan bu kimlik stratejilerine odaklanmaktadır. Bu nedenle araştırmamızın arka planında bu Kıpçak boyu veya ailesinin iyi bilinen bazı üyelerinin eylemlerini yalnızca kısaca anlatacağız⁹. Şekil 1’de Baya’ut Kıpçak boyunun bir diyagramı verilmektedir. Bu makale boyunca tartışılan söz konusu kabilenin belirli üyelerine atıfta bulunmak için lütfen bu şemaya bakın. Bir referans noktası olarak, bu Kıpçak boyu en ünlü ataları ya da üyeleri Tuq Tuq’a ile tanınmıştır. Güney Çin’deki yerel kayıtlarda bu Kıpçak boyuna yapılan atıfların tümü, boyun üyelerinden onun adıyla bahsetmektedir.

Teslim olduktan hemen sonra Kıpçaklar, büyüyen Moğol İmparatorluğu’na ganimet olarak dağıtılmıştı. Güney Song’a batıdan saldırmak için bir temel oluşturmak amacıyla Siçuan boyunca ve Dali’ye doğru yürüttüğü sefer için Möngke Han tarafından özellikle aranıyorlardı. O zamanın prensi Kubilay bu seferde 100 Kıpçak kabilesine liderlik etmiştir ve Banduçak ile oğlu Tuq Tuq’a yaptıklarından dolayı özel onur ödülü almışlardı. Kubilay muhtemelen bu sefer sırasında, daha sonra yeni başkenti Dadu’da konuşlanmış çok seçkin imparatorluk koruma birliğine atadığı Kıpçakların askerî cesaretinin farkına varmıştı¹⁰. İmparatorluk Muhafızları’nın içindeki Kıpçak üyelerine desteklerinin karşılığı olarak Dadu’nun hemen güneyindeki bölgede araziler (tumar) verilmişti. Bu, askerî uzmanlıklarıyla tanınan ve Moğol fetihlerine katkıda bulunan kabileleri ödüllendirmenin yaygın bir yoluydu. Elbette o zamana kadar aynı Kıpçak boylarının üyeleri, Kubilay’ın iktidardaki rakibi Kaydu’ya karşı eylemde zaten kendilerini öne çıkarmışlardı.

I. II. Askerî Ağlar

Kıpçaklar, ilk olarak 1307’de ve daha sonra 1328’de Yuan tahtına ilişkin iki ayrı fakat bağlantılı veraset anlaşmazlığına askerî aktörler olarak dahil olmuşlardı. İlk durumda, dönemin Kağan’ı ve Yuan imparatoru olan Timur’un (Kubilay’ın torunu) ölümü üzerine, Yuan tahtı için iki rakip arasında çekişme çıkmıştı. Timur’un ölümü sırasında, tüm Moğol imparatorluğunu yöneten kağan olarak Tuluy’un soyundan gelenlerin liderlik pozisyonlarına itiraz eden Moğol prenslerinin ittifakını bastırmak için kuzey bozkırlarına bir askerî güç göndermişti. Orta Asya ittifakına, 1227’de babası Cengiz Han öldüğünde kağan pozisyonunu üstlenen Ögödey’in torunu Kaydu öncülük ediyordu. Bozkırdaki Moğollarla Çin’dekiler arasındaki anlaşmazlık birbiriyle bağlantılı bu iki konu yüzünden ortaya çıkmıştı: 1259’da Çin’deki bir seferde öldüğünde Moğol konfederasyonunun lideri olan Möngke Han’ın yerine kimin geçeceği konusundaki anlaşmazlık ve geleneksel göçebe yaşamı ile geleneklerini sürdürüp sürdürmeyeceği veya Çin’e entegre olup olmayacağı konusunda bir anlaşmazlık. Kağan ünvanının yasal sahibi konusundaki ilk tartışma, Möngke’nin küçük kardeşleri Kubilay ile Arik Böke arasındaydı. Bu anlaşmazlık Kubilay’ın hükümdarlığı boyunca devam etmişti ve 1294’te öldüğünde Arik Böke’nin yerini Ögödey’in torunu Kaydu almıştı.

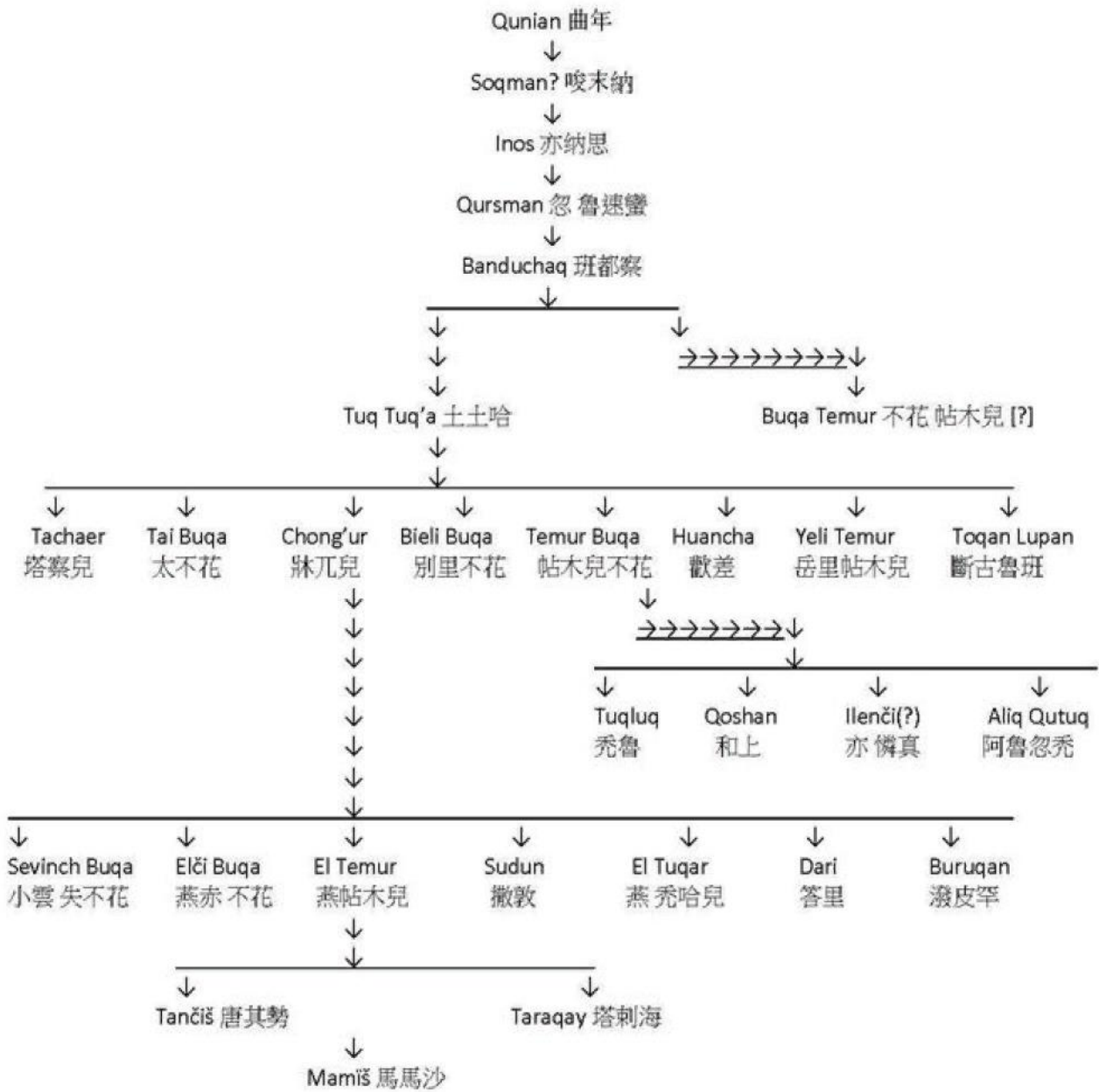
Tuq Tuq’a (1237-97) Moğol beyleri adına güçlü ve etkili bir askerî liderdi. Onun en önemli görevi Kubilay’ın 1260 yılında birleşik Moğol konfederasyonunun kağanı ünvanını aldığı anda, Kubilay ile kardeşi Arik Böke arasında ilk kez patlak veren, Kubilay’ın gücüne karşı kaynak isyanın bastırılmasıydı ve bu isyan Arik Böke’nin 1266’daki ölümünden sonra Ögedey’in torunu olan kuzeni Kaydu tarafından

⁹ Bu Kıpçak boyunun belirli üyelerinin Moğol Çin’indeki siyasi aktörler olarak tarihlerini tartışan çeşitli çalışmalar vardır. Bkz. (Zhang 张沛之, 2001; Juan 马娟 2003; *Yuanshi Luncong* 10, 2003, 98-106; Dardess, 1973). Hatta Kıpçak El Temur’un kuzeydeki başkent Şangdu’daki eylemlerine ilişkin Yuan anlatımlarını doğrulayan yeni arkeolojik kanıtlar bile mevcuttur ve aşağıda tartışılmaktadır. bkz. (Xinmin 1998, 192-205).

¹⁰ Kıpçaklar, 1286 yılında Yuan’ın başkentinde sol ve sağ imparatorluk koruma birimleri (zuo ve you Chinchawei) halinde örgütlenmişlerdi. Bunlar, Yuan Büyük Askerî Komisyonu (da dudufu) tarafından idare ediliyor ve yönetiliyordu. bkz. (Toghto, *Yuanshi* 99 “Suwei” 宿衛, s. 2529).

sürdürülmüştü. Bu uzun ve karmaşık bir iç savaştı ve sonunda Kubilay’ın Orta Asya üzerindeki gücünü göçebe kuzenlerine bırakmasıyla sonuçlanmıştı.

Ayrıntılar bizi burada alıkoymamalıdır¹¹. Kubilay kolay kolay pes etmemişti ve Tuq Tuq’a, 1278 ile 1296 yılları arasında, çoğu kez büyük Moğol generali Bayan ile ortak seferlerde olmak üzere birçok kez Kıpçak boylarını kuzeye götürmüştü. Tuq Tuq’a’nın bu seferlerde komuta ettiği Kıpçak atlılarının sayısı etkileyiciydi. Kaynaklar onun bu süre zarfında çeşitli seferlerde binden fazla Kıpçak atlı boy üyesine liderlik ettiğini bildirmektedir. Örneğin, 1278’de Kaydu’nun generalleri tarafından yakalandıktan sonra Kubilay’ın oğlu Nomokan’ın kurtarılmasına yardım etmişti. Kaydu’nun güçlerinin ele geçirdiği Moğol imparatorluk çadırını yeniden ele geçirmişti ve başlangıçta karşı tarafın askere aldığı yüzlerce Kıpçak boyunun serbest bırakılmasını sağlamayı başarmıştı. Tuq Tuq’a’nın Kubilay adına askerî eylemleri iki farklı dönemde gerçekleşmişti: İlki 1270’lerde ve ardından 1280’lerin ortalarında. Kubilay’ın ölümünden

¹¹ Bu iç savaş ve sonuçları Michal Biran tarafından tartışılmaktadır. Yazar bu çatışmanın nedenleri konusunda ise farklı bir yorum getirmektedir (Biran, 1997).

sonra Tuq Tuq’a, Yuan Çin’in kuzey sınır bölgelerini Kaydu güçlerine karşı savunmak için bir kez daha çağrılmıştı¹².

Şekil 5.1. Çin’de Baya’ut Kıpçakları.¹³

Tuq Tuq’a bu seferlerin her birinden sonra en cömert şekilde ödüllendirilmişti. 1278 seferinden sonra Kubilay ona 100 *taellik*¹⁴ gümüş, altın ve gümüş şarap kadehleri, altın paralar, Moğollar tarafından önemli devlet törenlerinde giyilen, imparatorluk tarafından sipariş edilen *jisun* adı verilen bir takım elbise gibi şeyler yağdırması Kubilay’ın cömertliğinin bir örneğidir¹⁵. Boyunun uzun vadeli serveti açısından daha da önemli olan, Kubilay’ın güney Çin’deki arazileri ve yerleşik nüfusu Tuq Tuq’a ve onun Kıpçak boyuna vermesiydi. Bu bağışlar, daha önceki Moğol kağanlarının Moğol imparatorluk boylarının üyelerine ve kuzey Çin’deki diğer sadık hizmetlilere verdiği eski toprak mülklerinden farklıydı. Öncelikle, Güney Çin’deki mülkleri bağışlayanlar, bu bölgelerdeki nüfus üzerinde özel ve tam bir özerk yönetime sahip değildi. Görünüşe göre mükafatları, Yuan mahkemesinin sağladığı yıllık gelir ve vergi avantajlarıydı¹⁶.

Kubilay başlangıçta Tuq Tuq’a’ya güney Çin’deki *Jiankang* (Jiking olarak yeniden adlandırıldı, bugünkü Nanjing), *Luzhou* (modern *Hefei*) ve *Raozhou* (modern *Boyang*) olmak üzere üç ayrı yerde 1.700 hanenin gelirini bağışlamıştı. Bunların nüfus defterlerine “Kıpçaklar” (Karaçi) olarak kaydedilmesi gerekiyordu; ayrıca Tuq Tuq’a’ya bu yerlere yerleşmek üzere yaklaşık 10.000 askerini getirmesine de izin verilmişti. Şimdi Güney Çin topraklarının ve sakinlerinin Tuq Tuq’a’ya dağılımına döneceğiz. Tuq Tuq’a’nın torunları, bu Kıpçaklar Çin’e yerleştikten sonra askerî rollerinden ayrılarak Yuan sivil bürokrasisinde çalışmaya ve onları etkilemeye başlamışlardı. Jiking Bölgesi’ndeki Kıpçakları incelemek için dönüyoruz.

II. Jiking Bölgesi

Tuq Tuq’a ve onun Kıpçak arkadaşlarına Güney Çin’de Kubilay tarafından verilen arazi hediyeleri ve yerleşik nüfusların üretimine erişim, daha önceki Moğol hanlarının kendi geniş boylarının üyelerine ve kuzey Çin’deki diğer sadık boy üyelerine sağlanan eski tarz arazi mülklerinden farklıydı. Öncelikle, bunlar aslında merkezî devletin erişiminin dışında olan özerk mülkler değildi. Kubilay, eski arazi sisteminin devlet üzerinde büyük bir yük oluşturduğunu anlamıştı. Çin bürokratik ilkelerine göre organize edilmişti, kendi kendini idame ettirebilen bir devlet oluşturmakta kararlıydı. Özellikle Güney Song’un yeni fethedilen topraklarına aynı şekilde davranılmamasını sağlamak için bu uygulamayı durdurması gerekiyordu.

Kubilay’ın Güney Song’u fethetmesinden sonra *Jiking Bölgesi* olarak yeniden adlandırılan *Jiankang*, Kıpçakların yerleştiği herhangi bir eski yer değildi. Yangtze Nehri’nin güney kıyısında yer alan ve idare merkezi olan eski Jiankang Şehri (şimdiki Jiking Şehri), Çinliler için tarihî ve kültürel öneme sahip bir yerdi. *Jiankang*, birkaç Güney Çin hanedanı (ve yakın zamanda Kin Hanedanlığı dönemi) için siyasi bir başkent olarak hizmet etti ve aynı zamanda eski bir kültür merkeziydi. Yerel kayıtlar, Song birliklerinin Jiankang’da ve iç kesimlerinde işgalci Moğol birliklerine karşı sert bir direniş gösterdiğini kaydetmektedir. Bunun nedeni Jiankang’ın, Yangtze Nehri üzerindeki konumu ve önemli tarım, ticaret ve transit alanlarını kontrol etmesi nedeniyle stratejik açıdan taşıdığı önemdi. Eski Jiankang’ı ve onun iç bölgesini elinde tutmak, Moğolların Güney Song Devleti’ni kontrol etmeye yönelik daha büyük çabalarının önemli bir parçası olabilirdi ve oraya yerleşmek için, daha önceki müşteriler ile beyler için sınır bölgelerini kontrol

¹² Tuq Tuq’a’nın çeşitli askeri seferleri hakkında ayrıntılı bilgi, Su Tianjue 蘇天爵 tarafından derlenen biyografisinde yer almaktadır (Tianjue 蘇天爵, 1996).

¹³ Bu geniş Kıpçak boyunun soy ağacının görselleri L. Hambis’te bulunabilir (Hambis, 1954, 163–169); Yirmi beş hanedan tarihindeki monograflara ve tablolara yapılan düzeltmeler ve eklemelerden oluşan altı ciltlik “Yuan’daki Aileler ve Boylar” (“Yuanshi shizubiao”), *Ershiwushi bubian* (Kaiming Shudian, 1955, 8368–70); ve Zhang 张沛之, *元代土哈家族探研* (2001).

¹⁴ Çevirenin notu: *tael/tahil* “Doğu ve Güneydoğu Asya’da kullanılan bir ağırlık ve para birimi” <https://en.wikipedia.org/wiki/Tael> (erişim tarihi: 29.01.2024)

¹⁵ Çeşitli seferlerdeki eylemlerinden dolayı Tuq Tuq’a’ya verilen ödüllerin tam listesi, Toghto’daki resmi biyografisinde yer almaktadır (*Yuanshi* 128, pp. 3131–35). Oğlu Chong’ur’un biyografisi de aynı bölümdedir (3135–38). *jisun* tören elbiselerinin açıklaması bkz. (Allsen, 1997, 19-22).

¹⁶ J. W. Dardess’in bu tımarlarla ilgili tartışması için (Dardess, 1973, 180).

etme konusunda zaten oldukça deneyimli olan Kıpçaklardan daha iyi bir grup olabilir miydi?. Şekil 2 ve 3, Jiking Bölgesi’nin ana bölgelerindeki kategoriye göre nüfusun dağılımını ve bu bölgelerdeki Kıpçak kadrosunun yayılmasını gösteren nüfus verilerini sunmaktadır.

Yer	Toplam	Nanren	Asker	Kıpçak	Beiren	Semuren
Jiqing 1290	94992	79191	26027	0	15810	2919
Jiangning (xian)	113525	99535	3930	4137	0	0
Shangyuan (xian)	146385	141310	530	3940	5055	85
Jurong (xian)	214790	173825	105	4800	245	50
Liyang (Pref)	317410	316825	265	3215	585	95
Lishui (pref)	316425	289275	35	6445	205	30

Şekil 5.2 Jiking nüfus rakamları, MS 1303.

Jiking Bölgesi’nde Nüfus Dağılımı

Yer	Kıpçaklar (“Karaçi”)	Tuq Tuq’a’nın Kıpçak Boyu
Jiangning xian	4137	0
Shangyuan xian	4000 (788 hane)	0
Jurong xian	3300 (737 hane)	4900 (1093 hane)
Lishui prefecture	4725 (1050 hane)	1075 (239 hane)
Liyang prefecture	0	2893 (643 hane)

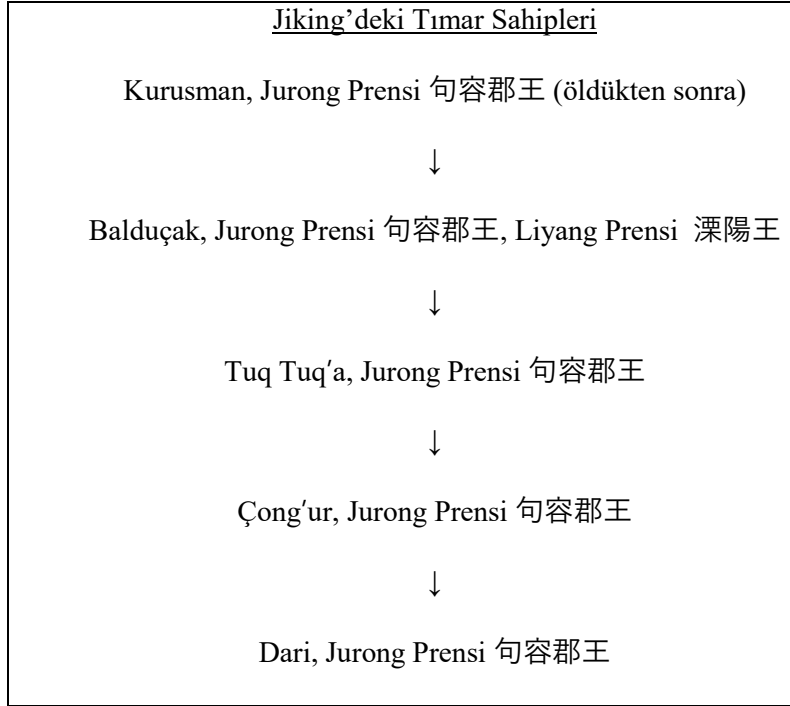
Şekil 5.3 Konuma göre Jiqing Bölgesi’ndeki Kıpçak haneleri.

Bu verilerden birkaç ilginç gerçek ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, Jiking Bölgesi’nde yaşayan, açıkça farklı iki Kıpçak grubunun bulunduğunu belirtelim. Tuq Tuq’a’nın boyu, tüm yerel nüfus kayıtlarında, genel olarak Kıpçak boylarına uygulanan *Karaçi* terimiyle tanımlanan diğer Kıpçaklardan ayrılmaktadır. *Karaçi* kelimenin tam anlamıyla "kara kısrak sütü" demektir. Kıpçaklar ilk zamanlarda bu lakapla tanındılar; çünkü bu fermente süt ürününü Moğollara bir tür haraç olarak göndermişlerdi. Marco Polo ve Rubrucklu William gibi Batılı gezginler bunu *caracosmos* (kırmızı) olarak biliyorlardı (Bretschneider, 1910, 68-73). İkincisi, Kıpçakların Semuren nüfusundan farklı olduğunu belirtmek ilginçtir. Aslında, Jiking kayıtları tüm Kıpçakları daha geniş bir kategori olan Nanren kategorisine dahil ediyordu; bunlar, dörtlü Moğol sınıflandırma şemasına göre güney Çin’de yaşayan ve Moğol İmparatorluğu’na ancak güneydeki Song eyaletinin fethinden sonra getirilen insanlardı¹⁷. Kayıtlar Kıpçakların Güney Çin nüfusunun bir parçası olarak sınıflandırılmasının gerekçesi konusunda sessiz kalmaktadır; ancak bu, Kıpçakların Jiking’deki sınırlı statüsünü yansıtıyor olabilir; çünkü bu sakinler, söz konusu konuma yerleşmek için kişisel bir karar vermekten ziyade, mahkemen emir yoluyla gelmişlerdi. Son olarak, veriler çok sayıda Kıpçak’ın Jiking Bölgesi’ne yerleştiğini göstermektedir. Jiking’e ilk kez yerleştikten sonra on yıllar boyunca askerî ve sivil bürokraside kariyerlerine devam eden Baya’ut Kıpçak boyunun bir parçası olan kişiler şüphesiz onların saflarından çıkmıştır. Yuan Devleti ve toplumunun askerî ve sivil sektörlerinde faaliyet gösteren daha önemli Kıpçak erkek ve kadınlardan bazılarını kısaca inceliyoruz; çünkü onların içinde hareket ettikleri ve faaliyet gösterdikleri güç ağlarının yeni Moğol Çin Devleti için uzun vadeli önemli sonuçları vardı.

Elbette, Güney Çin’deki imparatorluk mülkleri bağıışı aynı zamanda fahri ünvanlarla birlikte gelmişti ve bu Kıpçak boyunun birkaç nesli bundan yararlanmıştı. Tuq Tuq’a’nın büyükbabası Qursman ve babası Banduçak, Tuq Tuq’a’nın liyakatinin bir sonucu olarak ölümünden sonra imparatorluk ünvanlarıyla ödüllendirilmişti. Her ikisi de "Jurong Eyaleti Prensi" ünvanını taşıyordu ve Tuq Tuq’a’nın babasına, Güney Jiking Bölgesi’ndeki bir diğer önemli eyalet olan "Liyang Prensi" (溧陽王) ünvanı verilmişti. Tuq Tuq’a’nın boyundaki toplam beş nesil, ayrıcalıklarıyla birlikte aynı ünvanları taşıyorlardı (aşağıdaki listeye bakınız). Bu Kıpçak boyunun üyelerinin sahip olduğu imparatorluk ünvanlarının listesi için Şekil 5. 4’e

¹⁷ Kayıtların nüfus sunumunu yansıttığım tablomda Kıpçak nüfus rakamlarını hem Nanren hem de Semuren’den ayırdım; ancak kayıtlardaki nüfus tablolarının başında yer alan açıklamada Kıpçaklar, Nanren’in bir alt kategorisi olarak listelenmektedir.

bakınız). Tuq Tuq’a’nın boyunun bazı üyelerinin burada anlatılmayan, Moğol Çin’indeki diğer yerlerle bağlantılı başka imparatorluk fahri ünvanları da vardı. Kubilay ve onun Yuan soyundan gelenlerin hizmetinde sadakatle kullanılan dövüş becerilerinin bir sonucu olarak, bu boyun zaman içinde ve birkaç nesil boyunca elde ettiği faydaların bir örneği olması bakımından buradaki tartışmamızı Jiking Bölgesi’ndeki imparatorluk ünvanlarıyla sınırlandırıyoruz.

Şekil
Bölgesi’ndeki

5.4 Jiking
Fahri Ünvanlar

Kıpçak boyu mensuplarının Kubilay’ın ordusunda yer almak için gelmelerinin önemini yansıtarak özel bir Kıpçak Muhafızı (Qincha wei 欽察衛) oluşturmuştu ve Tuq Tuq’a göreve getirilmişti¹⁸. Yedi oğlu da onun izinden giderek askerî personel olarak görev yapmıştı. Bölgesel ve ulusal düzeyde Kıpçak birliklerinin komutanlığı gibi çok yüksek mevkilerle ödüllendirilmişti. İkinci oğlu Çong’ur (1260–1322) en başarılı olanıydı ve Yuan sarayında Askerî İşler Bürosu Direktörü konumuna yükselmişti. Tuq Tuq’a’nın torunları ve yeğenleri de başarılı askerî kariyerlere sahipti; ancak çoğunun askerî personel kimlikleri kadar sivil kariyerleriyle de öne çıkması nedeniyle o nesilde bir değişim görmekteyiz¹⁹. Tuq Tuq’a’nın torunları olan o nesilde, kariyer kalıplarının sivil bürokrasiye doğru daha genel bir şekilde değiştiğini de görüyoruz.

III. Siyasi Ağlar

Tuq Tuq’a’nın ailesinin sivil bürokraside görev yapan en ünlü kişisi şüphesiz torunu El Temur’du (fl. 1320’ler – 30’lar, ö. 1333). El Temur, askerî bir adam olarak yetişmişti ve büyükbabasını şöhrete taşıyan Kaydu’ya karşı aynı seferlerde Kıpçak birliklerine liderlik etmişti. Kubilay öldükten sonra El Temur ve babası Çongvu’er, onun yerini almak için rakip Moğol hiziplerinin stratejilerine dahil olmuşlardı ve bir sonraki Yuan imparatoru Kayşan Han’ın 1308’de nihai olarak tahta çıkmasında önemli roller oynamışlardı. Hepsisi önemli hükümet pozisyonları ve abartılı mali ödüllerle ödüllendirilmişti. Ne yazık ki Kayşan sadece iki yıl hükümdarlık etmişti. Taht aynı Kıpçakların çoğunun Yuan tahtında Kayşan’ın çizgisini yeniden canlandırmaya yönelik eylemci yöneticilerden oluşan bir gruba liderlik ettiği 1328 yılına kadar, kardeşi ve

¹⁸ D. M. Farquhar, bu büroyu, onun hızlı büyümesini ve ardından 1322’de büronun o zamana kadar düzenlediği otuz beş askerî birliği barındırmak için Sağ ve Sol Muhafız birimlerine bölünmesini anlatmaktadır (Farquhar, 1990, 272-73).

¹⁹ Bu, sonraki nesil Kıpçakların askerî görevlerde bulunmadığı anlamına gelmez. Aslında, Kıpçak Muhafız birimleri hanedanın sonuna kadar varlığını sürdürmüştür ve Tuq Tuq’a’nın soyundan gelenlerin birçoğu, Şekil 1’deki aile ağacında listelenen son adam olan ve büyük-büyük dedesi Tuq Tuq’a’nın eski Kıpçak Muhafızları Komutanlığı makamını dolduran kişi *Mamiş* dahil olmak üzere, bu birimde liderlik pozisyonlarına atanmıştır.

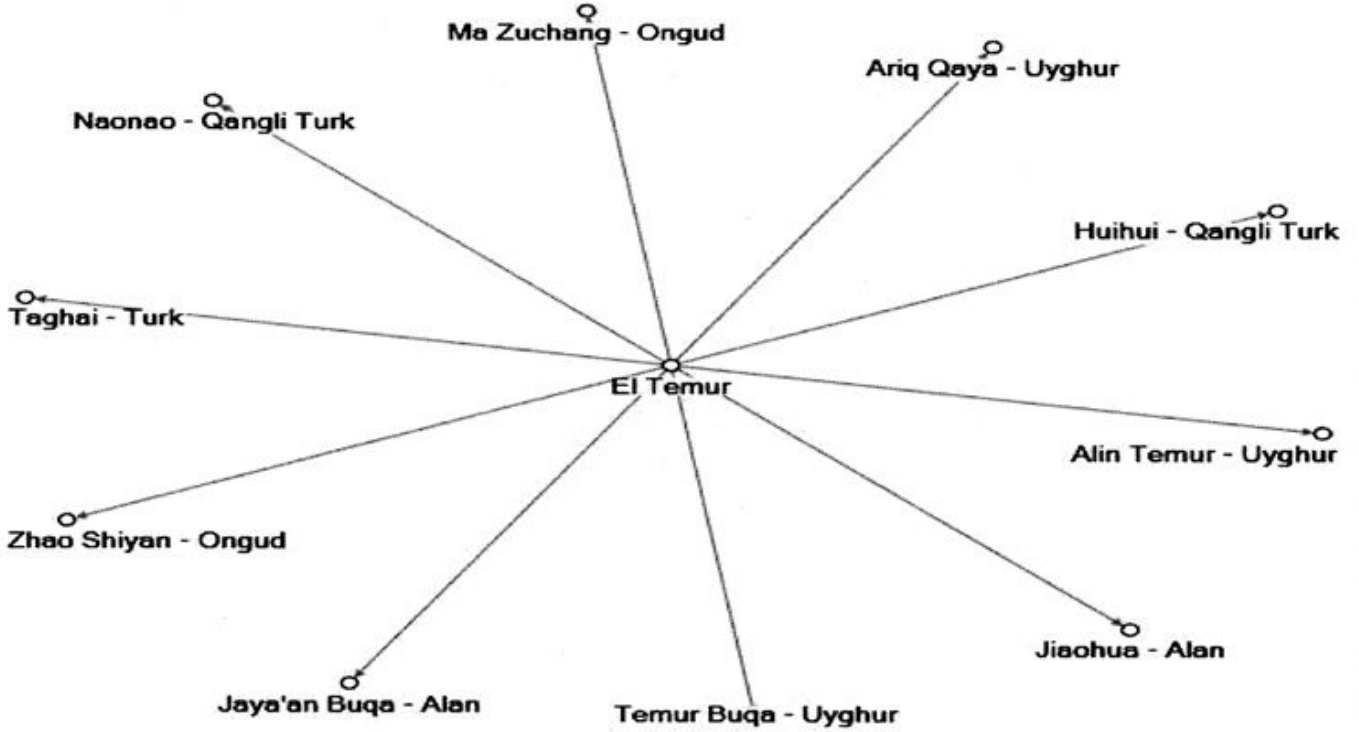
torunları tarafından taşınmıştı²⁰. Kayşan’ın oğlu Tuğ Temur’un 1328’de Yuan imparatoru olarak tahta çıkması, aslında Kayşan’ın kuzeni olan iktidardaki imparatora karşı bir darbe olmuştu. Bu, Çin’deki Moğolları rahatsız eden veraset meselesindeki doğal istikrarsızlığın yalnızca bir örneğiydi ve bu anlaşmazlıklar, Yuan sarayının gücü ve nüfuzu üzerinde ciddi bir baskı oluşturuyordu. Anlaşmazlıklar aynı zamanda Çinli olmayan Semuren grubu arasında artan bir bölünmeyi de içeriyordu. Dolayısıyla bu Kıpçaklar, Yuan Devleti’nin son on yıllarını şekillendiren daha büyük bir sosyo-politik eğilimin parçasıydı ve eylemleri hiçbir şekilde benzersiz veya istisnai değildi. Yuan sarayının Kubilay’ın uzun saltanatından sonraki tarihi, bu iki siyasi grubun iktidarlarının ileri geri gidişi olarak anlaşılabilir. Yuan sarayında ve dünyasında hizip mücadelelerinin yol açtığı doğal istikrarsızlığın, Çin’deki Moğol gücünün oldukça hızlı düşüşünün nedenlerinden biri olduğu söylenebilir. Bu düşüş, bir sonraki hanedan olan Ming’in 1368’de resmî olarak kurulmasından yıllar önce sona ermişti. El Temur, veraset anlaşmazlığında kendi tarafının iktidara gelmesini sağlamak için tek başına hareket etmemişti. Çoğunlukla kendisi gibi diğer Türk boylarından gelen, Çinli olmayan diğer liderlerden oluşan güçlü bir ağa güveniyordu (bkz. Şekil 5). Aslına bakılırsa, o dönemde Moğol Yuan sarayındaki başlıca sürtüşme kaynaklarından biri, geleneksel Çin hanedanları doğrultusunda Konfüçyüsçülüğe dayanan bir sivil toplum kurmaya kendini adanmış olan Çinli ve Çinli olmayanlara karşı Türk boylarının gücüydü.

El Temur’un siyasi müttefiklerinin kim olduğunu ve arzuladığı türden bir siyasi değişimi gerçekleştirmek için bu ağı nasıl oluşturduğunu anlamak, bu Kıpçak boyunun üyelerinin oluşturduğu bir diğer önemli ağı, evlilik ittifaklarını gün ışığına çıkarmaktadır. Önemli evlilik ittifakının en meşhur örneği yine El Temur’da görülmektedir. Kızı, son Yuan imparatoru Toghon Temur’un (hükümdarlık dönemi 1333-68) karısı olmuştur. Bu evlilik ittifakları ağının görsel bir sunumu, bu boydan birkaç kuşak Kıpçak’ın hem Cengiz kraliyet boyundan hem de diğer boylardan Moğol kadınlarıyla evlenmesini içeren çok daha büyük bir ağı ortaya koymaktadır (bkz. Şekil 5. 6). Aslında bu ağ şeması, bu boyların evliliği, kendilerini güç ağlarında konumlandırmak için bir mekanizma olarak kullanma stratejilerine ışık tutan bazı ilginç modelleri de göstermektedir. Birincisi, bu kabilenin Çin’de yaşayan ilk Kıpçak’ı olan Banduçak, aslında diğer Orta Asya boylarından (Semuren) en az iki kadınla evliydi. Oğlu Tuq Tuq’a, Cengiz Han’ın imparatorluk kabilesinden biri de dahil olmak üzere yalnızca Moğol kadınlarıyla evlilik ittifaklarına büyük yatırım yapmıştı. Kaynaklar, evli olduğu kişiler arasında herhangi bir Kıpçak kadını kaydetmemektedir. Yukarıda da gördüğümüz gibi Tuq Tuq’a, imparator Kubilay’ın muhaliflerini bastırmak için sahada çalışan bir askerî komutan olarak adını duyurmuştu ve kuşkusuz birden fazla Moğol eşi ona imparatorun hediye olarak gelmişti. Kaynaklarda Tuq Tuq’a’nın sadece iki oğlunun evlilikleri hakkında bilgi verilmektedir. Oğlu Temür Buqa, güney Tarım havzası şehri Hotan’dan bir Uygur kadınla evlenmiştir ve onun hakkında bir şeyler biliyoruz; çünkü ona, çok tanınmış Semuren yazarı Ma Zuchang (1279-1338) tarafından yazılan kendi dikili taş yazıtı verilmişti (Zuchang, 1985, 672-73). Babası Ali Beg, Zhedong eyaleti ilinin sorumlusuydu ve aynı eyaletteki askerî büronun Askerî Komutan Yardımcısı’ydı. Aile ayrıca Moğol fethinden çok önce Hotan Uygurlarının İslam’ı kabul etmesinden bu yana Müslüman olmuş olabilir; ancak

²⁰ Kıpçakların bu olaylarda oynadıkları roller için bkz (Dardess, 1973). Bu tartışma J. W. Dardess’in anlatımına dayanmaktadır.

kaynaklar bu konuda sessizdir. Timur Buqa’nın kariyeri ulusal düzeyde değildi; ancak Jiking ve Lurao bölgelerindeki Kıpçak hanelerinin gözetmeni (*darugaçi*) gibi önemli bir pozisyona atanmıştı.

Şekil 5.5 El Temür’ün Politik Bağlantıları: NodeXL ile yapılmıştır (<http://nodexl.codeplex.com>)

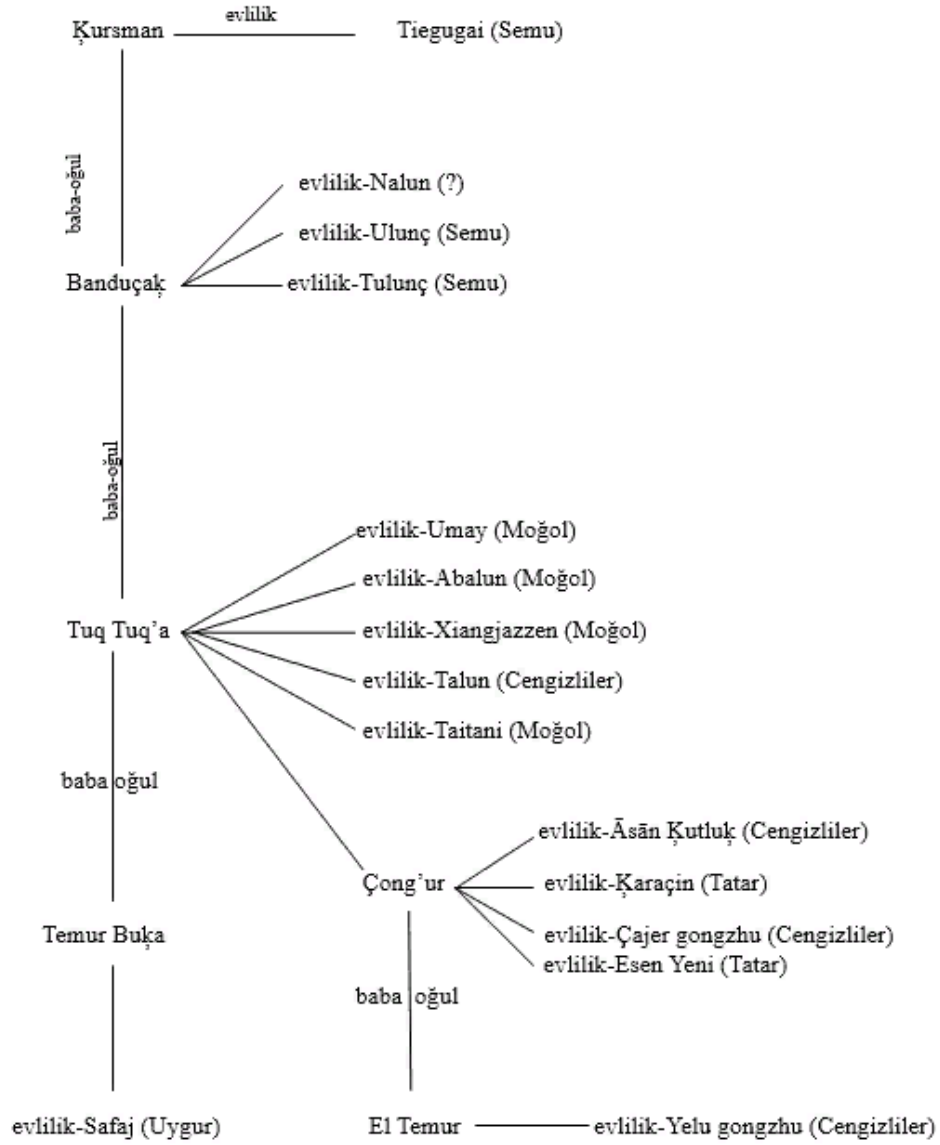
Çong’ur, Moğol boyundan iki kadın ve iki de Tatar kadınla olmak üzere çok daha stratejik evlilik ittifaklarına girişmişti. Eşleri hakkında isimleri, boy veya etnik kimlikleri dışında daha fazla bir şey bilmiyoruz; ancak kendisini, yönetici Moğol kabilesi içinde konumlandırmaya ve diğer önemli Semurenlerle bağlarını korumaya açıkça dikkat ediyordu.

Son olarak, bu Kıpçak boyunun üyelerinin kendi güç ağlarını kurmaya veya genişletmeye hizmet eden evlilikleri hakkındaki bilgilerimizi tamamlayacak olursak, birincil kaynaklar iki Kıpçak erkeğinin, Çongur ve oğlu El Temür, kızları hakkında bazı ilginç bilgiler vermektedir. (bkz. Şekil 5. 7)²¹. Çongur’un dört kızının evlendiği erkekler (Cengiz imparatorluk boyunun dört evli adamı) hakkında en fazla bilgiye sahibiz. Bu adamlardan ikisi hakkında bir şeyler biliyoruz. Çong’ur’un kızı Nezhiğan ile evli olan Prens Salan Dorji’ye (fl. 1330’lar) prens olarak iki ayrı fahri ünvan verilmişti²². Başka bir kız olan Yelu Tiney, kraliyet soyundan gelen başka bir prens olan Aruki Timur ile evliydi. Aruki Timur, imparatorluk Moğol boyunun farklı soyundan gelen bir prensle anlaşmazlığa düşmüştü²³. En önemlisi El Temür’un kızı Danaşirin son Yuan imparatoruyla evliydi.

²¹ P. Zhang bu insanların iyi bir tablosunu sunmaktadır (Zhang, 2001).

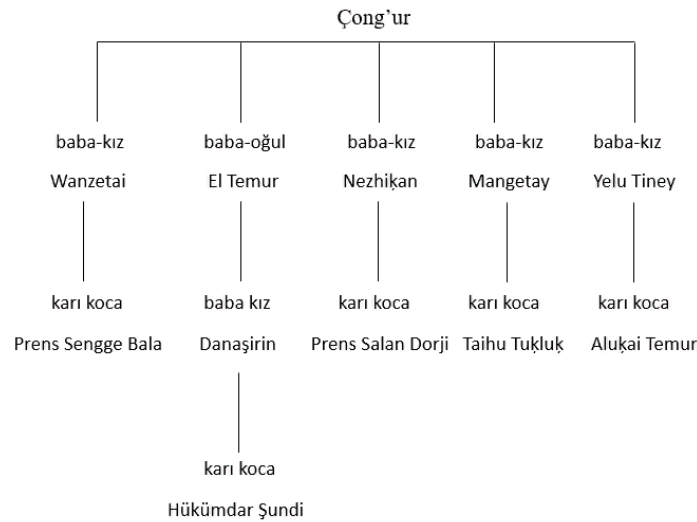
²² Ünvanları İmparatorluk Prensleri tablolarında listelenmiştir (主王表), *Yuanshi* 108, s. 2735–50.

²³ Bu adam “Asi Memurlar” arasında yer almıştır (叛臣) in *Yuanshi* 206, s. 4596–98.

Şekil. 5.6.

Kıpçak Boyu Evlilikleri

Şekil. 5.7.

IV. Sonuç

Baya’ut Kıpçakları, devlet ve halk üzerindeki hakimiyetlerini giderek daha fazla genişletmek için sefer yürütürken, nispeten az sayıdaki Moğol kadrosunu desteklemek için büyüyen Moğol konfederasyonuna dahil edilen bozkırdaki birçok boydan yalnızca biri olmuşlardır. Harezmi gibi diğer eski devletler için kiralanmış askerî kuvvetler olarak, özellikle de kritik sınır bölgelerindeki personel yerleştirme konusundaki deneyimleri, Moğollar için önemli bir değerdir. Dali Devleti’nin fethiyle, Güney Song’a karşı daha sonraki seferlerde, Çin ve Kubilay için daha acilen, bozkırdaki uzun iç savaşta onun hizmetindeki sadık öncüler olarak kontrollerini güneybatıya doğru itmişlerdir. Askerî bir güç olarak Moğollar için önemleri, Kubilay’ın Kıpçak kabilelerini içlerinden biri olan Tuq Tuq’a’yı komutan olarak özel imparatorluk muhafız birimine atamasında görülebilir.

Tuq Tuq’a’nın Kıpçak boyu, birçok yönden Moğol İmparatorluğu’na kabul edilen diğer boylara benzer bir yol izlemiştir. Becerilerini ve varlıklarını, Moğol istilacı elitlerin saflarına sıkı bir şekilde sızmak için kullanmıştır. Moğollarla birlikte Çin’e gelen diğer boylar ve gruplar gibi, sonraki nesiller de kendilerini doruktaki bir atayla, Tuq Tuq’a ile özdeşleştirmişlerdir; ancak bu Kıpçaklar aynı zamanda Moğol Çin’inde diğer birçok boyun ve Çinli olmayanların deneyimlemediği, özellikle sınırlayıcı bir alanı işgal etmektedir. Kayıtlardaki standart sosyal sınıflardan tamamen ayrı bir kategoriye işgal etmekteydiler. Bu belli belirsiz kimlik yalnızca, bu boyun ve birçok Kıpçak emsallerinin sonunda yerleştiği Güney Çin’deki Jiking Bölgesi’nin Yuan dönemi yerel kayıtlarında açıkça görülmektedir. Jiking, Yuan döneminde birçok önde gelen göçmene ev sahipliği yaparken, Kıpçaklar dışında tüm durumlarda bu insanların, o dönemde Çin’deki tüm sosyal grupları kategorize etmek için Moğollar tarafından tasarlanıp uygulanan istikrarlı sosyal kategorilerden birine ait olduğu belirlenmiştir. Örneğin Jiking Bölgesi içindeki yerlere yerleşen önde gelen Uygur bireyleri ve aileleri Semuren olarak sınıflandırılmıştır. Güney Song’un fethinin ardından güneye göç eden pek çok tanınmış kuzeyli Çinli, "kuzeyliler" olarak sınıflandırılmıştır; ancak bu çevredeki bölgelere yerleşen Kıpçaklar her zaman ya Tuq Tuq’a’nın kendi boyunun üyeleri ya da genel Kıpçaklar olarak iki gruptan birinde sınıflandırılmıştır²⁴.

Kıpçak boyu üyelerinin yerli güneyliler olarak tanımlanmasını, onların bazılarının sivil bürokrasinin önemli üyeleri olarak kariyerlerine geçiş yapmış askerî kişiler olarak eylemleriyle ve kimlikleriyle bağdaştırmak zordur. Bu, onların Jiking’deki imparatorluk tımar sahipleri olarak benzersiz statülerini yansıtır olabilir. Alternatif olarak, yerel düzeydeki Jiking kayıtlarını derleyenler, Moğol imparatorluk kabilesinin en yüksek seviyeleriyle açıkça aynı çizgide olan Çinli olmayan bu oldukça büyük personel grubunun nasıl dahil edileceğine dair kafa karışıklığını yansıtır olabilir. Belki de söz konusu yerel kayıtlardaki Kıpçak boyunun üyelerine yönelik bu özel muamele, en azından Çin’e yerleşen Çinli olmayan diğer personelle karşılaştırıldığında, Yuan hanedanlığı boyunca bu boy üyelerinin göreceli bağımsızlığını yansıtmaktadır. Bu bağımsızlık belki de diğer Orta Asyalıların çoğundan farklı olarak bu insanların hiçbirinin Çin tarzı bir soyadı benimsememesinde görülebilir. Daha da önemlisi, Tuq Tuq’a’nın geniş boyunun adamları da hanedanın sonuna kadar elit bir askerî birlik olarak kimliklerini korumaya özen göstermişlerdir. Her ne kadar birçok kişi sivil bürokraside güçlü siyasî figürler olarak isim yapmış olsa da, bu boyun her neslinden en az bir kişi, İmparator Kubilay tarafından Tuq Tuq’a için oluşturulan Kıpçak İmparatorluk Muhafızları Komutanı pozisyonunu devralmıştır. Bu önemli ve güçlü askerî boyun, yeni fethedilen güney Çin’in stratejik ve kültürel açıdan daha önemli bölgelerinden biri olan Jiking’de büyük mülk ve mali avantajlar elde etmesi, diğer Çinli ve Çinli olmayan göçmenler gibi Jiking toplumuna hiçbir zaman gerçekten "yerleşmedikleri" anlamına gelmektedir. Örneğin, Jiking’in bazı kısımlarını vatanı olarak gören ve Neo-Konfüçyüsçü alimler ile devlet adamları olarak uzmanlıklarıyla ünlü olan pek çok önde gelen Uygur’un aksine, hiçbir Kıpçak adamı bu şekilde adından söz ettirmemiştir. Kaynakların bize bıraktığı şey, Tuq Tuq’a’nın boyunun üyeleri arasında, tanınmış "ataları", Tuq Tuq’a ile akrabalık ilişkileri ve Kıpçak İmparatorluk Muhafızları ile özdeşleşmeleri nedeniyle birbirine bağlı bu benzersiz bir grubun üyeleri arasında bir dayanışma duygusu olduğudur. Bunlar, benzersiz yapısı ve tarihi ile, Çin’e yerleşen bu göçebe grubun tarihine yansıyan Yuan Devleti ile toplumunun hikayesinin önemli bir parçasıdır; ayrıca Kıpçaklar

²⁴ Aslında "Tuq Tuq’a ve Yesudar’ın eski köleleri" başlıklı üçüncü bir hane kategorisi de Jiking Bölgesi’nde tek bir yerde listelenmektedir. Bunlar da Kıpçaklar gibi yerel kayıtlarda "Nanren" olarak kabul edilmektedir.

Moğol İmparatorluğu’nun neredeyse her yerinde önemli roller oynamışlardır. Rusya’nın Altın Orda’sında askerî kuvvetlerin bir parçasıydılar ve Batı Asya’nın İlhanlılarında İlhanlıların müfrezelerinde birkaçının adı geçmektedir. Moğolların en güçlü düşmanlarından biri olan Mısır Memlukları’nın da ordusunda çok sayıda Kıpçak askeri vardı. Bu diğer Kıpçakların hikayeleri Moğol İmparatorluğu tarihinde bir başka çalışma alanıdır.

Kaynakça

- Allsen, Th. T. (1987–1991). The Mongols and North Caucasia. *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 7: 5–39.
 ----- (1997). *Commodity and Exchange in the Mongol Empire*. Cambridge University Press.
- Benson, D. S. (1991). *The Mongol Campaigns in Asia: A Summary History of Mongolian Warfare with the Governments of Eastern and Western Asia in the 13th Century*. Chicago.
- Biran, M. (1997). *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia*. Curzon.
- Bretschneider, E. (1910). *Medieval Researches from Eastern Asiatic Sources*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 2.
- Buell, P. D. (2003). *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*. The Scarecrow Press.
- Dardess, J. W. (1973). *Conquerors and Confucians: Aspects of Political Change in Late Yüan China*. Columbia University Press.
- Ershiwushi bubian*. 1955. Shanghai: Kaiming Shudian.
- Farquhar, D. M. (1990). *The Government of China Under Mongolian Rule*. Franz Steiner Verlag.
- Gammer, M. (2005). Russia and the Eurasian Steppe Nomads: An Overview, in Reuven Amitai and Michal Biran, eds., *Mongols, Turks, and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World*, Brill, 483–502.
- Golden, P. B. (1987-1991). Nomads and Their Sedentary Neighbors in Pre-Çinggisid Eurasia. *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 7: 41–82.
 ----- (1991). The Qipçaqs of Medieval Eurasia: An Example of Stateless Adaptation in the Steppes. in G. Seaman and D. Marks, ed., *Rulers from the Steppe: State Formation on the Eurasian Periphery*, Ethnographics Press, 132–157.
 ----- (1992). *An Introduction to the History of the Turkic Peoples*. Otto Harrassowitz.
- Gökbel, A. (2002). Kipchaks and Kumans. *The Turks. Yeni Türkiye*, 1, 643–659.
- Halperin, Ch. J. (2000). The Kipchak Connection: the Ilkhans, the Mamluks and Ayn Jalut. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, (63:2) 229–245.
- Hambis, L. (1954). *Le Chapitre CVIII du Yuan Che*. Brill, 163–169.
- Juan, M. (2003). 马娟, 元代钦察人燕铁木儿事迹考论 Yuandai Chinchā Yan Tiemuer shiji kaolun. *Yuanshi Luncong*, 10: 98–106.
- Tianjue, S. 蘇天爵 (1985). Shumi Jurong Wuyiwang. in *Yuanchao Mingchen Shilüe*, Zhonghua Shuju, 3–3/51.
- Vasary, I. (2005). *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*. Cambridge University Press.

- Xinmin, Y. 叶新民 (1998). *Yuan Shangdu Yanjiu 元上都研究*. Neimenggu Daxue chubanshe.
- Yingsheng, L. (2005). War and Peace Between the Yuan Dynasty and the Chaghadaid Khanate (1312–1323). in Reuven Amitai and Michal Biran, eds., *Mongols, Turks, and Others: Eurasian Nomads and the Sedentary World*, Brill, 339–358.
- Zhang, P. 张沛之 (2001). Yuandai Tutuha jiazhu tanyan 元代土土哈家族探研. *Yuanshi Luncong 元史论丛*, 8: 194–207.
- Zuchang M. (1985). Gu zhenjie zeng Rongguo furen Safalishe beaming 故貞節贈 容國夫人 薩法禮氏 碑銘, in Ma Shitian Wenji 馬石田文集 14.11a–13a; rptr. *Yuanren Wenji zhenben congkan*, Xinwenfeng Chubanshe, 6: 672–73.